

**Турғун Пўлатнинг
70 йиллигига бағишланади**

**Турғун Пўлатнинг
70 йиллигига бағишланади**

*Ота руҳини хотирлаб фарзандлари
ҳомийлигида чоп этилмоқда*

Handwritten signature in cursive script.

ТУРҒУН ПЎЛАТ

ИЧКУЁВ

сайланма

ТОШКЕНТ
“ЁЗУВЧИ” НАШРИЁТИ
2000

Тўлдирилган қайта наشري.

Масъул муҳаррир: *Йўлдош СУЛАЙМОН*

Пўлат, Турғун.

Ичкуёв: Сайланма.— Тўлдирилган қайта наشري.— Т.: «Ёзувчи», 2000.—256 б.

Ёзувчи Турғун Пўлатнинг ушбу сайланмасига ўз даврида машхур бўлган ва қайта-қайта нашр этилган «Ичкуёв» қиссаси, «Одами эрсанг...» тугалланмаган романи ва қатор ҳикоялари киритилган. Ёзувчининг қаҳрамонлари шўролар ҳукмронлиги даврида яшаган юртдошларимиз вакиллари. Улар турли касб эгалари, турли лавозимларни эгаллаб турган шахслар. Сиз уларнинг бадиий образи билан танишар экансиз, шўро даври инсонларни қандай мураккаб аҳволга солиб қўйганлигини ҳис этасиз. Айни пайтда ўша оғир даврда ҳам аксарият юртдошларимиз эзгулик, ҳалоллик туйғуларини қалбида барқарор этиб, имон-этиқод билан яшаганликларига амин бўласиз.

Мухтасар айтганда, ушбу сайланма билан танишган ҳар бир китобхон мустақиллик моҳиятини янада теранроқ англайди деб ўйлаймиз.

Ўз2

П 4702040201—50
М 362(04)—2000 -қатъий буюртма, 2000.

ISBN 5-8255-0673-10

© Турғун Пўлат,
«Ёзувчи» нашриёти, 2000 й.

ЁРҚИН ВА СЕРМАЗМУН УМР

Уруш тугаб, тинч турмуш ва тикланишлар бошлангач, 1947 йил августида наманганлик қаламкашлар ўзларининг биринчи анжуманларига тўпландилар. Шундан сўнг ҳар ҳафта ё ўн беш кунда вилоят радиоси биносида ижодий семинар ўтказиш расм бўлди. Семинарнинг Ҳамид Нурий, Азиз Турсун, Шўхий, Салоҳ Қориев, Исмаи Нарзулла каби фаол иштирокчилари қаторида Турғун Пўлат ҳам бор эди.

Турғун Пўлат 1928 йили Наманган шаҳрининг маркази — Мулла Қирғиз мадрасасининг шундоққина рўпарасидаги маҳаллада туғилди. Бу ерни бир вақтлар «Лайлак уя» деб ҳам аташарди. У онасини эслаблмайди, жуда ёш етим қолган. Отаси Пўлатхон ака эски молия ходимларидан. Шунинг учун бўлса керак, Турғун Пўлат ўз меҳнат фаолиятини ота юрти Машадда ҳисобчилик қилиб бошладди, кейинроқ вилоят қишлоқ хўжалик банкига ишга ўтди. Банк ва «Наманган ҳақиқати» газетаси ёнма-ён жойлашиб, ўртада биргина китоб дўкони бор эди, холос. У тез орада журналистлар билан апоқ-чапоқ бўлиб кетади. Ёшлигидан қоралаб юрган шеърлари матбуот юзини кўради. Банкда ишлаб, ҳаётнинг оқ-қораси, одамларнинг паст-баланди билан яқиндан танишиб қолгани сабабли, у редакция таклифи билан, фельетонлар ёза бошлайди ва тез орада ўткир қалам соҳиби сифатида шуҳрат қозонади. Вилоят газетасига ишга ўтади.

Эллигинчи йилларнинг ўртасида Турғун Пўлат Тошкентга кўчиб келиб, «Қизил Ўзбекистон» газетасида ишлай бошлайди. Қирғизистонда ўзбек тилида нашр этиладиган республика газетасини ташкил этишга ёрдам беради. У журналистик фаолиятини шеърят билан омухта қилиб боргани сабабли, яратган публицистик мақолаларида лирик учқунлар йилт-йилт этиб кўзга ташланиб туради.

Турғун Пўлат 1960 йилда «Ўзбекфильм» студиясига муҳаррир бўлиб ўтганида ҳам ўзига хос йўл тутди. У фильм таржимасини қоғозга қараб эмас, балки бевосита экрандан, қаҳрамон кайфияти ва талаффузига қараб бажаришни таклиф этди. Ўзи шу усул билан ўнлаб фильмларни аъло даражада ўзбекчалаштирди. «Шарқ юлдузи» журналида бўлим мудири бўлиб ишлаган йилларида ҳам изланишдан тинмади. Адабиётимиз учун янгилик бўлган давомли, «ҳашар қисса»лар яратишнинг ташаббускори бўлди. Кимёгар Обид Содиқов, тиббиётимиз онахони Зулфия Умидова каби академик алломалар ҳақида, Тошкент қурувчиларининг зилзила оқибатларини тугатишдаги жонбозликлари, қолаверса, халқ ҳаётида юз кўрсатаётган жиддий муаммолар тўғрисида теран ва ўткир очерклар яратди. 1971 йили «Водийларни кезганда» китоби босилиб чиқди.

Турғун Пўлат айни вақтда ҳикоя жанрини ҳам ўзлаштира бошлади. «Аёллар исёни» (1967), «Жиғилдон қори» (1970), «Тўраҳужжат» (1970) каби ҳажвий ҳикоялари жамоатчилик эътиборини ўзига тортди. 1970 йилда «Гулистон» журналининг тўрткиси билан «Ҳожи ҳисобчининг ҳикоялари» туркумини яратишга киришди. Бир-бирига эргашиб, тез орада ҳажвий ҳикоялардан иборат «Миррихдан келган меҳмон» (1973) китоби юзага келди. У қўп ўтмай Ёзувчилар уюшмаси аъзолигига қабул қилиниб, ижодий жараённинг фаол иштирокчисига айланди.

Турғун Пўлат прозаси енгил ўқилади, лекин унинг ўзи вазмин ишларди. Бунга мисол сифатида унинг унча қалин бўлмаган «Ичкуёв» қиссаси 1964 йили бошланиб, 1973 йилда ниҳоясига етганини эслаш kifоя. Ёзувчи замондошининг меҳрга ташналиги, нурга интилиши, фидойилиги ҳақидаги бу китобнинг ўзи ҳам нурли ва латиф эди. Ҳақ гапки, бадий асар инсон табиатини, одамларнинг ўзаро муносабатларини ҳалол таҳлил этиши, ёлғон ва сохталикдан йироқ бўлиши лозим. Умуман олганда, Турғун Пўлатнинг кундалик турмушда ёлғон гапирадиган одати йўқ эди. Китобида ҳам билганларини фирромлик қилмай ёзади. Лекин асар қимматини маълум схемаларга қараб белгилайдиган баъзи адабиётшунослар дабдурустан уни, ижтимоий моҳиятдан маҳрум деб, ерга урдилар, қаторга қўшмадилар. Китоб икки-уч марта қайта нашр этилиб, унинг қаҳрамонлари телеэкранга кўчиб, умумхалқ

меҳрини қозонгач, «Ичкуёв» ўз ҳалол баҳосини олди, Турғун Пўлат эса телефильм ижодкорлари қатори 1979 йили Ҳамза номидаги Давлат мукофоти соҳиби бўлди.

Бугун ушбу қиссани яна қайта қўлга олар экан албатта китобхон ўша давр ижодкорлар олдига қўйган талаблар натижа-сида туғилган қусурларни кўриб, илжайиб кўйиши мумкин. Бунга унинг ҳаққи ҳам бор. Чунки асарда кўзга ташланиб турган ғалат турмуш тартиблари, бошқарув услублари аллақачон мозийда қолиб кетди. Янги авлод улғайиб бораётир. Шунинг учун Турғун Пўлат ўша даврда ижод қилиб, ўша муҳитни ҳалол акс эттирган қаламкаш эканини назарда тутганча, бугунимизни қадрлаши-миз керак.

Турғун Пўлат моҳир таржимон ҳам эди. У бу соҳага олтмишин-чи йилларнинг бошида қўл урди. Беларус ёзувчиси Петрус Боров-канинг «Дарёлар туташганда» романини, афсонавий учувчи-сар-кардалар А. Покришкин ва И. Кожедубнинг уруш ҳақидаги эсда-ликларини таржима қилди.

Оддий инсон сифатида тилга оладиган бўлсак, у мажлислар-да гапирмаса-да, ҳар қачон кимгадир амалий ёрдам беришга тайёр турарди. Масалан, поплик ёзувчи Шерали Тошматовнинг «Маз-занглар» романи унинг беғараз меҳнати билан таҳрирдан чиқиб, ўқувчи қўлига етиб борди. Дили ҳам тили билан бир эди. У ашад-дий футбол ишқибози бўлгани учун, бу ҳақда гап-сўз билан ки-фояланмай, тўнғич фарзанди Бахтиёрни шу касб мутахассиси қилиб тарбиялади. Дарвоқе, Турғун ака «кинчаби» (келинчак аба)-миз Руқия опа билан биргаликда беш ўғил, тўрт қизни дунёга келтирганлар. Уларнинг ҳаммаси ҳаётда ўз ўрнини топди. Фар-зандлар изидан 19 неvara, 5 чевара улғайиб бораётир. Менимча, бу ҳали чегара эмас.

Дўст ҳақидаги гапимни шеърсиз тугатиш қийин бўлаётир.

Дўстларни ўйлайман. Менинг дўстларим
Парвозда мисоли хаёл бўлсинлар.

Оёқ остидаги харсанг тош эмас,
Кўланка бергувчи ниҳол бўлсинлар.

Жавоб топмоқ осон жўн саволларга,
Дўстларим мураккаб савол бўлсинлар.

Кўп эски дунёда янги гап ҳам кўп,
Робинзон кашф этган орол бўлсинлар.

Ноҳақлар қўлида бўлгунча қурол,
Майли, ноҳақларга малол бўлсинлар.

Хизматда қуёшдай ташлаб кенг одим,
Элининг хизматида ҳилол бўлсинлар.

Кувончли дамларда бода сипқориб,
Гоҳ маст бўлсалар-да, хиёл бўлсинлар...

Афсус, бу ўткинчи дунёда кишининг орзуси армон бўлиб қолиши ҳам мумкин экан.

Турғун Пўлат «Одамий эрсанг...» деб аталган янги романи ёза бошлаганда айна ижодий қувватга тўлган пайти эди. Роман уруш даври ва ундан кейинги йилларда халқимиз бошига тушган оғир синовлар, халқ руҳиятининг ўлмаслиги ҳақида бўлиши керак эди. Унда ўзига хос шарқона, ўзбекона ҳаёт тарзининг бадий тасвири, ўша давр инсонларининг орзу-армонлари, қувончу ташвишлари, яхши-ёмон қунлари, умидлари... бир сўз билан айтганда, ТАҚДИРЛАРИ ўз аксини топиши керак эди. Бироқ Турғун Пўлат роман устида энди иш бошлаган вақтида — 1974 йили тўсатдан ҳаётни тарк этди. Унинг қисқа ва ёрқин умри китобларида, яратган образларида, она қаноти остида қолган фарзандларида давом этаётир.

ҲУСНИДДИН ШАРИПОВ

ИЧКУЁВ

Қисса

I

«Ил-18» танасидаги бор қувватини тўрт баҳайбат моторига бериб, кулоқни қоматга келтирганича физиллаб олдинга интилди-да, девсифат зарда билан бир силкиниб кўкка парвоз қилди. Шундагина Ўринбой бу ишларнинг бари тушида эмас, ўнгида бўлаётганига тамом ишонди. Йўқса, тили ажабтовур чучук, баъзи сўзларнинг охирини жўрттага чўзиб айтувчи диктор қиз боягина: «Диққат, диққат. Икки юз тўртинчи рейс билан учувчи-и-и, 24785 рақамли-и-и «Ил-18» самолётига-а-а пассажирлар чиқариш бошланди-и-и!» — деб эълон қилганида ҳам, буни Ўринбой ўзига тегишли деб ўйламаган, худди ўша чучук тил ҳали-замон: «Пассажир ўртоқ Темир-ов! Сизнинг аэропорт навбатчисига учрашингиз сўралади-и», дейди-ю кейин билетимни қўлимдан тортиб олиб, ўзимни келган жойимга қайтариб юборишади, деган хаёл миясида чарх урган эди.

Бу ишончсизлик самолётга чиқиб, юмшоқ ўриндиқдан ўз жойини олгандан кейин ҳам Ўринбой дилини тарк этмади. Нега десангиз, ичи йўловчилар билан буткул тўлгандан кейин ҳам самолёт эшиги ёпилиб, унинг нарвони олинавермади. Ташқарида саратон жазирамаси қовуриб турганлигидан салоннинг ичи бирпасда ҳаммомга айланиб кетди. Симобдай эриб, кўйлаги баданига чип-чип ёпишиб қолган одамлар беҳаловат бўлиб, ўзларини газета борми, китобу дастрўмолми — тўғри келган нарса билан елпишга, бу дўзах азобининг забтини андаккина пасайтириш ҳаракатига тушдилар. Соат миллари билетда кўрсатилган «12. 10» — жўнаш вақтидан аллақачон ҳатлаб ўтди. Мушукдан юрак олдириб қўйган товуқдай сўнгги пайтларда бир чўқиб атрофига ўн бор боқишга ўрганиб қолган Ўринбой буни ҳам ўзича йўйди: унинг назарида гўё, ҳозир

аэропорт биносининг қайси бир бурчида учувчиларнинг катталари унинг номини юз мақомга солиб такрорлаётгандай, «пассажир Темировни тушириб олиб қоламизми ё йўқми?» дея бир-бирлари билан тортишаётгандай эдилар...

Ниҳоят трап самолётдан узоқлаштирилди, эшик ёпилди. Ўринбойнинг кўнгли жойига тушди... У умрида иккинчи марта самолётга чиқиши. Биринчи марта, бундан ўн беш йилча бурун ярими юк, ярими одам ташийдиган самолётда Тошкентга шошилинич бир кенгашга келган эди. Ўшанда область қишлоқ хўжалик банкида кредит бўлимининг бошлиғи бўлиб ишларди. Самолёт тоғ тепасидан ўтаётганда, аргимчоққа ўхшаб, уст-устига кўтариб ташлаб юборгани, кўнгли беҳузур тортиб, қайт қилиб юборишига сал қолгани ҳали-ҳали эсида. «Иккинчи бор самолётга чиқсам...» — деб оғзига гап олиб қўйганди Ўринбой. Лекин бўлмади. Йилда курортга боришни қанда қилмайдиган ошнаси — зоотехник Қулматнинг: «Ил-18» ундай эмас, онангининг қорнида ётгандай тинч, ухлаб ҳам кетасан», деган гапига ишониб, Тошкентдан бу ёғига билетни самолётга олди.

Ҳа, ўшанда у армия хизматидан бўшаб келиб, банкда ишларди. Қандай тинч, сокин, беозор эди-я ўша иши! Редакциядагига ўхшаб, «бўл-бўл, агар ярим соатда эллик сатр материал тайёрлаб бермасанг, осмон узилиб ерга тушади», деган тиқилинич эрталаб ишга келганингча, очинтўқин қолиб, ярим кечагача гранка устида кўзингнинг нуруни тўкиб ўтиришлар, далама-дала, қирма-қир чанг ютиб, офтобда куйиб санқишлар йўқ. Тайинли вақтда ишга келасан, соат бирдан бир минут нари-бери қилмай, тушликка чиқасан, кечқурун яна тайинли вақтда уйга қайтасан. Тагингда қулинг ўргилсин извош. Ойда бир колхоз-полхозга чиқиб қолсанг, «келинг, келинг»га ит боқмайди, товукнинг сутидан бўлак нарсаларни топиб, дастурхонга қўйишади. Қайнатасининг ҳам, «бизнинг ўғил-куёв хўп бообрў йигит-да, ақл ёшда эмас, бошда бўлишига шу кишининг ўзи нақд мисол», деб уззукун оғзи қулоғида. Хотини-чи? «Меникидақа эр ҳеч қайсингда йўқ, шаҳарнинг манаман деган амалдорларидан бири у», деб тенг-тўшларига сўз бермайди.

Қаёқдан ҳам Н. район давлат банкининг бошқарувчиси Болтабоев ҳақида область газетасига фельетон ёза қолди-я?

Лекин ёзмасаям бўлмасди-да! У вақтларда ғалати қоида бор эди: колхозларнинг пули икки банкда сақланарди. Бўлинмас фондга ажратилган маблағлар қишлоқ хўжалик банкидаги 308-ҳисобга ўтказилар, қолгани давлат банкидаги 101-жорий ҳисобда тураверарди. Аммо ҳар икки ҳисобдаги маблағ ҳам давлат банкида сақланарди. Фақат 308-ҳисобдан пул олишга қишлоқ хўжалик банки вакилининг рухсати керак эди. Бунинг учун давлат банки бошқарувчиси ҳар куни эрталаб шу вакил ихтиёрига фалон миқдорда нақд пул ажратиб бериши лозим эди. Плансиз иш бўлмайди дегандек, вакилга областдан капитал маблағлар ҳисобига пул тўплаш ҳақида тоғшириқ бериларди. Шунинг учун вакил ўз ихтиёридаги нақд пулни — ана шу топшириқни бажаришни кўзлаб — яъни 308-ҳисобга кўпроқ маблағ ўтказган колхозларга тақсимларди. Аммо Н. районида давлат банкнинг бошқарувчиси қишлоқ хўжалик банки вакилидан бу ҳуқуқни тортиб олибди. У вақтларда аксарий колхозлар иқтисодий жиҳатдан камқувват бўлиб, баҳорга чиққанда 101-жорий ҳисобда айтарли пули қолмас, камкўсти учун 308-ҳисобда кўр бўлиб турган капитал маблағдан ишлатишга мажбур эди. Болтабоев деган ноинсоф ҳеч қанақа қонун-қоида билан ҳисоблашмай, капитал маблағниям ўзи бевосита тақсимлайдиган бўлиб олибди. «Бунинг учун ҳар ўн минг сўмдан минг сўм жузъа берасанлар», деб, қаттиқ такса ҳам кесиб қўйибди. Оқибатда, қишлоқ хўжалик банки вакилининг сариқ чақалик эътибори қолмабди. Шунда Ўринбой «Жигилдон бандаси» деган фельетон ёзди.

Болтабоев-ку, фельетондан кейин битта курттақкина ҳайфсан билан сувдан қуруқ чиқиб олди-я, аммо қийин бўлганда Ўринбойнинг ўзига қийин бўлди: фельетон унинг ҳаётини тамоман бошқа изга солиб, тақдирини бир юз саксон градус ўзгартириб юборди.

Фельетон область газетасининг редактори Қодиржон Қобиловга ҳаддан зиёд маъқул тушиб, Ўринбойни хузурига чақиртирди. Бу фельетон унинг ижод бобидаги илк машқи эмаслигини, илгари ҳам шеър-пеър ёзиб юрганини, умуман, адабиётга ҳаваси зўрлигини эшитгач, «шундай қобилиятли одам банкдек диққинафас жойда бўғилиб ётасизми, тезда бизга ишга ўтинг, бинойидек, иқтисодчи экансиз, қишлоқ хўжалик бўлимининг тасарруфини қўлингизга берайлик», деб туриб олди. Матбуотнинг му-

қаддас даргоҳида ишлашни юрагининг ич-ичида кўпдан орзу қилиб юрган Ўринбой бу таклифга дарров рўйхушлик бериб қўя қолди.

Аммо область қишлоқ хўжалик банкининг бошқарувчиси Фуад Гареевич Ўринбойни осонлик билан қўлдан чиқаргиси келмади. У Ўринбойни банкда олиб қолиш учун неча марталаб обкомга қатнади, ҳатто биринчи секретарга ҳам учради. Ҳаммалари унга: «Ихтиёр ўртоқ Темировнинг ўзида, редакцияга ўтиб ишлашга мойил экан, биз буни фақат табриклашимиз мумкин, бир чеккаси, газета банкка қараганда обкомга яқинроқ, ўз органи», дейишибди. Шунда Фуад Гареевич Ўринбойнинг ўзини аврашга тушди: «Сенинг олдинда ҳозир икки йўл очилапти: бири — ўла-ўлгунча банк ходими бўлиб қолиш, бу муассасанинг ҳамма мансаб пиллапояларидан тепага кўтарилиб, ўзингни иззат-ҳурмат чўққисида кўриш. Иккинчиси — мухбирлик, уззукун заҳмат чекиш, чобук қалам ҳасадгўйлар билан нон талашиб, шуҳрат талашиб ўтиш. Иккаласидан бирини танлаб олишинг керак. Менингча, сенга биринчи йўл маъқул. Яқинда Ленинграддаги Молия академиясига битта ўрин келади. Шунга сени юбораман. У ёқдан икки йилда бирон область банкига бошқарувчи бўлиб қайтасан. Хоҳласанг, мен ўз ўрнимни бўшатиб беришим ҳам мумкин», деди. Фуад Гареевич — хушфёъл, қўли очиқ, оқ кўнгил одам эди-ю, лекин битта қусури бор эди: дунёда банк ходимлигидан бўлак касбни тан олмасди. Айниқса, мухбирлик унинг назарида одамнинг косасини оқартирмайдиган иш эди. Ўринбойнинг Фуад Гареевичга эътиқоди қанчалик баланд бўлмасин, ўшанда унинг раъйини қайтаришга мажбур бўлди. Балки нотўғри қилган эканми? Тагин Фуад Гареевичнинг қарғишига учраб, шунча маломатларга қолган бўлмасин? Рост-да, Фуад Гареевичнинг гапига кириб, банкдаги иссиқ ўрнини совутмаганида, мажбурий хизматга кесилган одамдек икки йил канал қурилишида темир-терсак чангаллаб қўлини қадоқ, ёғоч-тўсин кўтариб елкасини яғир ҳам қилмас эди, гулдек икки фарзандидан, кўҳликкина хотинидан ҳам ажралмас эди.

...Ўринбой атрофига қаради. Самолёт хийла баланд кўтарилгани учун салондаги бояги иссиқдан энди асар ҳам қолмаган, одамлар ўзларини елпишдан қутулиб, бир-бирлари билан қовоққа қамалган арилардек ғўнғир-ғўнғир

қилиб кетишяпти. Ташқарида самолёт моторларининг бир маромдаги гувиллашига қулоқ солиб туриб, Ўринбой беихтиёр ўз қишлоғидаги тегирмоннинг айланишига қиёс қилди бунини, қиш пайтлари ғалла тортувчилар кўпайиб кетганда, тегирмоннинг ичи ҳам мана шунақа олағовур бўларди, одамларнинг гапи худди уйқу аралаш келаётган овозга ўхшаб эшитиларди. Тегирмонни эслаши билан Ўринбой кўз олдида дарров икки сиймо пайдо бўлди. Бири — тегирмончи Салмонмирза ака унинг диққатини узоқ банд қилмай, лип этиб ўтиб кетди-ю, лекин иккинчиси — тегирмончининг қизи Лобар деворга михланган суратдай қаршисида қотганича қолди.

Зулукдек пайваста қошлар. Шоирлар найзага нисбат берган узун киприклар. Тепа лабнинг устидаги тугмачадек хол. Юрганда белга урадиган кокиллар. Айниқса, бир жуфт хумор кўзларни айтмайсизми! Ҳар тикилганида, юракбағрингизни ўйиб юборгудек бўлади, дилингизга зилзиладек ларза солади. О, тақдир отлик ёзувнинг юзи курсин! Ўринбой Лобарни қандай севарди-я! Усиз ёруғ жаҳон кўзига зимистон кўринарди. Тегирмон бошидаги хуфтонги учрашувлар, узун ва ингичка бармоқлар билан чекқасига қора ипдан попук тикилиб, ғалдаги висол чоғида Ўринбойга ҳади қилинган шойи дастрўмоллар... Улар гапни бир жойга қўйишган эди. Ўринбой уч йиллик ҳарбий хизматни ўтаб келгандан кейин тўйлари бўладиган эди. Аммо... Икки бегубор юракнинг биллурдек тиниқ севгисига шум тақдир тош уриб, уни чил-чил этди. Ўринбой ҳарбийда юрган пайтида, Лобарга сельпо мудирининг Низомнинг «ишқи» тушиб қолибди. Салмонмирза ака унинг ҳаром-харишдан топган вақтинчалик мол-дунёсига учиб, Лобарни сотиб юборди. Ҳа, айнан сотиб юборди! Бунини бошқача сўз билан атаб бўлмайди. Орадан ҳеч вақт ўтмай, Низом камомад қилиб қамалди, ўн беш йилга кесилди. Қишлоқ йигитларининг юрагида гулхан ёқиб юрган Лобар тириклай бева қолди!

Борди-ю тақдир бир марта ўғил болалик қилиб, Ўринбой билан Лобарни бир-бирига қовуштирганида, эҳтимол, Ўринбойнинг бошига шу кунлар тушмасмиди? Ўринбой қишлоқдан ҳам кетмас эди, колхозда ҳисобчи бўлиб ишлайверарди. Балки шу чоққача у ўз колхозига раис бўлиб қолармиди? Ҳа, нима, қишлоқ боласи, деҳқончиликда кўзи пишиб қолган, раисликка сайланса — бунинг ҳеч

ажабланарли ери йўқ. Ана, ҳисобчиликда бирга ишлаган ошналаридан Ҳамиджон, Носиржонлар раисликни туппа-тузук эплашяпти-ку! Ўринбойнинг улардан қаери кам?..

Михаил Васильевичнинг «Фаталист экансан!» деган гапи Ўринбойнинг ёдига тушиб, беихтиёр жилмайиб қўйди. Ўринбой у билан дастлаб учрашганда мана шунақа «борди-ю, келди-ю» деяверган эди, Михаил Васильевич шартта ўрнидан туриб, «э ука, фаталист бўп қопсан, биласанми, ҳамма ишни тақдирга топшириб қўйиб, ўзи бир чеккада қўл қовуштириб турадиган, бутун вужуди билан курашга шўнғиб кетмайдиган, лоқайд, ўсал одамларни фаталист дейишади. Сен фаталист бўлма, сенга ярашмайди», деб кетидан Фафур Фуломнинг «Тақдирин қўл билан яратур одам, ғойибдан келажак бахт бир афсона...» деган шеърий бандини ўқиб берган эди...

Шу пайт, Ўринбой ўтирган қаторнинг нариги чеккасидан бамисоли қаттиқ нарсага урилган жонон чиннининг овозидек жарангдор қаҳ-қаҳ эшитилди. Ўринбой ялт этиб ўша тарафга қаради. Э, тавба, одам ҳам шунақа ўхшаш бўладими! Не кўз билан кўрсинки, иллюминатор ёнида шундоққина Лобарнинг ўзи ўтирарди! Қошлари ўшандай узун, ҳатто лабидаги холи ҳам ўшанинг ўзи. Фақат юзи сутга чайиб олгандай оппоқ. Табиат исмли уста рассом ишқибозликка асар яратаётганда, аввал Лобарни чизгану кейин ундан айнан нусха кўтариб, бунисини оққа кўчирган. Қиз ёнидаги икки шеригига зўр бериб бир нарсаларни уқтирар, гап орасида боягидай жарангдор овоз билан қаҳ-қаҳ уриб кўярди. Ўринбой бу йигитларга ҳаваси келди. Киройи курортга борганга яраша, ёнингда мана шундай гўзал, дилбар, дилкаш ҳамроҳинг бўлсайкан!

Булар кимлар экан? Ҳамсабоқ талабаларми? Ё, анави қизнинг бериги биқинида, ўртадаги ўриндиқда ўтирган калласи катта, лаби тиртиқ, бақалоқ йигит қизнинг қайлиғимикин? Йўқ, ўлибдими, шундай чиройли қиз шу пандавақиға тегиб? Ўринбой умрида ҳеч кўрмаган, танимаган одамани ўйламай-нетмай «пандавақиға»га чиқариб қўйганига дабдурустдан уялиб, ичида изза тортди.

Қиз Ўринбой тикилиб турганини пайқади шекилли, шу тарафга мулойим бир назар ташлаган эди, уларнинг кўзлари кўзларига тушиб, Ўринбойнинг юрак чоки шир этиб сўкилиб кетди. Яхшики, қиз назарини дарров буриб олди, йўқ эса Ўринбой бечоранинг ҳоли нима кечарди?

Ўринбой қиз тарафга қарамасликка тиришиб, юмшоқ ўриндиққа суянганича кўзини юмди-да, ўзини бошқа хаёллар билан алаҳситишга ҳаракат қилди.

Дунёнинг ишлари қизиқ-да. Аввал куни эрталаб ҳам курортга бориш унинг хаёлида йўқ эди. Ишга келди, секретарь хонасида навбатдаги соннинг макетини бўлим мудирлари билан бошқатдан кўриб, пишитиб олишгач, матн ёзиш бўлимида ем-хашак жамғариш ойлигига бағишланган бош мақоласини айтиб, ёздира бошлади. Мақола ярим ҳам бўлмаган эдики, муваққат редактор кириб: «Ўринбой Темирович, ишингизни йиғиштириб, тез обкомга боринг, молия — хўжалик бўлимнинг мудир сизга илҳақ бўлиб ўтирибди», деди. У ерда қўлига мана шу йўлланмани топширишди. «Э, ўртоқлар, ўзим яқиндагина ишга тикландим, орқа-олдимни йиғиштириб олай, менга ҳозир курортга боришни ким кўйибди», деса, «биз бунисини билмаймиз, йўлланма Тошкентдан, атайлаб сизнинг номингизга келган, боришга мажбурсиз», — дея койиб беришди.

Шу билан бош мақолани чала қолган жойидан апилтапил давом эттириб, устидан кўрмасданоқ секретарга топширди, ҳисоб-китобини тугатди-ю билетга югурди. Қўлматнинг маслаҳатига кўра дам олиш учун яроқли баъзи бир майда-чуйда нарсалар харид қилишни ҳам унутмади.

Кечқурун бутун редакция йиғилиб, вокзалга уни кузатгани чиқди. Перронда поезд жўнашини кутиб туришганида яна бир аломат ҳодиса рўй берди: соқчилар Юсуфали Ҳамроалиев билан унинг ҳамтовоқ шерикларини шундоққина Ўринбойларнинг ёнидан поезднинг охирига тиркалган панжарали вагонга ҳайдаб ўтишди. «Дўстингиз» ҳам сизга ўхшаб «курорт»га кетяптилар», деб тегишишди кузатгани чиққан одамлар.

...Ўринбой елкасига теккан туртки зарбидан уйғониб кетди. Кўзини очса, тепасида стюардесса қиз патнисда конфет кўтариб турибди. Ўринбой шошилиб, конфетдан биттасини олди-да, уни қоғоздан ажратиб, оғзига солди. Самолётнинг қўниш чоғида айрича қаттиқ гувиллашидан қулоғи том битди.

Қўлмат: «Етиб борганингдан кейин аэропорт олдидаги майдонга чиқиб қарасанг, ҳар қайси санаторийнинг ўзидан келган автобуслар туради, ўшаларнинг орасидан ўзингникини топиб олгин», деган эди. Ўринбой шундай қилди.

Аmmo у борадиган жой автобус чиқармаган экан. Бир автобуснинг шофери «Назаровкага одатда вертолётда борилади, аэропорт кассасига кириб билет олинг», деб маслаҳат берди. Ўринбой аэропортнинг ойнабанд биноси томон юрди. «Назаровкага учадиган вертолётларга билетлар шу ерда сотилади», деган лавҳали касса олдига бориб қараса, бояги жонон турибди-да. Севинганидан Ўринбойнинг юраги гуп-гуп ура бошлади. Ҳали ўзини ўнглаб олишга улгурмаган ҳам эдики, қиз худди у билан доим ош-қатиқ бўлиб юрган эски танишлардай жилмайиб:

— Назаровкага бораркансизу, қаёқда юрибсиз? Билетингизни тез ола қолинг, вертолётдан кечикмайлик,— деди.

— Хўп, хўп, ҳозир,— дейишга зўрға яради Ўринбой энтикиб.

— Энди бўлмаса, чамадонларимизни алиштирайлик. Сизники кичикроқ экан, менга беринг, меникени сиз кўтаринг. Қаршимасмисиз? — Қиз яна самолётдагига ўхшаш жарангдор овоз билан қаҳ-қаҳ уриб кулди. Атрофда турган одамлар ҳайратланиб буларга қарашди.

II

Икковлари дарвозасига бўрон қушининг каттакон тасвири солинган пансионатга кириб боришганида, кун чошгоҳдан ошган, дам олувчилар аллақачон тушлик овқатдан чиқиб, хона-хоналарига кириб кетишган эди...

Уларга ёнма-ён корпусдан жой беришди. Қизники ошхонага яқинроқ эди.

— Мени роса елимга ўхшаган ёпишқоқ экан, деб ўйлаётгандирсиз-а? — деди жилмайиб қиз кечлик овқат қилиш учун ошхонага йўл олган Ўринбойни ўз корпуси олдида қаршилар экан.— Шунақа қилмасам, бирон ойимтилла илиб кетиб, кейин келинойимлардан балога қолмайин.— Сўнг чеҳрасидаги табассум бир онда йўқолиб, юзлари жиддийлашди, қошларининг бир учи тепага кўтарилди.— Мусофирчиликда ўз ҳамюртинг кўзингга туғишганингдан зиёд кўриниб кетади. Сиз билан биз минг қилсаям, бу ерларга мусофирмиз. Бир-биримизнинг қорамизни кўздан қочирмай юрганимиз маъкул. Келинг, аввал танишиб кўяйлик: менинг исмим Матлуба.

— Меники — Ўринбой Темиров.

— Ҳа, ажаб исмингиз бор экан. Бизнинг Тошкентда кам учрайди. Водий тарафдан келганга ўхшайсиз-а?

— Топдингиз.

Ўринбой: «Сизнинг ҳам исмингиз жисмингизга ярашиқ экан», демоқчи бўлди-ю, лекин негадир, ҳамон Матлубанинг сири босиб, юраги безовта тепаётганидан дамини ичига ютди.

Кечлик овқатдан кейин улар пансионат хиёбонларини сайр қилишди. Боғ-бўстон деб мана шу ерни айтса бўлади. Ҳамма ёқ кўм-кўк дарахт. Осмон қайдасан деб, адл бўй чўзган сарвлар, кучоққа сифмайдиган эманлар, баҳор чоғи каллакланган тутга ўхшаб танасининг учидан тўппак-тўппак шох чиқарган шамшодлар, оқ шоҳи нусха гул очган магнолиялар, чаманларни камалаксифат ранго-ранг яшнатган анвои гуллар... Рўпарадаги тоғлар бағрига ям-яшил гилам бўлиб ястанган арчазорлар. Хуллас, наботот оламининг жонли дафтари ўзининг сир-асрорга бой саҳифаларини инсон олдига тўлиқ ёзиб қўйгандай...

Улар бир хиёбоннинг бошигача бориб, денгиз бўйидан чиқишди. Икки юз метрча келадиган баланд жарнинг этагида мовийранг Қора денгиз ўркач-ўркач тўлқинларни ўйнатиб шовиллар, мавжланар, жарни таг-туғи билан кўпоришга чоғлангандай, жунбишга келиб ётарди. Юзига денгизнинг сарин ели урилиб, Ўринбойнинг руҳи бирдан энгил тортди.

— Чарчаганингиз йўқми? — денгиз бўйидаги бу сўлим сокинлик ичра Матлубанинг овози янграқ эшитилди.

— Йўқ.

— Бўлмаса, юринг, ҳў анави зинадан пастга тушиб, пляжни кўриб чиқамиз.

Чап томонда пастга қараб тушиб кетган узундан-узоқ зинапоя борлигини Ўринбой энди кўрди. Эни иккита юк машина баҳузур сиғадиган даражада кенг. Ҳар ўн-ўн беш поясидан кейин нафас ростлаш учун чорак таноб чамаси саҳни бор.

— Бунинг поялари нечталигини биласизми? — «бари бир билмайсиз» дегандек қувлик билан кўз қисди Матлуба.— Бир юз саксонта. Ҳа!

Улар пастга тушиб боришган сайин денгиздан эсаётган шабада ҳам кучаяверади, Матлубанинг эғнидаги ҳарирдай юпқа шифон кўйлакнинг орқа этагига ҳаво қамалиб, парашютсимон дўппайиб кетди.

Пляж дегани кум аралаш тош тўкилган катта бир яланг-лик экан. У ер-бу ерда почасиз катлар ётибди, бош тарафига ёстиққа ўхшатиб қоқилган.

— Буни «лежак» дейишади. Сувдан чиқиб, мана шунинг устида ўзингизни офтобга тоблаб ётасиз,— тушунтирди Матлуба.— Офтобга тобингиз бўлмаса, анави айвонда салқинлашингиз мумкин,— деб узун қилиб солинган, тўрт тарафи очик шийпонни кўрсатди у.

Ўринбой яна бирпас денгизга завқланиб боқиб турди. Ҳадди-худуди кўринмайди унинг. Тўғрироғи, уфққа бориб ложувард осмон билан туташиб кетган. Тўлқинлар бири-бирини қулаб, қирғоққа ошиқади. Зўрлари заифларига етиб олиб, устига минади-да, соҳилга келиб урилганда, мажולי қуриб, кетига тисарилади ва ўзининг сўнгги кучи билан денгиз сувини анча орқага суриб кетади. «Ҳа, сен эплогмадингми», дегандай орқасидан иккинчи бир зўр тўлқин қирғоққа ёпирилади. Бунинг ҳам бошига аввалгисининг куни тушади. Бу кураш мудом давом этади. Ўринбойнинг тўлқинлар авжига қараб, фалсафий хаёлларга чўмгудек чоғи бор эди, лекин Матлуба уни қўлидан тортиб, ўзига келтириб қўйди:

— Юринг, қоронғи тушиб қолди, кетайлик.

Бу ерда қоронғи бирдан тушар экан. Кўз очиб-юмгунча ҳаммаёқ зим-зиё бўлди қолди. Фақат теварак-атрофда майда-майда чироққа ўхшаш нарсалар ялт-ялт учиб юрарди.

— Ие, қизиғ-а, нимайки у? — деб юборди бехосдан Ўринбой.

— «Светлячок» дейдилар. Ўзбекчасига нима бўлади, лекин билмайман.

— Светлячок... Ялтироқ капалакмикин? — тусмоллади Ўринбой.

Боя пастга тушишда билинмаган экану, аммо тепага чиқишда зинапояси қурғур ёмон қийнади-да. Лекин Ўринбой аёл киши олдида сир бой бермасликка ҳаракат қилди.

Ниҳоят, зинанинг бир юз саксонинчи поғонаси ҳам ортда қолди. Улар пансионатнинг қатор қилиб солинган бир қаватли корпуслари олдига келишди. Хиёбонларда одамлар кўпайиб қолишган, улар жуфт-жуфт бўлиб сайр қилишар ё скамейкаларда гурунглашиб ўтиришар, гоҳ у, гоҳ бу ёқдан транзисторларнинг турли мақомдаги ғовурғувурлари қулоққа чалинарди. Ана, бир тарафда бутун пансионатни бошига кўтарганича твист янгради, қайсиниси

қайси жинсга мансублигини кийим-боши ёки башарасидан ажратиб бўлмайдиган беш-олти ёш-яланг маст туядай ғайритабиий муқомлар билан дупур-дупур қилиб, хиёбоннинг чангини чиқаришга тушишди.

— Кеча «рок» эди, энди «твист» расм бўлди, янгиси топилаверар экан-да, бу ўзини билмаган такасалтангларга,— деб аччиеланган бўлди Матлуба.— Эсизгина, «Спидола»м бор эди, оламан деб эсимдан чиқибди. Тошкентни эшитардик.

Ўринбойнинг миясига ялт этиб чақмоқ теккандек бўлди. Ие, унинг чамадонида бор-ку «Спидола!» Келаётганида Қулмат: «Манавини ола кетсанг, курортда қизлар билан танишишинг осонлашади», деб қўярда-қўймай қўлига тутқазган эди. Ўринбой:

— Ҳозир! — деди-да, лип этиб ўз корпусига кириб кетди. Бир зумдан кейин транзисторни олиб чиқиб, Матлубага узатди:

— Мана!

— Яшанг, Ўринбой акажон, бор экансиз-ку.

Улар пансионатнинг овлоқ бир ерига бориб, холигина шийпонча топиб олишди. Матлуба скамейкага ўтириб, ёнидан Ўринбойга ҳам жой бераркан, радионинг қулоғини очиб, эфирда бир-бири билан басма-басига жавраётган, қўшиқ айтиб, куй чалаётган станциялар орасидан Тошкентни излай бошлади. Охири, таниш дикторнинг овози шивирлаб гапиргандай қулоққа чалинди. Тошкент «Сўнгги ахборот» бераётган экан шекилли, Матлуба билан Ўринбой бир хабарнинг поёнини эшитиб қолишди: «...меҳмонларга олтин суви берилган иплар билан тикилган духоба дўппилар тортиқ қилишди».

— Хо-хо-хо! — деб қаҳ-қаҳ уриб юборди Матлуба атроф-теваракни ўзининг ёқимли хандасига тўлдириб.— Эшитяпсизми? «Олтин суви берилган иплар билан тикилган духоба дўппилар» эмиш-а?! Бу қанақа дўппи бўлдийкин?

Ўринбой ҳам ўйланиб қолди. Рост, қанақа дўппи бўлиши мумкин? Чуст дўппи эмас, такдўзи ҳам эмас...

— Зар дўппидир-да,— деди ниҳоят Ўринбой ўз топқирлигига ўзи ҳам қойил қолиб.

— Тўғри! Аммо шуни «зар дўппи» деб қўя қолишса ўлишадими?! Ўзбек тилиниям роса ит олган тулкидай қилишяпти-да баъзида, азаматлар!

Матлуба ҳозир Ўринбой кўпдан бери дилида ўйлаб юрган гапни айтди. Буни ўйлаш у ёқда турсин, ҳатто редакция «летучка»ларида минг марталаб гапирган, баъзи тил билмас ҳамкасбларининг таъбини тирриқ ҳам қилган. Бундай кишилар айрим сўзларни жўя-ножўя ишлатавериб, ғиштга ишқаланган чақадай сийқа қилиб юборишяпти. Уларнинг назарида, ҳамма воқеа «тарихий». Борингки, бирон кичикроқ районда янги ҳаммом очилиши ҳам. Илья Эренбург бўлса керак, Юрий Гагарин космосга парвоз қилганида, «мен «тарихий» деган иборани шу чоққача бўлар-бўлмасга ишлатаверганимиздан ўкиниб кетдим, мана шу топда чинакам тарихий ҳодиса рўй бериб турибди-ю, лекин уни шу ибора билан аташга истиҳола қиляпман», деб ёзган эди. «Заршунос» ибораси-чи? Аслида бирон касбни ё соҳани сув қилиб ичиб юборган одамни «заршунос» дейилади. Аммо, ҳозир радио ҳам, газеталар ҳам бу сўзни сатта «пахтакор» маъносида ишлатадиган бўлиб олишди. Хўш, пахтакорни «пахтакор» деса, бу билан унинг бирон ери камайиб қоладими?

— Мен «Пахтакор»нинг ишқибозиман, — дея сўзида давом этди Матлуба. — Унинг ўйинини доим телевизорда кўраман. Ўзингиз биласиз, стадионга бориш бизга тўғри келмайди. Аммо телевизорда ўзбекча репортаж бўлди деса, юрагим безиллаб туради. «Тўп билан Красницкий...», «Меҳмонлар командасининг команда капитани...», «Экранда сиз кўриб турган меҳмонлар командасининг дарвозабони ҳисобланади». «Бурчакдан тўп тепишни Абдураимов бажаради» ва ҳоказо, ва ҳоказо дегандек бари пойма-пой, елга гулбанд бўлмайдиган, тутуриқсиз гаплар... Бу одамлар уйда хотини билан ҳам шу тилда гаплашишармикин? Ундай бўлса, буларга теккан хотинларнинг шўри курсин!

Ахборот кетидан радио «Шабадалар» кўшиғи билан концерт бошлаб юборди.

— Ўзим ҳам шу кўшиқни берармикин, деб турувдим, — яна тажанг бўлди Матлуба. — Булар қизиғ-а, битта тузукроқ кўшиқни топиб олишса, эрталаб ҳам, пешинда ҳам, хуфтонда ҳам тиқиштиришаверади. «Шабадалар»ини эшиттавериб, тумов бўлаёздим. Юргандаям, тургандаям шу кўшиқнинг навоси қовоғаридек миямда ғув-ғув айланади. Бунақада одамни жинни қилиб қўйиш ҳеч гапмас-ку!

Ўринбой ҳаётдаги ҳамма нарсаларга шундай танқид кўзи билан қарайдиган хотин зотини биринчи кўриб туриши эди.

Дастлаб Матлубани шўх, бепарво, қолаверса, андак енгилтак тасаввур этган Ўринбой ҳозирги гаплардан кейин у билан қай йўсин муомала қилишини билолмай, ҳайрон бўлди. Унинг дилида чарх ураётган фикрларни худди билиб тургандай, Матлубанинг ўзи гапни бошқа ёққа бурди:

— Келинг, аршу аълода юравермай, пастга тушайлик. Бу ерга биз дам олгани келганмиз-ку, ахир! Латифа айтишга устамисиз? Биронта теша тегмаганидан бошланг!

Ўринбой редакциянинг асосий ҳажвчиси саналиб, унчамунча фельетон ёзиб юргани билан бир нуқсони бор эди: эшитган ё ўқиган латифасини эсида сақлаб қололмас эди. Ҳозир Матлубанинг талабини қандай бажо келтиришини билолмай, изза тортди.

— Бўлмаса, мана мендан эшитинг, — деб яна Матлубанинг ўзи уни хижолатлазликдан қутқарди. — Хўш, қайси бирини айтсам экан? Хо-хо-хо! — Ўзи айтадиган латифа ўзига олдиндан нашъа қилди чоғи, шарақлаб кулиб юборди. — Ҳа, бундай. Қариликни ҳеч гарданига олгиси келмай, доим ўзини упу-эликка бежаб юрадиган бир хоним дугонаси билан ресторанда ўтирган экан. Нариги столдаги бир эркакни кўрсатиб, дугонасидан сўрабди: «Анави одамни танимайсанми, боядан бери мендан кўзини узмай, тикилгани тикилган-а?» Дугонаси жавоб берибди: «Ие, у машҳур археолог фалончи-ку?» Хо-хо-хо!

Салдан кейин латифанинг мағзини чаққач, Ўринбой ҳам ўзини тўхтатолмай кулди.

— Латифага ўзингиз уста экансиз, — деди у чин юракдан тан бериб.

— Ҳе, йўқ. Буни мен бир журналда ўқигандим... — Улар пича жим қолишди. Кейин Матлуба жиддий савол қотди: — Бир нарса сўрасам, айбга буюрмайсизми?

— Йўқ, сўрайверинг.

— Касбингиз нима?

— Касбимми? Журналистлик. Область газетасида ишлайман.

— О, бўлмаса, кечирасиз. Боя билмасдан палагингизни босиб кўйибман. Ахир, радио, телевидениедаги одамлар ҳам журналист саналади-ку. Хафа бўлмайсиз-да, суяксиз тил дегандай...

— Йўқ, нега хафа бўлай? Сиз бор гапни айтдингиз...

Ўринбой ҳам «ўзингизнинг касбингиз нима?» — деб сўрамоқчи бўлди-ю, лекин бу — аёл кишидан ёшини су-

риштиришдек ножўя иш эканини ўйлаб, тилини тийди. Матлубанинг ўзи эса, бу тўғрида лом-мим демади. Бунинг ўрнига:

— Бўлмаса, туринг, кетайлик. Матчойи сайилимизниям жуда чўзиб юбордик,— деди. «Матчойи сайил»нинг маъносини тушунмади Ўринбой. Умуман, у қишлоқда туғилиб ўсганига қарамай, шаҳар сувини анча-мунча ичиб қўйган бўлса-да, хотин-қизлар билан борди-келди қилиш бобида хийлагина нўноқ эди. Бу ҳақда билганлари эса, китобий маълумотлардан нарига ўтмасди. Рост-да! Қишлоқда Лобар билан ғунча ёзмасдан сўлган муҳаббати чўт эмас. Ундан кейин хотини Сабоҳатга ўзи билан бирон марта юзма-юз гаплашмасдан, воситачилар орқали уйланган. Редакциядан қувғин бўлиб, канал қурилишида ишлаб юрган кезларида бунақанги «ишқий ҳангомалар» хаёлига ҳам келгани йўқ. Шунинг учун «Матчойи сайил» иборасини «мен Матлубанинг кўнглига ўтиришмадим-ов», деган маънога йўйди ўзича.

Матлубани кузатиб, ўз палатасига кирса ҳамхонаси — иккала бетидан қон томиб турган, норғулдан келган тюменлик геолог йигит Сергей ҳам ётишга чоғланиб турган экан.

— Тулага самоварингиз билан келибсиз-да?

— А, лаббай? — Ўринбой Сергей нима демоқчи бўлганига дабдурустан ақли етмади.

— Курортга хотинингизниям олиб келибсиз-да, деяпман...

— Ҳе, шунақами...— Ўринбой бошқа гап айтмади, лекин Сергейнинг қочирими ҳар қалай кор қилиб, жиндак қизариб олди.

III

«Хотинингиз...» Бу гап Ўринбойнинг миясини пармалаб, алламаҳалгача унинг уйқусини олиб қочди. «Хотинингиз...» Кошкийди, шундай дилкаш, бамаъни, ҳуснига бутун бир шаҳарни беришга арзигулик жонон унинг маҳрами бўлса!.. Лекин у ким ўзи? Қизми, жувонми? Эри борми, йўқми? Касб-кори нима? Нега у хотин боши билан курорт ҳаётининг ҳамма қонун-қоидалари, таомиллари, икир-чикирларини беш қўлдай яхши билади? Ё Қулматовга ўхшаб, ҳар йили бир бор курортга келадиган, шу

ерда кўнгли хушлаган ишни қилиб, Ўринбой қабилидаги битта-яримта сўтакларнинг юрагини сайд этиб кетадиган суюқоёқ «куйдирмажон»ларданми? Йўғ-эй, ундай бўлма-са керак! Шундай маданиятли, боодоб нозанин ҳақида кўнглига нотўғри фикр олганига Ўринбойнинг ўзи ҳам уялиб кетди.

«Хотинингиз...» Ҳай, Ўринбойнинг хотини бор. Тўғри-роғи, бор эди. Лекин бу эмас, бошқа. Унинг исми ҳам, жисми ҳам Матлубага сира ўхшамайди. Рост, унинг ҳам хусн бобида ҳеч кимдан камлик ери йўқ. Пахта олмадай лўппи юз, оқ бадан, бағринга олсанг, кучоғинг тўлиб туради. Аммо хусн билан бирга табиат унга тилдан ҳам роса берган.

Ўринбой унга сира кутилмаганда, тўсатдан уйланди. Бу иш худди тушдагидай жуда тез бўлиб ўтди.

...Ўринбой ҳарбий хизматдан бўшаб келиб, колхозда бухгалтерлик қиларди. Бир куни аллақандай иш билан шаҳарга, қишлоқ хўжалик банкига тушди. Банк бошқарувчиси Фуад Гареевич Табеев қотмадан келган, новча одам, Ўринбой қўл қўйдириш учун тутган ҳужжатларни кўздан кечираркан, қошларини чимириб узоқ ўйга чўмди. «Ҳужжатларнинг айбситадиган ери йўқ эди-ку, нима бало бўла қолди?» деб, Ўринбой отасининг ҳукмини кутаётган гуноҳкор боладай хап ўтирди.

— Бу ҳужжатларни ким тузган? — деди ниҳоят Табеев қоғоздан бошини кўтариб.

— Мен... Хўш, чатоғи борми?

— Хо-хо-хо. Чатоғ-а?! Чатоқ нима қилади бунда? Аксинча, баъзи ношудларга ўргатиш учун кўрғазмага осиб кўядиган-ку! — Кейин Ўринбойга бирпас ҳурмат билан тикилиб тургач, сўради, — русчани қаерда ўргангансиз?

Ўринбой «уруш вақтида колхозга эвакуация қилинганлар бригадасига табелчилик қилиб, русчани ўшалардан ўргандим, сўнг буни армияда давом эттирдим, ҳозир ҳам русча китобларни қўлдан қўймай, ўқиб тураман», деб тўқисроқ жавоб қилса бўларди-ю, лекин катта одам олдида одоб сақлаб:

— Ўрганувдим-да... — деб қўя қолди.

— Шунақа денг... Бўлмаса, укам, бир таклиф бор: бизга келиб ишламайсизми? — Бу гап Ўринбойга томдан тараша тушгандай туюлиб, гангиб қолди. Фуад Гареевич ҳам-

суҳбатининг аҳволи руҳиясини пайқаб фикрини ётиғи билан тушунтиришга киришди: — Биласизми, бизда ёзувчизув икки тилда олиб борилади. Лекин шу икки тилни бир хилда мукамал биладиган ходимларимиз йўқ даражада. Колхозлар билан муомалада жуда қийналяпмиз. Сиз бухгалтерсиз, колхоз иқтисодини яхши биласиз, бизга ўтсангиз, кўп савоб иш қилардингиз. Уйланганмисиз?

— Йўқ!

— Бобойлар тирикми?

— Қазо қилишган, биттаю битта опам бор.

— Ана, бу ёғидан ҳам бошингиз очиқ экан. Ажаб эмас, сизни шу ерда уйлантириб, муқим шаҳарлик қилиб олсак... Хўш, келишдикми?

— Қайдам. Район жавоб берармикин?

— Район билан ўзим гаплашаман. Унамаса, ҳатто обком орқали... Фақат сиз розилик берсангиз кифоя.

— Қайдам...

Шу-шу Ўринбой банк ходими бўлиб қолди. Колхозда ишлаганида, идоранинг ёнбошидан бир янги уйни ажратиб олиб, ўша ерда ётиб юрарди, вақт-бемаҳал иссиқсувуғидан гоҳ сарой қоровули Нормирза ака, гоҳ ўзининг опаси Аминахон хабар олиб туришарди. Шаҳарда аввал мусофирхонада турди, ошхона ё ресторанда тамадди қилиб юрди. Колхоздан орттириб келган беш-ўн сўм жамғармасининг кети кўриниб қолгач, банкнинг орқа тарафидаги хоналардан бирини жиҳозлаб, ўзига ётоқ қилиб олди.

Ўринбойнинг янги ишга ўтишидан ўзидан ҳам кўра банк билан колхозлар ютди. Илгари мижозлар арзимаган ҳужжатни расмийлаштириш учун соатлаб сарғайиб навбат кутишар, нақд пул олиш илинжида келганлар эса, банк остонасидан кунига ўн бор кириб-чиқавериб, чориқларини йиртишар экан. Бу оворагарчиликнинг бари улардан озмоз «чойчақа» ундириш илинжида жўрттага қилинар экан. Ўринбой мана шунга барҳам берди. Орада бухгалтерлар билан бир-икки бор жиғиллашиб ҳам олди. Аммо ўз мақсадига етмагунча кўймади. Уззукун мижозлар билан тирбанд бўладиган банк йўлаги бора-бора бўшаб қолди: одамлар бир ёқдан келиб, бир ёқдан тез ишларини битириб кетадиган бўлишди. Колхозлар орасида эътибори ошиб бораётган қишлоқ хўжалик банкининг плани ҳам тўла бошлади. Унинг раҳбарлари номига Тошкент, Москвадан раҳматномалар келди.

Банк бошқарувчиси Табеев область партия комитетининг йўлови билан бир йилда тўққиз ой колхозда вакил бўлиб турар, ана шундай кезларда у Ўринбой Темировга идоранинг мутасаддилигини буткул ишониб топшириб кетар эди.

Одатда, банк мижозлар билан кундузи соат биргача муомала қилар, шундан кейин худонинг тоғаси келсаям, банк эшиги очилмас эди. Бир куни тушдан кейин Фуад Гареевич Ўринбойни ҳузурига чақиртирди. Унинг кабинетида ўзидан ташқари юзи юмалоқ, биткўз, тепакаллиги дўпписининг тагидан ҳам билиниб турган бир одам ўтирарди. Ўринбой кирганда, дик ўрнидан туриб муллабаччалардай тавозе билан қўл қовуштириб қарши олди, кўришгач, фотиҳа ўқиганнамо қўлини иягига тортди. Бу одамнинг давлат идорасида қилаётган шундай ҳаракати Ўринбойнинг кулгисини қистатди-ю, лекин у ўзини вақтида босиб олди.

— Танишинг, бу киши қадрдон акаларимиздан Зариф Аҳмедов бўладилар, — деди Фуад Гареевич. — Давлат банки билан алоқангиз тузук эмиш-а? Косарев билан телефонда боғланиб, шу кишига ўн минг сўм пул олиб беринг. Жуда зарур экан. «Деҳқонобод» колхозидан чек ёздириб келибдилар.

Ўринбой «хўп» деб ташқарига чиқди. Давлат банки шаҳар конторасининг бошлиғи Николай Константинович Косарев билан фақат телефонда гаплашиб юриб, жуда иноқлашиб кетган эди. Косаревнинг ўзини икки-уч бор мажлисларда, шунда ҳам узоқдан кўрди, холос. Аммо телефонда улар бир майизни иккига бўлиб еган қадрдонлардек хангомалашишади. Косарев Ўринбойнинг сўровини ерда қолдирмай, қишлоқ хўжалик банкига деярли ҳар куни нақд пул ажратиб туради. Ваҳолонки, илгари шу масала устида ҳар икки банк ўртасида тез-тез низо қўзғалиб, гоҳо обкомгача етиб чиқар экан. Ўринбой ҳам бир-икки марта Косаревга извош керак бўлиб қолганда, дарров унинг ҳожатини барор қилиб, ҳамкасбининг кўнглини овлаб қўйди. Аммо шу чоққача Ўринбой давлат банки кундалик муомалага хотима чеккандан кейин Косаревдан ҳеч пул сўраган эмас эди. Қандай бўларкин-а?

— Николай Константинович, салом! Темиров безовта қияпти. Бир нарса сўрасам, хафа бўлмайсизми?

— Сўранг. Қўлимиздан келса, яхши одамлардан жонимизиям аямаймиз!

— Ташаккур! Бир колхозга ўн минг нақд пул совуқ сувдек зарур бўлиб қопти. Шунга чек ёзиб берсам...

— Операцияни тугатувдик-ку... — Телефоннинг нариги бошида пича сукунат чўкди. Кейин боягидек қувноқ овоз келди: — Ҳа, майли, ёзиб бераверинг, Темиров учун бир амаллаймиз-да, энди!

— Раҳмат!

Шу-шу Зариф Аҳмедов яна икки-уч бор турли колхозлардан чек олиб келди. Табеев уни «акаларимиздан» деганига, Ўринбой бошқарувчи бор-йўқ пайтида ҳам, Аҳмедовни тўхтатмай, ишини тўғрилаб бераверди. Чекларнинг орқасига қўйилган белгидан Ўринбой билдики, бу одам колхозларга мол сотиб юрар экан. «Ие, бу одамнинг хусусий фермаси борми, бунча кўп мол сотади», деб ҳайрон ҳам бўлди-ю, лекин бунинг таг-тугини суриштиришни ўз бошлигининг қадрдонларидан бирига нисбатан одобсизлик, деб билди Ўринбой.

— Бугун ишдан кейин бўшмисан? — деб сўраб қолди бир куни тушдан сўнг Фуад Гареевич.

— Нимаиди?

— Сени бир яхши жойга меҳмонга олиб борардим, — жилмайди Табеев. Унинг бу жилмайишида алланечук сирли маъно бор эди.

— Сиз ёмон жойга бошлармидингиз, борсак-бораверамиз-да.

— Ҳа, балли!

Ишдан кейин улар извошга ўтириб, шаҳарнинг боғ кўча тарафидаги маҳаллалардан бирига кириб боришди. Извош кўчанинг бошидаги, фанердан ясалган эски, кўримсиз дарвоза олдида тўхтади. Меҳмонларни мезбоннинг ўзи Зариф Аҳмедов қўл қовуштириб қарши олди. Дарвозаси кўримсиз бўлгани билан, бу ҳовлининг ўнги ичида экан. Ўринбой дарвозахонадан бошланадиган тим тагидан ўтиб, очикликка чиққач, ўзини чинакам Боғи Эрам ичида кўрди. Шундоққина оёқнинг тагидан шарақлаб сув ўтиб турибди. Ариқнинг иккала бетида танаси кучоққа сиғмайдиган даррактлар: бир туп балх тути, уч-тўрт туп оқ ўрик, субҳон ўрик, атрофига тарвақайлаб шох ташлаган беҳилар. Рўпарада олди ҳафсала билан гулзор қилинган боғ — бир тарафи анор билан анжир бўлса, бир тарафи баланд сўриток. Боғнинг қаршисида ярми айвон, ярми уй шаклида солинган муҳташам иморат. Эшик-деразалари нақшинкор

қилиб ишланиб, кўкка бўялган. Айвоннинг деворига худди шу боғнинг тасвири айнан кўчирилган. Лекин фарқи шуки, тасвирдаги ариқ бўйида битта товус ўзига хос манманлик билан ранго-ранг патларини ёзиб турибди.

Ёз пайти бўлгани учун ариқ тепасидаги чорпоя-шийпонга чиқиб ўтиришди. Узун хонтахта устига тузалган дастурхон ноз-неъматларга тўла: унда асалдан тортиб тортгача, хандон пистадан тортиб лимону апельсингача, ширинликлар ва мева-чеванинг барча хилидан бор. Лабига хуснихат билан рубой битилган, чертсанг жарангоси фалакка етадиган жонон пиёлалар, ҳар қирраси қуёш жилосини берадиган биллурий қадаҳлар.

«Қаёққа олиб келганимни кўрдингми», дегандай маъноли қараб қўйди Табеев Ўринбойга ўтиришганидан кейин.

Шу пайт сўриток тагидаги йўлакдан қўлида тилладай сап-сарик обдаста билан чилобчин кўтариб, бир қиз кела бошлади. Юзи оппоқ, лўппи, тўлалиги ўзига ярашган, эгнидаги қизил хонатлас кўйлаги, оқ билаклари билан қора жингалак сочлари ажиб бир уйғунлик ҳосил қилган. Ўринбой қизга тузукроқ тикилишга мезбондан истиҳола қилди.

— Кел, қизим, акаларингнинг қўлига бир сув қуйиб юбор.

Қиз шийпоннинг ёнига ўтди-да, ийманиб ерга қараганича аввал Фуад Гареевичга, кейин Ўринбойга сув тутди. Кўкраги энтикиш аралаш юқорига кўтарилиб тушаётганини сезиб, Ўринбойнинг юраги ҳам гупиллаб кетди.

— Тангри таоло ҳамма нарсани берди-ю, аммо шу, ўғилга келганда бизни сал қисиб қўйди-да,— деди Зариф Аҳмедов қизи шийпондан узоқлашгач. Буни ўксиниб айтдимми ё бехосдан оғзидан чиқиб кетдимми — Ўринбойга қоронғи бўлиб қолаверди.

— Яхши куёв топсангиз, ўғил ўша-да, Зариф ака, шунгаям куйинасизми?!

— Э, куёвдан-ку кўпи йўғ-а, лекин ўғлим қатори ўзим билан бирга мана шу эшикдан кириб-чиқиб юрадиган бамаъниси бўлса дейман-да!— мезбон шу гапни айтаётиб бир Фуад Гареевичга, бир Ўринбойга қаради.

— Худо хоҳласа, шунақасиям топилади,— деди Табеев. Ўринбой индамади.

Шундан кейин қадаҳлар тўлдирилди. Гап мавзуи ўзгариб, қизигандан қизийверди. Зариф Аҳмедов гўшт маж-

буриятига мол олувчи пунктнинг бош қабул қилувчиси эканини Ўринбой шунда билди...

Орадан яна уч-тўрт ҳафта ўтди. Боғи Эрам, унинг қўйнида униб-ўсаётган ҳурилиқо ҳам Ўринбойнинг эсидан чиқаёзган эди. Зариф Аҳмедов «ичкуёв бўлишга арзигулик куёв топилса», деган маънода шама қилганида, Ўринбой бу гапни сира ўзига олмаган эди. Зариф Аҳмедов ким, у ким? Зариф Аҳмедов — шаҳарнинг оғзи катта, дасти узун казо-казоларидан. У бўлса, бир қишлоқи йигит.

Зариф Аҳмедов яна банкда пайдо бўлди. Ўринбой билан куюқ сўрашиб, ичкарига, Фуад Гареевичнинг хонасига кириб кетди. Бу гал бошқарувчи «Зариф аканинг чекини тўғрилаб беринг», деб Ўринбойни йўқлатмади ҳам. Зариф Аҳмедов Фуад Гареевичнинг олдида узоқ ўтириб қолди. Чиқиб кетаётганида, Ўринбой билан яна илиқ хайрлашди. Орадан кўп ўтмай, бошқарувчи Ўринбойни ўз хузурига чақиртирди.

— Сенга совчи келди, нима дейсан? — кулиб қаршилади Фуад Гареевич уни.

— Совчи?! Нима, мен қиз болайканманми?

— Замонанинг зайли шу-да! Хо-хо-хо! Илгари йигитлар қизларга совчи қўйса, энди бунинг акси бўляпти! — Одатда тишининг оқини кам кўрсатадиган Фуад Гареевич ҳозир шунақа қаттиқ кулардики, кўзларида ҳатто ҳалқа-ҳалқа ёш кўринди.— Кел, ҳазилни қўяйлик! Зариф ака сенга хуштор бўлиб қопти. «Бор давлатимни олсангиз ҳам майли, шу йигитни менга ичкуёв қилиб берасиз!» деяпти. Хўш?

— Қизиқ-ку?! — бу тасодифдан ҳанг-манг бўлди Ўринбой. Шу топда биров «отанг тирилиб келди», деса ишонарди-ю, аммо бу гапга ҳеч ақли бовар қилмас эди.

— Ҳеч қанақа қизиқ ери йўқ! Бу — бўладиган иш. У ёғидан келсанг, мен ҳам Гулшан Ҳасановналарга ичкуёвман. Очарчилик йили Уфадан келганимда, эгнимда эски пахталик камзул билан оёғимда йиртиқ ботинкадан бўлак ҳеч вақом йўқ эди. Ҳасан ота мени иссиқ бағрига олди, бора-бора қизини никоҳимга берди. Мана, ўн беш йилдан бери биргамиз. Уч фарзанд кўрдик. Турмушимиз бинойидек!

— Шунақа-ю, лекин...

— «Лекин-пекин»ни қўй. Хўп деявер, ёмон бўлмайсан!

Хуллас, зўрнинг зарби билан дегандек, тўй бошланиб кетди. Зариф Аҳмедовнинг қаттиқ эътироз билдиришига қарамай, тўй Ўринбойнинг қишлоғида қилиниб, келин Аминахон опасиникига туширилди. Улар келишувига биноан, «катта чарлари» ўтгунча ўша ерда туришди. Кейин шаҳарга кўчиб тушишди. Шундай қилиб, «сих ҳам куймади, кабоб ҳам». Ёш келин-куёв айвонига боғ билан товус тасвири солинган кўча тарафдаги икки хонали уйни эгаллашди.

Бошда бу икковидан тотув одам йўқдай эди оламда. Ўринбой ўзининг Отабек сингари бир меҳмондорчиликдан сўнг уларникига ичкучёв бўлиб кирганини назарда тутиб: «Сиз — Сабоҳат эмас, менинг Кумушимсиз», деб суярди хотинини. У эса: «Сиз менга Кумушнинг Отабеги-дан ҳам аълосиз», деб эркаланиб қаллиғини юзи, кўзи, ияги борми, аралашига чўлп-чўлп ўпарди-ю, ноз-ишва билан унинг кўксига бош қўярди.

Мана шундай бол каби лазиз кезларда Сабоҳат ўз оиласининг кўп сирларини Ўринбойга оғзидан гуллаб қўйди: дадаси ишхонанинг маошига қараб қолган эмас, йил-ўн икки ой оғилдан икки-учта новвосни узмайди, шулар каттароқ бўлиб семириши билан бирон колхоз ҳисобидан гўшт мажбуриятига топшириб, ўрнига дарров кичигини олдириб қўяди (Зариф Аҳмедов қишлоқ хўжалик банкига нега бот-бот чек кўтариб бориб туришининг сабабини Ўринбой шунда билди), чунки кунжара, шелуха текин — идоранинг ўзидан келади, онаси Рисолатхон марварид деса жонини бериб юборади, уйдаги кичкина сандиқча марваридга тўлиб кетган, ҳар марваридки, маккажўхори донасидай келади, уйдаги кам-кўстларга, боғдаги экин-тикинларга қараб юрган Матқовул чолни «тоға» дейишса ҳам, аслида уларга қариндош эмас, умрида бола-чақа қилмаган, сўққабош бир одам.

Дарвоқе, маҳалла-кўйдаги баъзи «тагипаст»ларнинг: «Зариф Аҳмедов шунча мол-давлатни қаердан оляпти?» — деган чақуви билан дадасининг иши гоҳ-гоҳ тафтиш бўлиб туради, лекин у ҳар гал сувдан қуруқ чиқиб, чақимчилар ер чизиб қолишаверади. Чунки дадасининг Тошкентда жуда катта ошнаси бор: у — «Заготскот» вазири. Сабоҳатларникида кўп меҳмон бўлган. Бир гал келганида кайф аралаш: «Ҳой Зариф ака, сизга агар биронта тикан қадатиб қўйсам одам эмасман!» — деб қасам ичганини Сабоҳат ўз қулоғи билан эшитган. Ана шунақа гаплар...

Хотинининг айтганлари ҳақиқатнинг атиги ўндан бири эканлигини Ўринбой тезда ўз кўзи билан кўриб, қаноат ҳосил қилди.

Янги куёв бўлган кунлари эди. Эрталаб Сабоҳат Ўринбойнинг бўйнига қўл ташлаб, уни ноз-карашма билан ишга узатар экан, эркаланиб:

— Бугун уйга ҳар кунгидан жичча эртароқ келинг-а, хўпми? — деб қолди.

— Ҳа, эрта келсам, боғингиздан бир жуфт анор узиб бермоқчимисиз?

— Вой, қишда анор нима қилади? — Ҳазилни тушунмай ажабланди Сабоҳат. — Келаверинг, бошқа гап бор...

— Нима гап экан?

— Келганда биласиз...

Ўринбой ишдан бир соатча олдин бўшаб, уйга келса, ҳовли юзи одатдан ташқари гавжум: оқ халат, оқ қалпоқ кийган икки пазанда қозон-товоқ атрофида куйманиб юрибди, оғилхонанинг нариги ёнбошида Матқовул чол эндигина сўйилиб, ўрик бутоғига осилган қўйнинг терисини шиляпти, тўрдаги уй тарафдан хотин-халажнинг ғалағовури қулоққа чалинади, янги ёпилган ноннинг ширин ҳиди димоққа гуп этиб урилади. «Во ажаб, қайнатам яна қандай тўй бошлаб қолдйкин?» — деб ҳайрон бўлди аввалига Ўринбой.

Уйга кирса, хотини йўқ. Уст-бошини ечиб, беқасам тўнининг бир енгидан кўлини ўтказиб-ўтказмаган ҳам эдики, эшиқдан кирдими, туйнукдан тушдими, дабдурустдан даҳлизда қайнатаси пайдо бўлиб: «Ўғлим, бугун озгина ис чиқараётган эдик. Меҳмонларга «келинг-кетинг» қилиб турасиз-да», — деди-ю, куёвидан жавоб кутмасдан яна бирпасда ерга сингигандай йўқолди қолди.

Ўринбой ҳовлига чиқиб, нима қилишини билмай, андак серрайиб турди. Бориб, ошпазларга қарашмоқчи бўлудди, улар: «Кўйинг, бизни хижолат қилманг, ўзимиз эплаймиз», деб мулойимлик билан уни раддибадал этишди. Матқовул чолга қарашай деса, у қўйни аллақачон саранжомлаб бўлибди. Тўрдаги уйга ўтишга хотин-халаждан ийманди.

«Уйга қайтиб кириб, меҳмонлар келгунча газета ўқиб ётаман», деган хаёл билан айвон зинасига оёғини қўйгани ҳамоно, дарвозахонадан дупур-дупур қадам товушлари, қаҳ-қаҳ кулги, «ҳо, Зариф ака, Зариф ака!» деган

хайқириқ эшитилиб қолди. Бир зумдан кейин ҳовлида башанг кийинган беш-олти одам пайдо бўлди. Ҳаммасининг эғнида қундуз ёқали пальто, бошида қоракўл телпак. Ҳаммаси гўё маслаҳатлашгандай, битта дўкондан мол олиб, битта машиначига тиктиришгандек.

Ўринбой изига қайтиб, меҳмонлар истиқболига пешвоз юрди. Улар Ўринбой билан ётсираброқ сўрашишди. Айниқса, меҳмонларнинг ичида энг улугсифати — ариқ лабидаги теракдек бўйига зўр берган, лаванг юз Арслон Шерғозиев Ўринбойни менсимай, қўлининг учини зўрга берди. Ўринбой «синамаган отнинг сиртидан ўтма», деган ҳикматнинг тўғрилигига яна бир бор тан бериб, буларга ёндашганига пушаймон бўлиб турганида ичкари уйдан қайнатаси етиб келди-да: «Бизнинг куёв ўғил шу киши бўладилар», дея таништириб, Ўринбойни хижолат ботқоғидан қутқариб олди. Меҳмонлар Ўринбой билан қайта бошдан бу сафар астойдил сўрашиб чиқдилар. Ҳатто Шерғозиев ҳам бошқатдан қўл бериб: «Ҳа, банка жойида турбидими, бизнинг ошна Фуад қалай?» — деб қўйди.

Зариф Аҳмедов меҳмонларни тўрдаги уйнинг чап ён бошига тақаб солинган чингилинг хонага бошлади. Хонанинг ўртасига узун хонтахта қўйилиб, чор атрофига қават-қават кўрпачалар тўшалган, ҳар одамга иккитадан мўлжаллаб, пар ёстиқлар ташланган эди. Шифтига мойли бўёқ билан гул солинган бу хонанинг ички тузилиши ҳам одатдагидан бошқачароқ: деворига тоқчалар ўрнига сидирғасига жавон ўрнатилган.

Ўринбой боя дабдурустан уялинқираб меҳмонларга тузук қараёлмаган, шунинг учун уларнинг кўпини таниёлмаган эди. Айниқса, кам кўриб юрган одамингни қиш кийимида бирдан таниб олишинг қийин. Энди меҳмонлар пальтолларини ечиб, озми-кўпми табиий қиёфаларини топишгач, Ўринбой уларга зимдан кўз қирини ташлаб, қайси бирининг кимлигини секин-секин ажрата бошлади. Анави тўрда савлат тўкиб ўтирган Шерғозиев — шаҳарторгининг директори. Нукул қўш отли извошда юради. Отлари ҳам, извоши ҳам худди ўзининг бўйига ўхшаш, ўзгаларникидан бир-икки баҳя ажралиб туради. Унинг ўнг тарафида бурчакка яқинроқ ўтирган қора, чўтир юзли, тор пешана одам Исроил Қўлдошев — область матлубот кооперациясининг раиси. Ёши қирқлар атрофида бўлишига қарамай, олифтагарчилик учунми ё табиий ҳожатданми,

олд тишларининг ҳаммасини тилладан қоплама қилдириб олган. Шерғозиевнинг чап ёнидаги қотмадан келган, сочи тепадан тўкила бошлаган, ғилайнамо киши Садриддин Бадалбоев облкоопинсоюзнинг раиси бўлиб ишлайди, яъни областдаги ҳамма инвалид артелларининг мутасаддиси.

Қолган учтасини Ўринбой тузук таниёлмади. Қаерданам танисин! Булар Ўринбой кирадиган ошхона-чайхонага кирмаса, буларнинг Ўринбойга, Ўринбойнинг буларга иши тушмаган бўлса. Улфатчилик давомида сезилдики, қолган учови ҳам анавиларга ўхшаш савдо ва кооперацияга алоқадор кишилар экан. Хуллас, область аҳолисини едириш, кийинтириш, кундалик ҳожатини чиқариш кафиллигини олган ишбошилар бугун шу меҳмонхонага жам бўлибди!

Шундан кейин хонтахта устига ташлаб қўйилган ҳарир парда йиғиштириб олинган эди, дастурхондаги нознеъматлар меҳмонлар нафсини қитиқлашга тушди. Булар ҳақиқатан ҳам иштаҳа кўзғатадиган неъматлар эди. Қуруқ манзират учун қўйилган қанд-курс, мураббо сингари нарсалар йўқ. Ҳаммаси бир ўтиришда ейилиб-ичилиб кетадиган, нишхўрд қолмайдиган таомлар: гулдор лаганларга ресторандагидек ҳафсала билан қирқилиб, нафис жойлаштирилган яхна гўшт, тил, пармуда сомса, ликопларда лимон, апельсин, графинларда қип-қизил анор суви.

Зариф Аҳмедов девордаги жавонлардан бирини очиб, арман коньягидан уч-тўрт шиша олди-да, икки ёққа тақсимлаб қўйди. Ташқарига чиқиб кетмоқчи эди, уни Шерғозиев тўхтатди:

— Ўтиринг, Зариф ака, хизматни болалар ҳам қилаверади. Биз сизнинг суҳбатингизни олгани келганмиз!

Зариф Аҳмедов ўртароққа бориб чордана қурди. Пиёлаларга коньяк тўлдирилди. Шерғозиев алёр айтди, ҳамма пиёласини кафтига олиб уриштирганда, хонани бир лаҳза майин жарангго тутди.

Салдан кейин товоқларда жизза аралаш қовурилган гўшт, яна салдан кейин қозондан эндигина сузиб олинган қарта келди. Базм қизигандан қизиди. Кўпроқ Шерғозиев гапирарди. Сиртидан такаббур кўрингани билан, у жуда гапдон одам экан. Жағи бирпас тинмайди. Зариф Аҳмедов билан Ўринбойдан бўлак ҳамма улфатларини аямасдан чандийди. Ҳеч қайсиси хафаям бўлмайди. Қайта-

га «хўжайин, хўжайин, хўп боплейсиз-да», деб қўлтиғига пат тиқишади.

Ўринбой аввал қисилиброқ ўтирган эди, бир-икки пиёладан кейин боши қизиб, ўзини сал қўйворди. Лекин бари бир эл билан баробар ёзилиб ўтиролмади.

Нафслари андак ором олгач, қарта ўйнай бошлашди. Ўртага аввал бир сўмдан қўйилган пул бора-бора киссалардан эллик, юз сўмликларни судраб чиқди. Қартада ҳам Шерғозиев ҳеч кимга сўз бермади. Қартаси ёмонроқ чиқса, «бўлди, мен фирромлар билан ўйнамайман», деб довдаги пулини ёнига солиб олар, ютиб қолса, қартани шартта ўртага ташлаб, довга ёш болага ўхшаб човут солар эди.

Қартабозлик ҳам, маишат ҳам поёнига етиб, иш фотиҳага келиб қолган эди. Шунда Шерғозиев гўё ҳеч нарса ичмагандек бирдан хушёр тортиб, ёнидаги Қўлдошевга юзланди:

— Хўш, Исроилжон, Дадахонни ишга оласанми, йўқми?

— Ҳе, Арслонбой, сенга айтдим-ку, кечами-аввал куни «подшолик хизматидан» келган одамни қандай қилиб катта бир базага мудир қилиб қўяман. Бўйнида тавқи лаънат турган бўлса!

— Зариф ака, ўзингиз бир нарса денг, — Шерғозиев Зариф Аҳмедовга ўгирилди. Зариф Аҳмедов ҳам қатордан қолмай, пиёлани бўшатиб тургани учун иккала бети қай анор тусига кирган эди. У ўтирган жойида тебраниб олиб, уст-устига томоғини қиргач, пинагини ҳам бузмай:

— Бола бир адашди-да. «Мусофир бўлмагунча — мусулмон бўлмайсан», дейдилар. Энди орқа-олдига қараб иш тутади, худо хоҳласа! — деди.

— Зариф ака, сиз одамни қийнаманг! — жиғибийрон бўлди Қўлдошев. — «Судланди» деган тавқи лаънати бор-а унинг!

— Унисини Зариф акам йўқотиб берадилар, а лаббай? — Шерғозиев яна Аҳмедовга юзланди. — Юқоридаги дўстларига хат ёзсалар ё ўзлари бир бориб келсалар бўлди. Шундайми?

Зариф Аҳмедов аввалгидек бепарво давом этди:

— Албатта! Юқоридаги дўстларимиз учун бунақа ишлар чўт бўлмаса керак. У киши нафақат уста адвокат, ким билан қандай гаплашишни ҳам жуда ўрнига келтирадилар. Майли, бу ёғининг кафилини биз оламиз.

— Бўлдимиз? Яна нима керак? — Шерғозиев нақ бўлма-са, Қўлдошевга зуғум қилаёзди.

— Ҳа, бўлди! Зариф акадай улуғ зот ўртага тушдиларми, мен нима дер эдим.

— Яшанг, Зариф ака! Сиз бору биз бор-да! — деб қий-қириб юборди кимдир кайф аралаш.

— Омин! Зариф акамнинг давлатларига давлат қўши-лаверсин, оллоху акбар! — дея юзига фотиҳа тортди Шерғозиев. Бошқалар ҳам унга қўшилишди...

Ўринбой на рўзгор билан иши бор, на бозор-ўчар билан, она қорнидаги гўдакдек осойишта кун кечириб ўта-верди. Фақат уйга маошини келтириб беришни биларди. Сабоҳат маошни қаёққа қўйяпти — ўзи олиб қоляптими ёки онасига беряптими — бунисини суриштирмас эди. Баъзи-баъзида эрталаб ишга кетаётганда, қайнатаси уни кўча эшиги олдида кутиб турган бўларди. Куёвига ниҳоят-да мулойимлик билан: «Ўғлим, бугун сизга фалон колхоздан одам келади, маҳтал қилмасдан ҳожатини раво этиб юборасиз-да, илтимос», деб қоларди. Шундай бообрў қайнатанинг гапини ерда қолдириб бўлармиди, Ўринбой ўша одамнинг ишини иложи борича битказиб беришга ҳаракат қиларди.

Бир куни Зариф Аҳмедов Ўринбойга шу зайлда: «Фалон колхоз пулга жуда зориқиб қолибди. Атиги қирқ минг тўғрилаб берсангиз кифоя, ўғлим», деди. Ўринбой ўша колхознинг капитал қўюв ҳисобида ҳемири пули йўқлигини биларди. Шундай бўлгач, қирқ мингни қаердан олиб беради? Шуни қайнатасига айтган эди, у: «Э, ўғлим, заб одам экансиз, дунёда ўлимдан бошқасининг иложи бор, «кредит» деган хонасидан боплаб юбормайсизми?» — деб «йўл» ўргатди. Гапни қаранг: «кредит» эмиш! Кредитгаям, ахир, давлатнинг лимити керак! Қайнатасининг ўз ишига шундай андишасизлик билан аралашаётганига Ўринбойнинг гаши келса ҳам, лекин дардини ичига ютди. «Колхознинг одами келса, унга ўзим ётиги билан тушунтираман», деган тасалли билан ишига кетаверди. Аммо «колхоз одами» Ўринбойнинг изоҳотини тушунишни истамади, хиралик билан рўпарасида қаққайиб туриб олди, охири икковлари холи қолишганда, Ўринбойга: «Ақаси, жузъасини егандан кейин у ёғини ҳам тўғрилаб қўйинг-да», деб кесатди. Бу гап Ўринбойнинг баданига найза бўлиб санчилди. «Қанақа жузъа?» деди камоли ҳаяжонлангани-

дан овози бўғилиб. «Бунисини қайнатангиздан сўранг!» «Ҳе, ҳали шунақами?» Ўринбой қайнатасининг: «Ўғлим, сиздек фарзанди қобилни худо менга бир етказди-етказди, сиз уйдаги аёлларнинг баъзи гиди-бидисига асло қулоқ солманг, ҳеч рўзғорнинг ғамини еманг, баҳузур айшингизни суриб юраверинг, менинг топганим ўла-ўлгунча сиздақа ўғилдан ўнтасининг кайф-сафосига етади», деган гапларига чиппа-чин ишониб юрса, булар бари ёлғон эканда, «қўли очиқ» қайната орқаворатдан Ўринбойнинг номини пуллаб юрган эканлар-да!

Ўша кунни кечқурун Ўринбой уйга келиб, юрагидаги бор аламини хотинига ёзмоқчи, «дадангизга айтинг, иккинчи бундай қилмасинлар», демоқчи эди. Лекин қайдан ҳам шундай қилган экан, энди гапга оғиз жуфтлаган эди ҳамки, Сабоҳат деган отлиқ патпаракдай ҳаволаниб берса бўладими!

— «Ҳандалак қовун бўлмайди, қишлоқи одам...» деганлари рост чиқди! Кўрнамак экансиз! Ота-онамнинг, кўни-кўшниларнинг олдида бетингизга чарм қолаб, кўчадан иккала қўлингизни бурнингизга тикиб келаверасиз! Ақалли беланчақда ётган гулдек фарзандингизга битта хўрозқанд нима, шуниям олиб келмайсиз. Вой, мен ўлдим, вой мен шарманда бўлдим! Э, худо, шумиди менга кўрса-тадиган ёруғ кунинг?!

Зариф Аҳмедов билан Рисолатхон бараварига:

— Ҳа, ҳа, қизим, нима бўлди? — дея ҳовлиққанларича кириб келишди. Рисолатхон Ўринбойга итни кўрган мушукдек олайиб қараркан:

— Уялмайсизми, ёшгина жонига жавр қилишга! — деди.

— Қизиқсиз-а, мен нима жавр қилибман, ўзларидан ўзлари додлаяптилар-ку, — шошиб қолди Ўринбой.

— Войдод, керак эмас менга бу куёвингиз! Агар боши олтиндан бўлсаям, ўзингизга буюриб, насиб қилсин!

— Нима гап ўзи, ётиги билан тушунгирсанг-чи, қизим? — ўзини маст туюдек ҳар ёнга ташлаётган Сабоҳатни бир қўлида билагидан ушлаб, бир қўлида бошини силаркан, юпатмоқчи бўлди отаси.

— Сиз ҳаромдан пул топармишсиз! Бу кишимнинг номларини сотиб, колхозлардан жузъа ундириб юрганмишсиз! Бутун мол-дунёнгиз текиндан-текин келган эмиш. Вой, ўламан! Вой, ўзимни ўлдираман!

— Уятмасми?! — жаҳл билан ўшқирди қайната.— Туз ичиб, тузликқа тупуриш экан-да, бойвачча! Қайси юзин-

гиз билан айтдингиз шу гапларни?! Ўғлим деб юрсам, ҳали оқибат шуми? Ўзингиз билан ҳасмингизнинг тирикчилигиниям қўяверинг, кўчадан қалаштириб келаётган улфатларингизга қилиб бераётган зиёфатларимниям юз-хотир қилмабсиз-да, жилла бўлмаса?! Бир ҳисоблаб кўринг-чи, сиз оладиган маош шундай зиёфатларнинг ақалли ярмига урвоқ бўлармикин?!

Ўринбой «бу гапларнинг ўндан бириниям айтганим йўқ, ҳаммасини қизингиз ичидан тўқиб чиқаряпти», дея ўзини оқламоқчи бўлиб турувди, кейинги гапидан кейин энсаси қотиб, индамади. Зиёфат-а! Уйланганидан бери уйига ё икки марта, ё уч марта одам олиб келди. Улар ҳам ўзининг ҳамқишлоқ ўртоқлари эди. «Заготскот» каттасининг қизини олиб, думба-жигар еб ётган эмишсан, уйингни биз ҳам мундоқ кўрайлик», деб тегажаклик қилишганига олиб келувди. Куруқ нон-чой билан бир лаган ош — мана, энди «зиёфат»га айланиб турибди!

Ўринбой нима қилишини билмай, лол қолди. Шартта чиқиб кетай деса, юрагининг тўрида аъзойи баданига мадор бериб турган таранг бир томир чирт узилиб, қўл-оёғини бемажол қилиб қўйган эди. Майли, у ҳозир бир амаллаб чиқиб кетар. Аммо у бир идоранинг масъул ходими, улар турган шаҳарда хотин-қизлар масаласи жуда нозик қилиб қўйилган. Ҳар қандай узри бўлишидан қатъи назар, хотинидан ажралиш тугул, унинг мушугини пишт, деб қўйган одам сўзсиз ишдан қувилади. Шу дастурни маҳкам ушлаб олган ходимлар хотин-қизларни тўғри тарбиялаш ўрнига, аксинча, уларни нотўғри тарбиялаб қўйишаётганини ҳаёлларига ҳам келтиришмайди.

Ўринбой асосан шу андиша билан уйда қолди. Шу кеча Матқовул чолнинг дарвозахонадаги қазноғида тунади. Эртасига ишдан келишида извошчи Акбарали ака билан бозордан қозон-товоқ, ун-гуруч, ёғ-гўшт, сабзи-пиёз харид қила қайтди.

«Эр-хотиннинг уриши — дока рўмолнинг қуриши», деганлари бир ҳисобда тўғри. Сабоҳат билан Ўринбой кўп ўтмай, ўз-ўзидан ярашиб олишди. Турмуш яна бир маромда давом этаверди. Аммо илгариги эрқаланишлар, суйкалишлар барҳам еб, уларнинг ўртасидаги муносабатлар қозон-товоқ, кўрпа-тўшак доираси билан чегараланиб қолган эди. Сабоҳатнинг жағи тезлигини бир марта кўрган-дан кейин Ўринбой хотинининг жазаваси сал кўзғалиши

билан секин кўчага чиқиб кетадиган бўлди. Шу орада Сабоҳат яна бир қиз туғиб берди. Тўнғичи Маҳзунанинг исмига мослаб, бунисига Мавзуна деб от қўйишди.

Қайнатаси билан совуқ даражага тушиб қолган муносабат, Ўринбой редакцияга ишга ўтгандан кейин деярли музга айланди. Зариф Аҳмедов куёвидан ҳадиксирай бошлади чамаси. Илгари Ўринбой банкдалигида, қайнатаси гоҳ-гоҳ шаҳарнинг казо-казоларига боягидай, аҳёнда бир зиёфат бериб қолса, куёвини албатта чақиртириб чиқарди. Энди чақиртирмай қўйди, тўғрироғи, бундай зиёфатлар Ўринбой командировкада юрган пайтларда қилинадиган бўлди. Ўринбой қайнатасини шу ҳадик, шу изтиробдан халос қилиш учун икки-уч ердан уй топиб, болачақасини ижарага бўлсаям кўчириб чиқиб кетишга уринди. Аммо Сабоҳат бунга «ўламан обло», деб оёғини тираб туриб олди.

Буларнинг турмуши, эҳтимол, шу зайлда давом этаверармиди. Лекин... Ўша «Ҳосилот» колхозининг воқеасидан кейин Ўринбойни орадан кўтариб ташлаш учун маккорлик билан уюштирилган можаро Сабоҳатнинг Қабоҳат, Рисолатхоннинг Разолатхон эканини кўрсатди...

IV

— Э, ҳамхона, туринг, офтоб ёйилиб бўлди-ку, ётаверасизми? Хотинингиз нонуштага киролмай, ошхонанинг олдида диққат бўлиб турибди!

Ўринбой Сергейнинг турткисидан сапчиб уйғониб кетди. Ҳақиқатан, деразадан тушган офтоб шуъласи хонанинг ярмигача етиб келибди. «Хотинингиз» дейдими? Қанақа хотиним? Э-ҳа, Матлубани айтяпти-ку! Кечкурун ҳам шундай деганида, уйқуси қочиб, хаёлга чўмиб кетувди.

Ўринбой дик этиб турди-да, апил-тапил кийиниб, юзқўлини ювгач, шитоб билан ошхонага юрди. Ростданам, дарахт тагидаги скамейкада Матлуба унинг йўлини пойлаб ўтирган экан. Бугун атлас кўйлак кийганигами, хусни яна ҳам очилиб, лов-лов ёнаётганга ўхшайди.

— Ану кишини-я, текин уйқуни топсангиз, ётаверар экансиз-да! Нонушта қилмаган иккаламиз қолдик. Ҳамма пляждан яхши жойларни эгаллаб бўлди.

— Кечирасиз, ухлаб қолибман. Кечаси бир уйқум қочдики...

— Ҳа, ер синабсиз-да, йўқ эса... Юринг, дарров тамадди қилиб олайлик!

Нонуштадан кейин Матлуба ошхона рўпарасидаги бо-яги скамейкани кўрсатиб:

— У-буларингизни олиб чиқиб, мени шу ерда кутиб туринг! — деди. Ўринбой «қанақа у-буларимни олиб чиқаман?» деб ҳайрон бўлди ичида. Кейин «Сергейдан сўрарман буни», деган хаёл билан палатасига борувди, ҳамхонаси йўқ. «Денгизда чўмилишга, ҳойнаҳой, шу керак бўлардир-да», деб сочиқни олди.

Матлуба ҳам кўпда маҳтал қилмай чиқиб келди: бошида оқ жун қалпоқ, қора кўзойнак тақиб олибди, бир қўлида сумкаси, нариги қўлигида луҳдан чиптага ўраб тикилган юмшоқ тўшакча. Худди шундай тўшакча Ўринбойнинг каравоти тагидаям ётувди-ю, лекин бунинг нимага асқатишини у билмаган эди. Ўринбой «ҳозир» деди-да, чопганича палатасига қайтиб, ўша тўшакчани олиб чиқди.

— Кетдикми?

— Аввал манавиларни менга беринг,— дея Ўринбой Матлубанинг тўшакчаси билан сумкасини қўлидан олди.— Энди кетдик.

Улар пляжга тушиб бораётиб, кичкина дўконча олдидан ўтишди. Унда курортга керакли ҳар хил буюмлар: почасиз шимлар, қора, кўк кўзойнақлар, атир совун, яна алланимабалолар сотилаётган экан.

— Ҳеч нарса олмайсизми? — дўконга имо қилди Матлуба йўлидан тўхтамай.

— Йўқ.— Ўринбой нимаям оларди? Ҳозир Матлуба бўлгани учун чидаб турибди-ю, аммо аслида қора кўзойнак таққан одамни кўрса, дами қайтиб кетади. Анави почаси йўқ шимдан олсинми? Ўзини шундай шимда тасаввур қилиб, кулгиси қистади.

Ўринбой Матлуба билан ёнма-ён, кечаги узун зинапоядан тушиб бораркан, худди имтиҳонга кириб кетаётган студентдай юраги ҳаприқар эди. Шундай жонон билан яланғоч бўлиб денгизда ҳопитадимми? Унинг юзига қандай қарайди? Қандай қилиб у билан яна ёнма-ён юради-ю ошхонада бирга ўтириб овқатланади? Тавба, бу курорт деган жойда шарм-ҳаё бўлмас экан-да?

Ниҳоят, пляжга ҳам тушишди. Ўринбой бу ердаги манзарани кўриб, дабдурустдан ҳанг-манг бўлиб қолди. Тумонат одам: хотин-эркак, ёш-қари аралаш, ҳаммаси ялан-

ғоч, ярми сувда, ярми куруқда. Бамисоли қиёмат-қойим шу ерга кўчиб келган. Ит эгасини танймайди. Бировнинг биров билан иши йўқ. Қий-чув авжида. Бу оломонга қўшилиб, эш бўлиб кетиш учун шу топда улоқчи отнинг жасорати керак эди Ўринбойга.

— Тўшакларни бир чеккага қўйинг-да, анави будкага кириб ечиниб чиқинг. Мен кетдим,— дея Матлуба Ўринбойнинг қўлидан сумкани олди.

Матлуба устида ярим сўмлик тангадай оқ гули бор қизил ранг чўмилиш либосини кийиб чиққанда, Ўринбой бояги жойида қаққайиб турган эди. Матлубанинг сутдай тиниқ бир жуфт гўштдор болдирига, лифчигини бўрттириб турган қўш кўкрагига бир қаради-ю, уялинқираб юзини дарров терс ўгириб олди.

— Ану кишини-я, ҳалиям турибсизми, боринг, ечиниб чиқинг. Якка ўзим шунча бегона одамлар орасида қанақа чўмиламан?!

— Қўйинг, Матлубахон, менга бўлмайди...

— Ие, қизиқ одам экансиз-ку, нимаси бўлмайди? Ё анави... плавкангиз йўқми?

Ўринбой рус тилини шунча яхши билгани билан «плавка» деган сўзни ҳеч эшитмаган экан. «Плавка»си нима бўлди? Ҳе, манави чўмилувчилар кийиб олган турсик бўлса керак-да! Ҳа, ҳақиқатан унинг плавкаси йўқ. Ўринбой «топдингиз» дегандай бош ирғатди.

— Шуни айтмайсизми, боя дўкондан олардик... Бўлмаса, югуриб бориб, олиб туша қолинг!

Ўринбой «йўқ, бугунча ўзингиз чўмилаверинг», деса бўларди. Лекин андак мулоҳазага борди. Шунча яланғоч халойиқнинг ичида битта ўзи баданида бирон нуқси бор кишидай ечинмай ўтирса, Матлуба унинг олдига келганида, бошқалардан хижолат тортмайдими? Кейин «бор-эй, ҳеч нарсада йўқ, феъли совуқ йигит экансан», деб ундан аразлаб кетса, нима бўлади? Кўпга келган тўй экан, яхшиси, ўша плавка деганини топиб тушгани маъқул.

— Мен ҳозир! — деб Ўринбой тепага қараб чопди.

У дўкончи хотиннинг олдида яна бир ўсал бўлди: «плавканинг қанақа размеридан керак» деб сўраган эди, жавоб беролмади. Охири, костюмнинг размери эсига тушиб:

— 48-дан,— деди.

— Мана энди ҳақиқий курортчи бўлдингиз,— деб ша-рақлаб кулди Матлуба Ўринбой эл қатори қиёфага кир-гач.

Улар сурункасига бир-икки бор денгиз сувига шўнғишди. Илиқ сув баданларига ажиб роҳат бағишлади. Ўринбойдаги бояги хижолат аста-секин йўқолиб, у ладилроқ чўмила бошлади, болалиги, мол боқиб юрган кезларида сигирни бедапояга ҳайдаб юбориб, ўртоқлари билан Дамарикда шўнғиганлари эсига тушиб, анча жойгача қулоч отиб борди, орқасидан Матлуба ҳам эргашиди. Сўнг қирғоққа яқинроқдаги саёз жойга қайтиб ёш болалардай бир-бирларига кафтларида сув сочиб ўйнашди.

Баданларни офтобга тоблаш учун қуруққа чиқишганида биров Ўринбойнинг отини айтиб чақирди:

— Ҳой, Ўринбой! Бу ёққа келинг, қарта ўйнаймиз! — Ўринбой аланглаб қараса, ҳамхонаси Сергей кўлини кўтариб турибди. Матлуба билан боришса, ёнида хипча бел, оқишдан келган, жиккаккина ёш жувон ҳам бор экан.

— Танишиб қўйинглар: Маша, — деди Сергей.

— Матлуба, қисқароқ қилиб айтсангиз: Люба!

— Сергей.

— Ўринбой.

Шундоққина тош устида газета ёзиб, қарта ўйинни бошлаб юборишди. Ҳадеб қолаверишганидан кейин Сергейнинг ҳафсаласи пир бўлди-ю, хонимини етаклаб денгизга тушиб кетди.

— Яхши, қартаси эллик иккиталик экан-а, — деди Ўринбой газета чеккасида турган майда қарталарни бошқаларига аралаштириб. — «Пирра» ўйнамаймизми?

— «Пирра»нгиз нима? Билмайман.

— «Гулчинор»-да!

— Униям билмайман.

— Холини холига мослаб оласиз. Мана, бундай қилиб. Келинг, ўргатиб қўяман.

Матлуба қартабозликда яхши «шогирд» чиқиб қолди. У «пирра»нинг сирини тезда ўзлаштириб, икки-уч қўлдан кейин Ўринбойнинг ўзини ютиб ола бошлади.

— Ана, жазойи киши бировга қарта ўргатсин! Хо-хо-хо! — деб қаҳ-қаҳ урди Матлуба. Шу пайт Сергей билан Маша ҳам сувдан чиқиб келиб, уларнинг ўйинини қизиқиб томоша қилишарди.

— Бу қанақа ўйин? — сўради Сергей.

— «Пирра», — деб жавоб берди Ўринбой. — Ўзбекларнинг миллий ўйини.

— Ие, қартадаям миллий ўйин бўладими?

— Бўлмасмиди! Миллий чемпиониям бор-ку!
— Ростдан-а? Ким?
— Аканг қарағай-да,— деди Матлубага қувлик билан кўз қисиб Ўринбой.

— Қизиқ.

— Нимаси қизиқ? — Ўринбой аравани астойдил олиб қочишга тушди: — Каминанинг китоблари ҳам чиққан «Пирра» деган. Унда бу ўйиннинг 120 вариантыни таҳлил қилиб берганман.

— Ўша китобдан менга битта бермайсизми?

Матлуба: «Ана, ёлгон гапириб, тилингиздан тугилдингиз-ку, энди нима жавоб қиласиз?» дегандек Ўринбойга истеҳзо аралаш маъноли қараб қўйди.

— Китобдан бу ерда йўқ. Истасангиз, уйга қайтгандан кейин юборишим мумкин.

— Шундай қилинг. Аммо ҳозирча шу ерда ўргатиб қўёлмайсизми?

— Бўпти. Кечкурун беш юлдузликдан қўясиз-да!

— Жоним билан.

Ўринбой Сергей билан Машага «пирра»дан сабоқ беришга киришди. Ҳадемай, булар ҳам «пирра»нинг миридан сиригача билиб олишди-да, у ҳеч қанақа «миллий ўйин» эмаслигини, унда ҳеч қандай «вариант-париант» йўқлигини, Ўринбой боя шунчаки ўзини лақиллатганини фаҳмлагач, Сергей қотиб-қотиб кулди.

— Аммо беш юлдузликка бари бир қарздорман. Бугун сизнинг шарофатингиз билан, ҳеч бўлмаса, битта янги ўйин ўрганиб олдим-ку,— деди Сергей кулгиси босилгач.

— Ҳа, чемпион! — деб тегишди Матлуба, Ўринбой икковлари туриб, охириги марта денгизга тушишаётганда.— Ўзингизни гўлликка солганингиз билан ёлгонни ипакдай эшиб ташлар экансиз-ку!

— Бир келиб қолди-да, Матлубахон...

— Ҳо, ану кишини-я! Энди ҳеч қайси гапингизга ишонмайман. Ҳа, сиз ёлгон гапнинг чемпиони экансиз! Ё журналистларнинг ҳаммаси шунақа бўладими?

— Йўқ, ундай деманг, Матлубахон.

Вақт тезлиги — нисбий тушунча. Ишдалигингда, кунни кеч қилолмай, гаранг бўласан. Бекорчиликда бирам йилдиримсифат тез ўтадики! Ҳаш-паш дегунча тушлик овқат пайти келди. Пляж, одамлари теримга чиқиб кетган қишлоқдек, бирпасда ҳувиллади қолди.

Бир кундаёқ офтобда хийла қорайиб пишган Ўринбой Матлуба билан бирга тушлик қилгач, уни ўз корпусида қолдириб, палатасига келди-да, каравотга таппа ташлаганича донг қотиб қолди...

— Ҳе, туринг-э, мунча уйқучи экансиз,— Ўринбойни яна Сергей туртиб уйғотди. Ўринбой кўпдан бери бунақа мириқиб ухламаган эди. Аъзойи баданида алланечук енгиллик сезди, кўнгли тонг ҳавосидек тиниқ ва беғубор эди. Ваҳоланки, энди кеч кириб келяпти.

— Юринг, қарзимдан қутулиб қўя қолай. Хонимларимиз ҳам маҳтал бўлиб қолишди.

Ўринбой билан Сергей чиқиб келишса, Матлуба билан Маша ошхона рўпарасидаги дарахт тагида чақчақлашиб туришган экан. Икковлари ҳам театрга кетаётган хонимлардек ясаниб, пардоз-андозларини жойига келтириб олишибди. Матлубанинг эғнида кўк жунли матодан бели сирма қилиб тикилган кўйлак. Сочи эрталаб иккита қилиб ўрилган бўлса, ҳозир тепага қайтарилиб сават нусха қилиб олинган. Мария зангори юбка билан оқ кофта кийибди.

Ойнабанд буфетга қараб юришди. Сергей уларни очиқ ҳаводаги столлардан бирига ўтқазиб, Ўринбойнинг унамаслигига қарамай, якка ўзи буфетга кириб кетди:

— Сиз буларни овутиб туринг, ёлғиз қолдирсак, ноқулай бўлади,— деб важ кўрсатди.

Теварак-атрофдаги столларда куни билан дам олавериб, «зериккан» истироҳатчилар кўнгил хушлаб ўтиришарди. Биров коньяк билан отамлашяпти, биров кавказ мусалласидан сипқориб, диққатлигини ёзаяпти, яна биров чех пивосидан устма-уст ичяпти. Нарироқдаги столда бир нимжонроқ, пакана, сочи тўзғиган йигит сал ошиб қолган чамаси, столга муштлаб, улфатига гап «уқтиряпти»:

— Би-би-ласанми, мен қа-қа-ёқдан келганман? Менчи... шаҳридан келганман (йигит бир машҳур шаҳарнинг номини айтди). У- у ерда махфий, жу-жу-да махфий объектда ишлайман. Ҳеч кимга а-а-айтиб бўлмайди буни!!!

— Роса оғзи маҳкам йигит эканми? — кулди Матлуба.

— Ҳа-я, ҳали-замон ўша объектда нима ишлаб чиқарилишиниям айтиб юборади,— дея унга кўшилди Маша.

Сергей харид қилган нарсаларини келтириб қолгани учун маст йигитнинг шундан кейин нима деганига булар эътибор қилишмади.

Сергей қизларга мусаллас, Ўринбой билан ўзларига коньяк куйди. Олиб келган апельсинларини арчиб, тилимлади. Биринчи қадаҳ одатдагидек танишув учун кўтарилди. Миялар сал қизиб, тилларнинг чигили ечилди.

— Апельсин жуда шарбатдор, ширин экан, тилни ёради-я! Кавказники бўлмаса керак? — деди Маша.

— Марокашдан келтирилган. Саҳройи-Кабирнинг офтобини эмган-да, — деб жавоб берди Сергей заршунослик билан.

— Булар бизнинг босволди қовунларимизни ейишмаган-да, — деди Ўринбой Матлубага ўзбекчалаб.

— Йўқ, йўқ, мен стол устида биз тушунмаган тилда гаплашишларингга қаршиман. Ким билади, балки биздан кулаётгандирсизлар.

— Йўғ-э, қўйсангиз-чи, Маша!

— Хўп деяверинг, Люба! Менинг шундай шартим бор, кимки, биринчи бўлиб, бошқалар билмаган тилда чуғурлашса, жазосига битта ортиқча қадаҳ сипқоради, — деб таклиф киритди Сергей.

— Унақада коньякнинг қолганини бир ўзим ичарканман-да!

— Ҳо, нима деяпсиз, Ўринбой ака, маст бўлиб қолингчи, ёнимга йўлатармиканман, — ўзига ярашиб турган табиий ноз аралаш гапирди Матлуба.

— Бормисиз, Любочка! — деди Маша дугонасидан мамнун бўлиб.

— Ҳазил-ҳазил билану, — деб гапга жиддий тус берди Сергей, — аммо тил билмаган одамнинг олдида икки кишининг ҳадеб ўз тилида чуғурлашаверишидан ёмони йўқ. Ичингда «мени калака қияпти-ёв», деб иштибоҳланасан. Икковларинг ҳам русчани бинойидек биларкансизлар, келинлар, бизни ҳадиксиратмай, олдимизда шу тилда гаплашаверинглар.

— Бўпти, ошна! — деди Ўринбой Сергейнинг елкасига уриб. Иккинчи қадаҳдан кейин у хийла сархуш тортиб, кўзлари сузила бошлаган эди.

Яна бирдан қоронғи чўкди. Хиёбонлардаги шода-шода чироқлар шуъласидан пансионат — дилларга эзгулик бахш этувчи бу оромгоҳ чароғон бўлиб кетди. Денгиз тарафдан тинимсиз эсаётган сарин ел чаманлардан анвойи хуш исларни қувалаб келиб, димоққа урди.

— Қани энди, кечлик овқатгайм борайлик,— деди Матлуба ўрнидан кўзгалиб.— Ҳадемай ошхона ёпилади.

Кечлик овқатдан кейин Маша билан Сергей бу тарафга, Ўринбой билан Матлуба у тарафга ажраб кетишди, Ўринбой палатасидан транзисторни олиб чиққач, улар кечаги шийпончага боришди. Яхши, шийпончани бугун ҳам ҳеч ким банд қилмаган экан. Ўринбой радионинг қулоғини буради. Транзистор кеча Тошкентга тўғриланган бўйича қолгани учун ундан ёқимли «Муножот» куйи қуйилиб, салдан кейин Берта Давидованинг ҳазин овози янгради:

Кеча келгумдир дебон, ул сарви гулрў келмади...

Мусалласнинг кайфи биланми, Матлуба ашуланинг бошиданоқ унга хиргойи қилиб қўшила бошлади. Унинг овози ҳам ширадорликда, ҳазинлик ва мусиқийликда радиодаги асл хонанданинг овозидан асло қолишмас, башарти, ҳозир овозини борича қўйиб юборса, ҳатто ундан ўтиб кетадигандек эди.

— Зап яхши овозингиз бор экан,— деди Ўринбой ашула тугаб, диктор ваъзхонликка тушгач, радиони пасайтираркан. Шу топда Матлубани хаёлан қўлида дутор билан «Муножот»ни айтаётган ҳолда тасаввур этиб, қўшиб қўйди: — Астойдил айтсангиз, Бертадан ўтказиб юбораркансиз!

— Қўйсангиз-чи, бу ашулани Бертадан ўтказадиган одам ҳали туғилган эмас. Туғилмасаям керак.

Ёр агар лутф айламас, жабру жафо ҳам қилмасун,
Қилмас эрса менга, ғайрига вафо ҳам қилмасун...

Ўринбойнинг одати — ё вақти чоғлигида, ё бўлмаса, жуда сиқилиб кетганида ана шу байтни беихтиёр айтиб юборар эди.

— Ҳо, ким экан ўша, Ўринбой акамизни вафога зор қилиб қўйган ёр, билсак бўладими?

Ўринбой ялт этиб Матлубага қаради. Унинг юзи шу кўр ойдин кечада ҳам оппоқ ёришиб, кўзлари чўгдек ёниб турарди. Яқинликдан унинг баданидаги иссиқ ҳароратни бутун вужуди билан сезиб, йигитлик ҳирси дам сайин кучайганидан кучайиб бораётганигами, Ўринбой бўғиқ овоз билан:

— Сиз-да! — деди-да, Матлубани шартта бағрига тортди, қоронгида дабдурустан лаби лабига тўғри келиб қол-

ганига ҳам хурсанд, ҳам ҳайрон бўлиб битта бўса олди. Матлуба кушандасининг чангалидан қочган охудек унинг кучоғидан тез сирғалиб чиқиб, икки газ нарига ташланди. Энтиккан ҳолича:

— Ҳе... эркак зотининг уруғи бир экан-да! Буларга одам деб сал рўйхушлик берсанг, оч бўридай одамга ташланади. Ақалли сизни мен унақамассиздир, деб ўйлагандим. Қўйинг-э! Туппа-тузук маданиятли одам...

— Хўп, Матлубахон, узр! — деди Ўринбой оний ҳирсининг сўзига кириб, беихтиёр қилиб қўйган номаъқул ҳаракатидан ўзи ҳам хижолат бўлиб. — Яна бир бор узр. Хўпми?

— Бу галча, хўп. Лекин кейинги сафар йўқ...

Улар яна бир оз гурунглашиб ўтиргандан кейин маконларига қайтишди. Ўринбой кечагидек, Матлубани корпусигача кузатиб қўйди.

Палатага кирса, Сергей ҳам эндигина келиб турган экан.

— Мана, биз ҳам беминнатини топиб олдик, — деди Сергей гурурланиб. — Маша — жуда зўр қиз экан. Телевизор заводида ишлар экан. — Ечиниб кўрпага киргач, илова қилди: — Айтганча, сиз ҳам хотинингизни бирга олиб келиб, яхши қилган экансиз. Рашкингиз келмасину, хотинингиз менга жуда ёқди-да. Бирам бамаъни, бирам назокатлики... Бунақа хотинни қаёқдан топгансиз? Уни ҳечам якка ташлаб бўлмайди, тўғри қилибсиз олиб келиб...

Ўринбой индамади. Аммо Сергейнинг гапидан кайфи тамом тарқалиб, дарров сергак тортди.

Ўринбойнинг назарида, Сабоҳат палата эшигини тарақлатиб, тегиб кириб келаётгандай, «сенмисан, икки болани менга ташлаб келиб, бу ёқда ўйнашинг билан ялло қиладиган», деб яна шаллақиликни авжига чиқарадигандай туюлди. Туюлди-ю, билмасдан чўғни босиб олган кишидек бир сесканиб тушди. Гарчанд, Ўринбойда сариқ чақалик ҳақи қолмаган бўлса-да, Зариф Аҳмедовнинг зурриёти шундай қилишдан тоймайди, уларда ҳали ҳам молдунё кўп, Ўринбойнинг ичиб турган ҳалол ошига ақалли бир чимдим оғу ташлаб кетиш учун ўшандан шунга пул сарфлаб келиш Сабоҳатларга ташналиқда сув ичишдек бир гап. Ўшанда Ўринбойнинг қўли-ку қўли, ҳатто тили тегмай туриб, унга шундай тухмат қилишга ярадим, Сабоҳат билан Рисолатлардан ҳар ишни кутиш мумкин!

...Ўринбойнинг турмуши милки бўшаган тишдай лиқиллаб турган эди. У «Ҳосилот» колхозининг раиси Юсуфали Ҳамроалиевнинг товламачиликларини суриштира бошлаганидан кейин бу омонат турмушнинг пойдеворидан сўнгги ғиштлар ҳам кўчишга тушди. Буни бошда Ўринбойнинг ўзи сезмаган эди. Кейинчалик, ҳамма иш бўлиб ўтгач, воқеаларни мантиқ ипига бир-бир тизиб чиққанида билиб қолди. Йўқ эса, эсининг борида этагини қоқиб кетарди-я!

Юсуфали Ҳамроалиевни Ўринбой банкда ишлаган чоғидан танирди. Юсуфали унда Қиёқдаги «Жумҳурият» колхозининг раиси эди. «Жумҳурият» — районнинг энг камқувват колхозларидан саналарди.

Эллигинчи йилларнинг бошларида ана шундай камқувват хўжаликларнинг иқтисодини кўтариш ҳақида Иттифоқ ҳукуматининг махсус қарори чиқди. Рўйхати олдиндан тузилиб, область партия ва совет ташкилотларининг тасдиғи билан Москвага юборилган бу колхозларга у ердан катта-катта ёрдам келди. Шунинг орасида, ҳатто миҳ сотиб олишгача кредит бериш кўзда тутилган эди.

Бу колхозларнинг аксарияти давлатнинг сахий ёрданидан тўғри фойдаланиб, тезда қаддини ростлаб олди, «камқувват» деган сифатни ўзига ор билиб, баъзилари бир йилда, баъзилари эса икки йилда шу «тавқи лаънат»дан қутулишга муваффақ бўлди. Камқувват колхозларнинг рўйхати тобора қисқариб, охири унда «Жумҳурият»га ўхшаш икки-уч хўжалик қолди, холос.

Аммо «Жумҳурият» колхози сира ўнгланоилмас, унга берилган ёрдамлар аждарҳонинг комига тушгандай зим кетаверарди. Олаҳакканинг қанотида Ўринбойнинг қулоғига бир гап етиб келди: «Жумҳурият»нинг раиси қишлоқ хўжалик банкининг кредити эвазига «Сельхозснаб»дан олинган маъдан ўғитнинг кўпини ўз колхозининг экинига солдирмай, кўшни «Қоракўл» колхозига сотиб юбораётган эмиш. Бу маълумотнинг рост-ёлғонлигини текшириб билиш қийин эди: маъдан ўғит ҳаводан яратилган, яна ҳавога учиб кетадиган нарса. Ўғитни ерга солди, мана акт, деб туриб олса, буни ҳар қандай ўткир тафтишчи ҳам аниқлай олмайди.

Ёзнинг ўрталарида «Жумҳурият» колхозининг кассири «Сельхозснаб»дан ўттиз беш тонна селитра сёт кўтариб келиб, «шунинг пулини тез ўтказиб бераркансиз, раиси-

миз араваларни олиб чиқиб, станцияда қараб турибдилар» деди худди банк ўзининг хизматкоридай буйруқ оҳангида. Ўринбойнинг аччиғи келди.

— Биринчидан, — деди у, — банкка бунақа буйруқ қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ, иккинчидан, бу йилги ажратилган кредитни тўлиқ олиб бўлгансизлар, учинчидан, бултурги қарзларингни тўлаб қўймагунингларча сизлар билан муомала қилмаймиз. Оласининг — бераси бор, кредит ҳам шунақа нарса, бу — Хўжа Аҳрорнинг моли эмас!

— Шунақами?! — деди кассир гезариб. — Ҳали-замон раисимизнинг ўзлари тушиб келадилар, бари бир ўтказиб берасиз! У кишини дамани қайтариб кўринг-чи!

— Раисингиз тугул, авлиёси келсаям гап шу! Банк — давлат муассасаси, карвонсароймас!

Ярим соатдан кейин банкка Юсуфали Ҳамроалиевнинг ўзи оқариб-бўзариб кириб келди. Унинг заҳил юзида қондан асар қолмаган эди.

— Ким экан, камқувват колхозни оёғи билан кўрсатдиган бойвачча! — Ёнидаги кассирдан сўради. У кўзи билан имо қилиб, Ўринбойни кўрсатгач, шифтга қараб туриб, бир қўлида ҳужжатларни узатди: — Қани, мана шу пулни ўтказиб бер-чи!

Ўринбой жаҳлдан жони ҳалқумига келди-ю, лекин шайтонга ҳай берди:

— Аввало, одамгарчиликда муомала салом-аликдан бошланади. Қолаверса, бор гапни кассирингизга айтганман. Бекор овора бўлиб келибсиз!

— Ўтказиб бер, дедимми, ўтказиб берасан. Камқувват колхозга ўгай кўз билан қарашга кўрқмайсанми? Билиб қўй, биз камқувват колхозмиз-а? — деди Юсуфали гердайиб.

— Чоғимда, мен сизлашиб гаплашяпман, шекилли, сиз билан. Камқувватлигингизни пеш қилишингизга келсак, бу билан гердайиш ўрнига, уялганингиз маъқулроқ эди. «Мен камқувватман!» деб чираниш «мен ўғриман, муттаҳамман» деб мақтанишдек бир гап. Колхозни калишга ўтказиб қўйибсизу, яна гапингизни бермайсиз-а!

— Ҳой, бойвачча, шу гапни ўйлаб гапир! Пачоғингни чиқариб кўяман-а!

— Яхшиликча, ўзинг жўнаб қол, бўлмаса, милиционер билан чиқиб кетасан!

— Ҳали шунақами? Қани, обкомга борай-чи, ўша ердаям шунақа сайрармикансан?!

Сал фурсатдан кейин телефон босиб-босиб жиринглади. Обком секретарининг ёрдамчиси Омельченко экан. У гапни дағдағадан бошлади:

— Темировми? Нега «Жумҳурият» колхозини овора қиляпсиз? Колхознинг нечта араваси «Сельхозснаб» да турганмиш. Раис бечоранинг ўзи ҳамма ишини ташлаб тушиб келибди. Битта сиздек бюрократ учун шунча одам сарсон бўладими? Тезда пулни ўтказиб беринг!

— Аввало, бир-бирига салом бериш, «ўртоқ» деб гапириш партия ахлоқидан, менингча, ҳали чиқарилган эмас. Салом, ўртоқ Омельченко! «Жумҳурият» колхозига келсак, у лимитдаги кредитини тамом олиб бўлган. Раис шуни била туриб, одамларини, от-араваларини овора қилиб келган бўлса, бунга мен айбдор эмасман, кейин...

— Гапни йиғиштириб, пулни ўтказиб беринг!

— Ўртоқ Омельченко, банк — менинг хусусий идорам эмас. Биз ўртоқ Сталин шахсан ўзи тасдиқлаб берган 20-қоида асосида ишлаймиз.— Омельченко телефоннинг нариги бошида бетоқатланиб, Ўринбойнинг гапини яна чўрт кесмоқчи бўлаётганди, «ўртоқ Сталин» номини эшитганидан кейин жим қолди.— Мана шу қоидада «банкдан қарздор бўлган, шунингдек, лимити тугаган колхозларга кредит берилмасин», дея оқ қоғозга қора ҳарфлар билан битилган. Мен ўртоқ Сталин тасдиқлаган шу қоидани бекор қилдим, «Жумҳурият»га кредит берилса ҳам берилсин, берилмаса ҳам берилсин», деб бир энли қоғоз ёзиб туширинг, мен бажонидил бажарай буйруғингизни!

— Э, ўртоқ Темиров, нима кераги бор шунақа гапларни, мен сизга буйруқ қилаётганим йўқ, илтимос қиляпман, холос. Агар иложи бўлса.

— Мановиси бошқа гап. Лекин иложи йўқ, ўртоқ Омельченко. Аммо олдингизда ўтирган Ҳамроалиевга айтиб қўйинг, «камқувват колхозман» деб гердайиш ўрнига, колхозни шу аҳволга солиб қўйгани учун уялишни ўргансин!

— Шунақа денг, иложи йўқми?

— Йўқ...

Бу гап шу билан тугамаслигига ақли етган Ўринбой сўнгги икки йил ичида камқувват колхозларга банкдан берилган молиявий ёрдам ҳақидаги маълумотларни олдига

қўйиб, таҳлил қилишга киришди. Маълум бўлдики, «Жумхурият» бошқа колхозларга нисбатан давлатдан бир ярим-икки ҳисса кўп ёрдам олгани ҳолда, ҳар гектар экинзор ҳисобига хирмон кўтаришда, даромад йиғишда улардан икки-уч барабар орқада қолган. Ҳатто шу колхоз билан ери ерига туташ бўлган, у билан бир ариқдан сув ичадиган хўжаликлар ҳам аллақачон қаддини ростлаб, банкдан кредит олмай қўйган. Хўш, бунга сабаб нима? Нега «Жумхурият» колхозига берилган ёрдамлар қумга тўкилган сувдай шимилиб кетаверади, унинг баданига юқмайди. Ё у... Шу пайт, барон Мюнхаузеннинг саргузаштлари ҳақидаги китобга чизилган бир сурат Ўринбойнинг эсига тушиб, беихтиёр кулгиси қистади. Қаттиқ жангда тўп ўқи Мюнхаузеннинг остидаги отни қоқ белидан узиб кетади. Қизиқ-қизиқда барон буни сезмай, отни миниб юраверади. Жанг сал тиниб, отни суғоргани олиб борса, унинг ичаётган суви тегирмон новидан оққандай, белининг узилган жойидан ерга шариллаб тушиб кетаётганмиш. Барон орқасига ўгирилиб, отининг қоқ ярми йўқлигини шундагина билибди...

Кечга яқин обкомнинг биринчи котиби Зиё Сахиевичнинг ўзи қўнғироқ қилди. У — хушфезъл, хушмуомала нуктадон одам бўлиб, ҳаммани ўзи билан баробар кўриб гаплашар, ҳар қандай ишнинг оқибатидан кўра, аввало унинг сабабини ойдинлаштириб олишга ҳаракат қиларди. Бу гал ҳам шундай бўлди. Зиё Сахиевич Ўринбойдан ҳол-аҳвол сўради: банк ишига доир бир неча саволлар берди: «Биздан ҳеч қандай ёрдам керакмасми?» — деб суриштирди. «Йўқ, раҳмат!» — деган жавобни олгач, муддаога ўтди:

— Бўлмаса, сиздан бизга ёрдам керак. Хабарингиз бор, баҳорда область қурултойида «кемага тушганнинг жони бир», деб келишган эдик. Банкда ишлайдими, обкомдами, матлубот кооперациясидами — бундан қатъи назар, ҳар бир одам шу область учун қайишиши керак. Энди ўзингиз ўйланг: бир колхоз неча ойдан бери кунни кун, тунни тун демай ишлаб, пахта ўстирса, шу пахтасини энди лаганга сузиш учун озгинагина ўғитга зорлик сезса. Ўғит давлат омборида турса-ю, уни олиб кетишга пули бўлмаса. Пулдор ташкилотда ўтирган бир ходимимиз эса қандайдир қоғозни рўқач қилиб, ундан шу арзимаган ёрдамни аяса. Буни инсофдан деб бўлармикин сизнингча?

— Гапингизга тушундим, Зиё Сахиевич,— деб худди шу гапнинг оҳангида жавоб қилди Ўринбой сал овози

қалтираб.— Тўғри, бу инсофдан эмас. Лекин шу пулдор ташкилотда ўтирган ходим давлат томонидан қўйилган назоратчи бўлиб, у аввало давлат манфаатини ўйлаб иш тутган бўлса-чи?

— Хўш, хўш?

Телефоннинг нариги қулоғида турган одам ўз гапига астойдил қизиқаётганини сезиб, Ўринбой дадиллашди:

— Гап шундаки, сиз айтган колхоз, тўғрироғи, унинг раҳбари олишнинг бериши борлигини унутиб қўйган. Ҳали бултурги қарзларини узгани йўқ. Бу йилги ажратилган ўғит-ния, қарзниям тамом олиб бўлган. Буни қарангки, ёнидаги қўшниси ҳар килограмм ўғит ҳисобига ўн беш килограмм пахта олибди-ю, буники беш килограммга бориб-бормабди. Шу ўғит ўзининг ерига тўлиқ тушганига унча ишониб бўлмапти.

— Қаёққа тушади бўлмаса?

— Тўғрилигига кафил бўлолмайману, биздаги маълумотларга кўра, «Жумҳурият»га берилган ўғитларнинг ҳузурини «Қорақўл» кўраётган эмиш.

— Йўғ-эй?!

— Шунақа. Аммо аниқ далил-исботлаб беришга бизнинг банкимиз ожизлик қилади.

— Сиз ожизлик қилсангиз, буни биз боплаймиз. Лекин илтимос, бу галги ўғитни «Сельхозснаб»дан мен ўзим сўраб олиб бергандим. Бу галча ҳам бирон ривоят топинг, бибурд бўлиб қолмайлик. Сиз айтган гапни албатта охирига етказамиз. Кейин «Ҳосилот»нинг қарзлариниям мен ўзим ўртада туриб ундириб бераман. Келишдикми?

— Хўп...

Ана шунда обком бюроси партия ходимлари, агрономлар, ҳисобчилардан иборат катта комиссия тузиб, «Жумҳурият» колхозида тафтиш ўтказдирди. Ҳамроалиев хусусида оғиздан-оғизга кўчиб юрган миш-миш гаплар юз фоиз тасдиқланди. Ҳамроалиев ишдан олинди, қаттиқ ҳайфсан билан партиядо зўрға илиниб қолди. Камқувват колхозни ғажиж ҳисобига «мўл ҳосил устаси» бўлиб юрган «Қорақўл»нинг раиси Маҳмудали Акрамов ҳам жазосини олди. У қоқоқ «Янгиобод» колхозига раис қилиб юборилди.

Шундан бери замонанинг зайли неча бор ўзгарди. Ҳамроалиевнинг «Жумҳурият» колхозидаги номаъқулчиликларидан хабардор бўлган раҳбарлар бирин-кетин бошқа ёқларга кетиб қолди, уларнинг ўрнига янги одамлар кел-

ди. Бу орада қайси бир йўллар биландир яна «тажрибакор» раислар саноғига кириб олган Маҳмудали Акрамов ҳали у, ҳали бу кўчада сарсон бўлиб юрган ошнаси Ҳамроалиевнинг қўлтиғига тиргак қўйиб, уни «Ҳосилот»га раис қилиб олиб келди.

«Ҳосилот» билан «Янгиобод» — қўшни колхозлар, ерлари бир-бирига туташ, деярли бир ариқдан сув ичади, фақат фарқи шуки, «Янгиобод» — пахтакор, «Ҳосилот» эса резаворчи.

Ҳаш-паш дегунча область раҳбарлари олдида иккала-сининг нуфузи ошгандан ошиб, айтгани айтган, дегани деган бўлиб қолди. Ҳамроалиев «Ҳосилот» колхозида ишни теплица қурдириш, колхоз боғида пароход шаклида атрофини гир айвон қилдириб, меҳмонхона солдиришдан бошлади. Областга келадиган сал тузукроқ меҳмон шу ерда кузатиладиган бўлгач, йил-ўн икки ой дастурхонидан янги резавор узилмайдиган Ҳамроалиевнинг довуғи тезда ҳаммаёққа гуриллаб кетди.

Ҳамроалиев «машғал чорвадор» бўлиб ҳам ном чиқарди: унинг колхози ҳар йили январь ойининг ўнинчи кунидан кечиктирмай, йиллик гўшт мажбуриятини тўлиқ бажариб қўярди. Бунинг ўзига хос тантанали маросими ҳам ўйлаб топилган эди. Январнинг ўнинчи числосида шаҳар аҳлини марказий майдонга тўплашар, гўштга топшириладиган моллар машиналарга ортилиб, «қизил карвон» шаклида карнай-сурнай билан минбар олдидан олиб ўтилар, энг олдинги машинанинг кабинасида Ҳамроалиевнинг ўзи савлат тўкиб ўтирарди. Кейин газетада ҳам, радиода ҳам Ҳамроалиевнинг номи юз мақомга солиниб, зикр қилинаверарди...

Бу орада редакцияда ҳам катта ўзгаришлар бўлди. Қодир ака Қобилов Тошкентга, республика газеталаридан бирига ишга кўтарилди. Ўрнига, ўша ердан Жавлоний деган янги редактор келди. Буниси — вазмин, мулоҳазакор, жонсарақ, кунда-кунора бирон янгилик ўйлаб топилмаса, кечаси билан уйқуси келмайдиган, дадил, камтар Қобиловнинг тамомила акси экан. Газетада нима кетиб нима келаётгани билан иши йўқ, соясидан қўрқади, кела солиб, «ғамхўрлик» деган иборани газета саҳифасидан ситиб чиқарди, уни тўғри келса-келмаса «меҳрибонлик» билан алмаштирди, олифта кийинишни, машинада юришни яхши кўради, шунга яраша газетанинг мазмунидан ҳам

кўра, безагига кўпроқ эътибор беради, масалан, тўртинчи саҳифада ўз фамилияси ажралиб туриши учун остида ҳеч бўлмаса, иккита «қўйди-чиқди» ҳақида эълон босилишини талаб қилади, нашриётда шундай эълон бўлмаса, ё ўзи судларга телефон қилиб ёки шофёри Аҳмадни юбориб, судлардан эълон топтириб келади.

Хуллас, Жавлонийнинг номи тўртинчи саҳифага ҳусн бахш этиб туриши учун шаҳарда ҳар куни икки оиланинг турмуши бузилиши керак.

Қобилов «бизнинг ошимиз ҳам пахта, нонимиз ҳам пахта», деб пахтачиликни газетада бош мавзу қилиб қўйган эди. Жавлоний редакцияга келган кунидан бошлаб, «бизнинг шароитимизда бош масала — хотин-қизлар масаласи, асосий эътиборни шунга қаратамиз», деб йўл-йўриқ берди. Шу гап устида Ўринбой билан икковлари қизаришиб ҳам олишди.

Бу — бундай бўлди: бир куни Жавлоний Ўринбойни хузурига чақиртирди. Хонада ўтирган ўрта ёшлардаги ориқ, қора хотинни кўрсатиб:

— Опамизнинг арзларига кулоқ солинг. Эртага бир ўткир фельетон ёзиб кириг, — деб буюрди.

Ўринбой аёлни хонасига бошлаб чиқди. Қўлида қоғозга ўроғлиқ бир нарса бор экан. Суриштириб кўрса, у шаҳар маданият уйининг директори Собит Асроровнинг хотини бўлиб, бир кун аввал эри кўчадан ичиб келибди-да, жанжал кўтарибди, жаҳл аралаш чангал солганда, бир тутам сочини юлиб олибди. Ўринбой Собитни танир эди. Ўзи урушдан мажруҳ бўлиб қайтган: ҳали ҳам миясида ўқ парчаси бор. Ҳадеганда ичкиликка ружу қилган одам эмас. Бировга озор беришни ёмон кўрадиган, хушфёъл йигит.

— Илгариям шунақа одатлари бормиди?

— Йўқ, ўн беш йилнинг бадалида биринчи марта шундай қилишлари.

Ўринбой ўйланиб қолди: умр савдосидан нозик нарса йўқ оламда, бу хотиннинг эри-ку билиб-билмай шу ишни қилибди, эҳтимол бу — ароқнинг касофатидир, эҳтимол, миясидаги дарди асар этгандир, энди уни газетада фельетон қилиб чиқса, икковининг гулдек турмуши бузилиб кетмайдими?

— Нечта боланглар бор?

— Иккита.

— Мақсад эрингиз билан турмуш қуриб кетишми ёки ажралишми?

— Албатта, турмуш қуриб кетиш-да, иккита боласининг тирик етим бўлишини ким хоҳлайди? Кейин ўзлари яримжон одамлар, бизсиз ҳоллари нима кечади?

— Бўлмаса, эрингизни чақиртириб келсам-да, роса тавбасига таянтирсам, кейин фельетон ёзиб ўтирмай, икковларингизни яраштириб қўйсам, нима дейсиз?

— Нима дердим? Жон дейман, умрингиздан барака топинг, ука!

Ўринбой худди шундай қилди. Эртасига эр-хотин редакциядан шод-хуррам қўлтиқлашиб чиқиб кетишди. Аммо кечга яқин Жавлоний фельетонни талаб қилганида Ўринбой бўлган гапни айтувди, ранги кўкариб, тепа сочи тикка бўлди:

— Ие, одам эмас экансиз-ку! Шундай мавзуниям киши қўлдан чиқарадими?! Кимсан — шаҳар маданият уйининг директори, яъни идеология фронтининг бир масъул ходими хотин-қизларга бой-феодалларча муносабатда бўлса-ю, сиз уни силлиққина яраштириб жўнатворсангиз! Бунақа мавзуну буюртириб ҳам тополмайсиз.

— Ахир бизнинг мақсадимиз одамларнинг уйини бузиш эмас-ку!

— Бузиш-бузишмасми, лекин зўр материални ҳаром қилибсиз! Иккинчи сизга бунақа ишни топширмаганим бўлсин!

— Ихтиёрингиз!

Жавлонийнинг ўзи хотинига ҳақиқатан ҳам тўлиқ «эрк» бериб қўйганлардан, тўғрироғи, хотинининг чизган чизигидан бир энлик ҳам нари-бери чиқмайдиганлардан эди. Хотини Маликахон — шаҳардаги савдо базаларидан бирининг директори. Умида фарзанд туғиш деган «азоб»га рўпара бўлмаган, тухумдек силлиқ ва мулойим. Сал тана қўйиб юборганини айтмаса, хуснидан зиғирча зорланадиган ери йўқ. Тўппончадай бир тутам Жавлоний унинг олдида ёш болага ўхшайди, гапирганида сўзлари зоғора нондай уқаланиб кетади.

Жавлоний редактор бўлиб келгач, яна бир ўзгариш рўй берди. Илгари «редакция» номини эшитганда лабига учуқ тошадиган, редакция кўчасидан етти чақирим наридан ўтадиган одамлар: магазинчилар, ошхона, бозорком ходимларининг оёғи идорадан узилмайдиган бўлиб қолди.

Шундай кишилар ҳақидаги танқидий материаллар ҳам газета саҳифасидан аста-секин тушиб кетди. «Биз савдо ходимларини нукул ёмонлайвермасдан, уларнинг яхши томонларини кўрсатиб беришимиз керак», деб қўярди летучкаларда Жавлоний. Башарти, савдо ташкилотларида ҳақиқатан кўп йиллардан бери ҳалол ишлаб келаётган асил заҳматкашлар қаламга олинганида, бу гапнинг ҳаққонийлигига эътироз билдириб бўлмасди. Аммо газета саҳифасига қалқон қилиб олиб чиқиляётган, кўкларга кўтарилиб мақталаётган кишилар асосан Маликахоннинг даврасига мансуб бўлиб, кунда ё кун ора Жавлоний билан бир лагандан ош еб, бир пиёладан чой ичаётган одамлар эди.

Ҳамроалиев ҳам редакцияга бот-бот келадиган бўлиб қолди. У Жавлонийнинг хонасида икки-уч соатлаб ўтирарди-да, кейин редакторни машинасига солиб, бир ёққа олиб кетарди. Айтишларича, колхознинг теплицасига бориб, биллиард ўйнашар эмиш. Гоҳ-гоҳ у ерга область катталаридан ҳам бориб турармиш.

Ҳамроалиев редакцияга келганида, гоҳо Ўринбойни кўриб қолса: «Кўлингдан нима иш келди, мана, аксинча, редакторинг билан ҳам оғайни бўлиб олдим, истасам, ўзингни ишдан ҳайдатвораман», дегандек киноя аралаш такаббурлик билан илжайиб қўярди. Бунга Ўринбой: «Кўрамиз, бузоқнинг югургани қайгача бораркин?» — деган каби истехзо билан кулиб, индамай қўя қоларди. Гарчанд, «Ҳосилот» колхозининг «чорвачиликни юксалтиришдаги ютуқлари»га бағишланган мақолалар Ўринбой мудирлик қилаётган бўлимдан ўтиб, сўнг газетага чиқаётган бўлса-да, бу «ютуқ»ларнинг ҳақиқийлигига, бунда ҳеч қандай фириб йўқлигига унинг ўзи унча ишонмас, юрагининг бир чеккасида бунга ҳамиша андак шубҳа бор эди. Ўрганган кўнгил ўртанса кўймас. Ўша вақтда «Жумҳурият»дек қолоқ колхозни қон қақшатиб, унинг селитрасини бировларга пуллаган одам «Ҳосилот»дек сердаромад хўжаликда тўғри иш тутаётганига ишониш қийин.

Бир гал Ҳамроалиев Жавлонийнинг кабинетида ўтирганида, у ерга Ўринбой нима иш биландир кириб қолди. Ҳамроалиев диваннинг суянчиғига орқасини бериб, виқор билан оёқ чалиштираркан, Ўринбойга қочирим қилди:

— Ота ўғил, бизнинг колхозгаям бир қадамранжида қилсинлар! Ютуқларимизни ўзлари бир ёзармиканлар,

деган умидимиз бор. Ҳамиджондаги шавла билан коньяк бизда ҳам топилади...

— Қани, омон бўлсак, бориб ҳам қолармиз...

Ўринбой бошқа гап айтмай, чиқиб кетди. Ҳамроалиев «Бопладимми, редакторингнинг олдида?» — дегандек иш-шайганича қолди. Унинг «шавла билан коньякка» шама қилаётганининг боиси — яқинда Ўринбой дўсти Ҳамиджоннинг колхозига чиқиб, у билан боғда шавла еб ўтирганининг устига бориб қолган эди.

Шу гапдан беш-олти кун ўтгач, Ўринбойни редактор ўз хузурига чақирди.

— Юсуфали ака: «Нима, Темировнинг биздан зардаси борми, колхозимизга ҳеч келмайди», деб астойдил хафа бўляптилар. Биласиз, колхоз куни кеча йиллик гўшт планини ўн кунда бажарди. Шунга ўзингиз бориб, битта яхши саҳифа уюштириб келсангиз.

Ўринбой, «йўқ» десам, редакторнинг қўнглига яна бирон гап келмасин, деган андиша билан бу таклифга қўниб қўя қолди.

Унинг одати — бирон ёққа борадиган бўлса, олдиндан овоза қилмай, тўғри жўнаб кетаверарди. Колхозда банкда ишлаб, қишлоқ шароитини сув қилиб ичиб юборган эмасми, раҳбарларни қайси фаслда қаердан топиб олишни жуда яхши биларди. Раис уйида ётгани ҳолда, уни «адирда» ё «далада» десалар, баъзи мухбирлар сингари «ҳа, шунақами» деб ишониб, орқасига қайтавермас эди. Бу сафар ҳам одати бўйича иш тутди. «Ҳосилот»га пиёда жўнади. Бу колхоз идораси шундоққина шаҳар ичида, марказдан икки бекат нарида эди.

Идорадаги сон-саноқсиз хоналарда Ўринбойга бирон тирик жон учрамади. Саройга кириб, қоровулдан сўраган эди, у: «Бухгалтерлар ҳисоботни тугатиб, топширгани районга олиб кетишган, раиснинг қайдаликларини билмайман, у киши катта одам, қайга бориб, қайга қўнишларини бизга айтмайдилар», деди. «Демак, теплицадан топанман уни,— деган қарорга келди Ўринбой. — Мабодо, у ерда бўлмаган тақдирда ҳам нотаниш одам теплица ораб қолгани югурдаклари орқали дарров қулоғига етади».

Саройдан чиқиб, элик-олтмиш қадам босиб-босмаган ҳам эдики, ўнг тарафда катта бир қўрғонга кўзи тушди. Иккала қаноти очиқ турган дарвозадан очиқ ҳавода танасини офтобга тоблаб, кавшаниб ётган молларни кўрди.

«Ҳамроалиев ҳақиқатан ҳам ишни дўндирган экан-ку, шу сўқимхонаси бўлса керак, яна овора бўлиб келиб юрмасдан, йўл узра молбоқарлар билан биратўла гаплашиб кета қолай», деб кўрғонга бурилди Ўринбой.

У ерда қотмадан келган, ёноқ суяклари бўртиб турган, чўққи соқоли шапалоқдай юзига ярашган мўйсафид қора чопонининг этагини бар уриб, молларнинг тагини кураётган эди.

— Ҳорманг, отахон!

— Бор бўлинг, ўғлим! Келинг!

— Ҳа, молларни семиртирворибсиз-ку!

— Емиши кунжара билан шелуха бўлгандан кейин семиради-да, бой бўлгур! Боз устига, комбикорм деган нарсадан терт қилиб бериб турилса!

— Силос билан пичан ҳам берарсизлар?

— Йўқ, унақа нарсаларни қайдан оламиз? Ҳў анови той қилинган бедадан пича-пича егизиб турамиз,— деб чол оғилхона томидаги гарамни кўрсатди.

— Ахир, колхоз маккажўхорини кўп эккан-ку, нега бу молларни силос билан боқмайди?

— Силосни колхоз ўз молларига егизади-да!

— Булар-чи?

— Булар — Зариф Аҳмедовники. Яъни «Заготскот»ники.

— Шунақа денг? — таажжубланиб сўради Ўринбой.

— Ҳа, шунақа, бой бўлгур. Булар — гўштга келган моллар. Биз уларни боқиб, этига эт қўшиб, кушхонага жўнатиамиз. Колхозга ҳеч алоқаси йўқ.

— Узоқ боқасизларми?

— Семиришига қараймиз,— чол чарчади шекилли, қаддини ростлаб, бирпас куракка суянганича қолди.— Яқинда ҳаммасини машиналарга ортиб, кушхонага жўнатишувди. Энди беш-олти кун оёғимни узатиб, дам оларканман-да, деб турсам, кушхона олмади чоғимда, тагин қайтариб, жойига келтириб қўйишди.

— Ҳўп, раҳмат, ота! — Ўйлаган иши бўлмаганига афсусланиб, Ўринбой кетишга чоғланди.

— Ўтиринг, чой қилиб берай...

— Қуллуқ. Раисни излаб юрибман.

— Раисми? Теплицададир. Боягина машинада ўтиб кетувди.

Раис ҳақиқатан теплицада экан. Бу ер «иссиқхона» номи билан юритилса ҳам, аслида боғнинг ўртасига тўрт томо-

ни айвон қилиб солинган баланд меҳмонхонадан иборат, иссиқхона эса боғнинг этагида.

Ўринбой келганида, Ҳамроалиев биллиард ўйнаётган бўлса керак, қоровул кириб айтгач, бир қўлида кийни кўтарганича ичкаридан ҳовлиқиб чиқди.

— О, келсинлар, келсинлар, қадамларига ҳасанот, ўртоқ Темиров!

Ҳамроалиев кучоғини очиб келаётган эди, Ўринбой совуққина қўлини узатиб қўя қолди.

— Бу кишини танийсизларми? — атрофида қўл қовуштириб турган мулозимларидан сўради у. Кейин ўз саволига ўзи жавоб қайтарди: — Бу киши областимизнинг катта ёзувчиларидан «Ў. Темир» бўладилар. Ичакузди фелъетонларнинг бари шу кишининг қўлларидан чиқади-да! Ҳи-ҳи-ҳи!

Ҳамроалиев Ўринбойни катта бир хонага бошлаб кирди. Узун столга дастурхон тузалган бўлиб, устига оқ дока ташлаб қўйилган экан.

Ҳамроалиев докани шартта тортиб олган эди, Ўринбойнинг кўз ўнгида анвои неъматлар намоён бўлди: кишининг қоқ бели бўлишига қарамай, ишкомдан янги узиб келингандек диркиллаб турган ҳусайнилардан тортиб, ҳар биттасини сиқсангиз шарбатига баҳузур коса тўладиган анорларгача, кўм-кўк бодринглардан тортиб, ақиқдай қипқизил помидорларгача... Астойдил ҳафсала билан ўтирган бир жўра улфат бу дастурхонни тонг отгунчаям қуритолмайди!

Ҳаял ўтмай, гулдор косаларда кобили шўрва, катта лаганда ҳил-ҳил пишган гўшт келди, Ҳамроалиевнинг ўзи қадаҳларга коньяк тўлдирди.

Ўринбой худди бировга тайёрлаб қўйилган зиёфатга бехосдан келиб қолган ва энди кетишиниям-кетмасиниям билмай турган кишидай ўзини жуда ноқулай сизди.

— Кўшнимизнинг келинидай намуноча қимтинасиз, ёзилиброқ ўтираверинг, — деди Ҳамроалиев унинг ҳолатини фаҳмлагандай. — Қани, бир иштаҳани очиб олайлик!

Хонани бир лаҳза қадаҳлар жаранги тутди. Ўринбой ўзига қўйилган коньякдан жиндак ҳўплаб яна столнинг четига қўйди.

— Ҳе, йўқ, ота ўғли, бунақаси кетмайди! — Ҳамроалиев қадаҳни олиб, Ўринбойнинг қўлига бошқатдан узатди: — Озиб-ёзиб бир келганда бизни хафа қилмоқчимисиз? Қани, тагигача кўтаринг!

— Йўқ, ундаймасу, оқшом редакцияда навбатчиман,— деб Ўринбой ёлгон ваз кўрсатди.

— Ҳе, унгача бунақа коньякдан ўнтасининг кайфи тарқалиб кетади. Олавурилинг! — Ҳамроалиев соққаси бирдек ўйнаб турадиган кўзларини Ўринбойга тикди. Унинг бу қарашида синчковлик, манманлик, безовталиқ аралаш мураккаб бир ифода акс этарди. — Ё редакторингизга телефон қилиб, навбатчиликдан бўшаттириб қўяйми? — У оқиш юзидаги заҳилликни яна ҳам бўрттириб турган қора қошларини такаббуруна чимирди.

— Кераги йўқ. Қани, олдик бўлмаса! — Ўринбой қадаҳни даст кўтариб, тагигача сипқорди. У ичкиликдан ўзини тортиб ўтирганининг боиси — озгина пивомиде, ароқми, коньякми ичгудек бўлса, қора мағиз юзи дарров пўсти арчилмаган лавлаги тусига кириб кетарди. «Майли, бўлганича бўлар», деб иккинчи қадаҳни ҳам «оқ» уриб берди.

— Газетамиз йиллик гўшт топшириш планини январдаёқ бажарган қолхозга саҳифа бағишламоқчи. Шунга келувдим,— деди Ўринбой «энди дастурхонга фотиҳа қилиб амалий ишга кўчайлик», деган маънода.

— Хабарим бор. Домла Жавлоний айтувдилар. Ҳозир шавла келади, шуниям еб олайлик, иш қочмайди, ота ўғли!

— Бўлмаса, унгача ўзингиз қолхознинг чорвачиликни ривожлантиришдаги тажрибаларидан гапириб берсангиз...

— Буям бўлади. Лекин, яхшиси, сизга аввал бир «теплицамни» кўрсатайин.

Ҳамроалиев «теплицамни» сўзини алоҳида гурур билан, чертиб айтди.

Теплицаси усти сидирғасига ойнабанд ертўланинг зинасидан роса олти поғона санаб пастга тушсанг, қиш кўйнидан чиқиб, ўзингни саратон сийнасида кўрасан, деган гап экан. Ташқарида шипшидам дарахтларнинг кузда хазон бўлган барглари аллақачон ириб-чириб ётибди-ю, бу ерда наботот оламининг тантанаси ҳукмрон: чўғдай ловилловчи қизил шойигуллар қулф уриб очилган, помидорлар мевасини кўтара олмай, тиргақларга суяниб қолган, бодринглар «мени қачон узасиз», деб инсон кўлига маҳтал. Гоҳ-гоҳ қайнатасиникига қишда меҳмон келиб қолганида, Ўринбой дастурхонда янги бодринг билан помидорни кўриб: «Булар қаёқдан пайдо бўлдийкин-а», деб ажабланарди. Қаёқданлигини мана энди фаҳмлади. Сўнгги

пайтларда Зариф Аҳмедов тилида «Юсуфали ака» номи тез-тез зикр бўлаётгани, унинг уйидаги ўтиришлар Ҳамроалиевсиз ўтмаётгани бежиз эмас экан. Ўринбой бу ўтиришларнинг битта-яримтасида тасодифан қатнашган, бошқаларининг таърифини командировкадан қайтгач, хотинидан эшитган.

— Кўрдингизми, шаҳар аҳолисини қишдаям мана шу теплицадан чиққан тансиқ резаворлар билан таъминляпмиз! — Ҳамроалиевнинг кўксов одамларниқига ўхшаш хирилдоқ овози теплицани суқланиб томоша қилаётган Ўринбойнинг хаёлини бўлди.

«Шаҳар аҳолисини таъминляпмиз» эмиш! Биронта бозордан, дўкону ошхонадан, ҳаттоки ресторандан бу неъматларни дориликка ҳам топиб бўлмаса, ким экан ўша «аҳоли»? Жавлоний билан Зариф Аҳмедовларми? Қачондан бери булар «шаҳар аҳолиси»нинг тимсоли бўлиб қолди?..

— Қани, ота ўғли, помидор-бодринглардан болаларга беш-ўнта узиб олинг!

— Раҳмат! Кераги йўқ.

— Э, зап одам экансиз! Бу нима, от билан туямиди! Мирзаҳмад! — мулозимларидан бирига буюрди раис, — битта пакет топиб, акангга резаворлардан узиб бер!

Ўринбой теплицадан пакетда бодринг билан помидор эмас, худди бир қоп дард-ғам кўтариб чиққандай бўлди. Қўлидаги юкни бояги столга қўйиб, асил муддаога кўчди:

— Ўртоқ Ҳамроалиев, вақт ўтиб қоляпти. Чорвачилик хусусида гаплашиб олсак.

— Ҳозир, албатта гаплашамиз. Яна бир қултумдан отайлик, — Ўринбойнинг иккала бети қизилча тусига кириб, кўзлари қонталаш бўлиб қолганига Ҳамроалиев уни кайфи ошдига йўйди шекилли, меҳмонни тузукроқ маст қилиш пайига тушди. Лекин Ўринбойнинг одати ҳарчанд қизаргани билан эс-хушини ҳеч йўқотмас эди. Улар яна бир қадаҳдан коньяк ичишди. Шундан кейингина Ҳамроалиев чорвачиликдаги «тажриба»ларидан сайрай кетди.

Унинг ҳикоясига қараганда «Ҳосилот» колхози чорвачиликни ривожлантиришдан нари ривожлантириб, Тянь-Шань тоғининг чўққисига чиқариб қўйгандек эди. Колхозда машиналашган қорамол фермаси бор. Сигирлардан йилига юз фойиз бузоқ олинади. Бузоқларнинг эркаги алоҳида ажратилиб, гўштга топшириш учун махсус сўқимхо-

нада боқилади. Буқачалар эски йилнинг чиқишига лорсиллаб, пичоқ тортишга тайёр бўлади. Шунда дарров «қизил карвон» қилиниб, давлатга топширилади. Хуллас, колхоз гўштни ўзи ўз фермасида етиштиради.

Аммо Ҳамроалиевнинг гаплари қулоққа силлиқ ва ёқимли эшитилса-да, уларни мунчоқдай мантиқ ипига терганда тегиши бир-бирига тўғри келмай, кўпи халтада қолиб кетар эди. Ўринбой мана шунисига ҳайрон бўлди. Ҳайрон бўлди-ю, лекин суҳбатдошини чўчитмаслик учун ҳозирча индамади.

Хўп, колхоз гўштнинг ҳаммасини ўз фермасида етиштирар экан. Унинг бир юз йигирмата сигири бор. Шу сигирларнинг ҳаммасидан юз фойиз бузоқ олинаётгани ҳам тўғри бўлсин. Аммо бузоқларнинг ҳаммаси эркак бўлиб туғилмас. Ақалли ярмиси урғочи бўлар. Урғочилари эса, фермани тўлатиш учун колхозда олиб қолинади. Демак, гўштга боқишга олтмиштаси қолади. Ҳолбуки, колхоз йиллига гўштга деб давлатга юз эллик-икки юзта мол топширади-ку! Қолганини қаёқдан олади? Ё биялар ҳам бузоқ туғадиган бўлиб кетганми?

Ҳамроалиев «чорвачиликни ривожлантиришга катта ҳисса қўшаётган сўқимхона илғорлари»нинг номларини айтишга ўтганда, хаёл уммонида қаёққа сузишини билмай, чўкишга юз тутган Ўринбойга нажот чилвирини ташлагандай бўлди.

— Ўша илғорларингиз билан бир учраштирамангиз! — ўзини иложи борица содда кўрсатишга уриниб, илтимос қилди Ўринбой.

— Бажонидил! — Ҳамроалиев даҳлизда куйманиб юрганлардан бирини чақирди: — Ҳожимирза! Бизнинг шофёрга айт, машинани олиб чиқсин!

Ҳамроалиев Ўринбойни... бояги сўқимхонага олиб борди. Таажжубки, энди бу ерда одам кўпайиб қолган, ҳалиги чол эса кўринмас эди. Оғилхонанинг эшиги олдида бир машина жўхориюя ҳам келтириб қўйилибди.

Ўринбой билан раиснинг истиқболига мошранг матодан пахтали камзул-шим, оёғига оқ кигиз этик билан калиш кийган, эти суюгига ёпишган қирра бурун, иккала бетига, пешанасига тангадай-тангадай қизил доғ тошиб кетган новча одам пешвоз чиқди.

— Бу киши — бош молбоқаримиз Ҳозиқ Увайсов бўладилар,— деб таништирди раис.

— Ҳа, шунақа, — Увайсов шундай дея ишшайган эди, оғзи тўла тилла тиши ярақлаб кетди. «Қизик, бу одамнинг шунча олифтагарчилик билан мол боқиб юргани қизик», деган хаёлга борди Ўринбой ичида.

— Сўқимхонадаги молларнинг ҳаммаси колхозники-ми?

— Ҳа, шунақа... — Яна ишшайди Увайсов. Кейин раис билан маъноли кўз уриштириб олди.

— Колхозники бўлмай, Хўжа Аҳрорники бўлармиди?! — энсаси қотганнамо гап қистирди Ҳамроалиев.

— Мен, бу ерда давлатнинг моллари ҳам боқилади, деб эшитувдим, шунга сўраяпман, — деди Ўринбой вазминлик билан.

— Ҳе, ота ўғли, колхоз моли нима-ю, давлат моли нима — ҳаммаси бир эмасми, бора-бора колхоз мулкиям давлатга ўтиб кетади-ку!

— Давлатга ўтиб кетмайди, шакли давлат мулкига ўхшаш бўлади!

— Хо-хо-хо, бари бир-да! — Ҳамроалиевнинг зўрма-зўраки кулаётганлиги кўзидан билиниб турарди. — Бунақа илмий гапларни қўяверинг-у, аммо эшитганингизнинг бир чеккаси тўғри. Зариф ака айтгандирлар-да?

Ҳамроалиев Ўринбойга ўсмоқчилагандай қаради.

— Рост, у кишининг беш-олтита молларини вақтинча боқиб беряпмиз. «Заготскот»да жой қолмаган эмиш...

— Ҳа, ўша кишидан эшитган эканман, — дея Ўринбой шу билан бугун иккинчи марта ёлғон гапирди. Сўнг Увайсовга ўгирилиб сўради: — Онасидан ажратиб олиниб боқилган бир ёшли новвосларми шулар?

— Ҳи, шунақа...

Увайсовнинг бу сафарги ишшайиши Ўринбойга худди масхарабозликдай туюлиб, «энди сендан гап сўрамаганим бўлсин», деб кўйди ўзича. Негаки, бу молларнинг жилла бўлмаганида икки ёшда эканлиги, бир ёшли моллар ҳатто кишмиш бериб боқилганда ҳам бунчалик тана кўйиб юбормаслиги эчкини мушукдан фарқ қилолмайдиган одамга ям аён эди. Шунинг учун бўлса керак, гапнинг лангар чўпини Ҳамроалиевнинг ўзи илиб кетди.

— Сизга боя бир гапни айтмабман: биз бузоқларни онасидан ажратгандан кейин бир йил Қирғизистондаги яйловга чиқарамиз. Шундан кейингина сўқимхонага олиб тушиб боқамиз. — Муҳим гапни эслагандай, Ҳамроалиев

нинг юзидаги чизиклар қуюқлашди.— Ҳа, дарвоқе, биз чорвачилик билан бирга, қардош қирғиз биродарларимиз билан дўстликни ҳам мустаҳкамляпмиз. Буниям саҳифанинг бир четига қистириб кетасиз-да!

Қизиқ... Колхоз режасини бажарган. Энди янаги йил шу маҳалгача, яъни роса ўн бир ой унинг қулогиям, суягиям тинч. Хўш, манави лорсиллаб турган молларни нима қилади? Бозорга олиб чиқиб сотадими? Ё сўйиб, гўштини колхозчиларга улашадими? Ё бўлмаса, режага қўшимча қилиб давлатга топширадими? Ё... бу моллар ўшангача емхашакни бекорга еб, молбоқарларга «иш» орттириб ётаверадими? Ўринбой раисдан шуни сўради. Ҳамроалиевни баъзилар «у зол одам, қаёқдан ташласангиз, мушуксифат олдинги оёғи билан тушади», дейишарди. Шу гап тўғри экан, бу саволга ҳам тез жавоб топди:

— Э, ота ўғли, ҳеч бунинг ташвишини қилманг! Бошқа одамга айтмас эдим-у, аммо сизга айтаман, бизми, бу молларни давлатга гўшт топиб беролмай, гаранг бўлиб юрган ландавур раисларга пуллаймиз! Ҳа, шунақа! Кейин пулига зотли мол олиб, фермамизни тўлатамиз!..

Бундай бўлса, «Ҳосилот» колхозини чиндан ҳам гўштнинг кони экан-ку! Ўринбой бекорга шубҳаланиб юрган бўлма-син тагин... Лекин бояги чол-чи? У сўқимхонани «Заготскот»ники дегани-чи? Балки янглишгандир... Ҳамроалиев айтяпти-ю, «Зариф аканинг беш-олти молларини боқиб беряпмиз», деб. Эҳтимол, Зариф Аҳмедов чолни ўша молларга қараб туриш учун юборгандиру, чоли курғур адашиб, ҳамма молларни Зариф Аҳмедовники, дегандир...

Ўринбойнинг бошида ҳар хил хаёллар бамисоли ини бузилган қовоғарилардай гингиллаб, чарх ура бошлади, ё ҳалиги коньякнинг асаримикин бу? Унча кўп ичмаган эди-ку...

Бу гапларнинг тагига етишнинг бирдан-бир йўли — идорага бориш, ҳисобот дафтарларини кўриш, Ўринбойнинг бухгалтерликдан қолган бир одати бор: қайси колхозга борса, аввал раис билан гаплашади-ю, лекин оғзаки сўзларга ишониб кетавермай, идорага кириб, дафтарларни ҳам бир кўздан кечириб кўяди. Шундагина олган материалига кўнглида ишонч ҳосил қилади.

— Энди идорага борсак, — деди у ҳозир ҳам ўша одати-га кўра Ҳамроалиевга. Худди бехосдан аччиқ қалампир чайнаб олгандай Ҳамроалиевнинг афти буришди:

— Идорада нима бор? — деди у тишини тишига босганича гижиниб.

— Баъзи рақамларни аниқроқ ёзиб олсак, девдим-да.

— Э, газета ходимларини ижодкор одам десам, улар ҳам шунақа формалист бўлишаркан-да! Сизга бутун бошлиқ бир колхоз раисининг гаплари инobatга ўтмайдами? Бизга, ахир, областдан, Тошкентдан келган катта-катта одамлар ишониб, идорангга олиб бор, дейишмайди-ку!

— Шунақа-ю, лекин саҳифа берамиз-да. Саҳифани қуруқ гап билан тўлғазиш қийин...

— Майли, идорага десангиз олиб боравераману, аммо ҳозир ҳеч ким йўқ. Ҳисоботни тугатишгандан кейин ҳаммасига бир ҳафтага жавоб бериб юборганман.

«Э, хомкалла! — деган овоз келгандек бўлди Ўринбойнинг ичидан. — Юсуфали Ҳамроалиевни ким деб ўйлаяпсан?! У ўзининг номаи аъмолини келиб-келиб, сенинг олдинга ёйиб қўярмиди! Сенинг ҳисоб-китоб ишларидан хабаринг борлигини биледи-ку, ахир?!»

Шундай бўлса ҳам Ўринбой раисдан: «Мабодо, бухгалтерсиз ишингиз битмаса, уни дарров топтириб келамиз!» — деган гап чиқишини кутган эди, лекин раис оғзига толқон солган одамдай миқ этмади. Майли, идорасига олиб бормаса бормас! Колхоз йиллик ҳисоботининг бир нусхаси қишлоқ хўжалик бошқармасида ҳам бор-ку. Керакли маълумотларни ўшандан олсам бўлади.

— Йўқ эса, менга жавоб, — деди Ўринбой ҳалитдан бери шу фикр хаёлига келмаганига ўзиям ажабланиб.

— Энди саҳифа чиқмайдами? — Ҳамроалиевнинг овозида бояги ўйноқилик йўқолиб, у хийла хомуш тортган, қошлари керилиб, дилидаги ғазаб ва нафратга ўхшаш бир туйғу кўзларида қон бўлиб қуйилган эди.

— Нега унақа дейсиз? Чиқади... Уриниб кўрамиз...

Шу гапдан кейин Ҳамроалиевнинг чеҳраси сал ёришгандек бўлди. Ўктамлиги тутиб, Ўринбойга машинасини «инъом» қилди.

Ўринбой редакцияга етмай, почтахонанинг олдида машинадан тушди-да, «шу ерда жиндак ишим бор» деб, шофёрга жавоб бериб юборди. Машинанинг қораси кўздан ғойиб бўлгач, орқасига қайтиб, қишлоқ хўжалик бошқармаси томон юрди.

Қиш қуруқ келиб, қорасовуқ бўлиб турганига кўчаларда одам кам, борлари ҳам бу ачимсиқ буюқдан тезроқ

қутулиб олиш учун ён-верларига қарамай, манзилларига чопар эдилар. Ўринбой қўлқопсиз қўлига совуқ ўтиб, панжалари карахт бўлиб қолгандан кейингина кераксиз юкни кўтариб олганини сезди: «Нега пакетни ўша ерга ташлаб келмадим-а,— деб ўйлади у.— Бу нима, хаёлпарастликнинг оқибатими ё нафс деган балои азимнинг соғлом ақлдан голиб келишими? Одамдан аломат мавжудот йўқ олмада. Ёзда бунинг юз пудини тўрт пулгаям олмайди, оёғининг тагида депсиб ўтади, қишда бўлса, қуриб-қақшаб ётган баргиниям кўзига сурма қилиб суртади».

Ўринбой қўлидаги пакетини ариққа итқитиб, ҳам виждон, ҳам совуқ азобидан ўзини фориг этмоқчи бўлди-ю, лекин «бунга ахир, одамзоднинг меҳнати сингган-ку», деб унинг уволидан кўрқди. Энди бу ёғи неча пулдан тушади? У қишлоқ хўжалик бошқармасидаги инструктор-ҳисобчи ошналаридан «Ҳосилот» колхозининг йиллик ҳисоботи-ни сўраб олмоқчи эди. Уларнинг олдига Ҳамроалиевдан олган «совға-саломни» кўтариб кирса, ғалати туюлмайдими? Бунинг устига, оғзидан коньякнинг ҳиди ҳали кетган эмас. Шунда бирдан эсига Қулмат тушди. Аввал чорвачилик бўлимига кириб, пакетни Қулматга бериб чиқади, вассалом!

Аммо Қулмат кўпдан бери кўришмай, соғиниб қолган дўстини осонликча қўйиб юбормади. Ўринбой эшикдан бош суқиши биланоқ, жойидан дик турди-да, иккала қулочини ёзганича, Ўринбойга пешвоз чиқди.

— Э, бормисан, дўстим, соғинтирвординг-ку!

Йиғим-терим мавсумида икковининг умри ҳам кўпроқ командировкада ўтиб, бир-бирлари билан анчадан бери дийдорлаша олмаган эдилар.

— Ўзинг омонмисан, бола-чақаларинг тузукми? — Ўринбой ҳам Қулматнинг муомаласига яраша илиқ ҳол-аҳвол сўради.

— Нечук, ўзингча йўқлаб келибсан бизни? Редакциянгга атайлаб бормаётган эдим, «қани, Ўрин ҳам бизни ахтармикин», деб қадр синаб.

Қулмат Ўринбойнинг штатсиз мухбирларидан эди. Касби зоотехниклик бўлгани учун у «Қишлоқни пухта ўтказайлик», «Жунни вақтида қирқиб олайлик», «Кўзилатиш компаниясини қизитайлик» қабилида ўқтин-ўқтин дастурий мақолалар ёзиб юрарди. Бир чеккаси улар ҳамқишлоқ ҳам эдилар. Шу икки ваддан бир-бирлари билан бот-бот

кўришиб, улфатлашиб турардилар. Лекин феъл-атвор жиҳатидан бири — кўлнинг осуда, сокин суви бўлса, иккинчиси — уззукун билқиллаб қайнаб турган вулқон эди. Ўринбойнинг сиполиги, оғирқарвонлиги, камсухан ва камсукумлиги унинг қотма, эти деярли устухонига ёпишган гавдасига нақадар монанд келмаса, боқувда ётган буқадай семиз, ёшига нисбатан барвақт қорин солиб юборган Қулматнинг тез ва чапдаст ҳаракат қилиши, қувноқлиги, одамга тез эл бўлиб кетиши дабдурустдан қараганда ғайритабиийроқ кўринар эди. Хуллас, феъл-атвор гавдага қараб улашиладиган бўлса, табиат хатосини тўғрилаб, униқини бунга, буниқини унга олиб бериш лозим эди.

— О, кўлингдаги нима? — Қулмат боягидек хушчақчақлик билан Ўринбойдан пакетни олди-да, қизиқсиниб шартта оғзини очди. — Э, «Ҳосилот»да бўлибдилар-да. Табриклаймиз!

— Нима билан? Олтита бодрингу тўртта помидор биланми? — сал энсаси қотди Ўринбойнинг.

— Йўқ, нега? Юсуфали ака билан «юз очди» бўлиб олганинг билан! Буни ювмасак бўлмайди! Мана, газаги ҳам тайёр экан. Энди униси биздан-да!

— Аммо ҳозир эмас. Инструктор, ҳисобчиларда жиндак ишим бор, шуни битириб чиқай...

— Э, тушингни сувга айт, ошна! Иш эмиш! Ўлганингдан кейин ҳам уч кунлик иш қолади орқангдан! Соатни кўр — олтига яқинлашяпти, ҳар қанақа ишинг бўлса эртага қиласан!

Қулмат Ўринбойни кўярда-кўймай, бошқармадан бир маҳалла наридаги ошхонага бошлаб чиқди. Улар тўрдаги холи столлардан бирини эгаллашди. Дастёр қиз Лиза Қулматни кўрибоқ, унинг олдига югуриб келди. Қулмат пакетни очиб, ичидаги нарсаларни кўрсатган эди, Лиза худди йўлдан дур топиб олган кишидай кўзлари чақнаб кетди. Бошқа дастёр қизларни ҳам олдига чақирди. Ҳаммалари пакетни кўлдан-кўлга ўтказиб, бараварига чуғур-чуғурга тушишди. Ниҳоят, Қулмат бир жуфт помидор билан бир жуфт бодринг олиб, «ҳамманглар учун», деб Лизага тутқазгач, улар ташаккур айтиб жойларига тарқалишди, Қулмат Лизадан тарелка, пичоқ сўратиб олиб, газак тайёрлашга киришди, ўнта кабоб, яримта ароқ буюрди.

Бир-икки рюмкадан отгач, аслида бир қоп ёнғоқдан фарқи йўқ Қулмат ликопга янги сузилган ҳолвайтардай яйраб кетди.

— Яхши қилибсан,— деди сихдаги кабобни газакка аралаштириб оғзига тикаркан.

— Нимани? — ажабланди Ўринбой.

— Нимани бўларди, Юсуфали ака билан ярашиб олганингни айтяпман-да.

— Нима, мен у билан отамнинг молини талашганмидим, уришиб-ярашаман. Редакциянинг топшириғи билан сўқимхонага борувдим-да...

— Э, шунақа дегин. Замон замон бўлиб, куёвлар қайнатасиниям газетага мақтаб чиқса бўлаверадиган бўп қолди-да?

— Нега унақа дейсан?! — Ўринбой жаҳл билан силтаб ташлади. У Кулматнинг баъзида мана шунақа жўя-ножўя кумоқ гапларини ёқтирмас эди.

— «Ҳосилот»да битта сўқимхона бор. У ҳам бўлса — «Заготскот»ники. Адашмасам, у идоранинг бош қабулчиси ўзларининг қайнаталари Зариф ака бўладилар шекилли, а, лаббай?

— Колхоз саройидан тепароқдаги кўрғонга ўрнашган сўқимхона-я?

— Ҳа, худди ўша!

— Уни менга Ҳамроалиев «бизники» деди-ку...

— А...— Кулмат пўк сўзлаб қўйганини энди тушуниб, оғзидаги гўштни ютолмай қолди.— Бўлса бордир...— деди сўнгра бўшашиброқ.

Ўринбойнинг сархушлиги шартта тарқалиб, мияси тез ишлай бошлади: демак, аввалги чол тўғри айтган, сўқимхона — давлатники. Шошма, шошма, ўша чол молларни машинага ортиб, яна қайтариб келишди, деган эди. Ҳамроалиев шу молларни «қизил карвон» қилган бўлмасин. Оббо, фирибгар-эй! Ахир бу — гирт кўзбўямачилик-ку?! «Сирим очилиб қолса, нима қиламан», деб кўрқмаганини қаранг-а! Юракдан ҳам бор экан-да!

Кулмат гарчи сирдош ошнаси бўлса-да, уни яна хуркитмаслик учун Ўринбой: «У гапларни кўявер», дегандай, бу гал ўзи рюмкаларни тўлдирди.

— Ке, кабоб совиб қолмасин, олиб ташлайлик!

Кулмат аёл зоти билан гаплашишга суяги йўқлардан эди. Лизани чақириб, ёнига ўтқазди, у билан нималарнидир ҳиринг-ҳиринг қилиб гаплашди, озгина ароқ ҳам ичирди. Кейин елкасига қоқиб: «Бўпти, келишдик», деди-да, уни турғизиб юборди. Ўз хаёли билан ўзи бўлиб ўтирган

Ўринбой улар нимани гаплашди, нимага келишди, парво қилмади.

— Менга қара, Қулмат,— деди оҳиста Ўринбой икковлари яна якка қолишгач,— мен бир гап эшитдим, шу тўғрими?

— Хўш, хўш?

— Ҳамроалиев ўша сўқимхонадаги молларни «қизил карвон» қилиб майдондан ўтказган эмиш-а?

— Қайдам, балки шундайдир.

— Йўқ, сен менга тўғриси айт. Сен ахир, шу ишларнинг ичида юрган одамсан.

— У ёғидан келсанг, менинг вазифам чорвани қириш эмас, кўпайтириш. Қолаверса, буни қайнатангдан сўра. Битта уйда турасизлар, шекилли,— Қулмат хахолаб кулиб юборди.

— Сени одам деб гап сўрасам...— деди Ўринбой араз қилгандай.

— Ие, мен одам бўлмай, нима бўпман? Рост гапирсанг онанггайм ёқмайсан-да шунақа...

— Рост гапинг шу бўлса...

— Хўш, яна нима дейин? Ўзинг биларкансан-ку, мендан сўраб нима қиласан?

— Ростми ўша гап?

— Ҳа, рост,— деди Қулмат сергак тортиб.— Юсуфали ака «Заготскот»нинг гўштини ўзига едириб, зап иш қилди! «Мана!» деб, колхознинг бор молини элтиб топширганида, жабрини ман тортар эдим. «Чорванинг туёғини камайтивворибсан», деб областдан кўз очиргани кўйишмас эди.

— Ахир, нақд гўшт ўрнига қоғоз топширса, бу давлатнинг, халқнинг кўзини бўяш-ку!

— Нега қоғоз топширар экан? Гўшт топширади. Лекин секин-секин.

— Тушунмадим.

— Нимасини тушунмайсан, ўзинг бухгалтерсан-ку! «Ҳосилот» — машғал колхоз. «Машғал» бўлгандан кейин гўшт мажбуриятини областда биринчи бажариб, ҳаммага ибрат кўрсатиши керакми? Керак. Аммо чорвада боқиб кўйган нақд моли йўқ. Хўш, нима қилади? «Заготскот»дан фалон тонна гўшт топширди, деб тилхат олади. Лекин шу молни эл-халқ кўзига кўрсатиши керакми? Керак. Бунинг йўли — боя ўзинг айтгандай, «Заготскот»нинг сўқимхо-

насидаги тайёр молларни «қизил карвон» қилиб майдондан ўтказиш. Кейин ўша тилхат ҳисобидан секин-секин бозордан мол сотиб олиб, «Заготскот»га топшираверади. Хоҳласа... У ёғини кўявер. Йўлини топибдими — қандини урсин!

— Йўқ, энди у ёғини ҳам айтасан!

— Отанг темирчи ўтмаган-ку, мунча гапни кавлаштирасан? Ҳа, майли, тилимни қичитиб кўйдинг, айтсам айта қолай. Аммо гап шу ерда қолсин. Хоҳласами,— Кулмат стол оша Ўринбой томонга энгашиди,— хоҳласа қайнатангизга нақд пул топширади...

Ўринбойнинг кўзи олдига ялт этиб қайнатасининг ҳовли этагидаги оғилхонаси, унда боқиладган моллар келди. Ўринбой шу топда ўша оғилхонанинг қўланса бўйи гуп этиб димоғига урилгандай кўнгли беҳузур тортди.

— Биласанми, йўқми, «Заготскот» дегани тубсиз кон, дўстим,— дея гапини давом эттирди Кулмат.— У ерда энг семиз молни ўртача семиз деб, ўртачасини ориқ деб қабул қилишади. Шунинг ўзидан қанча гўшт қолади ёнларига. Тарозидан уришлари-чи! Бечора мижозлар автотарозининг будкасига кириб, «қани, тошини мен ҳам кўрай» дейишолмайди. Ҳа, хуллас, узумини еявергину боғини суриштирмагин!..

Кулматнинг бу гапи «ўзинг ҳам шу ишларнинг нонига шериксан-ку, хашакни шилдиратиб нима қиласан!» дегандай эшитилиб, Ўринбойнинг юрагига ништар каби санчилди. Ҳали ўзининг энг яқин дўсти шундай деб турса, бошқалар нима дейишаётган экан? Бундан чиқди, «думба-жигар» ҳақидаги гаплар ҳамон йўқолмабди-да? Қайнатаси билан бир эшикдан кириб-чиқаётгандан кейин «ич-кўёв» деган тавқи лаънат боягидек гарданида турибди, демак, одамлар унинг тўғрисида нима деб ўйласалар — ҳақлар. Ахир, «Қайнатам билан қозон-товоғимни бўлаклаб олдим», деб газетада эълон берган эмас-ку, битта эшикдан киргандан сўнг, у ёқда нима бўлаётгани билан одамларнинг нима ишлари бор?! Йўқ, энди у даргоҳдан эси борида этагини йиғиштириб кетмаса бўлмайди! Лекин қаёққа боради?

Мана шу муаммо Ўринбойнинг миясини авжи пармалаб турган пайтда Кулмат бирдан:

— Ана, Ҳамиджон ҳам кеп қолдилар,— деб юборди-ю, Ўринбой тубсиз хаёллар оғушидан қутулиб, яна ўзини борлиқ кучоғида кўрди.

Ҳамиджон — Ўринбойнинг ҳисобчиликдаги ҳамкасб дўстларидан. Бир неча йилдирки «Комсомол» колхозига раис. Районда ўзига яраша анча обрў орттирган. Илгари у ҳам Ўринбойга ўхшаш ориқ, қотма йигит эди. Раисликнинг бирон гашти борми, кейинги вақтларда иккала бети тўлишиб, этига эт қўшилди. Аммо Ҳамиджоннинг шу топдаги кўриниши гашт қилиб юрган одамга ҳеч ўхшамайди. Ҳорғинлик ва уйқусизликдан кўзлари киртайган. Одатда, тиниқлиги билан кишини ўзига жалб этадиган иккала бети салқиб тушган.

— Ҳу, маишат зўр-ку! — ликобчанинг тагида қолган помидор билан бодрингга ишора қилди Ҳамиджон уларнинг столига келиб ўтираркан.— Соғ-саломат юрибсизми, дўстим, бола-чақалар тузукми? Сиз ҳам омонмисиз, Қулматвой?

— Раҳмат, ўзингиздан сўрасак?

— Биз ҳам юрибмиз. Бюродан чиқиб келяпман. Бир соатдан кейин ижроқўмда президиум бўларкан. Қишлоққа қайтиб ўтирмай, бир тамадди қилиб олай дедим.

— Ҳозир! — Қулмат шундай дея ўрнидан дик туриб кетди. Лизани етаклаб бориб, ошпазларга нималарнидир уқтирди. Кейин кўчага чиқиб кетди.

— Бюро яхши ўтдимми?

— Ҳа, жуда зўр ўтди! Бедапояларнинг «жаноза»сини ўқидик.

— А?

— Ҳа, шунақа. Бедапоялар керак эмас эмиш. Ернинг умрини бекорга ўтказармиш. Бузиб, ўрнини пахта ё маккажўхори қилармишимиз.

— Унақада яккаҳокимликка қайтиш бўлади-ку!

— Албатта! Шу зайлда кетсак, уч-тўрт йилдан кейин давлатга гўзапоя топширамиз — пахта тамом оқ палак бўлиб, ғози қолмайди.

Ҳамиджон аслида ичкиликка ҳуши бўлмаса ҳам, шишадан озгина ароқ қуйиб, зарда билан бир сипқорди.

— Шуни бошқалар ҳам биладими? Бундоқ чиқиб гапиришса бўлмайдими? — деди Ўринбой астойдил ажабланиб.

— Ҳе, қизиқ экансиз-а, ким гапиради?..

— Масалан, Маҳмудали Акрамов. Ахир у — депутат, «машъал» раислардан-ку!

— Гапирди. Ҳаммадан олдин отилиб чиқиб гапирди. «Бедапояларни йўқ қилиш тўғрисидаги фикрга жон-дилим билан қўшиламан», деди. Қаёққа борса, унинг кавушини тўғрилаб юрадиган лаганбардори Ҳамроалиев Акрамовнинг гапига тиргак қўйди. Унга нима, резавор экади. Пахтани оқ палак тугул, қора палак босиб кетиши билан иши борми!

Ҳамроалиевдан гап очилиб қолганига Ўринбой «қизил карвон» хусусида дилида тугилиб ётган гумонини Ҳамиджонга айтиб, унинг фикрини олмоқчи бўлди.

— Э, дўстим, ўша кунги «қизил карвон» эрати¹ эканлигини фақат сиз билмабсиз, холос. Буни кўплар билган. Билмасдан-чи! Ахир, ўшаларнинг ичида беш-олти кун аввал ўзимиз топширган моллар ҳам бор эди-ю...

— Катталар ҳам билишганмикин буни?

— Бунисидан хабарим йўқ. Аммо «гўшт режасини бажаришда ҳамманглар «Ҳосилот» колхозидан ўрнак олинглар, «машъал» деган ана шунақа бўлади», деб иккала оёғимизни бир этикка тиқишяпти. Мана, мажбур бўляпмиз...

— Хўш, хўш?

— Колхозчиларнинг молини йиғиштириб олиб топширяпмиз-да! Йўқ эса, шунча молни биратўла қаёқдан оламиз?

Шу орада Лиза Қулмат буюриб кетган овқатни — каттагина лаганда ҳил-ҳил пишган пай гўштни келтириб қўйди. Қулмати тушмагур, маишатнинг кўзини билади-да! Ўзи қаёққа гум бўлдийкин?

— Аммо Ҳамроалиев бизни кўп овора қилиб қўйяпти, қисталоқ,— деди Ҳамиджон бир луқма гўштни оғзига соларкан. Ўринбой гапнинг поёнини эшитиш илинжида унга тикилиб қолди. Ҳамиджон чайнаганини ютгач, давом қилди: — Ўзининг экиши — резавор, давлатга топшириши чириган мева билан ириган сабзавоту ҳеч кимга гапини бермайди. Аъзоларининг кўпи чорбозорчи бўлиб кетган. Қачон қарасанг, растада кўкфурушлик қилгани қилган. Баъзилари у ёғи Владивостогу бу ёғи Мурманск деган жойларгача қатнайди.

— Колхознинг ишини ким қилади?

— Бизнинг аъзолар!

¹ Вақтинча олинган буюм (шева).

— Йўғ-эй! — Ўринбой ишонқирамай сўради.

— Ҳа, шунақа! Аъзолари ўзининг ўрнига мардикор солиб ишлатадиган қилиқ чиқарган. Кунига ўн сўм беради. райондаги кўп колхозларнинг одамлари мўмай пулга учиб, «Ҳосилот»да мардикорлик қилишяпти. Авжи чопиқ маҳалида куч етишмай, роса қийналяпмиз. Четдан одам солиб ишлатгандан кейин бунинг нимаси колхоз бўлди, ҳайронман!

Ўринбой ўйланиб қолди. Яқингача шаҳарнинг тўрт чеккасида тўртта резаворчи колхоз бор эди. Бозорда ҳаммасининг қатор дўконлари бўларди. Бу дўконлардан ёзин-қишин сабзавот, қовун-тарвуз, мева-чева аримас эди. Тагин хусусий кишиларникига нисбатан анча арзон нарх билан сотарди ўз молини. Қачон шу колхозлар «Ҳосилот»га бирлашиб, Ҳамроалиев раис бўлдики, ўша дўконлар аста-секин ёпилди, мева ва резавор сотиш бора-бора буткул хусусий кишилар қўлига ўтди, нарх-наво эса эски пул вақтида қанча бўлса, шундайлигича қолди. Ўринбой бу тўғрида кўп ўйлаб, ўйига етолмай юрарди, сабаби бу ёқда экан!

— Балиқ бошидан сасигандан кейин шунақа бўлади,— деб гапини улаб кетди Ҳамиджон қорни тўйганини билдириш учун қоғоз сочиққа кўли, оғзини артаркан. — Ҳамроалиевнинг ўзи дўконни катта қуриб юборди. Колхоз боғидан чиққан қуруқ меваларни махсус одамлар орқали Сибирь, Уралга элтиб соттиряпти. У ёқдан ёғоч олдириб келиб, бу ёқда бошқаларга пуллаяпти.

— Уни текшириб, танобини тортиб қўядиган одам йўқми?

— Акрамовдай тирговучи бўлганидан кейин ким унинг мушугини «пишт» дея олади? Қолаверса, усталигини кўрингки, теплица қуриб қўйган. Областга келган салгина дурустроқ меҳмонни оёғини ерга тегизмай, ўша ерга судраб кетади. Ахир, еган оғиз уялади, дегандай, ким унинг дастурхонидан туриб, «қани, ишингизни бир текшириб қўяйлик» дейди? «Ҳосилот»га асосий раис — Ҳамроалиев эмас, Акрамов. Ҳамроалиев унинг соясида меҳмон-измон кузатиб, ўзининг ишини битказиб юрибди, холос. Бўлмаса, Акрамовга «Ҳосилот»нинг юз гектар ерини «мана, пахта экволинг» деб тутқазиб қўярмиди!

— Шунақами?

— Ҳа, шунақа. Ҳамроалиевга жуда қизиқиб қолдингиз, бир нарса ёзасиз, шекилли?

— Ёзаман. Аввал тажрибаси ҳақида саҳифа тайёрламоқчийдим, энди фельетон ёзаман.

— Зинҳор унақа қила кўрманг, дўстим!

— Нега?

— У билан курашишга вазнингиз енгиллик қилади. Ҳамроалиевлар сиздақа одамни ерга бир уриб киргизиб юборади, кейин чиқолмай қоласиз. Менинг маслаҳатимга юрсангиз, арғамчини узун ташланг. Улар ўз оёғи билан йитиб кетади.

Ҳамиджон ҳорғин кўзларини Ўринбойга тикканича, бармоғи билан столни чертаркан, шу чертик мақомида «шундай, шундай» дегандай бошини силкитди. Ташқарида аллақачон қоронғи тушиб бўлган эди. Лекин Қулматдан ҳамон дарак йўқ. Ниҳоят, ана у ҳам етиб келди.

— Ўтирибсизларми? Узр, уйга телефон қиламан деб, ушланиб қолдим.

— Биз ҳам турамыз энди.

— Ҳамиджон, шошилманг, бирпас отамлашайлик.

— Йўқ, ошна, бошқа сафар. Ҳозир мажлисга боришим керак.

Улар Ҳамиджонни машинагача кузатиб қўйишди. Икковлари қолгандан кейин Қулмат:

— Менгаям жавоб,— деди.

— Ҳа, уйга кетмайсизми?

— Йўқ, уйдагилар учун мен бугун қишлоққа кетдим,— дея қиқирлаб кулди Қулмат. У яна ошхона тарафга қайтди...

Ўринбой шу кечаси алламаҳалгача ухлай олмади. Эрта-лабдан бери кўрган ва эшитганлари, айниқса, Ҳамиджоннинг фавқулудда ёзилиб кетиб айтган гаплари унинг учун бир мудҳиш янгилик эди! У иссиғида унча билмаган экан, уйга келиб ўрнига ётгандан кейин ҳаммаси бир-бир эсига тушган сайин худди биров ёнидан ўйиб олаётгандек безовта бўла бошлади. «Қандай даҳшат! Қандай разолат!— деб ўйлар эди у.— Оламда ёлғончилик, риёкорлик, кўзбўямачилиқдан оғир жиноят йўқ. Қадимда ўтган донишмандлардан бири: «Агар менга қолса, ёлғончини энг бадкор жиноятчи қаторида ўтга солиб куйдирардим», деган экан. Булар бўлса, соат сайин, кун сайин ёлғон гапиряпти, кўзбўямачилик қиляпти, бунинг учун жазосини тортиш у ёқда турсин, билъакс, обрў, шуҳрат, мол-давлат орттиряпти. Яна бу қабихликларнинг барини бизга азиз ва мўъта-

бар бўлган шиорлар пардасига ўраб қияпти! Йўқ, бунга асло чидаб бўлмайди! Халқни, партияни мана шундай безбетлик билан алдаб, лақиллатишларига сира йўл қўйиб бўлмайди!»

Ўринбой дилида тугён ураётган аламли ҳисларини торгина кўкрак қафасига сиғдиrolмай, оғир уҳ тортди. Кўнгли сал бўшагандай бўлди. «Буларнинг барига сиз, Ўринбой Темиров ҳам шериксиз, бевосита бўлмаса ҳам, билвосита шериксиз! — деб таъна қилди унга ички бир овоз. — Сиз, ахир журналистсиз, область газетасида қишлоқ хўжалик бўлимини бошқарасиз. Ўзингиз ёзмасангиз ҳам, бошқаларнинг мақолалари орқали Ҳамроалиев, Ақромовларни неча марталаб «машғал»дан олиб, «машғал»га солиб мақтаган, ҳаммани улардан ибрат олишга ундаганмасмисиз?! Яхшиям, бугун ўзингиз сўқимхонага, шунда ҳам тасодифан кириб, бояги чол билан гаплашиб қолдингиз. Йўқ эса, сиз ҳам Ҳамроалиевнинг «тажриба»сини саҳифа қилиб, кўзбўямачиликка мадҳ-сано ўқишнинг ажиб намунасини яратган бўлардингиз-ку!»

Шу топда Ўринбойнинг ёдига бирдан отаси келди. Қишлоқда уни «Темир батрак» дейишарди. Ўринбой унинг башарасини эслаёлмайди. Ҳатто бир парча сурати ҳам қолмаган. Темир ака қишлоқ камбағалларини уюштириб, районда биринчи колхозни тузган. Муштумзўрлар уни кечаси қайси бир мажлисдан қайтиб келаётганида чавақлаб кетган. Колхозлар ҳозиргидақа йириклашмасдан бурун қишлоқдаги майда хўжаликлардан бири Ўринбойнинг отаси хотираси-чун «Темиробод» деб аталарди. Ўринбойнинг асли оти Қорабой бўлиб, кейинчалик Ўринбой бўлиб қолгани ҳам шундан. Онаси Роҳила опа-чи? Сўнгги нафасигача колхоз ерида меҳнат қилди. Ҳали-ҳали Ўринбойнинг ёдида: урушнинг оғир кезлари — «ош авлиё, нон пайғамбар» бўлган дамларда Роҳила опа ўғлини ёнига олиб, даладан бери келмас эди. Уззукун атрофидан шамол ғувиллаб ўтиб турадиган дала шийпони эрта баҳордан кеч кузаккача бригада бошлиғи Роҳила опанинг уйи эди. Она-бола кўпчилик қозонидан кунига бир маҳал тегадиган бир косадан ёвғон аталага кўниб, шунга қаноат қилишарди!

Хўш, Темир батрак ҳам, Роҳила опа ҳам, уларга ўхшаш минг-минглаб фидойилар ҳам бир вақтлар келиб, Ҳамроалиев деган ҳаромхўр чиқади-ю, у бизнинг эзгу умидимизни хўрлайди, колхоздек мўътабар даргоҳда мардикор-

чилик тартибини жорий этади, деб колхоз тузишганми-ди? Йўқ, йўқ, бунга чидаб бўлмайди! Бу — отангдан қолган мевазор боғни биров болта кўтариб кириб, ер билан яксон қилаётганида, миқ этмай туришдек оғир жиноят!

Ўринбой ёнига қаради. Хотини хобдори ичган кишидек донг қотиб ётибди. Ҳатто нафас олиши ҳам сезилмайди. Унинг нариги ёғида Маҳзуна билан Мавзуна пишиллаб ухляшяпти. Туш кўряптимиз, гоҳ-гоҳ каттаси бир нарсаларни ўзича жавраб, инқиллаб кўяди. Хатар келганида, одамзод аввало зурриётини тинчроқ жойга олади. Ўринбой ҳам Ҳамроалиев билан беллашаман деб, хатарли ишга кўл уряпти. Оқибати нима бўлишини қаёқдан билади? Балки курашдан вақтинча енгилиб, бели синиб чиқар? Унда бу — икки гулдек фарзандининг ҳоли нима кечади? Улар яна Зариф Аҳмедовнинг паноҳида қолаверадими? Унда булар ҳам онаси Сабоҳатдек молпараст, худбин бўлиб ўсади-ку! Йўқ, норасидаларни бу жирканч муҳитдан олиб чиқиб кетиш керак! Токи улар меҳнат билан топиладиган ҳар тишлам ноннинг қадрига етадиган бўлсин! Бундан ташқари, Ҳамроалиевнинг кирдикорларига Зариф Аҳмедов ҳам чатишган кўринади. Буни қаламга олганидан кейин Ўринбойнинг, умуман, шу даргоҳда туриши ҳеч рисолага сиғмайди!..

— Сабоҳат! Сабоҳат! — Ўринбой дабдурустан хотинини туртиб уйғота бошлади. Маст уйқуда ётган Сабоҳат бевақт ороми бузилганига аччиқланиб, зарда билан бир ниқтаган эди, тирсаги Ўринбойнинг кўкрагига тегиб, у тўшакдан икки газ нарига ағанаб тушди. Ўринбой ўзини ўнглаб олиб, яна ўрнига қайтди-да, Сабоҳатнинг бўйнидан кўлини ўтказиб, юзини унинг иссиқ юзига кўяркан, эркаланганнамо гапирди:

— Сабоҳат, туринг жоним, кўзингизни очинг, гап бор!..

— Ҳм-м... Бирпас ухлаб туринг... — деди гўдак боладай тамшаниб хотини.

— Йўқ, менга қаранг, жуда зарур гап...

— Ҳали вақт эрта-ку, яна жиндак ухлаволайлик... — Сабоҳат ҳам Ўринбойнинг бўйнига кўл чўзди. Эрининг кирпи тукидай диккайган соқоли юзига ботиб, уйқусини қочирди шекилли, ниҳоят, кўзини очди.

— Ҳаҳ, қуриб кетсин, соқолингизни олмаганмидингиз, бетимни чақа қилиб юборди...

— Соқолни кўяверинг, эртага оламин. Аввал гапни эшитинг!

— Хўш, нима гап экан?

— Сабоҳат, жоним, бу ердан кўчамиз! Эртагаёқ мен уй топиб келаман, кўчамиз!

— Сассиқ мўридан аччиқ тутун чиқади, дегандек, яна ўша гапми?! Шунга мени уйқумдан бедор қилиб юрибсизми!

— Сабоҳат, тушунсангиз-чи, ахир, кўчмасак бўлмайди!

— Ҳеч қаёққа кўчмайман! Айтганман-ку сизга, тиригим ҳам, ўлигим ҳам шу уйдан чиқади, деб...

Эр-хотин ўртасида аввал шивир-шивир билан бошланган гиди-биди тоғдан тушаётган кўчкидай борган сари авжланиб, чинакам даҳанаки жангга айланиб кетди. Ўринбой бир гапни айтса, хотини икки гапни саржинчининг ўтинидай тахлаб ташлайверди. Ўзини кўчишга мажбур этаётган асосий сабабини айта олмаслиги (гўрни айтадимми) бу жангда Ўринбойни қўлидан қиличи тушиб кетган аскардай ожиз қилиб қўйганидан, тарозининг палласи нуқул Сабоҳат турган тарафга босиб тушаверди. Шу боисдан охирида Сабоҳат ҳатто баланд келди:

— Сиз редакцияда ишласангиз ҳам, хотинингизга муомала қилишда қишлоқидан баттар феодалсиз! (У «қишлоқи» сўзини атайин чертиб айтди). Ақалли, хўжайинингиз Жавлонийдан ибрат олсангиз бўлмайдимми? Хотини ишдан келгандан кейин, оёғига иссиқ сув қилиб, тоғорада ювиб кўяр эмиш! Ойда бир марта Тошкентдан атайлаб одам олдириб келиб оёғининг тирноқларини локда бўяттирармиш! Анавини эр деса бўлади.

Бу гапни Ўринбой ҳам ундан-бундан эшитган, лекин «оғзига кучи етмайдиган одамларнинг тўқиган гапи бўлса керак», деб ишонмаган эди. Мана энди шу гап уйда ўтирган Сабоҳатгача етиб келибди! Оч уйда қатиқ ивимаиди, дегандек, кичик шаҳарда ҳам ҳар қандай гап тарқалмасдан қолмас экан-да...

— Майли, бошқа уйга кўчайлик, оёғимни ювиб қўй десангиз, ювишгайм тайёрман,— деб жанжални ҳазил билан тугатмоқчи бўлди Ўринбой.

— Йўқ, бошимдан тилла сочсангиз ҳам, ота-онаминг бағридан ҳеч қаёққа жилмайман,— деди Сабоҳат ҳамон бўш келмай...

Эртаси ва бошқа кунлари Ўринбойнинг умри гоҳ редакцияда, гоҳ қишлоқ хўжалик бошқармасида, гоҳ ҳовли

қидириш билан ўтди. Колхознинг йиллик ҳисоботини кўриш, баъзи мутахассислар билан маслаҳатлашиш натижасида Ҳамроалиев ҳақидаги гумонлари тўғри бўлиб чиқди. У ҳақиқатда ҳам кўзбўямачиликни авжига чиқариб юборган экан. Унинг ҳақида саҳифа уюштириш бир ёқда турсин, бақувват бир фельетон ёзилмаса бўлмайдиган даражада экан. Ўринбой шу фикрни Жавлонийга кириб айтган эди, аввал унинг ранги сутдай оқариб кетди, кейин сал ўзини босиб олди:

— Ўртоқ Темиров, бу масалада андак шошмай туринг. Мен раҳбарлар билан бир маслаҳатлашиб олай. Ҳар ҳолда «машғал» колхознинг раиси-да,— деди.

«Тавба, икки карра иккидай равшан нарса-ку, бунинг нимасини маслаҳатлашиш керак экан?» — деб ҳайрон бўлди Ўринбой ичида. Лекин Ҳамроалиевнинг кирдикорларини эшитган ҳар қандай раҳбар: «Ҳе, шунақами, дарров унинг шармандасини чиқаринглар, бундай одамни бир дам сақлаб туриш ҳам гуноҳи азим», дейишига Ўринбой сидқидилдан ишонар эди.

Ўша куни нашриётдан қалам ҳақи теккан, яъни газетчилар учун ойда икки бор келадиган «байрам»нинг бири эди. Ўринбой ҳамкасб ўртоқлари билан одат бўйича, ресторанга кириб, пича кўнгил хушлади. Кўп эмас, икки рюмка ароқ ичди. Универмагдан хотинига янги урф бўлган силов кофта, иккала қизига ёзлик кўйлак олди.

Уйига келса, хотини обрез устида сочини ювиш учун ёзиб ўтирган экан. Қовоғи солиқ. Ўринбой кўлидаги совғасаломларини узатган эди, зарда билан олди-да, нималигини ҳам суриштирмай, ўрта эшикдан ичкари уйга қараб итқитди.

Сабоҳатнинг бу қилиғи ниҳоятда эриш туюлган бўлса-да, Ўринбой ўзини вазминликка олди. Бир ҳисобда бунақа иш энди бўлаётгани йўқ. Сабоҳатнинг Астробод ҳаво-сидай бир кунда тўрт бор турланадиган феъли-баъдига Ўринбой аллақачон ўрганиб ҳам қолган.

— Намунча, аввал суюнчи берсангиз-чи, яхши ҳовли топиб келдим. Эртага кўчамиз!

— Кўчмайман дедим, кўчмайман! Кўчсанг — ўзинг кўчавер, катта кўча!

— Аввал, қайдан, қанақа ҳовли деб сўранг: шундоққина нариги маҳалладан, ораси ярим чақирим ҳам келмайди.

— Менга деса, жаннатдан бўлмайдими! Ҳеч қаёққа кўчмайман!

— Кўчасиз, менга хотин бўламан десангиз, бу ерда ўтирмайсиз!

— Кўчмайман ҳам, хотин ҳам бўлмайман!

— Бўлмаса, болаларимни олиб чиқиб кетавераман!

— Нима? Нима? — Сабоҳатнинг иккала кўзи итни кўрган мушукнинг кўзидай ола-кула бўлиб кетди. — Болаларимни?! Мана, сенга бола!!! — Ўринбой илкисдан лунжига тушган муштнинг зарбидан энсаси билан эшикнинг кесақисига бориб урилди. Кетидан қорнига тепки еди. Ҳамон ўзини ўнглаб, туриб олмаган ҳам эдики, Сабоҳат сочини юлиб, ёқа паррон қилганича:

— Дод, золимнинг дастидан, — деб бошини деворга бирикки урди, юзларини тимдалай бошлади. Ҳаш-паш дегунча қайнанаси Рисолатхон, Зариф Аҳмедов етиб келди.

— Вой, номард, хотин кишини ургани уялмайсанми?! — деб Рисолатхон Ўринбойнинг ёқасига ёпиша кетди. «Қайнатам ажратиб кўяр-ку», деб турса, Зариф Аҳмедов ҳам келиб, Ўринбойнинг елкасига бир-икки мушт туширди. Яхшики, эгнида пальтоси бор эди Ўринбойнинг. Йўқса...

Бирпасда ҳовли юзи кўни-кўшни, хотин-халажларга тўлди. Қий-чув, ғала-ғовур босиб кетди ҳаммаёқни.

— Етим кўзи асрасанг — оғзи-бурнинг мой этар, етим бола асрасанг — оғзи-бурнинг қон этар, — деб жавварди бирдек Рисолатхон.

Ўринбой гангиб қолган, атрофида бўлаётган воқеаларнинг шиддатини уқиб ололмай, боши гаранг бўлганича, обрез бўйида ерга қараб ҳап ўтирарди. Яна бир оздан кейин ҳовлига «Тез ёрдам» станциясидан врач, милиция ходимлари етиб келди. Врач даҳлизда чўзилиб ётган Сабоҳатга бир нарса ҳидлатди, кўкрагига стетоскоп қўйиб қулоқ солди, кейин ичкариги уйга олиб киргизиб ётқизди. Милиция ходимлари эса акт тузиб, ўша ердаги одамларга қўл қўйдиришди. Ўринбой қўл қўйгани унамагач, уни машиналарига ўтқазиб, ўзлари билан бирга олиб кетишди.

VI

Дард-алам одамларнинг бошини тезда қовуштириб юборади, дейишарди. Аммо айш-фароғат ҳам уларни бир мағизнинг икки палласидек дарров аҳил-иттифоқ қилиб кўяр экан.

Дастлабки кунлари зоғора нон увоғидай қовушмай бир-бирларига ётсираб, бир-бирларига синовчан кўз ташлаб, чекка-чеккада юрган одамлар энди бамисоли дарахтнинг пўстлоғи билан танасидек бир-бирларига чиппа ёпишиб олишди. «Тенг тенги билан...» дегандек, тагин ҳаммалари жуфт-жуфт. Ўшанда Ўринбой билан Матлубанинг қўлтиқлашиб юришига бири ҳавас, бири ҳасад билан қараган эркагу аёллар ҳам энди бунга парво қилмай қўйишди. Шунинг учун Ўринбойдаги тортинчоқлик аста-секин барҳам топиб, Матлубани дадил қўлтиғига оладиган, уни кўргиси келса, хотинлар корпусига ийманмасдан бориб, навбатчи орқали чақиртириб чиқадиган бўлиб қолди.

Курорт ҳаёти чиндан ҳам айшли, фароғатли. Бу ерда на мажлис бор, на бош мақоланинг ташвиши-ю ва на командировканинг гами. Йигирма тўрт соатлик умринг минут-минутигача «кун тартиби» деб аталмиш бир тахта қоғознинг ичига жо этиб қўйилган. Номи ваҳимали қилиб «кун тартиби» дейилгани билан, аслида, бошдан-оёқ сенинг айш-фароғатинг, ҳордиғу истироҳатларингни кўзлаб тузилган. Унга амал қилиш-қилмаслик ҳам ўзингнинг ихтиёрингда. Масалан, унда, «нонуштадан кейин пляжга тушиб чўмилиш» деган банд бор. Хоҳласанг тушасан, хоҳламасанг палатага кириб, уйқуни урасан, яхши-яхши тушларингни келган жойидан давом эттираверасан, ё бўлмаса, пансионат этагидаги бекатда дамо-дам тўхтаб ўтаётган электричкага ўтириб, бошинг оққан тарафдаги яқинроқ бир шаҳарга бориб, сайр қилиб келасан. Биров сендан: «Хў, кимсан, қаёққа кетяпсан?» — деб суриштирмайди.

Одатда маълум андозага солиб қўйилган, анҳордаги сув каби эртаю кеч бир ўзандан оқадиган ҳаёт ҳар қандай кишининг ҳам меъдасига тегади. Лекин курортда бундай эмас. Курорт ҳаёти сиртдан нақадар турғун, ўзгармас бўлиб кўринмасин, унинг тубидан ўйноқлаб ўтадиган шундай бир жўшқин, сермавж ирмоқлари, гирдоблари борки, булар сенинг дилиннга сурур, кўнглиннга ҳузур бағишлайди.

Эҳтимол, Матлуба бўлмаганда, шу ҳаёт ҳам Ўринбойга бир чақмоқ қандчалик татимаган бўлармиди! У: «Лобардан кейин менинг дунёдаги муҳаббат дostonимга хотима чекилди», деб юрарди. Эвоҳ... У адашган экан. Яхшиям... адашган экан.

«Дард янгиланса, аввалгисидан бешбаттар азоб беради», деб эшитган эди Ўринбой. Шу гап рост экан-да! Ҳа,

унинг ўрни, кўзи битиб кетган дарди янгилади! Дарҳақиқат, азоби ҳам илгаригидан ўн, йўқ, юз чандон зўр бўляпти! Бу галам бу аланга қаёқдан ҳам унинг юрагига туша қолди? Энди ўчиришга Қора денгиздек ҳадсиз, худудсиз баҳри уммоннинг сувлари ҳам ожизлик қиляпти! Ўчириш қаёқда, ҳар сафар Матлуба билан қўл ушлашиб, ёш боладай денгиз бағрига шўнғиганида, ўтга сепилган мойдек бу алангани бешбаттар кучайтириб юборяпти!

Юрганда ҳам, турганда ҳам хаёлида Матлуба, тилида унинг номи, қулоғида унинг қўнғироқдай жарангдор овози, хиёбонларни сайр қилганидаги энтикиб-энтикиб нафас олишлари... Матлуба гоҳ-гоҳ майин, момикдай мулойим кафти билан Ўринбойнинг қўлини сийпалаб қўйса, бунинг ҳарорати аллапайтгача баданидан кетмай, Ўринбой умрида илк бор майнинг мазасини бир қултумгина татиб кўрган бўз йигитдай сархуш бўлиб юради...

Аммо Матлубанинг ўзи ким? Турмушга чиққанми, йўқми? Мабодо, чиққан бўлса, эри қандай бир ҳезалак одамки, шундай жонон хотинни кўзи қийиб, якка ўзини курортга юборади? Борди-ю, турмуш қурмаган қиз бўлса, у ҳолда Ўринбойдек хотин қўйган одамни кўнгли хуш кўрармикин? Кейин унинг касб-кори нимакин? Гапларидан буни уқиб олиш қийин. Дастлабки оқшомдаги гапларидан Ўринбой уни адабиётчи бўлса керак, деб қўювди. Кейин бир куни тоққа чиқишганида, ёввойи гиёҳларнинг лотинча, русча ва ўзбекча номларини айтиб, ҳар бирининг танасида қандай доривор моддалар борлигини шарт-шарт гапириб берди. «Ҳа, бу кимёгар экан», деб ўйлади Ўринбой. Кеча пляжда Сергей: «Бошим лўқиллаб оғрияпти», деганди, дарров унинг томирини ушлаб кўриб, бир неча саволлар берди-да, сўнг: «Офтоб таъсирида қон босимингиз сал ошибди, бир-икки кун салқинда ўтиринг, кечкурун мен дибазол бераман, ухлашдан олдин ичиб ётинг», деди. Бу гапига қараганда, врачгаям ўхшайди. Хуллас, турган-битгани жумбоқнинг ўзгинаси! Оқшомлари бирга сайр қилиб юришганида, шийпончада ўтиришганида Ўринбой шунақа нарсаларни сўрайман, деб оғиз жуфтлайди-ю, лекин Матлуба негадир гапни нуқул бешинчи-олтинчи даражали масалалар атрофида айлантираверади.

Нафсиламрини айтганда, у ҳам Ўринбой ҳақида ҳали кўп нарсани билмайди. Ўша куни исми билан касбини

сўраганидан кейин, Матлуба Ўринбойнинг шахсий турмушига ҳеч қизиқиш зоҳир қилгани йўқ. Ажаб, нега қизиқмайди? Ё назарига илмайди? Унда нима учун, у ҳам бирпас кўрмаса, «Ўринбой ака-чи, Ўринбой ака!» деб қидириб келади? Нега Ўринбой бирон қизиқ гап айтиб кулдирганида, бошини унинг кафтига сўйкаб эркаланади? Юраман деса, улар турган пансионатда Ўринбойдан бўлак, Ўринбойдан чиройлироқ йигит қуриб қолибдими? Тўғри, Ўринбой ўша оқшом Матлубани беихтиёр бағрига тортганидан бери, йигитлик шавқи нақадар авжланмасин, ўзини босиб, бу ишни такрорлагани йўқ. Матлубанинг ўзи ҳам эркак зотига кўпда муккасидан кетадиган аёлларга ўхшамайди. Унда ўз ёнидаги йигитга зимдан таъсир қилдиган, шу йигитни ҳирс хуружидан ўзини тийишга мажбур этадиган алланечук ифбат бор.

...Ўринбой «тарақ» этган товушдан сапчиб уйғониб кетди. Денгиз тарафдан кўзғалган шабада деразанинг бир тавқасини тарақлатиб очганча, ниманидир излагандай хонани гир-гир айланди-да, ахтарган нарчасини тополмай, ҳафсаласи пир бўлгач, қия очиқ турган эшикдан йўлакка отилди. Сарин ел уйқудан вақти чоғ бўлиб турган Ўринбойнинг кўнглини тағин ҳам масрур қилиб юборди.

Ўринбой роса керишиб, суяқларининг чигилини ёзгач, дераза олдига борди. Фир-фир эсаётган шабада унинг димоғига атроф-жавонибдан сархил, анвои ҳидларни олиб келиб урди. Ўринбой беғубор, зангори осмонга, уфқда унга туташиб кетган поёнсиз, сермавж, сертўлқин ложувард денгизга боқар экан, кўнглида бирон-бир ишга рағбат сезди. Нима қилсин? Ёшликдаги одатига кўра, қўлига кетмон олиб, анави гулларнинг тагини чопиб юмшатсинми? Бу гулларнинг тупроғи кунда ўн марталаб юмшатилавериб, кукун бўлиб кетган-ку? Қолаверса, кетмонни қаёқдан олади? Ё... Ўринбой ўйланиб қолди.

Йўқ, у шеър ёзади. Анчадан бери вазн, қофия, туроқ деган нарсалар билан ошначиликни йиғиштириб қўйган бўлса ҳам, шеър ёзади. Уни Матлубага бағишлайди... Ўринбой донг қотиб ётган Сергейни уйғотиб юбормаслик учун оёқ учида битта-битта босиб, жавон олдига борди-да, галадонни авайлаб очиб, уч-тўртта оқ қоғоз олди. Яна битта-битта босганича дераза тагидаги столга келиб ўтирди.

Хўш, нима деб ёзади? Ёзганини Матлубага маъқул қила оладими? Шабада ҳамон фир-фир эсиб, Ўринбойнинг соч-

ларини, юзини сийпалаб ўтарди. Қандай фараҳбахш-а у? Тўхта, тўхта. Матлуба ҳам худди шу шабадага ўхшаган эмасми? У ҳам Ўринбойнинг ҳаётига шундай бехосдан кириб келгани йўқми? Лекин одамни шабадага қиёслаш... қандай бўларкин? Майли, нима бўлса бўлар... Ўринбой ёзди-ўчирди, ўчирди-ёзди. Ҳамхонаси Сергей уйқудан уйғонганида, офтоб ҳам чиққан, шеър ҳам битган эди:

Тонг пайти. Оҳиста деразам чертиб,
Хонамга шабада кириб келади.
Сочларимни силаб, юзимдан ўпиб,
Қалбимга илҳом бахш этиб, елади.
Боғларда қулф урган гуллар нафасин,
Гуллар шоҳидаги шўх қушлар сасин,
Тонг билан уйғонган қизлар ялласин,
Не эзгу нарса бор — ҳамма-ҳаммасин —
Менга ўзи билан олиб киради,
Дилимга бир жаҳон дармон беради.
Илҳомбахш ана шу шабада каби,
Сен ҳам кириб келдинг менинг умримга.
Жоним, сени кўргач, ёришди қалбим
Ва нурлар қўшилди кўзда нурымга.
Фақат фарқинг шуки, ўша шабада,
Бирпас елади-ю, ташлаб кетади.
Бирпас шўхлик қилиб, ўйнаб ҳавода
Яна юрагимни ғашлаб кетади.
Сен эса умрбод ёнимда қолгин,
Ёнимда, жонимда, қонимда қолгин!..

Ўринбой шеърни ёдида олиб қолиш учун уни мисра-ма-мисра қайтариб ўқиди. Кейин тўрт буклаб, стол суянчигига кийдириб қўйилган пиджагининг кўкрак чўнтагига солди. Бунгача Сергей ўрнидан туриб, ювиниб-тараниб келди.

— Бугун биз шаҳарга тушмоқчимиз. Биз билан юрмайсизларми? — деди Сергей.

— Пляж-чи! — Сергейнинг «пляж» деса, жонини беришга тийиқлигини билгани учун Ўринбой ажабланиб сўради.

— Пляжми? Пляж — бугунча дамани олиб турар, — мийғида кулди Сергей. — Любангизнинг гапини эшитдингиз-ку, бир-икки кун ўзингизни эҳтиёт қилинг, деяпти.

— Майли, Матлуба кўнса, биз ҳам тушаверамиз...

Матлубанинг қулоғини Маша пишитиб қўйган эканми, у дарров кўна қолди ва нонуштадан кейин тўртовлашиб электричкада шаҳарга равона бўлишди.

Бора-боргунча йўлнинг ўнг томони кўз иллаган жойга-ча денгиз. Чап томонда баланд соҳил. Шу соҳил устида сутга чайиб олгандай оппоқ корпуслар. Бунда меъморлик санъатининг ҳамма усулу услублари бир-бири билан баҳслашгандай ёнма-ён, девор-дармиён кўшни. Пастда, чап томондаги пляжларда одамлар қумурсқадай ўрмалашади. Не-не жойлардан келган бу одамлар! Тирик жон қуёшга, сувга интилади, деган ҳикматнинг исботини мана шу ерда кўриш мумкин... Уларнинг ичида Сергей каби совуқ шимол ўлкаларидан неча-неча минг километр йўлнинг танобини тортиб келганлари қанчайкин? Хўп, булар-ку, ҳатто офтоб чувоққа зор ўлкалардан келишган, лекин қуёш ўз нуруни аямасдан, йил-ўн икки ой сахийлик билан сочиб қўйган юртнинг фарзанди Ўринбой бу ерда нима қилиб юрибди?

Ўринбойнинг эсига бир воқеа тушди. Редакциядан кавуши тўғриланмасдан бир йил бурун бўлган эди. Беш-олтита жўралар тўпланишиб, тоғ сайрига отланишди. Янги ГАЗ-51 машина топиб, кузовига хашак, устидан шолча, кўрпача ташлашди, икки-уч кунлик озуқа ғамлаб олишиб, саҳарлаб йўлга чиқишди. Офтоб найза бўйига келганда қанча-қанча қишлоқлардан ўтиб, бир дарвоза олдида тўхташди. Яшил либос кийган ўрмончилар машина кузовини текшириб, милтиқлари йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, дарвозадан ичкари киришга рухсат беришди.

Ичкари давлат кўриқхонаси экан. Тоғнинг этагидан ўтган йўл борган сари баландлаб борар экан. Сел ювиб ташлайвергани учун йўл юзаси ўнқир-чўнқир бўлиб кетган. Бунинг устига тор. Рўпарадан яна бир машина келиб қолса, сизмаслиги турган гап. Ҳар қадамда анвои мевалар пишиб, ерга тўкилиб ётибди. Ёнғоқ, олча, маймунжон, узум... Тағин ҳаммаси тош орасидан ёриб чиққан, ҳаммаси инсон қўли тегмасдан кўкарган. Қани энди шуларни териб оладиган одам бўлса? Ҳар ўн-ўн беш метрда: «Ичкари кирилмасин! Айиқлар бор!» Ёки «Тўнғизлар бор!» деб огоҳлантирувчи лавҳалар осилган.

ГАЗ-51 анча бақувват машина. Шу ҳам ўйдим-чуқур, тикка йўлдан инқиллаб, базўр олға босади. Чап томон — чуқур ўпқон, ўнг томон — баҳайбат тоғ. Ўпқонга тикилсангиз, юрагингиз орқага тортиб кетади!

Йўлнинг энг тепасига чиқилгач, дарахтлар тугаб, ҳаммаёқ ёришиб кетди, катта сайҳонлик бошланди. Яна сал нарироқ юрилгач, улкан кўл бўйига етилди.

— Денгиз сатҳидан роса икки ярим километр баландликка кўтарилдик, — деди кимдир.

Тоғлар ўртасидаги бу кўлнинг суви шу қадар шаффоф эдики, тагида сузиб юрган балиқлар қалашиб ётган тошлар битта-битталаб кўриниб турибди.

Лекин тахтадан ясалган чоққина бир кулбани ҳисобга олмаганда, кўл бўйида ҳеч вақо йўқ. Битта-яримта болакайлардан бўлак одам ҳам кўринмайди.

Жўралар ечинишиб, кўлда бир оз чўмилишди. Узоқ йўлдан келгач, кўлнинг офтоб эмиб ётган илиқ суви жонга роҳат бўлди. Шунинг устига қаёқдандир бир қария пайдо бўлиб: «Балиқ керакмасми?» — деб қолди. Бир челақ хонбалиқни бир шиша чигит мойига бериб кетди. Жўралар балиқнинг ярмини қовуриб, ярмини шўрва қилишди. Ўша балиқнинг таъми ҳали-ҳали Ўринбойнинг оғзидан кетмайди.

Улар кўл бўйида тунаб қолишни мўлжаллаб чиқишган эди. Аммо ётарга жой бўлмагани учун кўч-кўронларини йиғиштириб, кечга яқин кўриқхона остидаги қишлоққа тушиб кетишга мажбур бўлишди.

— Шундай ажойиб кўлнинг умрини бекор ўтказгандан кўра, унинг атрофини обод қилиб, яхши-яхши истироҳатгоҳлар очиб қўйишса бўлмасмикин? — деди кимдир таассуфланиб.

— Бўлмайди, — деб жавоб берди жўралардан бошқа бири.

— Нега?

— Бу кўл — қўшни республикага қарашли. Унинг пойтахти эса бу ердан уч кунлик йўл поездда. Тупканинг тагидаги бир жойда шундай кўл борлиги, уни истироҳатгоҳга айлантириш зарурлиги кимнинг ҳам эсига келарди.

— Йўқса, кўлни бизга беришсин! Шаҳримиз билан ораси саксон километрча холос экан. Биз бу ерни обод қилайлик, одамларимиз овора бўлиб, Кавказ, Қримга бориб юришмасин. Ўшанда биласизми, қанча пул ёнимизга қолади?

— Бунақа катта гапларни катталарнинг ўзи билан гаплашинг, дўстим!..

Орзуга айб йўқ. Ўринбой мана шу Қора денгиз бўйида, электрчкада кета туриб, хаёлга берилди. Ўша кўлга элтувчи тоғ йўли худди мана шу ерлардагидек бошлаб бетонлаштирилса, кенгайтирилса, кўлнинг атрофида манави курорт-

ларга ўхшаш антиқа иморатлар қад кўтарса-ю, Ўринбойнинг ҳамюртлари ёз чоғлари, ўша ерга чиқиб дам олиб турсалар... Улар ҳам манави одамлар сингари «сен ёш, мен қари» демай, кўл ёқасидаги пляжларда баданларини офтобга товлаб ётсалар... Ўринбой ўз қишлоғидаги чол-кампирилари, чунончи, Хадича холани бир лаҳза чўмилиш либосини кийиб, пляжда чўзилиб ётган ҳолда тасаввур этиб кўрди. Жувозкашнинг ҳўкизидай лорсиллаб кетган, бўқоғи кўксигача осилиб турган Хадича холага зап ярашса керакда, бу иш! Ўринбой, ўз хаёлидан туғилган гайритабиий манзара ўзига нашъа қилиб, беихтиёр кулиб юборди.

— Ҳа, нима таъсир қила қолди, намунча куласиз? — деди Матлуба, ўзидан ҳадиксирагандай кўли билан кўкрак ёқасини бир-бирига жуфтлар экан.

— Ҳи-ҳи-ҳи, ўзим,— деб қўя қолди Ўринбой.

— Йўқ, йўқ, нимага кулаётганингизни айтиб берасиз, айтманг-чи! — ёлғондакам зарда билан қошини чимирди Матлуба.

— Бу киши эрталабдан хурсандлар,— деб гап қўшди Сергей,— уйқудан турсам, бир балоларни ёзиб, ўзлари ўқиб, оғизларининг таноби қочиб ўтирган экан.

— Курортда бизга ўхшаган жиннисанғилар билан юрганликларини кеннойимларга хатда ёзгандирлар-да!— хандон уриб кулди Матлуба.

«Кеннойимлар»ни эшитганида, Ўринбой юрагига игна санчилгандай бир сесканиб тушди. Бесаранжом бўлиб, ўтирган жойида бир-икки қимирлаб қўйди. Унинг ҳолатини Матлуба ҳам тушунди шекилли, узр сўраганнамо лабини тишлаб, то шаҳарга етгунча чурқ этмади.

Электричка курорт зонасининг маркази бўлган шаҳар вокзалига келиб тўхтади. Одамлар қопдан тўкилган ёнғоқдай гурр этиб, ҳамма вагонлардан бараварига перронга ёпирилишди. Тўс-тўполон ичида бир-бирларини йўқотиб қўймаслик учун Ўринбой, Сергей, Матлуба ва Машалар қўл ушлашиб олишди.

— Ҳўш, энди қаёққа борамиз? — сўради Ўринбой улар вокзал олдидаги майдонга чиқишгач.

— Бу ёғи хонимларга ҳавола,— деди Сергей жилмайиб.

— Аввал магазинларни айланамиз, кейин дендрарийга кирамиз, вақтимиз ортиб қолса, портни бориб томоша қиламиз,— ҳам Маша, ҳам ўзи учун жавоб берди Матлуба.

— «Кавказ» ресторанида сафаримизни ниҳоясига етказамиз, — деди Сергей.

Ўринбой бу шаҳарни кўрмаган, унинг паст-баландини билмас, «ўлганнинг кетидан шаҳид» қабилида шерикларидан қолмаслик учун уларга эргашиб келаверган эди, шу боисдан бу гапларга бир нарса дея олмади. Бекорчилик бўлгандан кейин қаерга бориш, қаерда туриш унга бари бир эмасми.

— Бўлмаса, анави «такси»лардан биттасига чиқайлик, — деб таклиф киритди Ўринбой қаторлашиб турган эгалари йўловчи овлаб, ҳали у, ҳали бу одамнинг кўлидаги юкига осилиб, ялиниб-ёлвораётган машиналарга ишора қилиб.

— Вой, Ўринбой акаси тушмагур-эй, машинанинг нима кераги бор? — шарақлаб кулди ўз одатича Матлуба. — Ана шаҳар, ана магазинлар, ҳў, ана дендрарий, — деб майдоннинг нариги бетини кўрсатди сўнгра.

Ўринбойнинг фаҳмлашича, вокзал билан шаҳарнинг ўртасида маълум бир масофа бўлиши керак эди. Ҳеч бўлмаса, у кўрган шаҳарларнинг ҳаммасида шунақа. Бу ерда эса, шаҳар шундоққина вокзалнинг ўзидан бошланиб кўя қолган экан. Ҳақиқатан ҳам, нариги бетга ўтганлари ҳамано, растага ўхшаб қатор тизилган магазинларга дуч келишди. Ҳар магазинларки, ичи лиқ тўла мол, тагин кўпчилиги «курортчилар» деб аталмиш бир тоифа халқнинг қурама дидини қондиришга мосланган моллар. Аврат япроғидан фарқ қилмайдиган калта иштон-плавкалар, аёлларнинг турли бичим, турли рангдаги чўмилиш кийимлари, эгаси тугул қуруқ ўзини кўргандаёқ ҳатто етмиш яшар чолнинг ҳам юрагини бир жизиллатиб қўядиган анвои хил кўкрак боғичлари...

Бир магазиннинг атторлик бўлимида хонимлар узоқ тўхтаб қолишди. Маша аллақандай бет ёғи, шишага қуйилган кўкиш суюқлик, атир совун, яна алланимабалолар харид қилаётган эди. Матлуба «бунисини олма, манавинисини ол» деб, кўкиши ўрнига сарғиш суюқликдан, бет ёғининг шиша банкалиги ўрнига қисмасидан олдирди. Машанинг харидига Сергей эпчиллик қилиб пул тўлаб юборди. Матлуба ҳам ўзига бир қанча майда-чуйда олди. Пулини Ўринбой тўламоқчи бўлганди, унинг қўлини қайтариб:

— Ҳо, ану кишини-я, майдасига пул чиқазиб, каттасидан қутулиб кетмоқчимисиз, овора бўласиз! — деди Матлуба ҳазил аралаш ноз билан.

Ҳали магазинларни айланиб ҳам бўлишмаган, дендрарийга ҳам киришмаган, портга ҳам боришмаган, «Кавказ» ресторанининг юзини ҳам кўришмаган, бир магандан иккинчисига ўтиш учун гавжум кўчадан одамларга туртиниб-суртиниб, ўзларига базўр йўл топиб кетишаётган эди. Бирдан:

— Матлуба! — деган чинқириқ атрофдаги олаговурни шамширдай кесиб, қулоқларни қоматга келтирди. Матлуба ўтлоқда яланг оёқ кета туриб, бехосдан қурбақани босиб олган одамдай таққа тўхтаб, ён-верига аланглади. Кўчанинг нариги бетида қўлини кўтариб, ўзини имлаётган пакана, ичига дон тўлатиб, оғзи канопда боғланган қоп сингари гавдаси юм-юмалоқ, боши сапчанусха йигитни кўргач, ранги қув ўчди, киприклари пирпиради, кўзлари косасидан чиқиб кетаёзди. «Мен ҳозир...» деб ўша йигит томон юрди. Учовлари бу бетда чеккароққа чиқиб, Матлубани кутиб туришди.

Йўқ, Матлуба бора солиб, сапчабош билан қўл бериб кўришмади. Орқаси ўтириклик бўлгани учун юзидаги ифода қанчалик ўзгарган-ўзгармаганлигини булар билишолмади. Аммо сапчабошнинг қошлари ўртасидаги чизиқ тагин ҳам йўғонлашиб, кўзлари ғазабдан Матлубага ўқ бўлиб қадалганига қараб ҳукм чиқарганда, икковининг ногаҳоний «суҳбати» дастлабки онларданоқ баланд пардаларда бошлангани сезилди. Сапчабош қўлини пахса қилиб, нималардир деди. Матлуба ҳам кафти билан ҳавони тилимлаб жавоб қайтарди. Сўнг сапчабош унинг тирсагидан ушлаб, бир ёққа тортди. Матлуба бўш келмай, тирсагини унинг қўлидан бўшатиб олди. Атрофига аланг-жаланг боқди. Нима ҳодиса кечаётганига ақли етмай, «бориб, Матлубани ажратиб олайми, йўқми», деб Ўринбой тарадудланиб турганда, Матлуба кўчадан бўш ўтаётган бир «такси»ни тўхтатди-да, шартта ўтириб, жўнаворди. Бу воқеа сапчабош учун ҳам шундай қутилмаган суратда тез юз бердики, у дарров ўзини ўнглаб, Матлубанинг кетидан машинага чиқишга улгуролмай қолди.

Ҳаётда жумбоқлар нақадар кўп! Бу йигит ким бўлди? Матлубанинг акасими? Эrimi? Ё бирон яқин-йироқ қариндошими? Бемаҳалда қўзғалган дайди шамолдек қаёқдан пайдо бўлди-ю, нега уларнинг тинчини бузди? Бунга Матлубанинг ўзи тайинли бир жавоб бермаса, бошқа ҳар қандай фаразлар бирон нотаниш усулнинг тошга ўйилган қадимги ёзувларидай чистон бўлиб қолаверади.

Дендрарий ҳам, порт ҳам, «Кавказ» ресторани ҳам буларга насиб бўлмади. Учовлари Матлубанинг кетиданоқ машина ушлаб, орқаларига қайтишди.

Бу ҳодиса Сергей билан Машага ҳам қаттиқ таъсир қилган эди. Кўздан табассум сира аримайдиган Сергей бирдан сипо тортди. Ўрни келса-келмаса, ҳар хил енгил-елпи гапларни айтиб, ўз кўнглини ўзи хушлаб юрадиган Машанинг нафаси ичига тушиб кетди.

— У ким эди? — йўлда оҳиста сўради Сергей Ўринбойдан.

— Қайдам...

— Ие, хотинингизнинг танишлариниям билмайсизми? — ҳайрон бўлди Сергей.

«Дардни яширсанг, иситмаси ошкора қилади». Сергейнинг назарида Матлубанинг эри бўлиб келган Ўринбой, ҳамхонасининг бу хомаки тахминини пучга чиқариб, унинг ҳафсаласини пир қилишни истамаган. «Майли, дам олиш муҳлати кўз очиб-юмгунча ўтиб ҳам кетади, унгача ақалли бир кишининг хаёлида Матлубанинг эри бўлсам бўла қолай», деган қарорга келган, бир чеккаси, бу билан ичичида фахрланиб ҳам юрар эди. Энди сирни очмаса бўлмайдиган бўлди.

— Маша билан сиз қанчалик эр-хотин бўлсангиз, мен ҳам Матлуба билан шунақаман...

— А?! — «Э, аттанг» дегандай Сергейнинг чеҳрасида ачиниш аломати қалқиди.

— Ҳа, шунақа!..

Улар пансионатга етиб келишганида, тушлик овқат авжида экан. Матлуба ошхонада кўринмади. Столда унга қўйилган мева шарбатига қўл урилмабди. Демак, овқатга келмаган. Қаёқдайкин? Машинада шу ёққа қайтганмикин, ё?.. Ўринбойни ҳар хил ваҳимали ўйлар чулғади. Маша билан Сергей эшикда кўринишлари билан шартта ўридан туриб, уларнинг истиқболига пешвоз чиқди.

— Матлуба кептими? Қалай? — сўради Машадан.

— Келиб, ўрнида ётибди. Боши оғриётганмиш. Юр, десам, унамади.

Хайрият! Ўринбойнинг кўнгли сал таскин топгандай бўлди.

Матлуба кечлик овқатга ҳам чиқмади. Шунда Ўринбой унинг тегишини олиб, Маша билан аёллар корпусига борди. Матлуба каравотда чўзилиб ётарди. Ранги ўчган. Кўзлари

гамгин сузилган. Шу бугунгина эрталаб бир гапириб, ўн кулган Матлубага сира ўхшамайди. Ўринбойни кўриб, бошини кўтарди. Ёстиқни икки буклаб, ёнбошлади. Зўрма-зўраки жилмайиб ҳам қўйди.

— Келинг, Ўринбой ака, анави стулни олинг, ўтиринг.

— Қалай, тузукмисиз?

— Шукур, анальгин ичувдим, бошимнинг оғриғи пича ёзилгандек бўлди.

Маша ўзининг каравоти ёнидаги тумбочкани очиб, бирпас тимирскиланиб турди-да, кейин: «Мен ҳозир...» — деб, икковларини холи ташлаб чиқди.

Анчагача Ўринбой ҳам, Матлуба ҳам чурқ этмади. Ўртага шундай кезларда бўладиган, ўнғайсиз бир сукунат чўкди. Охири Матлуба оғирликни ўз елкасига олиб, гап бошлади. У гапираркан, ҳар бир сўзи машаққат билан юзага келатгани энтикиб нафас олишидан, бурнининг катаклари дам-бадам очилиб-ёпилишидан сезилиб турарди.

— Илтимос... Ўринбой ака... уни ким деб... сўраманг... мендан... Буни мен... кейинроқ... мавруди келганда... ўзим айтарман...

Шундай деб узун бир уҳ тортди-да, юзини ёстиққа яширди. Иккала кифтининг учаётганидан шу топда ўпкаси тўлиб йиғлаётганини билиб олиш қийин эмас эди.

— Қўйинг, хафа бўлманг,— Ўринбой ўрнидан туриб, Матлубага яқинлашди, сурилиб оёқ томонга тушиб қолган аёлини тортиб, устини ўраб қўйди. Матлубанинг курагини қўйлаги устидан оҳиста силай бошлади.

Матлуба яна бошини кўтарди. Кафтининг орқаси билан кўзидан ёшларини артди. Сўнг жилмайиб, бирпасда аввалги аслига қайтди.

— Мени қандай беғам, беташвиш, шақ-шақ экан, деб юрардингиз-а? — деди Ўринбойга қувлик билан боқиб.— «Қарға қағ этади, ўз вақтини чоғ этади». Мен ана шундай қарғаларданман.

— Қўйинг, ундай деманг. Нега ўзингизни ерга урасиз? — Сиз қарға эмас, жаннат қушларидансиз. Мен учун фариш-тасиз.

— О, раҳмат! Жуда нархимни оширвордингиз-ку! Журналистлар ўзи шунақа, гапга сахий бўлишади-да. Аммо билишмайдики... — Матлуба яна сипо тортиб, жим бўлиб қолди. Яна кўзлари маъюсланди.

— Гапиринг, нимани билишмайди?

Матлуба жавоб бериш ўрнига байт ўқиди:

— «Кўрмадимким, бўлмаса бошида мушкул ҳар киши...»

Буни ким ёзган?

Муқимий! О, бу — Ўринбойнинг энг яхши кўрган мухаммасларидан-ку. Каналда ишлаб юрган чоғларида ёлғиз қолса, шу мухаммасни ҳазин бир куйга солиб, ўзича хиргойи қилиб юрарди. Э, буни Матлуба қаяқдан билади? Бу — ўзи қандоқ хотин — ичингдагини ўқиб турадиган афсунгарми?

— Буни-ку Муқимий ёзган. Мен сизга бошқа бир мухаммас ўқиб берай. Эгасини топинг-чи?

— Қани, қани...

Ўринбой андак ўйланиб тургач, ўқиди:

Совурмак истарам бир йўл жаҳонда йўку боримни,
Қилармен туну кун афгон кўролмасдан нигоримни,
Бу дам айлаб намоёиш рақиб олдида оримни,
Жунун водийсига мойил кўрармен жону зоримни,
Тилармен бир йўли бузмоқ бузулгон рўзгоримни...

— Кейинги икки байти Навоидан. Аммо мухаммаснинг ўзини ўқимаган эканман. Охирини ўқинг-чи! — деди Матлуба.

— Шунисини ўқимайман-да! Унда топишингиз осон бўлади.

— Ким ёзган экан,— Матлуба шивирлаб, бармоқларини ҳижжалади.— Йўқ, тополмадим. Шаҳар бердим.— Ўринбой шаҳар олганидан ҳам кўра, Матлубани дарддан алаҳситганига хурсанд эди.

— Шошманг, шошманг,— Матлуба Ўринбойнинг биллагидан ушлаб, кўзига синовчан тикилди.— Тагин буни ўзлари ёзган бўлмасинлар! Ҳали шоирлик ҳунарим ҳам бор денг? Бўлмаса, менга атаб битта шеър ёзмайсизми? Ўла-ўлгунча мана шу еримда асраб юраман,— кўксига ишора қилди у.

Ўринбой «аллақачон ёзиб қўйганман» деб чўнтагидан эртаблаки шеърини чиқариб бермоқчи бўлди-ю, лекин мақтанчоқликка йўйилиб кетмасин, деган андиша билан ўзини босди. Бунинг ўрнига:

— Қайдам, ҳаракат қилиб кўрай-чи. Сизнинг дидингизга мослаб ёза олармикинман,— деб қўя қолди.

— Ёзасиз! Ёзасиз-а, ваъда беринг!

— Ҳўп, майли, ёзаман...

Кейин яна ҳар қачонгидек, бешинчи-олтинчи даражали гаплар уруғлаб кетди. Матлубанинг юраги анча ёзилганига кўнгли тўқлангач, Маша келганидан кейин Ўринбой чиқиб кетди.

Эрталабки нонуштага Матлуба гўё ҳеч нарса бўлмагандек, боягидек хушчақчақ кайфият билан чиқди. Лекин ранги хийла синикқан, қовоқлари шишинқираган, ички бир дард кўзларига ин қўйган эди. Буни бошқа столдагилар ҳам пайқашди шекилли, дам-бадам Ўринбойлар томонга кўз ташлаб, бир-бирлари билан нималарнидир шивир-шивир гаплашишарди.

Бугун яна пляжга тушишди. Ўринбой офтобда кўкрагини қумга бериб ётаркан, беш-олти яшар чамасидаги невараси билан сув бўйида турган, қорни тиззасигача, кўкраги киндигигача осилиб тушган, иккала думбаси қари совлиқниккига ўхшаб бужмайиб қолган кампирга кўзи тушиб, кеча Хадича хола ҳақида ўйлаган гапи хотирасида янгилашиб, беихтиёр кулиб юборди.

— Оббо, сиз-ей, нукул ўзингиздан ўзингиз кулаверасиз-а, нима нашъа қила қолди тагин? — сўради Матлуба.

Ўринбой поездда кета туриб эсига олгани кўл сайри воқеасини, шунинг кетидан ўзида туғилган фикрларни айтиб берди.

— Замона шу зайлда бораверса, яна йигирма йилдан кейинми, ўттиз йилдан кейинми, сизнинг ўйлаганларингиз ҳақиқат бўлиши ҳеч гап эмас, Хадича холангиз бўлмаса, бошқа бир холангиз шу кампирга ўхшаб неварасини пляжда чўмилтириши турган гап.

— Йўқ, ҳамма вақт тўғри гапирсангиз ҳам, лекин мана шунда адашасиз! Бизда ҳечам бунақа бўлмайди!

— Бўлади! Нега бўлмасин? Мана, ўзингиз, янги келганда, пляжни кўриб лабингизга учуқ тошгани эсингиздами? Ҳозир бўлса, «пляж» деса, мендан олдин югурасиз. Ёки менинг ўзим-чи? Мени Тошкентдаям мана шунақа пляжга бориб, чўзилиб ётади, деб ўйлайсизми? Ўлсам ҳам қилмасман бу ишни! Бу ерда бошқа гап!

— Ана, ўлманг, уят, шарм-ҳаё кучли-да бизда!

— Сиз айтган нарсаларнинг бари шартли тушунча. Бир вақтлар паранжи ёпиниш ҳам шарм-ҳаёнинг асосий белгиси ҳисобланарди. Лекин паранжи ичида ҳар ишлар бўлардики, гапиргани тил бормайди. Ҳозир паранжининг уруғи ҳам қолмади. Хўш, хотин-қизларимиз шу билан шарм-

ҳаёсини йўқотиб қўйдими? Ҳамма иш аёл кишининг ўзига боғлиқ. Манави ер соф бўлса, — деб кўкрагини кўрсатди Матлуба, — манман деган йигитингизнинг қўлидан ҳам ҳеч иш келмайди.

Ўринбой таслим бўлгандек, чурқ этмай қолди. Ростда, мана, Матлуба билан неча кундан бери бирга. Ўзи рўйхушлик бермагани учун бир марта ўпич олишдан нарига ўтолмади-ку!

— Адамлар бир воқеани гапириб бергандилар, — дея шу орада сўзини давом эттирди Матлуба. — Руслар Туркистонни олгандан кейин Тошкент боёнларидан беш-олти кишини янги шаҳардаги театрга таклиф қилиб, уларга балет кўрсатишибди. Умрида нимяланғоч хотинларнинг саҳнада ўйнашини кўрмаган ўша боёнлар дам бундан завқланишибди, дам лол қолиб, ёқаларини ушлашибди. «Қалай, ёқдимиз?» — деб сўрабди русларнинг каттаси улардан. «Ёқишга ёқди-ку, — деб жавоб қилишибди боёнлар, — лекин бизга бир нарсани очиқ қилиб берсангиз: мана, Туркистонни Россияга қўшволдингиз, энди қизларимизнинг юзини очиб, саҳнада мана шунақа яланғоч қилиб ўйнатасизми?» — «Йўқ, биз ўйнатмаймиз, орадан қирқ йил ўтибми, эллик йилми, ўзларингиз маъқул кўрсаларингиз, қизларингизни ўзларингиз ўйнатасиз», дебди ўша рус. Мана, энди кўринг-а. Тошкентда қизини хореография мактабига жойлаштиролмай, жони ҳалак бўлганлар сон мингта. Хуллас, маданият юксалган сайин шарм-ҳаё каби кўпинча, кераксиз аломатлардан аста-секин қутулиб, ички, теран мазмун касб этиб бораверади. Билдингизми, Ўринбой ака?

— Билдим! Юринг, энди ҳопитайлик!..

Кечқурун овқатдан олдин тўртовлари буфетда бир оз кўнгилхушлик қилиб ўтиришди. Йигитлар қитдак-қитдак коньяк отишди, қизлар мусаллас ичишди.

Коньякнинг кайфидан Ўринбой дадилланиб, шийпончада икковлари ёлғиз ўтиришганида:

— Буюртмангизни бажардим. Шеър тайёр! — деди.

— Қани, қани? Юринг, чироққа борайлик, ўқиб беринг.

— Чироққа бориб нима қиламиз? Шундоқ ҳам ўқийвераман. Мана эшитинг:

Тонг пайти. Оҳиста деразам чертиб.

Хонамга шабада кириб келади...

Ўринбой шеър ўқишга хийла дуруст эди. Аммо ҳали ҳеч қачон ҳеч бир шеърни бу қадар эҳтирос билан, бу қадар қайнаб-тошиб ўқиган эмас. У ўқир экан, баҳор шалоласидай гоҳ жўшиб, гоҳ тиниб қуйилаётган мисраларга мафтун бўлган каби ялтироқ капалаклар ҳам учишини тарк этиб, япроқларга қўнгандек, рўпарада қалин қоп-қора сарҳад бўлиб кўтарилган, ёнбағри арчазор тоғлар сокинликка чўмгандек эди.

— Шу шеърни сиз ёздингизми? Менга атаб-а? — деди миннатдорлиги сўзининг оҳангидан сезилган ҳолда Матлуба.

— Ҳа, мана! — чўнтагидан шеърнинг оққа кўчирилган нухасини олиб унга узатди Ўринбой.— Кеча эрталаб ёзганим — сиз ўйлаганингиздек, кеннойингизга хат эмас, мана шу шеър эди!

— Раҳмат! — Матлуба шеърни олиб, кўксига қистирди-да, кутилмаганда Ўринбойнинг бетидан «чўлп» этиб ўпиб олди. Ўринбой унинг иссиқ нафасини юзида сезиб, жони роҳатланди-ю, аммо шошганидан нима қилишини билмай қолди.

— Шеър ёқдимми? — деди у сўнгра юраги гупиллаб ураётгани учун энтикиб туриб.

— Яна сўрайсиз-а! Зўр шеър. Буни ичида дарди бор одам ёзади. Кечирасизу, мен сизни ҳеч нарса билан иши йўқ, оламнинг иссиқ-совуғини кўрмаган, тепса-тебранмас одам, деб ўйлаган эдим. Йўқ, янглишган эканман. Мана шу янглишганимга хурсандман. Сизда ажиб бир ички дард бор экан!

VII

«Оламнинг иссиқ-совуғини кўрмаган... Тепса-тебранмас...» Ол-а! Матлубанинг Ўринбойга берган бу тавсифи ҳам саратондаги момақалдиरोқдек кутилмаган иш бўлди, ҳам анчагача унга наша қилиб, қитиқ патига тегиб юрди. Яхшиям, аёл кишилигига бориб: «Мўйчинакка иши тушмаган», демади. Шунисигаям шукур! Ҳм. «Мўйчинакка иши тушмаган-а!» Нега тушмасин?! Хўп тушган-да! Шунақа тушганки, оғриғидан ҳали-ҳали ўтиролмай юради.

Ўринбойнинг хаёлида ўша машъум оқшом гавдаланади.

Милиционерлар Ўринбойни олиб бориб, КПЗ¹га тиқишди. Ўринбой кўп қаршилик кўрсатди. «Мени бошлиққа тўғрилаб қўйинглар, у билан ўзим гаплашай, кейин нима қилсанглар, майли», деб оёғини тираб туриб олди. Лекин милиционерлардан бири у, бири бу биқинидан туртиб, қўлини орқасига қайириб, зўрлик билан судраганича, КПЗсига олиб кириб кетди. Шу тариқа Ўринбой умрида биринчи марта қамоқ юзини кўрди. Тошойнак солинган кичкина дарча орқалигина ёруғ олам билан алоқа қиладиган, маст-аласт одамларнинг оғзидан гупуриб турувчи ароқ ҳидидан, ҳар хил турдаги сигареталарнинг қалин тутунидан ҳавоси бузилган тор, зах, нимқоронғи хонага кирганида, дафъатан Ўринбойнинг кўнгли озиб кетди. Шу топнинг ўзида ташқарига чиқиб, тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олмаса, бўғилиб ўладигандай бўлди назарида. Шартта бориб, иккала қўли билан эшикни муштлайверди. Қани, энди у томондан бирон садо чиқса!

«Мен қамалдимми, қафасга тушган қушдай инону ихтиёримдан айрилдимми, ҳеч гуноҳ қилмасдан-а?» — деган фикр миясига тоқдай урилиб, қайтиб келиб ўтирган жойидан яна кўзғатиб юборди. Яна бориб эшикни муштлашга тушди. Хонадаги баъзи маҳбуслар уни мазах қилиб кула бошлади. Бу қилиғи ўзигаям кулгили ва беҳуда туюлиб, тақдирга тан бергандек бўлди-да, тагин курсига келиб ўтирди. Атрофига назар ташлади. Етти ухлаб тушига кирмаган одамлар. Бирининг кўзи, бирининг боши ёрилган, яна бирининг ёқаси йиртилиб осилиб тушган. Булар мастликда «иш» кўрсатиб, қўлга тушгани аниқ. Ичкарида ҳеч қаери ёрилмаган, кўринишидан одамшавандалари ҳам бор. Булар ё чайқовчи, ё... Йўғ-эй, наҳот, булар ҳам Ўринбойга ўхшаб бегуноҳ келиб ўтирган бўлса? Кўп ҳам ундай-масдир, ахир, оламнинг эшиги бор, қонун-қоида деган гап бор!

Ўринбойнинг саргардон хаёли бир жойга тинмаган ҳам эдики, эшик очилиб, соқчи милиционер:

— Темиров! Бу ёққа чиқинг! — деб қолди.

Ўринбойни навбатчи ўтирадиган хонага олиб киришди. У ерда шаҳар милициясининг бошлиғи, ўрта бўй, миқти гавдаси ўзига ярашган, кулча юз подполковник Аҳмаджо-

¹ КПЗ — тергов учун қамаш камераси.

нов ўтирган экан. Ўринбой уни уч-тўрт кўрган бўлса ҳам, ўзи билан яқиндан ҳамсуҳбат бўлмаган эди.

— Бай, бай, домла, сизни овора қилиб қўйишибди-ку йигитларимиз;— деди Аҳмаджонов самимий жилмайиб.— «Эр-хотиннинг уриши — дока рўмолининг қуриши». Тушунган одамсиз, бориб, келинойимнинг елкаларини силаб дегандек, кўнгилларини овлаш қўлингиздан келар. Хўп, сизга жавоб!

— Раҳмат! — дейишга зўрға яради Ўринбой кутилмаган бу марҳаматдан шошиб қолиб.

У кўчага чиқди. Совуқ, айни вақтда бағоят ёқимли ҳаво гуп этиб димоғига уриларкан, бирдан руҳи енгил тортди. Симёғочга ўрнатилган чироқ шуъласида соатига қаради: ўн иккидан ошибди. Энди қаёққа боради? Ҳар қалай милиция идорасидан узоқлашиб олиш учун беш-олти қадам босди. Кўчанинг айрилишига етганда тўхтади. Пальтосининг елкасига, енгига, этагига, шимининг иккала почасига қаёқдандир ёпишган тупроқни қоқиб тозалади, кўйлагининг ёқасини тўғрилади. Кепкасини олиб тўзғиб кетган сочини таради. Ўтган воқеаларни бир-бир эслади. Хўш, ундан нима гуноҳ ўтди ўзи? Айби — биргина «кўчамиз» деганими? Тили тегмаса, қўли тегмаса-ю, нега Сабоҳат унинг ёқасига осилди? Нега ўзини-ўзи уриб, сочларини юлиб, шаллақилик қилди? Тагин шайтонлаб ётиб олгани-чи? «Тез ёрдам», милиция бирпасда қаёқдан етиб кела қолди? Э, тавба, оламда бундан ҳам ортиқ шармандалик бўладими? Эшитган кулоқ бунга нима дейди-ю, Ўринбой энди қандай бош кўтариб юради.

Хўп, ажралишмоқчи экансан, шуни одамларга ўхшаб, тўғрима-тўғри қилсанг бўлмайдими? Нега, умуман, Ўринбойнинг турмуши одамларникига ўхшаган эмас? Итда ҳам, битда ҳам бор ота-она, ака-ука, нега унда йўқ? Нега у чўли маликда шумшайиб ўсган якка дарахтдай ғариб ва танҳо. Бу тартиблиги, бу танҳолиги шу чоққача унча билинмаган эди, лекин айни пайтда милиция идорасидан чиқиб, қаерга боришига ҳайрон бўлиб турганида, юракларини ўртаб, хўрлигини келтириб юборди.

Ўринбой кўзларида беихтиёр ҳалқаланган ёшни артиб, томоғига тошдай қадалган аламини филт этиб ичига ютдида, редакция томон юрди. Бундай ўйлаб қараса, шу топда унинг редакциядан бўлак борадиган ери йўқ экан. Унинг отаси ҳам, онаси ҳам редакция! Шу редакция даргоҳидан

қувилмайин деб, шунча йилдан бери Зариф Аҳмедовлар оиласининг ҳамма хўрликларига чидаб келди. Унинг се-вимли оиласи бўлмаса ҳам сеvimли иши бор эди! Шу иш доим унинг жонига ора кирди, ўша қўланса муҳитда диқ-қинафас бўлиб қийналган кезларида, юрагининг тафти-ни олиб, руҳига ва имонига қувват бағишлади. Лекин шу кеча редакция ҳам унга сўнги бор паноҳбон бўлаётгани-ни ўшанда Ўринбой қаёқдан билибди!

Навбатчилар аллақачон уй-уйларига кетиб, редакция эшигига танба солинган экан. Ўринбой уст-устига тақил-латгандан сўнг, қоровул Икромжон ака елкасига тўнни ташлаганича ичкаридан уйқутираб чиқиб келди.

— Ким? Ҳамма кетган. Нима ишингиз бор?

— Очинг, Икромжон ака! Ўринбойман. Темиров Ўрин-бой.

— Ҳа, сизмисиз? — қоровул танбани кўтариб, эшикни очди.— Келинг. Тинчликми, ука?

— Тинчлик. Навбатчилар кетишдими?

— Анча бўлди. Редакторимиз боягина кетдилар. Анаву бору... Фариштаси йўқ раис... Оти нимаиди? Ҳа, Ҳамроа-лиев. Ўша билан ўтириб-ўтириб, ярим соатча бўлди кет-ганларига.

Қишда қоровуллар одатда редактор қабулхонасидаги диванда ётишади. Шу ер ҳам тинч, ҳам иссиқ. Икромжон ака — қотмадан келган, бўйдор, эшаколмадай буқоғи бўйнида қотиб қолган эллик ёшлардаги мўйсафид — Ўрин-бойни «ётоғи»га таклиф қилди:

— Сал совиб қолган бўлсаям, бир пиёла чойим бор, ука. Ичволинг...

Ўринбой қабулхона секретарининг столига бориб ўтир-ди. Икромжон ака электр плита устидаги тунука чойнак-дан чой қуйиб узатди:

— Тинчликми, ука? Бу ерда жа ваҳима қилиб юбориш-ди боя.

— Нима деб?

— Билмадиму, намозшом билан хуфтон ўртасида Жав-лоний домланинг бирдан ранглари гезариб, чоп-чоп қилиб қолдилар. Уйи куйган одамдай сатта тиззаларига уриб: «Темиров маст бўлиб бориб, хотинини дўппослабди, ми-лиция опкетиб, қамаб қўйибди. Бу, қандай шармандагар-чилик! Редакция ходимиям шундай бўладими? Номимиз-га доғ туширди», деявердилар. Аллақаёқларга телефон ҳам

қилдилар. Хайрият, бекор гап экан, шекилли! Мана, ўзингиз кеп турибсиз-ку! Тинчликмиди?

Ана холос! Гап қанот чиқариб дарров шу ергача етиб келибди-да! «Хотин-қизлар масаласи — бош масала» деб, эрталаб ҳам, кечкурун ҳам жағи тинмайдиган Жавлонийга худо берибди энди!

— Мен сизга айтсам, ука, аввалги редакторимиз Қодиржон ака баҳоси йўқ одам эканлар-да. У кишидаги вазминлик, у кишидаги одамохунлик, бай-бай. Бу кишим бўлса, бамисоли бир патпарак. Сал нарсага учаман, дейдилар. Ўпкаларини чўпга илволганлар. Биз кичкина одам, яна билмадиму...

Ўринбой ўз хаёли билан бўлиб, қоровулнинг гапига индамади, фақат:

— Парво қилманг,— деди-да, туриб ўзининг хонаси томон юрди.

Қоровулнинг гапидан кейин юрагига чўка бошлаган ғашлик тобора кучайиб, кўзига уйқу индирмади. Уйидаги жанжалнинг милиция талқин этган йўсинда (Ўринбой протоколга қўл қўйишдан бўйин товлаганди) Жавлонийнинг қулоғига етиб келиши, ҳақиқатни суриштириб-нетмай туриб, унинг жиғибийрон бўлиши, ҳаммага, ҳатто қоровулгаям дод солиб овоза қилиши, «аллақасқларга» телефон қоқиши, Ҳамроалиевнинг бемаҳалда редакцияга ташриф буюриб, Жавлоний билан бирга ўтириши... Буларнинг ўртасида бир-бирига боғланиш йўқмикин? Ҳаммадан ҳам Ҳамроалиев редакцияда нима қилиб юрибди? Унинг тўғрисида Ўринбой тўплаган материаллардан Жавлоний хабардор... Хўп, хабардор-у, лекин шуни у Ҳамроалиевга айтганми, йўқми? Умуман, бугунги ҳангомаларнинг оқибати қандай тугаркин?..

Ҳамма галва эрталабдан бошланди...

Ўринбой ювиниб келиб, столига ўтиришга улгурмасданоқ уни Жавлоний чақиртирди. Редактор иккала бетидан заҳар ёғилганича уни совуқ қарши олди. Одатдагидек, Ўринбойга қўл ҳам узатмади, «ўтиринг» деб жой ҳам кўрсатмади. Ўринбойни серрайтириб қўйиб, ўзи қўлини орқасига қилганича, пакана гавдаси билан пилдираб, хонанинг у бошидан-бу бошига беш-олти бориб келди. Чамаси, Ўринбойга айтадиган гапини қолига солиб олаётгандек эди. Ниҳоят, гапи қолига тушиб бўлди, шекилли, телефон қўйилган столча ёнида тўхтади-да, ғанимини чўқишга

ҳозирланиб, патини хурпайтирган бабақхўроздай бир ёқ кифтини кўтариб, Ўринбойга қўлини пахса қилди:

— Ҳей, номард, нима қилиб қўйдингиз?

— Нима қилибман? Ҳеч нарса қилганим йўқ! — деди Ўринбой тупугини зўрға ютиниб, синиқ овоз билан.

— Маст бўлиб борганингиз — бир сираси, хотинингизни дўппослаганингиз — икки сираси. Зарифжон акадай ҳурматли бир зотни ҳақорат қилганингиз — уч сираси, бу ҳам ҳеч нарса қилмаганингизми?! Редакциядай мўътабар даргоҳнинг табаррук номига ахлат тўкканингизчи?!

— Бу гаплар бари тухмат! — ўзини тутолмай бақриб юборди Ўринбой.

— Тухмат? Э, тавба, докторнинг справкасини ўзим кўрмаганимдаям, гувоҳларнинг гапини мана шу қулоғим билан ўзим эшитмаганимдаям, тухмат деса, ишонардим. Милицияга тушганингиз-чи? Бу ҳам тухматми?

— Тухмат! Йўқ эса милиция мени қўйворармиди?

— Ҳе, бунисига мен билан Ҳамроалиев акангизга раҳмат айтинг. Биз милиция бошлиғига «бир журналистни бунчалик хор қилманглар, эшитган қулоққа яхши эмас», деб телефон қилмайлик-чи, қаёқдан сизни қўйворарди!

Ҳамроалиев! Тағин Ҳамроалиев! Нега аралашиб юрибди у Ўринбойнинг оилавий ишларига! Бу ерда бир гап борми ўзи? Ўринбой симобдай ҳар ёнга тирқираб кетган хаёлини ҳамон йиғиштириб олмасданоқ, Жавлоний бидир-бидирини келган жойидан улаб кетди:

— Тухматга устаси фаранг деб сизни айтса бўлади! Шундай ҳалол, софдил одамни, илғор колхоз раисини улуглаш ўрнига, уч-тўртта ивogarни ёнингизга олиб, устидан бўҳтон уюштириб юрибсиз!

Ана холос! Шу топда тоғ ағдарилиб, Ўринбой унинг остида қолганда ҳам, бунчалик изтироб чекмаган бўларди. Жони ачигандан беихтиёр инграб юборганини ўзиям билмай қолди. Бу орада Жавлоний гапга хотима чекди:

— Шу ердан чиқиб, шаҳар партия қўмитасига бориб, ўртоқ Амиржоновага учранг. Энди ишингиз қандай натижа билан тугайди — мен билмайман! Нима бўлсаям, мендан ўпкаламанг. Айб ўзингиздан ўтган. Хотин-қизлар масаласи — бош масала бўлиб турган бир пайтда, хотинига зулм ўтказган одамни мен редакцияда ушлаб туролмайман.

Ўринбой редактор ҳузуридан чиқиб келаётганда, бўлим мудирлари макет тузиш учун унинг олдига кириб кетишаётган эди. Бирида ачиниш, бирида мамнунлик, яна бирида мазах ифодаси акс этган нигоҳлар ўзига қадалганини Ўринбой яққол ҳис этди.

Амиржонова... Расмий лавозими — шаҳар партия қўмитаси хотин-қизлар ўртасида ишлаш бўлимининг мудирини бўлган бу «қариқиз»ни шаҳарда «эр-хотинлар қозиси» дейишарди. Лекин у ўзининг «қозилик» вазифасини нуқул бир ёқлама бажариб келарди. Ёши эллик билан олтинчи ўртасида саргардон бўлиб юришига қарамай, ҳали биронта эрнинг этагини тутмаган, «оила» деган сирли неъматнинг асил мевасини татиб кўрмаган, сарғиш юзига ажинлар бетартиб тўр ташлаган, эркакнамо, йўғон овози негадир хириллаб чиқадиган бу аёл — ўзгаларнинг турмушига, кўнглига худди ўз қазноғидай бемалол кириб-чиқаверар, бунини ўзи учун чанқаганда сув ичишдек табиий бир иш деб биларди. Салгина гап, ўғит билан битишиб кетиши мумкин бўлган қанча-қанча оилаларни ногаҳоний тош тегиб чил-чил бўлган ойнадай парчалаб юборгани билан унинг бу «чанқоғи» ҳамон босилмасди. Чунки Амиржонова ўз ҳузурига қандай хотин арз билан келмасин, ҳали масаланинг моҳиятини суриштириб ўтирмай, бошдан оқ ўша хотиннинг палласига бир-икки тошни ортиқ ташлаб кўярди. Кейин эр ўзининг ҳақлигини исботлаш учун қанча далил-дастак келтирмасин, ўша тош ёрдамида ўзи ноҳақ, хотини ҳақ бўлиб чиқаверарди. Шу босидан шаҳарда Амиржоновага иши тушган эркакларнинг шу чоққача бели синмагани бўлган эмас. Бирон сабаб билан оиласини тотувлик тарк этган одамлар, айниқса, масъул ходимлар Амиржонова деса, Азроилни кўз олдларига келтириб турардилар...

Ўринбой бу гаплардан хабардор бўлгани учун «Амиржонова» номини эшитганда, қилтиллаб турган сўнгги умид иплари ҳам чирт узилгандек туюлди. Шундай бўлса ҳам, у дадилликни ўзига олиб, шаҳар партия комитети томон юриди.

Амиржонованинг хонасида хотини Сабоҳат билан қайнанаси Рисолат ўтиришган экан. Ўринбойни кўриб, иккаласи ҳам бошидаги рўмоли билан юзини тўсиб, терс ўгирилиб олди.

— Ўтиринг!— деди Ўринбойга Амиржонова чекиб турган «Казбек» папирোসини кулдонга солиб, зарда билан эзгиларкан.— Қани, синглим, гапиринг-чи, нима бўлди?— У тагидаги стулни Сабоҳат томонга ёнчилатиб, бир тирсагини столга тираганича қўлини чаккасига қўйган эди, юзи ўз-ўзидан Ўринбойга тескари бўлиб қолди.

— Кеча кўчадан маст бўлиб келдилар. «Ҳе» йўқ, «бе» йўқ «тез кўч-кўронингни ортасан, нариги маҳалладан уй топиб келдим, ўша ерга кўчамиз», дедилар. Мен «кўчмай-миз, бошқа уйга чиқиб кетсак, тирикчилигимиз нима билан ўтади» десам, «мана, кўчмасанг», деб бетимга тирсаки тортиб юбордилар, ётқизиб олиб, сочимни тутамлаганларича тепгани тушдилар. Оғриқнинг зарбидан ҳушимдан кетиб қолдим. Кўзимни очсам, «Тез ёрдам»да ётибман...

Сабоҳат уввос солиб йиғлаб юборди.

— Тинчланинг, синглим,— деб Амиржонова уни юпатган бўлди.— Йлгари ҳам шунақа урармиди бу золим?

— Ҳе, нимасини айтасиз,— қизининг ўпкаси тўлиб тургани учун Рисолат гапни илиб кетди.— Ойда тўрт марта бўлади бунақа ҳангома. Булар тўрт марта пул олади-да. Ҳар олганда, ичиб келиб шу аҳвол. Иккита гулдек фарзандига кўчадан бир нарса кўтариб келиш йўқ. Хотинини-ку айтмайман. Қизимнинг бахтига мен зомин бўлдим, отаси ўлмагур зомин бўлди. Куруқ бўйи билан кириб келганди-я уйимга. Боққаним, қоққаним етмай, яна мен билан қайнатасини сагта «ўғри»дан олиб, «ўғри»га солади. Вой, ўладиган бўлсам, ўлиб бўлдим! Дод, ҳақиқат борми, йўқми?!— энди Рисолат ҳам ҳўнграшга тушди.

— Ўзингизни босинг, эгачи,— деб Рисолатга тасалли бераркан Амиржонова, ниҳоят, қўлини чаккасидан олиб, Ўринбойга ўгирилди:

— Уят эмасми, ўртоқ журналист?!

— Мендан ҳам сўрайсизми? Ё нима гапирса, шуларники ҳақ бўлиб кетаверадимми?

— Нимани сўрайман? Мана далил: бечоранинг бада-нида моматалоқ бўлмаган жойи йўқ. Мана, докторларнинг справкаси. Мана, милициянинг протоколи. Мана, қўни-қўшниларнинг гувоҳлиги. Тагин нима керак?— Амиржонова Ўринбойга еб юборгудек бўлиб ўқрайди.— Коммунистмисиз?

— Ҳа.

— Партия билетингизни олинг-чи?

Ўринбой соддалигига бориб, ёнидан партия билетини олиб узатди.

— Ҳайф сиздек феодалга партия билети!— Амиржонова билетни столнинг тортмасига солди.— Редакция ходими, бошқаларга намуна кўрсатиш ўрнига, хотинини уриб юрса!— Сўнг яна Сабоҳатга мурожаат қилди:— бу кишим сизни театр, кинога олиб борадиларми?

— Йўқ. Умрида олиб борган эмас. Театр тугул, қариндошларимизникига меҳмонга юбормайди-ю...

Сабоҳатнинг кўра-била туриб ёлгон гапирганига Ўринбойнинг жони чиқаёзди. Янги уйланган пайтлари эди. Бир куни хотинини ясантириб, боғга олиб тушди. Ўша куни қандайдир сайил бўлаётган эди. Эртасига эрталаб ишга кетаётганида, қайнатаси кўча эшикда тўхтатиб: «Бойвачча, қизимни бозорга соласиз деб бермагандим-ку сизга. Бу қандай номаъқулчилик бўлди?»— деб қолди. Шу-шу хотинини ҳеч қаерга олиб бормай қўйди. Қариндошлариникига эса... Аҳмедовлар хонадони қариндош-уруғлари билан борди-келдини, умуман, ўзи йиғиштириб қўйган-ку...

Амиржонова Сабоҳатни саволга тутишда давом этди:

— Нечанчи синфни битиргансиз?

— Еттинчини.

— Эрингиз сизни олгандан кейин ўқитаман дедими?

— Гўрни ўқитадими!

— Ишлатганми?

— Бе, остона ҳатлатмайди-ю!.. «Тавба, келиб-келиб, сен, Зариф Аҳмедовнинг зарга кўмилган арзандаси, ўқиб ишлар экансанми!» дерди.

— Мана, ўртоқ журналист, башарангиз аён бўлди қолди. Партиямиз ўзбек хотин-қизларининг юзини очиб, уни ёруғликка етаклаётган бир пайтда, сиз хотинингизни уйга қамаб қўйгансиз, у билан кўчада подручка қилиб юриш, уни ўқитиш, ишлатиш ўрнига, уриб-дўппослашдан бошқани билмайсиз! Хўш, сизнинг қадимги Миркомилбойдан нима фарқингиз бор? Сиздек қолоқ одамни бир кун эмас, бир минут ҳам партияда сақлаб туриш мумкинмас! Чикинг, қабулхонада кутиб туринг!

— Опа, мендан ҳам эшитсангиз-чи!

— Ҳеч нарса эшитмайман. Менга ҳаммаси равшан. Гапингиз бўлса, бюро аъзоларига гапирарсиз. Агар улар ҳам эшитишни исташса!

— Бўлмаса, билетимни беринг. Нима ҳақингиз бор олиб кўйишга!

— Ҳақим бор-йўқлигини бюрода кўрсатиб қўяман, полвон!

Шайтонга бас келиб бўлмаганидек, бу аёлга гап маъқуллаш кар-соқовнинг қулоғи остида тўп отиш билан барбар эканини тушуниб, Ўринбой лабини тишлаганича қолаверди.

«Коммунист Ўринбой Темировнинг шахсий иши» шаҳар партия комитети бюросининг шу куни ўтаётган мажлисига навбатдан ташқари масала қилиб киритилди. Ҳашпаш дегунча Жавлоний билан редакция партия бюросининг секретари Нуриддин Алиев шаҳар партия комитетида ҳозир у нозир бўлишди. Алиев— идорада ҳеч кимга қўшилмайдиган, одам боласига тишини оқини кўрсатмайдиган, қадамини редакторнинг босган изига мослаб ташлайдиган жуда сипо, жуда улугсифат бир одам эди. У мажлисларда ҳам кам гапирар, бировнинг ёнига олмас, бировга қаршиям чиқмас, биров билан тортишиб ҳам ўтирмас эди. Шунинг учун унинг бюрода иштирок этиши — расмият тақозосидан бўлак нарса эмас, бундан Ўринбойга фойда ҳам, зиён ҳам тегмаслиги олдиндан аён. Аммо Жавлонийнинг қатнашишидан-чи? Боя эрталабки гапи бўлса, ундан ҳам нажот кутиш маҳол...

Бюро мажлисини биринчи секретарь Холдор Азимовнинг ўзи бошқараётган экан. Ўринбой уни комсомолдан танийди. Яқингача ҳам у область комсомол комитетининг секретари эди. То неvara кўргунча шу лавозимда ишлади. Бу қотма, абжир, шахти тез одамнинг тип-тиник, нақш олмадай қип-қизил юзини, қоп-қора қалин сочини кўрган киши ҳозир ҳам уни ўттиз-ўттиз беш ёшлардаги йигит деб ўйлайди.

Азимов Амиржоновага сўз берди.

— Совет журналистлари орасига тасодифан суқилиб кириб қолган бу шахс, яъни Ўринбой Темиров,— деб гап бошлади Амиржонова,— оиласида чиркин феодализм давридан сақланиб қолган сарқит тартибни ўрнатган. Яъни оиласи бўлмиш Сабоҳатхон Аҳмедовани тўрт девор орасига қамаб қўйган, жамоат ишларига қатнаштирмаган. Бу ҳам майли. Оиласи ўқийман, ишлайман, деб талаб қўйганида, ичиб маст-аласт бўлиб келиб, ноцензурний сўзлар билан сўкиб, ҳақорат қилган, дўппослаб урган.

— Боласи борми?— сўради бюро аъзоларидан кимдир.

— Ҳа, иккита гулдек қизи бор. Лекин бу шахс болаларини ўз ҳолига ташлаб қўйган, уларга тарбия бериш тугул, ҳатто кийим-кечак ҳам олиб бермаган, овқатидан хабар олмаган. Аксинча, редакциядан олган маоши, гонорар пулини уйига олиб кирмай, кўча-қўйда ичиб тамомлаган. Мана шундай палапартиш ҳаёт кечириши кеча уни оғир жиноят қилишга олиб келган. У ресторанда роса ичиб маст бўлгач, уйига қайтиб арзимаган нарсадан жанжал кўтарган, оиласини ерга йиқитиб, устига чиқиб тепган, баданларини кўкартириб юборган, натижада оиласи ҳушидан кетган. Эридан еган калтақларнинг изини мен ўзим қўйлагини очиб кўрдим. Буни жиноят устига етиб келган «Тез ёрдам» докторлари ҳам манави 342-сон хулосаси билан тасдиқлайди. Озод ва бахтиёр хотин-қизларимизнинг эркинлигини кўра олмайдиган, аксинча, унга душман бўлган, бу каби қолоқ фикрли, аёлларимизга феодал-бойлар назари билан қарайдиган шахсга партиямизда ва унинг редакциясида ўрин йўқ! Мен Темировни партиядан ўчириб, ишдан ҳайдашни талаб қиламан!

Ўринбой карахт бўлиб қолган эди. Назарида томирларидаги қони юрмаётгандек, юраги увишиб, тўхтаб қолгандек эди. Боши ари қамалган қовоқдек ғувиллар, шуури атрофда кечаётган воқеаларни идрок этолмасди.

— Хўш, сиз нима дейсиз?— Азимов Жавлонийга мурожаат қилди.— Шундай...— у андак тўхтаб олди.— Шундай... ифлос одам редакциядек мўътабар даргоҳга қандай аралашиб қолди!

— Бунинг учун биз, шахсан мен ўзим ҳам айбдорман,— деди Жавлоний худди уялганнамо ерга қараб. Кейин бошини шарт кўтарди:— Бир воқеадан кейин бу шахснинг баҳридан ўтишим керак экану, хатойимни энди сезиб турибман.

— Қандай воқеа?

— Шаҳар маданият уйининг директори Собит Асроровнинг хотини бир куни «эрим урди» деб, арз қилиб келган эди. Унинг ҳақида фельетон ёзишни Темировга топширсам, қаёқдандир Асроров билан тил топишиб, ишни бости-бости қилиб юборди. Редакциянинг летучкасида ҳам уч-тўрт бор «Хотин-қизлар масаласи — бош масала» деган тезисга қарши чиққан эди. Мана энди маълум бўлдики, гап бу ёқда экан. Ўзи феодал бўлгани учун бизнинг хотин-

қизлар озодлиги ҳақидаги гапларимизни ҳазм қилолмас экан. Мен кеч бўлса ҳам, хатойимни тузатаман: бундай одамга софдил журналистларимиз орасида жой йўқ!

Ўринбой «энди менга сўз беришса керак» деб турган эди, лекин Азимов бюро аъзолари эрталабдан бери ўтиравериб, чарчаб қолганликларини назарда тутибми, мажлисни яқунлаб қўя қолди.

— Ўртоқ Амиржонова ҳамма гапни бизга батафсил гапириб бердилар. Масала тамомила равшан. Хужжатлар етарли. Овозга қўяман: кимда-ким Ўринбой Темировни партия сафидан ўчирилсин, матбуот ишидан четлаштирилсин, деган таклифга қўшилса, қўл кўтарсин. Қаршилар? Йўқ. Бетарафлар? Йўқ. Бир овоздан. Масала тугади.

Шаҳар партия комитети биносидан чиқаётиб, Нуриддин Алиев Ўринбойга яқинлашди:

— Редактор айтдилар: бориб, тезда иш топширар экансиз!

Ўринбой жонидан азиз кўргани — партия билетидан айрилди, энг сеvimли ишидан мосуво бўлди. Энди унга дунёда яшашдан тариқча маъни қолгани йўқ. Тўхта, неға маъни қолмасин? Бюро уни партиядан ўчириб, билетини олиб қўйгани билан унинг эътиқодини тортиб олгани йўқ-ку! Бари бир унинг виждони ўзида қолди-ку! Бу виждон унга: бир чиллак қарор билан масалани бир ёқли қилишган бўлса ҳам, сен ўз эътиқодинг, имонинг эътибори билан бари бир коммунистсан, коммунистлигингча қоласан, демаяптими! Йўқ тақдирга тан бериб кетавериш — коммунистнинг иши эмас! У ўз эътиқоди, ўз ҳаққонияти учун сўнгги нафасигача курашмоғи керак! Шаҳар партия комитетидаги ўртоқлар масалага бир ёқлама ёндашиб, шошмашошарлик қилишган бўлса, обком бор, қолаверса, Марказком бор. Ўринбой курашади, ўзини ҳимоя қиладди. Ҳамроалиев билан Зариф Аҳмедовларнинг партия, халқ кўзини бўяб, ядло қилиб юришларига чек қўяди!

Аммо унғача бир-икки кун нафасини ростлаб, бўлиб ўтган воқеаларнинг мағзини чақиб кўриши керак. Фикрини бир жойга тиндириб олгач, обкомга ариза ёзади.

Ўринбой шу қарорга келгач, ўз қишлоғига, одасиникига йўл олди. Шаҳарда қолиб, редакциядаги ошналари-дан бириникида турса ҳам бўларди-ю, лекин «қиш ўчоғи тор, тур, уйингга бор!» Бунинг устига ўзи ишдан ёмонотлиқ бўлиб бўшагани учун ошналарини хижолатга қўйги-

си келмади. Ҳар қалай, Жавлонийнинг феълени билади-да, «сенмисан, мен ҳайдаган одамга бағрингни очган», деб бошпана берган ходим билан ўчақишиб қолиши мумкин...

Она қишлоқ! Сен нақадар кичик ва кўримсиз бўлмагин, биз учун дунёда энг катта ва энг чиройли жойсан доим! Сен биз учун дунёнинг ўзисан! Ватан деб фахрланганимизда, биз аввало сени, ёзин-қишин, эртаю кеч меҳнат симфонияси тинмай авж қилиб турган далаларингни, оламдаги бор гўзалликни ўз сийнасига яширган ям-яшил боғ-роғларингни, анҳорларингда шарақлаб оққан жонфизо сувларингни, субҳидамдан бўстонларингда муҳаббатдан роз айтиб, наво базмини бошлаган булбулларингни ўйлаймиз! Биз, қишлоқ сувини ичиб, қишлоқнинг арпа, зоғора нонини еб ақлини таниган одамларга Ватан сендан, сенинг бағри кенг даланда ўзимиз ҳали гўдаклайин от етаклаб солган биринчи эгатдан бошланади. Тақдир тоши бизни сендан нақадар йироқларга итқитиб ташламасин, биз қанчалик айш-фароғат билан яшамайлик, ўша нонингнинг таъми оғзимизда тураверади, қалбимиз тўрига илалабад жо бўлган меҳринг билан бирлашиб, бизни сен томон ундайверади. Шу боисдан ютуқларимизни сен билан ўртоқлашиш, дард-ҳасратимизни сенга айтиб, кўнглимизни бўшатиш учун доим бағринга ошиқамиз...

Ўринбой катта тош йўлда автобусдан тушиб, қишлоқ кўчасига бурилиши билан ўз қадрдон колхозининг саройини, ипга тизилгандек текис сафланган янги типдаги уйларни кўрди-ю, бир муҳлатга юрагидан ғубор аригандай ўзини енгил сизди. Бу кўча илгари ҳам бор эди — асли урушдан олдин чиқарилган. Лекин иморатлар кейинги учтўрт йил ичида бинога келди. Ҳамқишлоқлар дала-тузга тутатиб кетган, пала-партиш тушган, лойсувоқ пастқам уйларнинг баҳридан ўтиб, шу кўчанинг иккала бетига макон қуришди. Эски ҳовлилар текисланиб, пахта пайкалларига қўшиб юборилди. Не-не азим дарахтларни қурбон қилишга тўғри келди. Шу туфайли бошда бундан оғринганлар ҳам бўлди. Лекин янги ҳовлилардаги ниҳоллар тезда амалга кириб, аввалгиларидан мўлроқ мева бера бошлагач, электр, газ, водопровод деган роҳатижон нарсаларнинг фойдасини кўргач, қишлоқни янгилашдан ҳам ўзлари, ҳам колхозлари ютишганига одамлар яқсар қаноат ҳосил қилишди.

Ўринбойнинг опаси ҳам шу уйлардан бирига кўчиб чиққан. «Мабодо, машина олиб қолсак...» деган яхши ният билан ҳар қайсисига бир бичимда икки тавақали дарвоза ўрнатилган, деразалари кўча тарафга қараган, томларига тунука ё шифер қоқилган уйлар ёнидан ўтиб бораркан, Ўринбой ўйларди: «Бор-э, деб ўша шаҳарнинг баҳридан ўтиб қишлоққа қайтсаму, мана шунақа уйлардан бирини колхоздан сўраб олиб яшайверсам, нима қиларкин? Ўлибдими, колхоздан менга биронта иш топилмай? Газетачиликка шунча меҳр қўйиб, нима обрў топдим? Газетачи бўлмасам, табелчи бўларман, ҳисобчи бўларман, жилла қолса, далага чиқиб кетмон чопарман, ахир!» Лекин шу ондаёқ бошқа бир ички куч жунбишга кириб, туғён кўтарди: «Хў, нима деяпсан ўзи? Номарднинг ишини тутиб, кураш майдонидан шаталоқ отиб қочмоқчимисан? Сен ўз тинчингни кўзлаб, қишлоғинга келволгину, у ёқда Ҳамроалиевга ўхшаганлар эл-халқ нонини «туя» қилиб юраверсинми?! Йўқ, чакки бу ўйлаганинг!»

Опаси Аминахон танасига сиғмай, қарши олди уни:

— Вой, укажонимдан ўргилай, қайси шамоллар учирди сизни? Сизни ҳам кўрадиган кун бор экан-а, хайрият!— Ўринбойнинг қўлидан совға-салом солинган тўр халтани оларкан, боягидек юзидан нур ёғилиб, сўрашда давом этди:— Келиним, жиянларим омон-эсон юришибдими? Уларниям оп кела қолмабсиз-да.— Одатда сенсираб гапирадиган одам, «сенсирасам, яна укам аразлаб кетиб қолмасин», деган ҳадик билан сизлаб гапирарди. Ўзиям неча йиллар бадалида Ўринбойнинг энди атайлаб кўргани келиши-да. Ораси яқин жой бўлгани билан вақт орттириб, қишлоққа келишга ҳеч қўли тегмасди. «Бир мана шу ҳордиқда опамникига бораман», деб астойдил чоғланиб турганида, ўчакишгандай албатта бирор зарур иш ё командировка чиқиб қоларди. Рост, у ёқ-бу ёққа ўтганида, йўл устидан опасининг олдига бирров кириб кўяр, шундаям «кўчада машина қараб турибди», деб чой қайнагунча бўлмай, жўнаворарди.

— Ҳаммаси тузук, сизга салом айтворди. Ўзингиз яхшимисиз? Поччам қалайлар? Жиянларим омон-эсон юришибдими?

— Ҳа, худога шукур. Поччангизга ҳозир одам юбораман. Болалар, шукур, ҳаммаси ўқишда. Ҳозир...

Шундай деб опаси ташқарига чиқиб кетди. Бирпасдан кейин кўча тарафдан унинг овози эшитилди:

— Баҳодир! Ҳой, Баҳодир! Югуриб бориб, гузардан поччангни айтиб келгин, қоқиндиқ! Шаҳардан Ўринбой акам кептилар, дегин!

Опаси саватда олма, беҳи, анор, нашвати олиб кириб, дастурхон тузашга тушди. Куймана туриб, укасининг сўроғини кутмай, оиладаги янгиликлардан гапира бошлади:

— Поччангиз гузардаги клубда қоровуллик қиляптилар. Иккала катта жиянингиз ҳалиям армияда. Шу йил кузда қайтишар, деб кўз тутиб турибмиз. Қани, нондан олиб ўтиринг. Манови мевалардан олинг. Ўриқлар кесилиб кетди-да, сиз яхши кўрадиган «ҳаштак-паштак» дан қилолмай қолдик.

«Ҳаштак-паштак»ни эшитиб, Ўринбойнинг эсига онаси тушди. Боғларида уч туп субҳон ўрик бўларди. Шу ўриқлар буруннинг қонидай бўлиб қизариб пишганида, онаси гўштини данагидан битта-битталаб ажратарди-да, кейин данагини чақиб мағизини яна гўшти орасига тиқиб жуфтлагач, офтобга ёйиб қуритарди. Қишда оғзингизга солсангиз, худди мағизли ҳолва еганнинг савобини топардингиз. Бу ўриқлар аллақачон ўз ёшини яшаб, ўчоққа ўтин бўлди. Опаси ҳозир «кесилиб кетди» деб ўшани айтяпти. Ҳа, бизнинг халқимиз «пахта» деса, бу-ку субҳон ўрик экан, ҳатто жонини фидо қилишга ям тайёр!

Мана шу Амина опаси қизалоқлик чоғидан бери пахта билан тепишади. Унинг боғчаси ҳам, мактаби ҳам дала бўлган. Рост-да, дарсиниям уватда тайёрларди. Уй вазифасини наридан-бери бажариб, бўйи баробари кетмон дастасини ушлаб, ўзини ғўза орасига урарди. Сал каттароқ бўлганидан кейин пахта теришда бунинг олдига тушадиган одам йўқ эди. Уруш вақтида фронтчи звено тузиб, ном чиқаргани-чи. Ўшанда қаллиғи Сиддиқжон ака фронтдан ногирон бўлиб қайтган, қайната-қайнанаси, увоқдай қайниси, қайнсингиллари бўлиб, бир уйнинг ташвиши ёшгина Аминахоннинг бошида эди. Даладан қайтгач, ҳоридим ҳам демасдан қоронғида пайпаслаб, томорқадаги экиннинг чопиғи ё сувига куйманиб кетарди. Кейин-кейин ўзининг ҳам болалари кўпайиб берди. Бир эмас, етти фарзанднинг онаси бўлди. Тағин шулардан олтитаси ўғил. «Берсанг ейман, урсанг ўламан», деб уйда ойимтилла бўлиб ўтирган Рисолат билан Сабоҳат гоҳо Мавзуна билан Маҳ-

зунанинг уддасидан чиқолмай, дод дейишади-ю... Тагин ҳам Амина опаси фил экан.

— Ҳалиям далага чиқиб турибсизми?

— Бе, қайда!— деди кулимсираб опаси.— Далада биздақаларга иш қолгани йўқ. Ўзинглар ҳам газеталарда ёзят-сизлар-ку, гўзага кетмон тушмасин, деб. Квадрат экиш чиққандан бери чопиқ йўқолди. Теримга ярамайман: белим оғрийди. Ўрнимга, кузда жиянларингиз чиқиб териш-япти... Мен баҳорда бир қути-ярим қути қурт тутиб беряпман...

Шунинг устига поччаси кириб келди.

— Ҳе, ҳе, қадамларига ҳасанот, Ўринбой! Нечук?

— Шундоқ. Сизларни бир кўргим келди-да.

— Жуда соз.

Поччаси эгнидаги пахтали қора лас тўнини ечмай, хонтахтанинг нариги ёнига, Ўринбойнинг рўпарасига чўкди. Кўлини очиб фотиҳа ўқиркан, қоп-қора қалин соқолини силаб кўйди.

— Зап келибсиз-да, ука! Қани, олишиб ўтиринг.

Ҳадемай, бирин-кетин чуғурлашиб жиянлари мактабдан қайтишди. Боягина ҳувиллаб турган уй бирпасда ғалаговурга тўлиб кетди.

Ўринбой опаси қуйиб келган маставани ичгач, поччасидан изн сўраб, жойидан кўзгалди:

— Қишлоқни бир айланай.

— Майли. Бугун ётиб қоласиз-а?

— Ҳа,— Ўринбой раис Кўзибой акани кўриб қўйиш учун саройга чиқди. Қоровул эрталаб раис бригада бошлиқларини битта юк машинасига ўтқизиб, шаҳарга тушиб кетганини айтди. «Ҳа, тўғри, бугун областда қўрултой бор-ку», деб эслади Ўринбой.

Кейин қишлоқ оралади. Чойхонага борди, таниш-билишлар билан сўрашиб, бир пиёла-ярим пиёла чой ичган бўлди. Сельмагга ўтиб, болалик дўсти Иззат «тиртиқ»ни кўрмоқчийди, у мол олгани сельпога кетган экан.

Кечқурун опаси энди ош-сузаман, деб турганида Кўзибой ака кириб қолди.

— Шаҳардан қайтиб, бундоқ мўриларни искасам, мана шу ҳовлидан паловнинг ҳиди димоғимга урилгандай бўлди. Бир гап бордир, деб келавердим. Адашмаганимни қарангки, ўзлари қадам ранжида қилган эканлар!

Кўзибой аканинг одати — ҳеч илмоқ ташламасдан гапирмайди. Шунинг учун баъзилар: «Қамчининг зарбига чидаш мумкин-у, лекин Кўзибой аканинг тилига дош бериб бўлмайди», дейишади. Лекин кўнгли очиқ одам, бировга ҳеч ёмонлик соғинмайди. Катта-кичикка баҳо беришда битта ўлчови бор: иш. Шунинг учун иш турган жойда унинг акаси ҳам, укаси ҳам, отаси ҳам, онаси ҳам йўқ — ҳамма унга баробар. Колхознинг тийини устида ўмбалоқ ошади. Ниҳоятда хушёр: ернинг тагида илон қимирласа биладиганлардан. Уша тийраклигиданми, баъзи раисларга ўхшаб семириб кетолмаган.

— Сиддиқжон, шаҳарликларнинг одатини билмас экансиз-ку, буларнинг томоғидан ош қуруқ ўтмайди,— дея қувлик билан яна илмоқ ташлади Кўзибой ака лаганда палов келгач, Сиддиқжон ака раиснинг гапини аввал тушунмади, кейин тушунгач, ноиложликдан бир-икки берасанжом тебраниб қўйди.— Эшикнинг орқасига чиқиб қаранг, боя қўйнимдан бир нарса тушиб қолгандай бўлувди!

Сиддиқжон ака чиқиб ташқаридан қоғозга ўроғлик шиша кўтариб кирди.

— Чакки қилибсиз-да, Кўзибой ака,— деди Ўринбой иззатини сақлаб.— Ош бусиз ҳам ўтаверади.

— Ҳе, ука, ёр-биродарлар билан кўришганда, «иштаҳа очди»га қиттак-қиттак отганнинг айби йўқ. Лекин бунинг ичига кўрпа солиб ётиб олмасанг бўлди.

Хуллас, шиша ҳам бўшатилади, ош ҳам ейилди. Босиригига бир-икки пиёла чой айлангач, Кўзибой ака Сиддиқжон акага юзланиб:

— Малол келмаса, саройга чиқсангиз. Бизнинг шофёрни топиб, қулоғига шивирлаб қўйсангиз, секин, киши белмас машинани шу ерга олиб келсин. Хўпми?— деди.

Сиддиқжон ака чиқиб кетиб, икковлари ҳоли қолгач, бирпас жим ўтиришди. Сўнг раис ўсмоқчилаб сўради:

— Ўрин, аҳволинг қалай? Ишларинг яхшими?

— Дуруст, раҳмат!

— Уйингдагилар билан қалайсан?

Ўринбойнинг бошига бир нарса дўқ этиб теккандай, кўзи шартта очилиб, сергак торгди, юраги «шиғ» этди. Ҳа, Кўзибой ака эшитибди. Эшитмасинми!.. Бугун шаҳарга тушган-ку. Лекин кимдан эшитдийкин? Ўринбойнинг «достон»ини ким унга, қай тахлитда гапириб бердийкин?

— Ҳм... Нима десам бўлади? Ёмон эмас...

— Қўй, ука, мендан яшириб нима қиласан? Борини гапириб беравер.

— Нимасини гапираман? Сиз буни кимдан эшитгансиз... Қанақа қилиб эшитгансиз... Балки гапирсам ишон-массиз...

— Мен буни жуда катта одамдан эшитдим.

— ...?

— Катта йиғинда яна! Яна доврўғинг бугун бутун област-га ёйилди!

— Қанақасига?

— Қанақасига борми? Обкомнинг секретари Ҳайбатулла Қаҳҳорович курултойда сенинг устингда роса ўн минут гапирди...

— Йўғ-э?!

— Ҳа!

— Нима деди?

— Маст бўлиб келиб, хотинингни урибсан, қайнанагни ҳақорат қилибсан. Хотин-қизларга бой-феодалларча муносабатда бўлиш суяк-суягинга сингиб кетган экан. Ўзинга ўхшаш хотин урарларнинг ишини бости-бости қилиб келар экансан. Ўзингнинг тумшуғинг қон бўла туриб ҳамма-ҳамма колхоз раисларининг устидан тўхмат билан материал уюштириб юрган экансан. Партиянинг халқ фаровонлигини ошириш йўлидаги сиёсатига қарши чиқибсан. Хуллас, редакцияга тасодифан суқилиб қолган ёт унсур экансан! Қилмишингга яраша жазоингни беришибди: партиядан ўчибсан, ишдан ҳайдалибсан. Хўш, ёлғонми бу?

Ўринбой нима дейишини билмай қолди.

— Сен агар ҳамқишлоғим бўлмаганингда, қош-қовогимда ўсмаганингда, бу гапларга ишонардим. Билиб турибман, хусумат аралашганга ўхшайди ўртага. Аммо менга айт-чи, чумчуқдай жонинг билан сенга ким қўювди Ҳамроалиев билан олишишни? Шу топда пичоғининг дами ўткир бўлиб, ушлаган жойини кесиб турган бўлса! Сендақа чумчуқларни сўйиш ундақа қассобларга чўтми, ахир!

— Ҳа, халқнинг, партиянинг кўзини бўяб, қинғир ишини қилаверсинми?

— Қинғир иш қилаётган бўлса, қирқ йилдан кейин ҳам, бари бир, қийиғи чиқади. Буни халқ, партиянинг ўзи топади. Лекин сенга нима бор, қўлингдан келмаган ишга осилиб?!

— Қизиқсиз-а, партия, халқ — сиз, биз бўлмай, мавхумот бир нарсами? Жиноятни кўриб, сиз индамасангиз, мен индамасам, ахир у газаклаб кетиб, юртнинг бошига катта фалокат келтиради-ку!

— Ҳе, ўзинг ҳам ўжар бўлиб кетибсан. Тўғри гапни тушунмайсан-а! Уни қўй, буни қўй, нима бўлганини менга секин айтиб бер!

Ўринбой бўлган воқеаларни бир бошдан қисқача қилиб гапириб берди. Қўзибой ака қунт билан эшитгач, охири маслаҳат берди:

— Эгилган бошни қилич кесмайди, лебдилар. Эрталаб тургину, тўппа-тўғри шаҳарга туш, обкомга кир, Ҳайбатулла Қаҳҳоровичнинг ўзларига учра. Тавба-тазарру қил. Йўқ эса, бу областнинг суви сенга ҳаром. Хўп, мен кетдим, яхши ётиб тур!

Бунгача поччаси қайтиб келган экан шекилли, Қўзибой ака қўзғалиши биланоқ уйга кирди. Қизиқ, буларнинг гапини эшитганмикин? Майли, эшитган бўлсаям, Ўринбойнинг ўзи айтмайди. Сўраса, мужмал жавоб бериб қўя қолади. Опасининг ташвиши бусиз ҳам бошидан ошиб ётибди. Бунинг устига ўз ташвишини замлаб нима қилади?

Хайрият, эшитмаганга ўхшайди. Қўзибой акани жўнатиб келиб, ёнма-ён солинган жойга ётишгач, ҳеч нарса демади-ку.

Ўринбой алламаҳалгача Қўзибой аканинг маслаҳатини эслаб боши қотиб ётди. «Тавба-тазарру қил» эмиш. Ахир, гуноҳи бўлмаса, нимасига тавба-тазарру қилади? Хўп, обком секретарига учрашга учрайди: партиядан ўчгандан кейин бошқа иложи ҳам йўқ, лекин тавба-тазарру қилиш учун эмас, Ҳамроалиев билан Зариф Аҳмедовларнинг жиноятини очиш учун учрайди. Эҳтимол, Ҳайбатулла Қаҳҳорович Ҳамроалиевнинг кирдикорларидан беҳабардир. Катта раҳбар бўлгани билан у ҳам одам-да: устига зарҳал суртилган тошни кўриб, тилла фаҳмлаб юрган бўлса, неажаб? Шояд, Ўринбойнинг арз-додини эшитгач, «ҳа, узр, биз янглишибмиз, ҳақиқий жиноятчилар у ёқда қолиб, бекорга сизни жазолаб юрибмиз», деса...

Ўринбой уйқудан боши оғирлашиб, кўнгли хира тортиб турди. Опаси билан поччаси аллақачон уйғониб, ҳовлида куйманиб юришган экан. Юзини муздек совуқ сувда

ювгандан кейин ўзини сал енгил сезди. Апил-тапил ки-
йиниб, кўча томон юрди.

— Ҳа, намуноча шошиласиз? Чой-пой ичиб олинг!—
деб уни тўхтатди опаси. «Кетяпман» деса, «жиянларимга
олиб боринг» дея, кўлига мева-чева тутқазишидан чўчиб:

— Кўчани бир айланиб келай,— деб кўя қолди. Фақат
эшикдан чиқаётганида: — Қайтиб келмасам, хайр-маъ-
зур, менга кўз тутманглар,— деди.

— Ие, шошманг, қуруқ кетасизми?— деб зорлангани-
ча қолди опаси.

— Майли, ҳечқиси йўқ...

Ўринбой қишлоқдан жўнаётганида, шаҳарга туша со-
либ, тўппа-тўғри обкомга кираман, деб жуда шахти ба-
ланд эди. Аммо автобус йўлнинг танобини тортиб, шаҳар-
га яқинлашган сайин Ўринбойнинг ичини ҳар хил гумон-
лар кемириб, бу шахти аста-секин сўна бошлади. Шаҳарга
етиб бориб, обком биносига йигирма-ўттиз қадамча йўл
қолганида, иродаси дами чиқиб кетган пуфакдек тамом
бўшашиб, мажол деган нарсга вужудини бутунлай тарк
этди.

Ўринбой Ҳайбатулла Қаҳҳорович билан шахсан юзма-
юз туриб гаплашмаган бўлса ҳам, уни мажлисларда кўриб
юриб, феълени тушуниб қолган. Бу одам бировнинг гапи-
ни тинглашдан кўра, унга гап уқтиришни, ўз фикрини
ўтказишни яхши кўради. У, қатнашган мажлисда ҳеч бир
нотиқ ҳали ўз нутқини ўзи режалаштирган тахлитда ниҳо-
ясига етказиб, минбардан тушган эмас. Баъзисини «Ўртоқ-
лар!..» дейиши билан, баъзисини энди икки-уч оғиз «ки-
риш» қилганидан кейин: «Тўхтанг! Беданага ўхшаб бидил-
лайверасизми!»— деб шартта дамани кесади-да, сўнг бе-
чорани минбарда қаққайтириб қўйиб, «фалон-фалон иш-
ларни нимага қилмадингиз?» дея узундан-узоқ тергаб ке-
тади. Ҳар қандай сўзамол одам ҳам бирпасда ўзини йўқо-
тиб, тили қалтираб қолади. Бунга сари Ҳайбатулла Қаҳҳо-
рович авжига чиқиб, «мана, ўғрининг кети қовуш деган-
ларидек, айбингиз ўзингизга аён бўлгани учун тилингиз
калимага ўтирилмаяпти», деб чангитиб еўкиб кетади. Шу-
нинг учун сўз берилган нотиклар жазо олишга кетаётган
одамлардек минбарга рангдари ўчиб, юракларини ҳовуч-
лаб чиқишади.

Кўпчилик ҳузурда кишиларга муомаласи шу бўлган-
дан кейин Ҳайбатулла Қаҳҳорович яккама-якка дуч кел-

ганда Ўринбойнинг гапини сабр қилиб тинглармикин? Куни кеча қурултойда бутун область активига номини чилдирма қилиб қоққан бўлса, бугун, умуман, уни кабинетига яқин йўлатармикин? Шу андишалар билан Ўринбойнинг оёқ-қўли бўшашиб, беихтиёр кўчанинг нариги бетига ўтди, баланд мирзатераклар остидаги скамейкага бориб ўтирди. Бу шаҳарнинг марказий кўчаси бўлгани учун хийлагина гавжум эди. Ўринбойнинг назарида, ўткинчиларнинг ҳаммаси: «Кеча қурултойда гап бўлган одам шуми?»— деб, унга қизиқиб тикилаётгандай, кулганлар ҳам фақат уни мазах қилиб кулаётгандай туюлди. «Бу ерда ўтиришимдан фойда йўқ. Бирон овлоқ жой топишим керак», деган қарорга келди у. Ўрнидан туриб, кўчанинг нариги бошига қараб юрди. Йўлда битта-яримта танишлар учради. Уларнинг астойдил ҳолаҳвол сўраб кўришишлари ҳам: «Қалайсан, хўп таъзирингни едингми!»— дегандай оғир ботди Ўринбойнинг кўнглига.

Салдан кейин у панжарали темир дарвоза қаршисида кўрди ўзини. Бу — шаҳар боғи. Ўринбой истаган овлоқ жой худди мана шу!

Боғ қабристонга ўхшаб ҳувиллаб ётибди. Танаси кучоққа сигмайдиган чинорлар, қадди найзадек адл аргувонлар тунда йўлтўсарлар ечинтириб кетган жабрдийдалар сингари шипшийдам. Бутоқлари қайчида шарт-шарт кесиб ташланган гул тупларининг гўзапоядан фарқи йўқ. Боғда тирик жон кўринмайди. Ваҳолонки, ёзда бу боғдаги ўйин-кулги, аския-қаҳқаҳаларнинг авжи фалакка етиб, бундаги кўкаламзор хиёбонларнинг кўрки, таровати оҳанрабодек ҳаммани ўзига тортиб, бутун шаҳарни фараҳбахш бағрига қамраб олади-я! Энди ҳаммаси сўнибди, ҳаммаси сўлибди. Ёзда қуёш йўлига садд қўйиб, унинг тангадай нурини ерга туширмаган ям-яшил япроқлар энди ариқлар ичида ҳазон бўлиб, ёмғир-қор таъсирида ириб-чириб ётибди. Ўринбой ўзининг шу топдаги аҳволини мана шу боғга қиёс этиб, ўз топқирлигига мийиғида кулиб қўйди. Ҳадемай, баҳор келади. Бу боғ, ундаги дов-дарахтлар, гуллар қиш уйқусидан уйғонади-да, аввалгисидан ҳам гўзалроқ тусга кириб, турланади. Аммо Ўринбойнинг баҳори қачон келаркин? Умуман, келармикин? Ё илдизига болта урилган дарахтдек қуриб-қақраб кетаверармикин?

Шу пайт қўққислан:

— Ўринбой ака! Ҳой, Ўринбой ака! — деган овоз эшитилди.

Ўринбой овоз келган томонга ўгирилиб қараган эди, хиёбоннинг орқасидаги бир қаватли иморатнинг эшиги олдида турган Асроровни кўрди.

— Бу ёққа, марҳамат! Бир пиёла чойимиз бор эди.

Ўринбой бориб, Асроров билан қўл бериб сўрашди.

— Нечук, бу ёқда юрибсиз?

— Ҳа, шу ерга ўтиб қолдик. Муовин бўлиб.

Демак, Асроровни ишдан пастлатишибди-да.

Асроров Ўринбойни чоққина бир хонага бошлаб кириб, ёзув столига дастурхон ёзди, нон, қанд-қурс қўйди. Салдан кейин боғ хизматчилари сопол лаганда ош олиб киришди. Ҳар вақтдагидек яримталиқ шишанинг оғзи очилди.

Асроров Ўринбойнинг бошига тушган маломатдан хабардорми, йўқми, ҳайтовур, бу тўғрида оғиз очмади. Ўринбойнинг ўзи эса гапирмади. Боғнинг ишидан, гулларнинг навидан гурунглашиб ўтиришди.

Ўринбой Асроровнинг «бугун уйга олиб кетай», деб қисташига қарамай, у билан хайрлашди, боғнинг нариги эшигидан кўчага чиқди. Кеч кириб қолган эди. Ўринбой Қулматни қора тортиб, қишлоқ хўжалиқ бошқармасига борди. Хайрият, Қулмат идорасида экан. У Ўринбойни, одатдагидек, очиқ чеҳра билан қарши олди, ортиқча гап-сўз қотмади. Шу кеча Ўринбой Қулматникида қолди.

Эртасига «мени еб қўйса қўяр, нима бўлсам пешанамдан кўрдим», деган азму қарор билан яна обкомга келди. Таваккал қилиб, остона ҳатлаши билан милиционер тўхтатди уни:

— Хизмат?

— Ҳайбатулла Қаҳҳоровичга кирмоқчийдим.

— У киши райондалар!

Бу жавобдан Ўринбой негадир хурсанд бўлди. Негагини ўзи ҳам билмай, обком зинасидан тушиб, беш-олти қадам юриб-юрмаган эдики, биров кетидан:

— Хў, яхши йигит, шошманг! — деб қолди. Ўринбой ҳайрон бўлиб, орқасига қаради. Енгил бичимда пальто кийган, барваста, юзи сал чўзинчоқ, қўлида қора чарм

папка кўтарган, олтмиш ёшлар чамасидаги рус киши келарди.

— Ҳа, Ҳайбатулла Қаҳҳорович керак бўлиб қолдиларми?— деди у соф ўзбек тилида.— Салом алайкум, танимадингиз-а?

Бу одам Ўринбойнинг кўзига иссиқ кўриниб турган бўлса ҳам, уни қаерда, қачон учратганини дафъатан эс-лолмади.

— Михаил Васильевич Черкашин!— деб қўл узатди у.

Ўринбой уни энди таниди. Таниди-ю «шунча доғ-ҳас-рат устига сен камлик қилиб турувдинг!» деб, юраги шиф этиб кетди. Қўл олишиб кўришиб бўлгач, дарров бир ёққа жуфтакни ростламоқчи эди, лекин Черкашин мийиғида кулганича, Ўринбойнинг қўлтиғидан маҳкам ушлаб, астойдил самимият билан гапирди:

— Қадимда бир нақл бор экан: нонуштангни дўстинг билан баҳам кўр, тушлигингни отанггаям берма, кечлик овқатингнинг ярмини душманиннга едир, деган. Шунга биноан, каминанинг нонуштасига шерик бўлишдан қўл қайтармассиз!

Ўринбой бирон баҳона кўрсатиб, бемаҳал дуч келган ҳамроҳидан қутулиб кетмоқчи бўлди: «Ҳе... ҳе... ҳозир... ҳозир...»— деб ўша баҳонасини дилида андозага сола бошлаганди, Черкашин бари бир уни гапиришга қўймади:

— Йўқ, ҳеч қанақа «ҳе-пе»си, «ҳозир-позири» йўқ. Акс ҳолда бир бечорага зомин бўласиз. Нонушта қилмай, яна идорама-идора санғишга тушиб кетсам, шу билан худо билади, қачон овқат ейишимни! Қани, юринг!

Икковлари кўчанинг нариги бетига ўтишди, «Гастроном» магазинига кириб, қатиқ, қаймоқ, оқ нон харид қилишди. Ҳаммасини битта қоғоз халтага жойлаб, Ўринбой кўтариб олди.

— Сизга юк кўтартирганим малол келмадими?— деди Черкашин магазиндан чиқиб, мусофирхона томон юришаркан. Сўнг мўйсафидларга хос қўвлик билан кўшиб қўйди.— Ҳечқиси йўқ, сиз ҳар ҳолда ёшсиз!

Черкашин шаҳар меҳмонхонасининг икки хонали номерида турар экан. Бу ерга келишгач, ўзи чаққонлик билан пальтосини ечиб, қоziққа илди. Ўринбойнинг пальтосини ҳам ечдирди, сўнг стол устини тозалаб, устига газета ёзди, қатиқ, қаймоқ, нонни тартиби билан қўйди. Ўринбойнинг қўлига олма гулли чойнакни

тутқазиб, ҳовлидаги титандан доғ сув қуйиб келишни тайинлади.

— Учрашганимизга қиттак-қиттак отсак бўларди-ю, лекин наҳорга кетмаса кераг-а?— деб ўсмоқчилади Черкашин.

— Йўқ, йўқ, шунинг ўзи жуда яхши.

— Хўп, бўлмаса, ўтиринг. Бошладик нонуштани.— Черкашин столда турган дандон сопли пичоқни қинидан суғуриб, нонларни кесди, қатиқ-қаймоқ идишларининг оғзини очиб, стаканларга қуйди. Ичкари хонадан катта пахмоқ сочиқ олиб чиқиб, уни саккиз буклагач, чойнакни ўраб қуйди.

— Қани, олинг, ука! Қалай тинчмисиз? Ишларингиз яхшими? — Черкашиннинг кейинги сўроғи «йўли учун» айтилганини, у Ўринбойнинг бошидаги савдолардан қай даражададир воқифлигини Ўринбой юрагининг бир чеккасида сездди. Шундай бўлса-да, у ҳам «йўли»га жавоб қайтарди:

— Раҳмат, тинчман. Ўзингиздан сўрасак?

— Э, биздан сўрасангиз-сўрамасангиз, энг яхши, энг осойишта кунимиз маъна шу. «Бедананинг уйи йўқ, қайга борса битпилдик!» «Ит ётиш — мирза туриш!» Шунақа дейилармиди? Сиз билан кўришмаганимиздан бери Мирзачўлда бўлдим. Бир-иккита канал қурдик. Эскилар айгмоқчи, яна насиб қўшияган экан, бу ерга келиб турибмиз. «Марказ» канали деб эшитгандирсиз? Ҳозир шу канални бошлаб юбсрдик...

Кора-қора бароқ қошлари мушукранг сийрак сочлари билан кескин зиддиятга киришиб, қирғий бурунли яхлит ва тиниқ чеҳрасига тагин ҳам улуғсифатлик бахш этиб турган бу мўйсафиднинг ўзини кичик олиб муомала қилиши, ўзбек тилида ҳеч қийналмай, бемалол гапириши таъсир этдими, Ўринбойдаги ётсираш аста-секин йўқолиб, бу ногаҳоний ҳамсуҳбатига ихлоси тобора орта бошлади. Бир соатгина илгари бу одам қайда эди-ю, Ўринбой қайда эди! У ҳатто Ўринбойнинг хаёлидаям йўқ эди. Мана энди худди эски кадрдонлардек унинг муваққат қароргоҳида у билан баб-баравар гаплашиб, дастурхонга баб-баравар қўл чўзиб ўтирибди. Ўринбой шу гапларни бир лаҳзагина идрокдан ўтказаркан, мижжа қоққудек фурсатда юз берган бу ўзгаришга ўзиям ҳайрон қолди.

Нонуштадан кейин Ўринбой стол устини йиғиштириб, буш шишаларни ташлаб келиш учун ташқарига отланган эди, Черкашин уни тўхтатди:

— Майли тураверсин, фаррош хотинлар ўзлари олиб чиқиб кетишади. Ўтиринг, бирпас гаплашайлик.

Столдан сал нарироққа — дераза остига қарама-қарши қўйилган икки юмшоқ креслога бориб ўтиришди. Черкашин ёнидан филтрли сигарет олиб, аввал Ўринбойга тутди, кейин ўзи ҳам биттасини тутатди. Кашандалар одағича, тамакини уст-устига хузур қилиб тортган эди, хона дарров куоқ тутунга тўлди.

— Бир гап эшитдим, тўғрими?— сўради Черкашин Ўринбойнинг юзига тик боқиб.

— Қандай гап?— Ўринбой саволнинг маъносини тушуниб турган бўлса-да, буни ихтиёрсиз равишда такрорлади.

Черкашин сигаретасини яна бир-икки узоқ-узоқ тортди, кейин уни кулдонга босиб, ўчираркан:

— Майли, малол келса — гапирманг. Аммо мен буни эшитганимда рост айтсам, ишонмадим. Қизиқ, бир одам билан умр бўйи ош-қатиқ бўлиб юрсанг ҳам нималигини билолмайсан. Баъзи одам бор, бир марта кўриб, гапини олганимдаёқ унинг кимлиги беъш минутда битадиган суратдек дилиннга кўчади қолади. Сизнинг софдил, қатъиятлигингизни ўшанда билганман!..

Ўшанда!.. Ўшанда Черкашин Музбосар сув омбури қурилишининг бошлиғи эди. Қурилишни маблағ билан таъминлаш тамоман қишлоқ хўжалик банкнинг зиммасида эди. Қоидага мувофиқ банкнинг махсус вакили ҳар ойда қурилишга бориб, бажарилган ишларни назорат тариқасида ўлчаб, ҳар бир ишнинг қимматини кирим-чиқим сметасига нисбатан фоиз ҳисобида белгилаб келарди. Буни «акт процентовка» дейиларди банк таъбирида. Шу акт асосида банк қурувчиларга маош тўлаш учун маблағ берарди.

Бир гал бошқарувчи сафарга кетиб, банкка мутасаддилик қилиш вақтинча Ўринбой қўлида қолди. Орадан икки-уч кун ўтгач, банкнинг капитал қурилишларни маблағ билан таъминлаш сектори мудири Гусаров Ўринбойдан Музбосарга командировка қилишни сўради. «Акт процентовка» тузиб келаман», деб ваз кўрсатди. Ўринбой қаршилиқ қилмади. Лекин Ўринбой товуқ бозори ёнбо-

шидаги рестораннамо ошхонага овқатга борса, Гусаров сув омбори қурилишининг бош бухгалтери билан ичиб, кайф-сафо қилиб ўтирибди, эртасига борса, яна шу аҳвол. Ўринбой кўпчиликнинг олдида Гусаровнинг ҳурматини сақлаб, унга у-бу дейишни эп кўрмади. Индинига Гусаров ошхонада кўринмади-ю, лекин кечга яқин бош бухгалтер билан маст-аласт банкка кириб келди. Ўзини ҳалдул имкон ҳушёр тутишга уриниб, бухгалтернинг ҳужжатларига имзо чекиб берди. Ҳужжатлар Ўринбойнинг кўлига ўтди. Қараса, ҳаммаси бадастир. «Гусаров қандай ноёб қобилият эгасики, девор орқали ҳам кўча тугул, ҳатто юз йигирма чақирим наридаги қурилишда бўлаётган ишларни кўради, кўрадигина эмас, ҳаммасини тагин ўлчаб чиқади, бунга қандай улгурдийкин», деган шубҳа туғилди Ўринбойда. Ҳужжатларга қўл қўймай, қурилиш бош бухгалтерига қайтариб берди-да: «Эртага сектор инспектори Арбатов бориб, бошқатдан ўлчов ўтказди», деди.

Эртасига буйруқ ёзиб, Арбатовни энди жўнатаман, деб турганида, қурилиш бошлиғи, мана шу Михаил Васильевич Черкашин ранги гезарганича банкка кириб келди.

— Нимага манави ҳужжатларни қайтардингиз? Қурувчиларни маошдан қуруқ қолдиришга нима ҳаққингиз бор?!— деб ўдағайлади у дабдурустан Ўринбойга.

— Ҳужжатлар бизда шубҳа туғдирди, шунинг учун қайтадан ўлчов ўтказишга қарор бердик,— деб вазмингина жавоб қилди Ўринбой.

— Хўш, қаери шубҳали экан?

— Бажарилган ишлар миқдори ўтган ойдагига нисбатан нақ икки баравар ошиқ кўрсатилибди. Шунда бирон янглишиш йўқмикан, дейман?— Ўринбой юрагидаги ҳақиқий гумонини бу гал ҳам очиқ айтмади.

— Қурилишга янгидан одамлар келяпти, иш кучайгандан кучайиб боряпти, шундай бўлгандан кейин «акт процентовка» ҳам ошади-да, афандининг ёшидай қирқдан юқорига чиқмай тураверармиди?!

— Шундайку-я, лекин бир бошқатдан ўлчатиб кўрайлик.

— Демак, чекка қўл қўймайсиз?

— Йўқ.

— Мен тоғ бағрида тош чангаллаб ишлаётган қора кўзларга нима деб жавоб қиламан? Ахир, улар қурувчи-

лар, ишчилар синфининг бир отряди! Мен уларни қандай маошсиз қолдира оламан?!

— Улар маошсиз қолишмайди. Пулига эмас, кунига куйишади. Ниҳояти икки кунга.

— Шунгача улар кармакнинг уруғини ейдими?

— Менда нима ихтиёр? Қоида ўзи шунақа.

— Э, қоида дейди-я! Сендақа сояпарвар қоғозбозни қара-я! Бунга қоғоз инсондан ҳам улуғ! Юр, Матвейч, кетдик! Курувчиларнинг ўзини туширамыз бу қоғозбознинг олдига!— деб Черкашин бош бухгалтерини эшикка бошлади.

— Тўхтанг!— деди Ўринбой боягидек вазминлик билан.— Агар жуда зарур бўлса, шу пулнинг ярмига чек ёзинглар, аванс бериб турамыз,— Черкашин эшик олдида тўхтаб, андай тарадудланиб қолди. Кейин бош бухгалтерни етаклаб, яна орқасига қайтди.

— Ёз, ҳар ҳолда қурилишга қуруқ қайтмайлик! — деб буюрди бухгалтерига.

Қайта ўлчашнинг натижаси шу бўлдики, Гусаров ҳақиқатан сохта ҳужжат тузиб, бажарилган ишлар миқдорини анча ошириб кўрсатган экан. Бу орада бошқарувчи сафардан қайтди, мутасаддиликни яна қўлга олди, текширув материалларини ўзи кўриб чиқиб, Гусаровни ишдан бадарға қилди. Кейин Ўринбой редакцияга ишга ўтиб кетди. Черкашин билан қайтиб кўришмади...

— Ўшанда мени бир фалокатдан асраб қолгансиз, биласизми?

— Йўғ-э?

— Ҳа, шундай. Ҳақиқатан бухгалтеримиз банкдаги пениста сектор мудури бор-ку, оти нимаиди?

— Гусаров...

— Балли. Ўша Гусаров билан тил бириктириб, ишни ортиқ кўрсатган экан. Мақсадлари — йўқ одамларни ведомостга киритиб, пулни бўлиб олиш экан. Қайта ўлчаш вақтида бу сир очилиб қолди. Бўлмаса, мен ҳам балонинг тагида қоларканман. Ҳамма ҳужжатларга кўрмасдан имзо қўйиб берган эдим-да!— Черкашин ўрнидан турди, хонани бир-икки айланди, сўнг гапиде да давом этди.— Қайси куни вилоят қурултойида Ҳайбатулла Қаҳҳорович сизнинг номингизни ҳамма келишларга солиб айлантираётганда аввал гап кимнинг устида кетаётганини тушунмадим. Танаффус вақтида шу ерлик эски тинишларимдан суриштирсам, сиз экансиз.

Буни эшитдим у сиздай софдил одамнинг кўлидан шундай номаъкулчилик келишига ишонмадим. Орага бирон хусумат аралашиб қолгандай туюлди, назаримда. А, лаббай?

Ўз достонини сўзлашга Ўринбойнинг сираям тоби йўқ эди, бу унга бамисоли кўнгли хушламай турган таомни ўз-ўзига зўрлаб едиришдек бир гап эди. Лекин начора. Суҳбатнинг пайрови шунга келиб қолдики, энди нақадар кўнгилисиз бўлмасин, ўз саргузаштларини гапириб бермасдан иложи йўқ. Қолаверса, буни Михаил Васильевичдек покиза одамга айтмаса, кимгайм айтади? Михаил Васильевич кўпни кўрган кишилардан, ажабмас ундан маънироқ бир маслаҳат чиқса?

— Ҳамма гапни айтиб берсам, хусумат бор-йўқлигини ўзингиз билиб олардингиз-а, — деди ниҳоят Ўринбой ичида қатъий бир тўхтамага келиб. — Аммо қиссам қурғур узоқда, сериш одамсиз, вақтингизни ўғирлаб қўймасмикинман...

Черкашин қайтиб келиб, яна креслога ўтирди, қўл соатини ечиб, икковларининг ўрталаридаги пастак столчага қўяркан:

— Маяковский айтганмиди, «сиз билан бизга бир-икки соат нима деган нарса, ахир икковимиз мангуликнинг гамини еб қўйганмиз-ку», деб. Шунга ўхшаш, гапираверинг, қулоғим сизда. Иш бўлса, қочмайди!

Ўринбой туғилган кунидан то сўнгги дамларга қадар бутун таржимаи ҳолини гоҳ қисқа, гоҳ батафсил қилиб сўзлашга киришди. Бу орада девордаги соат икки-уч бор бонг урди. Михаил Васильевич ёнидан чиқариб ўртага қўйган сигарета қутисиғимланиб саватга ташланди, ўрнига янгиси очилганди, бу ҳам яримланди, хонани йиғиштириш вақти ўтиб бораётганидан безовталанган фаррош хотин бир неча марта эшик тирқишидан қаради-ю буларнинг парвойи фалаклигидан хўрсиниб, яна чекинди.

Ўринбойнинг ҳикояси тугагач, икки ҳамсуҳбат пича жим қолишди. Михаил Васильевич бармоқлари билан столчанинг четини чертаркан, чуқур хаёлга ботди.

— Ҳм, галати-ку, — деди у ниҳоят таажжубдан пешанаси тиришиб. — Шу иш билан Ҳайбатулла Қаҳҳоровичнинг олдига кирмоқчимидингиз?

— Ҳа, кириб ҳаммасини айтмоқчи, манави тўпланган материалларимни кўрсатмоқчийдим.

— Фойдаси йўқ.— Шу гапни эшитганда Ўринбойнинг қўлтигидан каттагина бир тарвуз шилт этиб тушиб, но-чорлик аралаш ҳайратдан киприклари пирпираб, кўзлари маъюс тортди, лекин Михаил Васильевич бунни сезмай, столчани уст-устига қаттиқ-қаттиқ чертаркан, яна қайтарди:— Фойдаси йўқ! Бу гапларни унга айтиш, бир нақл бор-ку, нимаиди, ҳа, қоронғи уйга кесак отиш билан баробар. Чунки мен Ҳайбатулла Қаҳҳоровични яхши танийман, Мирзачўлдан танийман. У ўша ерда агроном, кейин райкомнинг саркотиби эди. Ниҳоятда қайсар одам. Бир киши ё бир иш ҳақида олдиндан бир фикрга келдими, ўлсаям, шуни қайтиб ўзгартирмайди. Аммо ўзи жуда яхши агроном: ҳар қандай ғўзани шундай афтидан кўриб туриб, унга сув керакми, озиками, чопиқми, дарров айтиб беради. Унинг қўли ғўзанинг томирида юради, дейишади. Лекин ғўзани билиш бошқа экану, одамни билиш бошқа экан-да...

— Ахир, материаллар мана мен деб ўзи далолат бериб турибди. Наҳот шуларни кўриб, ҳақиқат қилмаса... ҳар ҳолда...

— Ҳар ҳолда у сиз ўйлаганчалик, масаланинг қатқатини пухта ағдар-тўнтар қиладиган одаммас. Унинг доим вақти зиқ, иши қисталанг. Кейин биласизми, сизнинг ҳақингизда унинг фикри аллақачон пишиб қолган. Унинг назарида сиз хотинининг ҳуқуқини поймол қилган феодалсиз. Бунисигаям чидар эди-ю, лекин сиз у шунчалар зўр ихлос, умид билан кафтида кўтариб юрган «Машғал»нинг илдизига болта урмоқчи бўлгансиз. У эса ана шу «машғал» ёрдами билан юртда маъмурчилик яратмоқчи. Демак, сиз маъмурчилик душмансиз! Бунини у область қурултойида ҳаммага эшиттириб гапирди. Хўш, энди сизнинг материалларингизни текширтириб кўриб, ўз гапини номаъқулга чиқарармиди?! Йўқ, бу — Ҳайбатулла Қаҳҳоровичнинг мижозига мутлақо тўғри келмайди!

— Ахир, Лениндек улуғ зот ҳам секретарини билмасдан ранжитиб қўйганида, кейин кечирим сўраган экан-ку!

— У Ленин эди! Ҳаммаям Ленин бўлавермайди-да! Ҳар қайсимиз агар Лениннинг минг қиррасидан ақалли бир қиррасига ўхшасак, коммунизм аллақачон бино бўлиб

кетарди! Бекорга шиор ташлаяптими партия: «Ленинчасига яшашни ўрганайлик!» деб. Дарвоқе, сиз газетачилар бунди «Ленинчасига яшайлик ва ўқийлик», деб нотўғри таржима қилиб юрибсизлар!

— Ҳар ҳолда Ҳайбатулла Қаҳҳорович ҳам сиёсий раҳбар-ку...

— Албатта, сиёсий раҳбар! У Ҳамроалиевни «машғал» даражасига кўтариб, шунинг шуъласида сиёсат ясапти, ҳаммани маъмурчилик йўлига етакляпти. Лекин танлаган одами нобоплигидан беҳабар экан, бу — унинг айби эмас, кулфати!

— Кўпам беҳабар бўлмаса керак!— Ўринбойнинг зардаси қайнаб, сапчиб туриб кетди. Беихтиёр сигарета олиб тутатди-да, хонани айланишга тушди.

— Беҳабарлигига имоним комил!— Черкашин қатъият билан гапирди.— Уни билганим учун шундай деяпман. Билганимки, Ҳайбатулла Қаҳҳорович аслида софдил одам. Бу ишларнинг барини яхши ният билан қилаётганига, баландроқдан келиб гапирсак, бу билан коммунизм қурилишига ёрдам бераётганига астойдил ишонади. Бу ҳам унинг кулфати!

— Ахир, кўзбўямачилик билан коммунизм қуриб бўладими?— Ўринбойнинг зардаси босилиб, яна жойига келиб ўтирди.

— Сизга бир нарса айтсам хафа бўлмайсизми?— Черкашин бароқ қошларини чимириб, Ўринбойга синовчан назар ташлади.— Сизда ҳам бир қусур бор экан. Бу, банкдан, кейин газетадаги ишингиздан юққан қусур бўлса керак. Сизнингча, доим оқ оққа, қора қорага ажралиб туриши керак. Лекин ҳаётда бундай эмас. Ҳаётдаги воқеаларни сиз ишлаган банкдаги дастуриламаллар доирасига сиғдириб бўлмайди. Ҳаёт — мураккаб нарса. Унинг ўз қонуниятлари бор. У бошдан-оёқ зиддиятларга тўла. Ахир, спектрни олинг. У неча хил рангдан иборат. Ҳар бири ўзича товланади. Олимлар мана шу товланишга қараб, ҳатто атомдай майда заррачаларнинг хос-сасини белгилашади. Биз ҳаммамиз тирик одамлармиз, табиат ақл, фаросат ато этган олий мавжудотлармиз-ку! Хўш, коммунизм қурилишини нима деб тушунасиз? Бир жойда тайёр фишт заводи бору, шу заводдан фишт олиб келиб териш билан коммунизм биноси барпо бўлиб

қоларканми? Йўқ, ундай эмас! Коммунизм — инсон юрмаган сўқмоқлардан тирмашиб, баланд тоғ чўққиси-га чиқиш. Бу йўлда адашишлар ҳам, қоқилиб-сурилишлар ҳам, хуллас ҳар бир тасодиф бўлади. «Биз ҳеч ким юрмаган йўллардан бораётирмиз», деб газетада неча бор ёзгандирсиз ўзингиз ҳам? Буни хонақоҳдаги қориларга ўхшаб «ёдаки» такрорламай, унинг мағзини чақиш керак-да, ахир!

Боя кириб келишганида, Черкашиннинг хонаси Ўринбойнинг кўзига дабдурустдан тор ва диққинафасроқ кўринган эди. Деразадан тушган офтоб шуъласи кийим жавонининг ойнасига урилиб, акси деворда жилоланаётганигами, ё суҳбатдошининг муҳокамасидаги мантиқ кучининг зўрлиги кўзини мошдек очиб юбордими, энди хона назарида катталашиб кетгандай, ўзининг дили ёруғ тортгандай бўлди. Черкашин эса бирпас тин олгач, гапида давом этди:

— Мен Ўзбекистонда туғилганман. Ақлимни танибманки, ўзбекларнинг ичидаман. Ташимда бўлмасаям ичимда бутунлай ўзбеклашиб кетганман. Мен ўзбекларни ўз халқимдай севаман, ҳурматлайман. Шу важдан баъзи мулоҳазаларимни очиқ айтишга ҳаққим бордир, деб ўйлайман. Кўп йиллик тажрибамда шуни кўриб, афсусланиб юраманки, бизнинг баъзи ҳамюртларимиз орасида одамнинг ўзидан ҳам кўра, мансабига сиғиниш, мансабдор кишиларнинг атрофида юз ўргилиш, соясига пойандоз солиш ёмон авж олган-да. Шунинг орқасида дуруст-дуруст ходимлар хизмат шотисининг юқори поғоналаридан йиқилиб, майиб бўлганини кўп кўрдим. Ахир, одамга нукул «сизники маъқул, терак тепасига сув чиқади, дедингизми? Ҳа, албатта, чиқади», деяверсанг, камчилигини вақтида бетига айтмасанг, у ҳам «мен шунақа зўр одам эканман», деб ўзига биноти ошаверади. Ундаги иллатлар йўқолиш ўрнига баттар болалайди. Танқид — бамисоли бир малҳам. Вақтида малҳам қўйилмаган иллат маддаламасдан иложи йўқ. Кейин бир жойдан тешиб чиқади. Ҳайбатулла Қаҳҳоровичнинг атрофидагилар ҳам чоғимда, шундай иш тутиб, уни ҳаволантириб юборишяпти шекилли-да...

Михаил Васильевич «суҳбатимиз тамом» деган қарорга келдими, соатини олиб қўлига тақди, стул суянчиғига

осиб қўйилган пиджагини олиб эгнига кийди. Даҳлига чиқиб, умивальникда қўлини чайиб келди.

— Хўп, энди нима қилмоқчисиз?

— Ҳайронман...

— Ёшингиз нечада?

— Ўттиз учда.

— Ҳа, ёш экансиз. Ўғлим тенги десам бўлади. Сенсирасам хафа бўлмассиз?

— Йўқ, бажонидил.

— Йўқ эса, ўғлим Ўринбой, бунақа иш битта сенинг бошингга тушган эмас. Хў, биз кўрган кунлар олдида сеники ҳолва. Роса бир йил уйимда товукмижоз тухум босиб ётган пайтларим бўлган. Эрталаб туриб, пешингача нима бўлишимни билмас эдим. Кўчадан машина «дуд» этиб ўтса, «мана, менга келди» деб, юрагим «шув» этарди. Яхшиям, болалигимда рус-тузем мактабида ўқиб, арабча хатни ўрганиб қўйган эканман. Бир узоқ танишим орқали Навоий комитетидан ҳазрати Алишернинг ғазалларини пудратга олиб, сатрма-сатр таржима қилганман, шу билан эр-хотин рўзғорни тебратиб турганмиз. Энди «хўп» десанг, битта маслаҳат: бизнинг канал қурилишида ишлайсан, шаҳарда мол оширувчи базамиз бор. Шунга мудир қилиб қўяман. Вазифанг — станцияга келган юкларни вақтида олиб, машиналарда қурилишга жўнатиш. Жўнатишга улгуролмаганингни вақтинча базага тўктириб қўяверасан. Маошинг — бир юз ўн сўм. Лекин бизда гонорар йўқ. Сендақа бир ҳалол одамга кўпдан зормиз. Қалай?

— Ахир, манави материалларни бир ёқти қилишим керак. Курашдан енгилдим деб чиқиб кетавераманми? Ҳамроалиев номаъқулчилигини авжига чиқараверадими?

— Менга қара, партия тарихини ўқигансан-а? Ҳа, ўқигандирсан! «Стратегия ва тактика» деган иборадан хабаринг борми? Ё уни фақат катта курашларгагина татбиқ этиш мумкин, деб ўйлайсанми? Сен кураш майдонига тушдинг. Энди стратегияни кўзлаб иш тутишинг керак. Ҳозир Ҳамроалиевлар устидан қаерга арз қилсанг ҳам, натижа чиқаролмайсан. Ҳамма аризанг яна Ҳайбатулла Қаҳҳоровичнинг қўлига тушади. У ёғи нима бўлиши ўзингга маълум. Шунинг учун каналда ишлаб турасан. Худо хоҳласа, дегандек, бир ярим йилда канал битади. Унинг очи-

лиш маросимига Тошкентдан катта раҳбаримиз албатта келади. Шунда мендан «тила тилагингни» деб сўраши турган гап. Мен қариб қолдим. Менга ҳеч нарсанинг кераги йўқ. Мен шунда: «Бир ўғлим бор, канал қурилишида жуда яхши хизмат қилди азамат, шунинг арз-додини бир тингласангиз», деб сени унга рўпара қилиб қўяман. Шу билан ҳақ жойига қарор топмаса, менинг юзимга туф деявер!

Ўринбойнинг боши қотди. Журналистикага камоли меҳри зўрлигидан банкдагидек озода, бообрў ишининг баҳридан ўтди, ичкуёвликнинг ҳамма азоб-уқубатларига тишини тишига қўйиб бардош бериб келди. Энди банк ҳам йўқ, журналистика ҳам йўқ, оиланинг ҳам тагига сув кетди. Энди ҳаммасидан маҳрум бўлиб, ёғоч билан темир-терсак ичида юрадимми? Мана, Михаил Васильевич «ишинг — юк олиб, юк жўнатиш» деяпти. Қурилишга ахир, ёғоч билан темир-терсакдан бўлак-нима юк келарди! Бундан кўра колхозга чиқиб кетмон чопгани яхши эмасми! Бари бир ҳам Ҳамроалиевлар билан бошлаган кураши ўлда-жўлда қолаверар экану!

Ўринбой қаршида Черкашин турганини ҳам унутиб, овоз чиқарганича хаёл сура кетди:

— Нега ўшанда Фуад Гареевичнинг гапига кира қолмадим? Нега молия академиясига ўқишга кетмадим? Область банки ҳозир менинг ихтиёримда бўларди... Ҳақиқат учун курашмоқчи бўлибман-а, мен аҳмоқ!.. Мана, оқибати!

— Эй, ука, фаталист экансан!— Михаил Васильевич жаҳл билан стол ёнидаги стулларни бир-бирига уриштириб, ҳожати бўлмаса-да, жойини алмаштира бошлади.— Биласанми, ҳамма ишни тақдирга топшириб қўйиб, ўзи бир чеккада қўл қовуштириб турадиган, Бутун вужуди билан курашга шўнғиб кетмайдиган лўқайд, ўсал, одамларни фаталист дейишади. Сен фаталист бўлма, сенга ярашмайди!

— Ўзингиз бир ярим йил сабр қилишни маслаҳат беряпсизу, энди бундай дейсиз! — Ўринбой ҳам қизишиб кетди.

— Гапимни тушунмабсан. Мен сенга бир ярим йил аммамнинг бузоғидек сўлжайиб ўтир, деяётганим йўқ. Тезоблик қилма, ловиллаб ёниб турган ўтга бекордан-бекор ўзингни урма, деб маслаҳат беряпман. Бировнинг тиззасидаги йиртиқни кўрсатиш учун аввал ўзингникини бут-

лаб ол! Фанимларинг ўзингни том маънода кўчага беиштон ҳайдаб, эл-юртга шарманда қипти-ку! Уларнинг усталигини кўр: юзингга бошлаб қора чаплаган. Энди қаерга борсанг ҳам, гапинг ўтмайди. Шунинг учун сен аввало ўзингни оқлаб олишинг керак. Бунга идорама-идора юриш, аризабозлик билан эришолмайсан. Ҳадеб ариза ёзиб, анавиларнинг (Михаил Васильевич кўли билан шифтга ишора қилди) жигига тегаверсанг, «туҳматчи» деб ўзингни бир балога тиқиши ҳеч гапмас.

— Ундан кўра, қишлоғимга бориб, колхозда кетмон чопсам бўлмайдами?

— Ихтиёринг. Мен сени зўрламайман. Лекин сендан кўра беш-олти кўйлакни ортиқ йиртганимга шу маслаҳатни бердим. Ҳар ҳолда канал — эл эътиборида турган қурилиш. Борсанг, ишчилар оиласининг қозонида қайнайсан. Меҳнатинг тез юзага чиқади. Колхоздан, кетмончидан кўпи йўқ, канал эса, областда битта. Нафақат областда...

Ўринбой ўша куниеқ иш бошлаб юборди. База урушдан илгари қурилиб, нима сабабдандир чала қолган мўрча ўрнида экан. Ҳовлисида узун-калта йўғон ходалар, ҳар хил темир-терсақлар, катта-кичик бўш бочкалар айқаш-уйқаш бўлиб ётибди.

Ўринбой бўш хоналардан бирини супуриб-сидириб, ўзига жой қилиб олди. Бозорга бориб ёнидаги қолган-қутган сармоясига эски буклама каравот, тўшак, адёл, декча, мис чойнак, стакан, пиликли керегаз харид қилди.

Янги иши Ўринбойга дастлабки кунлари жуда маъқул бўлди. Азонда туради, бир пиёла чой ичиб-ичмай, темир йўл станциясига қараб чопади, каналга ёғоч келганми, арматурабоп темирми, цементми — нимаики бўлса, шуларни вагонлардан туширтиради-да, қурилишдан пешмапеш келиб турган машиналарга ортиб жўнатади. Бир нафас бўш вақти йўқ. Одам камлигидан ўзи ҳам ишчилар билан шофёрларнинг қаватига кириб, улар билан баб-баравар куйманади. Ўринбой таниш-билишларнинг назаридан узоқда юрганига, уларнинг: «Ҳа, нима бўлди?»— дея ҳар қадамда берадиган жўя-ножўя саволларидан қутулганига хурсанд.

Кечқурун кулбасига кун бўйи жувоз тортган хўкиздай толиб қайтади. Чой дамлаб ичишга ҳам эриниб, бир бурда

нонни сувга ботириб ейди-да, шу билан каравотга чўзилганича донг қотиб ухлаб қолади. Эрталаб яна шу аҳвол.

Кўпинча ҳордиқ кунлари ҳам иш бўлади. Темир йўл отлиқ муассаса юкингни вақтида олиб кетиб, вагонини бўшатиб бермасанг, пирини ҳам танимас экан. Маълум муҳлатдан эътиборан, соат-ку соат, минут-минутигача ҳисоблаб, жаримасини ундириб олавераркан. Бу — халқ учун, халқнинг пулига бино бўлаётган катта қурилиш деган гап унга чўт эмас. Артелми, қурилишми, заводми, хусусий одамми, мижоз бўлса бўлди, ҳаммаси унга бари бир.

Ўринбой ишга ўтаётганида, Михаил Васильевич: «Илгариги база мудиримиз ландовурлик қилиб, бизни кўп жаримага боғлаб берарди, жон ука, сен мана шунисига эҳтиёт бўл, миллионлаб пул чиқарилгани билан ҳаммаси ҳисобли, жаримага тўлаб юборсак, қурилишга зарар етиб, қаттиқ гап эшитамиз», деб тайинлаган. Ўринбой бу ўгитни қулоғига исирға қилиб осиб олган, шунинг учун база билан станция ўртасида мокидек қатнайди, юк келди дегунча қурилишга сим қоқиб, машиналарни чақиртиради, темир йўлнинг маломатига қолмаслик пайдан бўлади.

Юк ҳам ўзи келаверар экан-да. Энди биттасидан қутулиб, бир-икки кун нафасимни ростлайман деса, орқасидан иккинчиси келиб туради. Юк келмаган тақдирда, қурилишдан бўш бочка ортилган машиналар қаторлашиб туради. Нефть базага чиқиб, Ўринбой кечгача керосин, солярка, бензин, автол, қорамой олиш билан овора бўлади.

Одатда, эрталаб газеталарнинг янги сонларини бир қур кўздан кечирмагунча, Ўринбойнинг томоғидан ҳеч нарса ўтмас эди. Мана, неча ойдирки, газета ўқиш ҳам ўлда-жўлда. Йўл-йўлакай витриналарда учраб қолган газеталарга тасодифан кўз ташлаб қўймаса, бошқа вақт қувиб газета ўқишга қўлиям тегмайди. Тўғри, базага ўтган дастлабки кунлари иши унчалик қисталанг бўлмай, бир-икки бор дўкондан газета харид қилишга қўли тегувди. Ўшанда, область газетасини очиб кўрса, «Машғал чорвадорлар» деган саҳифа берилибди. Унда Ҳамроалиевнинг тўрт квадратга ишланган портрети, ўртада «Теплица» — жон роҳати» деган шеър ҳам бор экан. Шеърни Ҳаким Ҳамдамий ёзибди. Саҳифани ҳам ўша уюштирибди. «Ўлма, Ҳакимбой!» деб қўйди ичида Ўринбой.

Ҳаким — редакцияда, таъбир жойиз бўлса, Ўринбойнинг бирдан-бир яқин (йўқ-йўқ, дўсти эмас, Ҳаким пирига ҳам дўст бўлмаслигига Ўринбой кўп марта қаноат ҳосил қилган) ўртоғи эди. Бунга сабаб коллективнинг ўзагини ташкил этувчи ижодий ходимлар ўртасида энг ёши икковлари бўлиб, боз устига, Ҳаким ҳам Ўринбой сингари унда-бунда шеър машқ қилиб турар, гоҳ-гоҳ фельетон ёзарди. Астойдил зеҳн солган киши Ҳакимнинг юз ва гавда тузилишидан анча-мунча зиддият топиши мумкин эди. Масалан, унинг юзи бўлиқ ва думалоқ бўлса-да, бурни хотинларникига ўхшаш бир чимдимгина, сочлари қалин ва қоп-қора бўлишига қарамай, қошлари куя тушган теридай сийрак эди. Лекин дабдурустдан қараганда, у одамда яхши таассурот қолдирарди. У ҳамма билан очиқ-сочиқ гаплашар, ҳар қандай одам билан тезда эл бўлиб кетар, қўлидан келадими, йўқми, ким нимани илтимос қилса, дамани кесиб ўтирмай, дарров гарданига олиб қўя қоларди. Шу илтимосларнинг кўпини бажо ҳам келтирарди. Чунки шаҳарда бозоркомдан тортиб, то аэропорт кассасигача Ҳакимнинг бирон таниши бўлмаган ташкилот йўқ эди. Борди-ю, бировга бир нарсани ваъда қилиб, устидан чиқолмаса, шу илтимос эгаси яна қайтиб олдига келганида, унинг қўлтиғини қоп-қоп пуч ёнғоқларга тўлғазиб, худди етти беҳиштан бирини текинга тортиқ қилгандай севинтириб жўнатарди. Айни мана шу ҳожатбарорлигини редакцияга ҳам ишлатарди. Ўзи расман хатлар бўлимининг мудири ҳисобланса-да, касаллик, отпусқа ё вақтли сафар натижасида «ўрни бўш қолган» ҳар қандай мудирнинг ишини қилиб кетаверарди. У бошини оғритиб мавзу танлаб, шу мавзуни ўрганиб ўтирмас эди. Унга учта фамилия-ю тўртта рақам бўлса кифоя, лип этиб машинка бюросига кирарди-да, кампир шафтолиқоқи чайнагунчалик муддатда ё саноат, ё маориф ва ё санъат мавзусида очеркми, бош мақолами, лавҳами, хабарми — истаганингизни тайёр қилиб чиқарди. Тўғри, унинг ёзганлари (аниқроғи, машинисткага айтиб туриб, қоғозга туширганлари) аксари мазмунан саёз бўлар, олдингиларини такрорларди-ю, лекин редакциядек иши доим долзарб ташкилотда бунга ҳеч ким эътибор қилмасди. Ахир, карнайнинг «ғат-ғат»и ҳам мазмундан маҳрум бўлса-да, қулоққа ёқади-ку кўпинча!

Ҳаким яхши кийинишни, яхши ейишни хуш кўрганидан улфатнинг фарқига бормасди. Муаллимми, терговчими, бозор паттачисими, магазинчими — суриштирмасдан ҳамма билан ҳамтовоқ бўлиб кетаверарди. Ҳакимнинг бисотида қадимги ва ҳозирги шоирлардан ёдлаб олинган беш-олтита байт-ғазал, ўн-ўн бешта пардали-пардасиз латифалар бўлиб, шулар билан жўраларининг кўнглини хушларди. Кимсан — область миқёсидаги таниқли шоир билан ўтиришганларига булар хурсанд, қорнини дўппайтириб, кайф қилганига бу хурсанд бўлиб, «Ҳаким ака, Ҳаким ака»га ит боқмас, унинг «харидор»лари ортгандан ортиб борарди.

Мана энди ўша Ҳаким «Ҳосилот»дан саҳифа уюштирибди. Ҳа, бу айни унинг ўзига муносиб иш. «Қандингни ур, Ҳаким!»— деб қўйди Ўринбой яна ичида...

Кунлар кетидан кунлар ўтаверди. Ҳаммаси бир-бирига ўхшаш, бир-биридан оғир кунлар. Қурилишда иш авжланган сайин станцияга келадиган юкларнинг кети ҳам узилмай қолди. Ўринбой озиб-тўзиб, бир бурда бўлиб қолди. Кунора олиниб, одеколон билан парвариш қилиб туриладиган соқолга ҳафталаб устара тегмайди. Терлаган пайтда чанг юқиб, қотиб қолаверганидан соч қасмоқлаб, дам сайин бошни қичитади. Яхши ният билан олинган декча, керогаз устига ўн кунда бир чиқса чиқади, бўлмаса, хор бўлиб бурчакда ётаверади.

Яхшиям Қулмат бор экан. Баъзи-баъзида уйига судраб олиб кетади, ё бўлмаса, ўғилчасидан иссиқ-совуқ овқат юбориб туради. Шундагина Ўринбойнинг оғзи қозонда пишган таомга тегаети. Кир-чирини ҳам барака топгур Қулматнинг хотини ювиб беради.

Бир сафар Қулмат уйига олиб боргач, дастурхонга фотиҳа ўқилгандан кейин:

— Ўзингга ўзинг қилдинг-да, ошна,— деди ачиниб,— Ҳаким Ҳамдамийни қара, Ҳамроалиевнинг пинжиге кириб, айшини суряпти. Теплица баайни ўзиники. Қачон кўрсангиз, тагида раиснинг машинаси, кўнгли хушлаган улфатлари билан ўша ёққа зипиллагани зипиллаган.

Ўринбой индамай жойидан кўзгалди. Қулмат билан совуққина хайрлашиб, базага қайтди. Шу-шу Қулмат минг зўрлагани билан уникага қадам босмай қўйди. Аммо бутунлай узилиб кетмаслик учун Қулматнинг ўғилчаси олиб келадиган таомларни қайтармади, кир-чирини ўшандан юбориб турди.

Бир куни Ўринбой станциядан гира-шира қоронғида тушиб келса, база дарвозаси олдида мошранг «Волга» турибди. «Ие, ким бўлди?» — деб дабдурустдан ҳайрон бўлди Ўринбой. Ичкарига кирса, Ҳамиджон шофери билан ҳовлини айланиб юрибди. Ўринбойнинг назарида, кун чиқиб кетгандай бўлди шу топда.

— Ие, келсинлар, келсинлар, қайси шамол учирди, — Ўринбой дўстининг истиқболига кучоғини ёзиб борди. Икковлари қуюқ-пишиқ сўрашишди.

— Шунча мол-дунёни ташлаб юраверар экансиз-да, юрагингизга балли-эй! — деди Ҳамиджон батартиб тахлаб кўйилган ходаларга ишора қилиб.

— Бу мол-дунё сағирнинг мулкидай дахлсиз. Унга тегадиган одамнинг боши иккита бўлиши керак, — деб кулди Ўринбой.

— Қалай, тузукмисиз? — Ўринбой кулбасини очиб, меҳмонни ўша ерга бошлаб киргач, Ҳамиджон ҳол сўради.

— Раҳмат. Мана, ўзингиз кўриб турибсиз-ку.

— Кўринишингиз яхши. Сал хипча тортибсиз, холос. Ундай десам, илгариям жуда семиз эмас эдингиз.

— Ҳа, ўтиб турибмиз-ку...

Ўринбой керогазга ўт ёқиб, чой қўймоқчи эди, Ҳамиджон қайтарди:

— Илтимос, овора бўлманг. Бирров кўриб кетай деб келдим. Иш тиқилинч. Биласиз, пилла босиб кеп қолди. Кетмасам бўлмайди...

— Бирпасда қайнайди-да.

— Йўқ, керакмас. Келинг, ўтиринг. Гаплашиб олайлик. Ҳамиджон пича ўйланиб турди. Сўнг гап бошлади:

— Дўстим, «Банданинг боши — оллонинг тоши» деганлар. Вазнингиз тўғри келмайди, десам, ишонмадингиз. Майли, бўлар иш бўлди. Энди бир маслаҳат, шу ерда жонни койитиб юргунча, мен билан колхозга чиқиб кетмайсизми? Биз оч бўлсак — оч, тўқ бўлсак — тўқсиз.

— Нима иш қиламан чиқиб?

— Нима иш қилардингиз? Ўзимизнинг эски касбимизни қиласиз-да! Хоҳланг — бош бухгалтерлик, хоҳланг — иқтисодчилик. Менга қолса, раисликниям берардим, ихтиёрим ўзимда эмас!..

— Илтифотингиз учун қуллуқ, дўстим. Лекин маслаҳатингизга бу сафар ҳам юролмайман. «Майхонага кирма,

киргандан кейин чиқма», деган гап ҳам бор. Мен кураш бошладим, энди шуни охирига етказмасам бўлмайди. Жонимни койитиб, мана шу ерда салкам ҳаммол бўлиб юрганимнинг боиси ҳам шу.

— Шунақа денг. Ҳалиям оёғингиз узангида экан-да, — Ҳамиджон бармоғини тишлади. — Хўп, хайр бўлмаса, — деди-да, ўрнидан турди. Остонага етганда тараддуланиб тўхтади. Сўнг қайрилиб, Ўринбойга қоғозга ўроғдиқ бир нарса узатди: — Ақалли шуни олиб қўйинг...

Ўринбой бунинг пуллигини дарров фаҳмлади. Олса — тешиб чиқмасди. Лекин орияти зўр келди.

— Йўқ, раҳмат. Ҳозирча топганим етиб турибди. Зориққанамда ўзим айтаман.

— Ҳм, — дея Ҳамиджон шартга дарвоза томон юрди. Ўринбой уни машинагача кузатиб қўйди:

— Қуруқ кетяпсиз-да, Ҳамиджон, яхши бўлмади.

— Ўзингиз кишини қуруқ қайтардингизу, — синиқ овоз билан жавоб қилди Ҳамиджон. — Хўп, хайр, жилла бўлмаса, ҳордиқ кунларингиз қишлоққа бир чиқинг. Кутаман!

Дўстини жўнатгач, Ўринбойнинг юраги ғаш тортиди: иши бошидан ортиб юрган одам ўшандан шунга овора бўлиб келса-ю, унинг шахтини қайтарди-я. Яхши қилмади шуни. Пулни олиб қолаверса бўларди. Ойлигининг учдан бири болаларнинг нафақасига кетиб, тийинни тийинга зўрға улаб юрибди ўзи. Шундай пайтда, беш-тўрт сўм пул ортиқчалик қилмас, қайтага елкасидаги машаққатлар юкини сал енгиллаштириб, кўкрагини кўтариб олишига ёрдам берарди.

«Ҳа, майли, олмаганим ҳам бир ҳисобда маъқул. Орага пул аралашса, дўстликдан путур кетади. Мени одам деб йўқлаб келибдими, шунинг ўзиям катта гап. Қадимги юнонлар «дўсти йўқ одамни ўлдиришлар», дейишар экан. Менинг бир эмас учта дўстим бор. Бири — Михаил Васильевич, бири — Ҳамиджон, яна бири — гапида маза-матра бўлмасаям, ўзимнинг Қулматим. Демак, менинг яшашга ҳаққим бор!» — шуларни хаёлидан ўтказар экан, Ўринбойнинг кўнглидаги бояги ғашлик бирпасда ёзилиб, вужуди ғурурга тўлди.

Кейин Ҳамиджоннинг «шунча мол-дунёни ташлаб юр-верар экансиз-да», деган гапини эслаб, ўйланиб қолди: «Дарҳақиқат, базада қоровул йўқ. Кундузи ўзим ҳар ёқда юраман. Юртгарчилик, биронта ярамас одам машина олиб

келиб, ходаларни юклатиб кетса кетаверадиям-да. Бунга қарши бирон чора топиш керак».

Ўринбой станциядаги пилорамада тахланган ходалар бир-бирига скоба қоқиб бириктириб қўйилганини кўрганида, «ие, нимага шундай қилинди экан-а?» деб ҳайрон бўлганди. Маъносини энди тушунди: ходани жойидан қўзғатиш учун аввал скобасини кўчириб олиш керак. Бу осонлик билан битадиган иш эмас!

Эртасига Ўринбой механика заводидан скоба олиб келиб, ходаларни ана шу зайлда бириктираётган эди, кўча тарафдан бир машина босиб-босиб сигнал берди. Овозидан «газик»ка ўхшайди. Ўринбой югуриб бориб дарвозани очди. Ҳақиқатан Михаил Васильевичнинг машинаси экан. Машина ҳовлининг эртасига бориб тўхтади. Михаил Васильевич секин тушди-да, Ўринбой дарвоза олдидан келгунча кутиб турди.

— Қалай, тузукмисан?

— Раҳмат, ўзингиздан сўрасак? — Ўринбой базани олгандан бери Михаил Васильевични кўрмаган эди. Ундаги ўзгаришни: кўзлари ичига кириб кетганини, юзлари қорайиб, шамолда ёрилганини, лабларидаги порсинлар кўча бошлаганини дарров пайқади.

— Э, биздан сира сўрама! Иш борган сари болалаб кетяпти. Яхшиям, «иш-ш» деган, агар «хиҳ» деса борми, ўлдириб қўяркан-да! — Михаил Васильевич ўз гапи ўзига наша қилиб, ҳузур билан кулди. — Менга қара, ўзингниям кўриб бўладими? Неча марта шаҳарга тушганда атайлаб шу ёқдан ўтдим — тополмадим сени?

— Базада кам бўламан. Ҳали у ёқда, ҳали бу ёқда...

— Ҳа, тўғри. Сенинг ишинг кўпроқ югур-югур билан битади. Ишқилиб, мендан хафамасмисан?

— Йўқ, нега хафа бўлай!

Михаил Васильевичнинг кўзи ходалар тагида ётган скобаларга тушди.

— Анавиларни сен қоқяпсанми?

— Ҳа.

— О, асил хўжалик ходими экансан-у, бекор редакцияда юрган экансан-да!

— Канал ҳам анча жойга жилиб қолгандир?

— Жиляпти, ўғлим, жилмай қайга борарди. Лекин жуда галваси кўп бу ишнинг. Ҳали қарасанг, «Гипроводхоз» иш чертёжларини вақтида юбормай хит қила-

ди, энди қарасанг, экскаваторнинг бир жойи синиб, хунобингни оширади. Дунёнинг ишлари миркам икки-лигини шундан билгинки, илгари кетмон, белкуракда канал ковлаганимизда одамга зорикмас эдик, энди минглаб одамларнинг ишини бирпасда дўндириб ташлайдиган механизмларимиз бўла туриб, одам етишмайди. Шу механизмларнинг тилини биладиган одамни айтаманда. Азамат экскаваторчиларимиз икки сменалаб ишлашяпти. Лекин бунақа оғир ишда юрган кишиларнинг машини зўр бўлиши керак. Энди буни кўр: таъминот бўлими иссиқ овқатга гўшт топиб беролмаяпти. Бутун бошлиқ шаҳар кушхонасида мол-қўй сўйилмаётган эмиш. Ҳаммаёқда «урра, урра, гўшт планини унча қилдик, мунча қилдик», деган дабдалару, битта-ю битта катта қурилишга гўшт етказиб беришолмайди. Гўшт плани қоғозда бажарилаётгани рост экан-да, демак! Бунинг жабрини мана биз тортяпмиз!

Михаил Васильевич ҳовлининг атрофига диққат билан разм солиб чиқди. Ўринбой турадиган хонага бирров назар ҳам ташлаб қўйди.

— Тирикчиликдан камчилигинг йўқми?

— Йўқ, раҳмат.

— Бўлса, тортинмай айтавер. Шундай катта каналда ишлаб оч қолсанг айб бўлади.— Ўринбойнинг елкасига мамнунлик билан қоқаркан, қўшиб қўйди.— Балли! Биздагилар сенинг ишингдан хурсанд. «Шундай эпчил йигитни қаёқдан топдингиз» дейишяпти. Омон бўл, ўғлим.— Машинасига чиқиб ўтиргач, шофёр моторни ўт олдиргандан кейин олдига имлаб чақирди-да, деди: — Ҳазрат Алишернинг бир байти шу топда эсимга тушиб қолди. Адашмасам, бундай эди:

Хижрони висолин кўпу оз дема, Навоий,
Юз шукр деким, кўпи кетиб, ози қолибтур.

Хўп, кўришгунча!

«Шириң сўз — жон озиғи». Бу ҳикматнинг тўғрилиги-га Ўринбой шу куни умрида биринчи марта чинакам ишонч ҳосил қилди. Неча ойдан бери тинимсиз қимирлайвериб, ердан машинага, машинадан ерга юк олиб-қўявериб, Ўринбойнинг бўғин-бўғинлари бўшашиб кетган, елкаси, бели, иккала тиззасида мадору мажолдан

асар қолмаган эди. Ҳаммадан кўра бу дўзах азоби, назарида умрбод давом этадигандай, ҳали-бери ёруғликнинг юзини кўрмайдигандай туюларди ўзига. Лекин Михаил Васильевични бир марта кўриб, унинг меҳрибонлик билан айтган сўзларини, самимий мақтовини эшитди-ю, худди бир ҳакими ҳозиқ томирларига жонбахш дармон дори қўйгандай чарчоғи тамом ёзилиб, бирдан тетик тортиди. Айниқса, Михаил Васильевичнинг хайрлаша туриб, ҳазрат Навоидан ўқиган байти Ўринбой учун зим-зиё тун қўйнида лов этиб ёниб кетган қирқинчи чироқдай бўлди.

Ҳижрони висолин кўпу оз дема, Навоий,
Юз шуқр деким, кўпи кетиб, ози қолибтур.

Демак, канал ҳам битай деб қолибди, Ўринбойнинг кўкрагига офтоб тегадиган кунлар ҳам узоқ эмас!

Михаил Васильевич ўзининг Ўринбойга муҳаббати фақат маънавий кучга эга бўлмай, моддий кучга ҳам эгаллигини эртасигаёқ исботлади: Ўринбой станцияда вагонлардан тарақа-туруқ этиб арматура тушираётганида, қурилиш кассири уни ўша ердан излаб топиб, қўлига бир ойлик маошини тутқазди. «Бу — сизга бошлиқликнинг буйруғи билан берилган мукофот», деди. Зап зўр иш бўлди-да бу! Ўринбойнинг эғни тўкилиб тушаётган, кўча-кўйда юрганда одамлардан ор қилгудек даражага келиб қолганди. Ўринбой кечга яқин шартта шаҳар универмагага бориб, уст-бошини бир қур эмас, икки қур янгилаб олди.

Кунлар яна ўз мароми билан ўтаверди. Ўринбой янги касбига хийла кўникиб қолди. Бир чеккаси, шу ишга кирганига сал хурсанд ҳам бўлди. «Юз йил яшасанг, юз йил ўқиб-ўрган», деганларидек, ҳаётнинг ўзи учун бутунлай қоронғи бўлган янги қирраларини кўрди, янги танишбилишлар орттирди. Хуллас, Ўринбойнинг ою кунлари ақалли сиртдан қараганда, беозор, беташвиш ўтаётгандек эди. Лекин...

Ҳордиқ куни Ўринбой керовгазга шўрва ташлаб қўйиб, букланма каравотда чўзилиб ётганди. Неча замондан бери тиндим деганиям шу эди ўзи. Дабдурустдан остонада атлас кўйлак кийган, бошига гулдор дурра ўраган бир аёл тикка бўлди. Ўринбойнинг юраги «шиғ» этиб кетди. Қара-

са — Сабоҳат. Илгаригидан яна ҳам тўлишиб, лўлаболиш-дек думалоқ бўлиб қолибди.

Ўринбой дик этиб турди-да, қозикдан кўйлагини олиб кияркан, чақирилмаган меҳмонни стулга таклиф қилди:

— Келинг, ўтиринг.

Ўринбойнинг юраги бу бемаврид «ташриф»нинг сабабини тезроқ билиш иштиёқида гупиллаб урарди.

— Келдим, тузукмисиз? Дадамлар, онамлар сўраворишди.

— Раҳмат, қизлар яхшими?

— Яхши.

Сабоҳат хонага синчков кўз югуртираркан, нимадан-дир хурсанд бўлгандай оғзининг таноби қочиб, истехзо билан илжайрди.

— Нега ақалли қизларингизни йўқлаб бормайсиз деса-сам, туришларингиз шоҳона экан-да,— деди ниҳоят кесатиқ билан.

— Ҳа, шоҳона бўлмасаям, ўзимизга яраша,— деб қўя қолди Ўринбой. Дарҳақиқат, уйдан чиқиб кетганидан бери у қизларини йўқлаб боргани йўқ. Уларни соғинар, кўргиси келарди-ю, аммо юраги безиллаб қолганидан ўша турқи совуқ даргоҳга сира оёғи тортмас эди. Буни Сабоҳатга айтиб ўтиришни ўзига эп кўрмади. Бундан кўра, гапни калга қилишга тиришди: — Хўш, хизмат?

— Ҳа, шунақа жонингизга текканмидим, бир пиёла чой тутмай, «хўш, хизмат» дейсиз?

— Чой қўйишга керогаз банд. Бўшагунча, дамингиз қайтиб қолади. Хўш, хизмат?

— Бекор, ўзим кўргани келдим.

— Сизга қувлик ярашмас экан. Мақсад нима, мақсадни айтинг!

Собиқ эри ўзининг ташрифини хуш кўрмай, астойдил бетоқат бўлаётганини сезиб, Сабоҳатнинг чеҳрасидаги зўрма-зўраки илжайиш сўнди, ҳақиқатда ҳам мақсадга ўтиб қўя қолди:

— Мени дадам юбордилар. «Ўғлим энди менинг кўнглимдаги ишни топиб олибдилар, мана, бизга касаба бўлиб қолибдилар. Ҳар қанча гуноҳлари бўлса, ўтдим. Мастликда ҳар иш бўлади. Иссиқ уйларига қайтсалар, бағримизни очиб кутволамиз», дедилар.

— Шуми?

— Шу.

— Ҳали мен гуноҳқору сизлар оппоқ экансизларми?— Сабоҳат жим ерга қараб олди. Ўринбойнинг қони қайнаб, чакка томирлари ўйнаб чиқди, у хуружга келиб, гапини давом эттирди:

— Мана, икковимиз ёлғиз ўтирибмиз. Неча йил бир ёстиққа бош қўйганмиз, икки гулдек фарзандимиз хурмати, рост айтинг: ўша куни мен мастмидим, сизга қўл кўтардимми?

Сабоҳат яна жим қолганича амиркон туфлисининг учидан ер чиза бошлади. Роса ўйлаб, ўйини қиёмига етказгач, бошини кўтарди, дарғазаб кўзларини Ўринбойга тикиб:

— Ҳа, маст эдингиз! Ҳа, мени урдингиз!

— Шунақами? Бўлмаса, нега келдингиз, жўнанг,— Ўринбой жаҳл қўли билан эшикка ишора қилди.

— Жўнасам, жўнайвераман. Ҳе, шу уйларинг ордона қолсин! Ит қишлоқи, бит қишлоқи! Ўзинг ҳам ниятингга яраша кун кўряпсан-ку! Ҳали бундан баттар бўласан. Худое худовандо, кўзингга тупроқ тўлмагунча кўнглим ўрнига тушмайди. Ҳе, ўлиб кет!

— Йўқол-ей...— Ўринбой камоли ғазоби ошганидан Сабоҳатнинг тирсагидан ушлаб остонага элтиб кўйди. Сабоҳат то дарвозадан чиққунча оғзига келганини бўғзига ютмай, Ўринбойни қарғаб кетди.

Шу билан ҳордиқ ҳам, ҳафсала билан қайнатилаётган шўрва ҳам ҳаром бўлди...

Шундан икки-уч ҳафта ўтгач, Ўринбой станциядан кеч қайтиб энди ётишга ҳозирланиб тургани, дарвоза устига қаттиқ тақиллади. «Оббо, ким бўлдийкин? Бунақа бемаҳалда биров чақириб келмасди-ю», деб ҳайрон бўлди Ўринбой. Тошчироқни ёқиб, ташқарига чиқди. Не кўз билан кўрсинки — рўпарасида Ҳамроалиев турарди. Сал ширакайфроқ.

— Салом алайкум, ота ўғли, омонмисиз?

— Сиз сўрагандан бери. Хизмат? — деди Ўринбойнинг энсаси қотиб.

— Аввал қўлни беринг, кейин «хизмат»ни сўранг.

Ўринбой истар-истамас қўлини узатаркан, бехосдан қичитма ўтни ушлаб олгандай ижирғанди.

— Энди кулбаи ҳосингизга таклиф қилинг, ота ўғли,— деб сурбетлик қилди Ҳамроалиев.

— Гапни шу ерда битираверамиз. Айта қолинг.

— Ҳа, биронта хонимчани қамаб чиққанмисиз, ичкарига бошлагани кўрқяпсиз?

Энди уни ичкарига олиб кирмасликка илож қолмади. Бўлмаса, бу баттол ҳар қанақа ғийбат тарқатишдан ҳам тоймайди.

— Хўп, юринг бўлмаса,— дея таклиф қилди Ўринбой беихтиёр.

— Ҳой, Нормат, боягини опкел! — қоронғида кўчанинг нариги бетига қараб хитоб қилди Ҳамроалиев. Шундагина Ўринбой нариги бетда турган машинанинг тархини элас-элас кўрди. Машина эшиги тарақ этиб очилиб-ёпилиб, шофёр Ҳамроалиевнинг қўлига битта пакет келтириб берди.

Ҳамроалиев пишиллаганича пакетнинг ичидан пишган бутун товук, беш-олтита коса-косадай помидор, бир шиша коньяк олиб, Ўринбойнинг хонаки столига қўйди.

— Қани, ота ўғли, пичоғингиз борми, манавиларни тўғраб ташланг,— Ўринбойни ўзининг хизматкори қаторида кўриб, буйруқ қилди Ҳамроалиев. Ўринбой серраиганича унга қараб тураверди. Ҳамроалиевнинг ранги аввалгидан ҳам заҳил тортибди. Қизиқ, шунча маишат қилади-ю, нега баданига юқмайди? Ё бирон бедаво дарди бормикин? Одамлар уни тирноққа зор, дейишади. Наҳот, шу одам фарзанднинг ғамини чекса?

— Нега серраясиз? Тўғранг буларни!

Ўринбой сесканиб, ўзига келди.

— Гапингиз бўлса, шусиз ҳам айтавуринг. Мен ичмайман.

— Ичмайман? Ҳа, қачондан бери?

— Ҳа, ичмайман.

— Кўйинг, бунақа бемаза гапларни. Ичмайман эмиш! Ичасиз! Мен билан ичасиз!

— Йўқ, ичмайман. Агар шунинг учун келган бўлсангиз, янглишибсиз. Мен сизга улфат бўлолмайман.

— Бўласиз, нега бўлмас экансиз! Мен сиз билан ярашгани келдим. Банкда сиз менга ҳалигидек, нима деймиз, иш кўрсатган эдингиз. Редакцияда, кечирасизу, биз ҳам энди қўлдан келганча, сал-пал хизмат қилдик. Хуллас, футболчасига биру бир бўлдик. Яъни ўйинни дуранг қилдик. Уришиб, яқинлашган одамларнинг дўстлиги туя жу-

нидан тўқилган арқонданам пишиқ бўлади. Келинг, сизам, менам бир-биримизга ҳеч нарса қилмадим, дейлик-да, дўст бўлайлик! Ахир, ўзингиз газетада ишлаганингизда, «дўстлик, дўстлик!» деб кўп қоғоз қорайтиргансиз-ку!

— Йўқ, сиз билан биз дўст бўлолмаймиз, тупроғимиз турли жойлардан олинган.

— Ҳа, муғамбир, сен билан менинг қишлоғим бошқа-бошқа демоқчисиз-да,— айёрона кўзини қисди Ҳамроалиев. Ўринбойни қучоқламоқчи бўлиб, қучоғини ёзган эди, Ўринбой орқасига тисарилди.— Кўйинг унақа эски, қолоқ гапларни! Африкадаги ҳабашлар билан дўст бўлиб кетяпмизу сен билан биз нима — бир миллатнинг болаларимиз-ку!

— Бир миллат боласи бўлганимиз, бир тилда гаплашганимиз билан дилимиз бошқа. Ўртамизда катта ғов бор. Уни бир улуғ шоир «Қизил баррикада» деб атаган. Сиз шу баррикаданинг у томонидасиз, мен бу томонидаман.

— Ҳе, баррикада-маррикадангизни кўйинг! Унақа илмий гапларга бизнинг ақлимиз етмайди. Келинг, манавини ичайлик! — Ҳамроалиев ёнидан кумуш пойнакли қинга тиқилган пичоқни олиб, помидор тўғрашга тушди. Шишани очиб, столдаги қиррали стаканларга қуйди.— Қани, олинг! Мановини ичиб, ярашамиз. Кейин суюнчисига бир иш қиламиз.

Ўринбой шу «бир иш»га қизиқиб қолди, ичиш ниятида бўлмасаям, шуни билиш учун стаканни олиб уриштирди. Уни лабига теккизганича ушлаб турди-да, Ҳамроалиев ўзиникини бўшатгач, ҳатто ҳўпламай ҳам секин ёнига олди. Ҳамроалиев газак қилиш билан овора бўлиб турганида, билдирмай ерга тўкди.

— Биласизми, нима иш қиламиз? — Аввалги кайфи устига янгиси замлангани учун турган жойида гандирак-лаб гапирди Ҳамроалиев,— олдин манавини олиб, чўнтакка уринг,— у ёнидан бир боғлам эллик сўмлик чиқариб Ўринбойга узатди, у жирканиб бурнини жийиргач, пулни столнинг четига қўйди.— Бу ерда бунақа қилиб яша-шингиз менга ёқмайди. Зариф аканинг қизига, ярашмайман, дебсиз. Жуда соз! Мен ўзим сизни ўз колхозимиздан онаси ўпмаган қизга уйлантириб қўяман. Шу билан

қарабсизки, бизнинг колхозга аъзо бўлиб турибсиз-да. Аъзо бўлгандан кейин кемага тушганнинг жони бир, станцияга келаётган ёғочлардан бир вагонини енг ичида колхозга оширворсангиз, ора очик бўламиз-кетамиз! А, лаббай?

Бу гаплар Ўринбойнинг миясидан кириб, товонидан чиққан ўқдай аъзойи баданини қақшатиб юборди. Жон аччиғида коньяк шишасини ҳовлига итқитди-да, стол устидаги товугу, пулу, помидору — ҳаммасини йиғиштириб пакетга солиб, Ҳамроалиевнинг қўлига тутқазди, орқасини ўзига ўгирволиб, кетига уст-устига тепаркан:

— Жонингдан умидинг бўлса, жўнаб қол, бўлмаса, бир нарса билан ўлдириб қўйсам, уволинг менгамас! — деб бақирди.

— Э-э, — деганича Ҳамроалиев қандай бехосдан келган бўлса, шундайича бирпасда зим бўлди қолди. Фақат кўча тарафдан сокин кечада машинанинг гувиллаб ўт олгани кулоққа чалинди, холос...

Орадан бир йил ўтди. Яна баҳор келди. Бу баҳор ишни дастлабки кунлариданоқ ер-кўкни тандир каби қиздиришдан бошлади. Тоғлардаги музлар барвақт эриб дарё суви кундан-кунга ортаверди. Ёзнинг бошларига бориб, дарё қирғоқларидан тошиб чиқди, атрофдаги дала, тўқай, қишлоқларга қараб ёйилиб берди. Шу тошқин чоғида «Марказ» каналининг тупроқ тўғонини дарё ўмариб, ҳали битмаган каналга ўзини урибди, деган совуқ хабар етиб келди Ўринбойнинг қулоғига. «Оббо, бу йил кузда канал очилса, менинг ишим ҳам ўнгидан келиб кетарди, энди чатоқ бўпти-да», деб ўзини қўйгани жой тополмай қолди Ўринбой. Каналга борай деса кўприқдан ўтиб бўлмас эмиш. Шу ваздан у ёқдан ҳам машина келмай қолган. Қурилишнинг юкларини автотрестдан машина кира қилиб, базанинг ўзига ташитяпти.

Яна бир-икки кундан кейин область сув хўжалиги бошқармасига кириб, «қурувчилар дарёнинг йўлини тўсишга муваффақ бўлдилар, каналга унчалик қаттиқ зарар етгани йўқ, шундай бўлсаям, иш яна бир йилга чўзилса керак», деган хабарни эшитиб, кўнгли сал таскин топди. Энди Ўринбой ўзидан ҳам кўра, Михаил Васильевичнинг, юзлаб қурувчиларнинг ғамини қилар, буларнинг шунча меҳ-

нати зое кетадими, деб юраги туз сепгандек ачишарди. Хайрият, фалокатлари арибди!

«Ҳар бир ёмон нарсанинг ҳам бир яхши томони бор», деган гап тўғри чиқиб, тўғонни сув олгандан кейин каналнинг довруғи жуда данғиллаб кетди. Ҳар тарафдан келадиган юклар аввалгидан икки ҳисса кўпайди. Ўринбойнинг ишига иш қўшилиб, «қурилишни кўриб келаман», деган нияти бари бир амалга ошмай қолаверди. Уни қарангки, у ўзи ишлаб турган қурилиш ҳақидаги янгиликларни газеталардан ўқиб билиб оларди: ўша пайтда каналдан мухбирларнинг қадами узилмас эди.

Ниҳоят, кеч кузга бориб, Ўринбой ҳам ниятига етадиган бўлди. Ҳисобчи: «Ҳужжатларини шу ерга келиб топшириб кетсин. Йиллик ҳисобот тузиш билан банд бўлганим учун ўзим шаҳарга тушиб, ҳужжатларини ҳар сафаргидек қўлидан олиб келишга вақтим йўқ», деб айтиб юборибди бир шофёрдан.

Гарчанд Михаил Васильевич, канални механизмлар билан барпо қиляпмиз, деган бўлса-да, Ўринбой эски тасаввурларга кўра, қурилишда сон минг одамлар қўлларига метин, белкурак, кетмон ушлаб тупроқ билан тош қазиб чиқаришади, ишдан кейин ертўлаларда тунашади, деб юрарди.

Лекин Ўринбой бу нарсалардан биронтасини ҳам кўрмади. Канал ёқасида лой аралаш тупроқдан баланд дамба ҳосил бўлган. Бу экскаваторнинг иши эканлиги унинг чўмичи сирғаниб чиққан пайтда, тупроқ уюмининг у ер-бу ерда қолган силлиқ изларидан билиниб турибди. Ўзанинг битган қисмига икки ёндан қопланган бетон офтобда кумуш рангда товланади. Вагонлардан опичлаб туширган қоп-қоп цементлари бу оби ҳаёт дарёсининг баданига совут либос бўлганини кўриб, Ўринбой ич-ичидан қувонди. Салдан кейин бир қаватли ёғоч уйлардан иборат ширингина шаҳарча бошланди. «Озиқ-овқат», «Саноат моллари» деган лавҳалар кўзга ташланди. Уйчалар ўртасидаги ялангликларда аёллар куйманишиб юришибди: бири кир ювяпти, бири манқалга қозон осиб, овқат пиширяпти. Ҳа, бу ер ростакам шаҳарнинг ўзи экан. Ертўлаларда кун кечириб, канал қовланадиган замонлар илалабанд ўтмишда қолиб кетибди!

Ўринбой кечга томон бухгалтерияда ишини битириб, шаҳарга қайтмоқчи бўлиб турган эди, Михаил Васильевич уни йўқлаб қолди. Черкашиннинг кабинети ҳам мана шу кўп хонали ёғоч иморатнинг ичида экан. Кабинетда ортиқча ҳашам йўқ. Тўрда, одатдагидек, хона соҳибининг столи, унга қапиштириб кўндалангига яна бир стол қўйилган. Икки тарафда қатор стуллар. Бошлиқнинг орқасидаги деворга канал трассасининг харитаси осилган. Трассанинг битган жойларига қизил қаламда байроқчалар шакли туширилган. Ўринбой дарров уруш пайтини эслади. Ўшанда кўшинларимизнинг илгари силжишига қараб, мамлакат харитасига байроқчалар шаклини тушириш жуда урф бўлганди.

Ўринбой кирганида, Михаил Васильевич ғўлабирдан келган оқ юз, малла соч, полвон тахлит, ўттиз ёшлардаги рус йигити билан гаплашиб ўтирган экан. Йигитнинг эгнидаги катак-катак костюми, оёғидаги учи нишдор туфлисига қараганда, унинг бу ерлик эмаслиги билиниб турарди.

— Кел, ўтир, — деб жой кўрсатди Михаил Васильевич Ўринбойга. — Ишинг битдими? — Тасдиқ жавобини олгач, давом этди: — Бўлмаса, бугун шу ерда қоласан. Манави ўртоқ, танишиб қўй (Ўринбой туриб бориб, отини айтиб қўл узатди, йигит ҳам унга жавобан «Леонид Пархоменко» деб ўзини танитди), Москвадан келган. Ҳамкасбинг. Мен еттинчи участкага мажлис ўтказгани кетяпман. Шу ўртоқни менинг ётоғимга олиб кириб, зериктирмай ўтирасан. Мана, қалит. Идорадаги қизлардан биронтасига айтсанг, кўрсатиб қўйишади. Озиқ-овқат ўша ернинг ўзида бор. Паловни қоровул элтиб беради. Бўпти, келишдик!

Михаил Васильевичнинг ётоғи қатор тушган уйлارнинг ўртасида экан. Бу ерда ҳам унча дабдаба йўқ. Бир даҳлиз, бир уй. Уйда учта темир каравот. Ўртада тўгарак стол. Беш-олти стул. Ўнг тарафда «ЗИЛ» холодильникни. Ёнида сервант. Меҳмонга бу хона таниш экан шекилли, кира солиб, тўрдаги каравот олдига борди-да, энгашиб тагидан чамадон олди. Уни очиб, титкилай бошлади. Бунгача Ўринбой сервант билан холодильникни «тафтиш» қилиб, нима бор-нима йўқлигини текшириб чиқди. Нон бор экан, пишлоқ, колбаса, помидор, пиёз, узум, қирқма

қовун, анжир, шафтоли, оғзи очилган бир шиша «Пойтахт» ароғи. Ўринбой пиёздан олиб, ликопга майдалай бошлади... Бунгача меҳмон ишини битириб, стол ёнига келди.

— Биламан, нима қилмоқчи эканингизни, — деди хушнуд кулиб. — «Шакароб» қилмоқчисиз, шундайми?

— Бизнинг ибораларни дарров ёдлаб олибсиз-ку, қойил!

— Ёдламай-чи! Бир ҳафта бўляпти келганимга. Қаерга борсак, меҳмондорчиликнинг қизиғи «шакароб»дан бошланади. Кўп жойларда бўлган эдим-у, аммо бунақа меҳмондўст одамларни энди кўришим. Номини ҳам эшитмаган овқатларни еявериб, бўкиб қолдим.

— Зерикмадингизми ишқилиб?

— Ҳе, бунақа одамлар ичида зерикишга қўл тегмайди! Қолаверса, ўз юртингда мўрилардан чиққан тутун ҳам муаттар ва ёқимли туюлади.

Боя «Леонид Пархоменко» деб ўзини таништирганида, Ўринбойга унинг исми шарифи таниш кўриниб, «Москвада чиқадиган марказий газеталардан бирининг чет эллардан ёзиб юрадиган шундай мухбири бор, ўша эмасмикин», деб ўйлаганиди. Меҳмоннинг кейинги гапидан Ўринбойнинг тахмини тўғрига ўхшайди.

— Сиз Вьетнамда бўлгансиз-а? — сўради Ўринбой.

— Ҳа. Нимайди? Сиз ҳам бўлганмисиз?

— Йўқ, менга йўл бўлсин! Вьетнамдан ёзган очеркларингизни ўқигандим.

— Шунақами? — меҳмон жонланиб, Ўринбойга яқинроқ келди. — Қалай, ёқибмиди?

— Жуда, Хо Ши Мин бува билан учрашган пайтингиздаги манзара боягидек кўз олдимда турибди. Унинг хузурингизга резинка кавушда чиққани, «манави серҳашам кошоналарга сира ўрганолмаяпман», деб мўъжазгина хонага бошлагани. Улуғ одам ҳам шунақа хоксор бўладими...

— Ҳақиқатан шундай. Хо Ши Мин ниҳоятда камтар, хоксор одам. Куч ҳаммавақт ҳам гавдага, оғиз кўпиртириб гапиришга қараб бўлавермас экан-да. Лекин руҳан бардамликка келганда, ундан зўр одам кам топилади.

«Шакароб» тайёр бўлди. Ўринбой мева-чеваларни, нон, пишлоқ, колбасани олиб, дастурхонга терди. Ароқдан рюмкаларга тўлдирди.

— Хўп, танишганимиз учун! — дея қадаҳ таклиф қилди меҳмон.

Газак қилиб ўтиришаркан, у гап қотди:

— Боя Черкашин сизни «ҳамкасб», деди менга. Сиз ҳам журналистмисиз?

— Ҳа.

— Журналистликни ташлаб, қурилишда базага мудирлик қиялпсизми?

— Шунақа.

— Нима, журналистикадан зерикдингизми? Бундай дейишимнинг боиси, журналистликни ташлаб бошқа ишга ўтиб кетган одамни ҳеч тасаввуримга сиғдиролмайман. Бизнинг касбимиз тузини бир татиган одам ўла-ўлгунча шу касбнинг шайдоси бўлиб қолади. Тўғрими?

— Тўғри, — Ўринбой суҳбат унинг юрагидаги нозик торларга тақалиб бораётганидан ўзини ноқулай сизди. Гапни чалғитиш учун яна рюмкаларни тўлдирди: — Қани, сизнинг ижодингиз гуллаши учун!

Лекин меҳмон бўш келмайдиган хилидан экан.

— Кечирасизу, менинг саволимни жавобсиз қолдирдингиз. Журналистикадан кетишингизга бирон сабаб борми?

— Албатта.

— Масалан?

Ўринбой ўнғайсизланиб, столдаги пичоқни беҳожат дастурхонга артиб, тозалай бошлади. Кейин овози қалтираб, зўрға:

— Бунинг сабабини битта сўз билан айтиб бўлмайди. Бир бошдан гапирсам, зерикиб қоласиз, — деди.

— Йўқ, нега? Бутун вужудим қулоқ, — дея астойдил қизиқиш билдирди меҳмон. Буни исботлаш учун бўйнидаги галстугини тамоман ечиб стул суянчиғига илди.

Ўринбой бошига савдо тушганидан бери учинчи марта ўз достонини бировга тиш ёриб гапиришга мажбур бўлди. Пархоменко унинг ҳикоясини эшитаркан, дам гижиниб ўрнидан туриб кетар, дам сигарета ёқиб тутатар, дам мушти билан столга уриб қўярди.

— Шуми? — деб сўради у Ўринбой ҳикоясини тугатгач. — Э, овсар экансан-ку, — шарақлаб кулиб, Ўринбойнинг кифтига қоқди у. — Сенсирганимга хафа бўлма. Касбдошмиз. Мени ҳам Лёня деявур. Ахир, октябрь Пленуми

бўлди-я, шундан кейин ҳам бирон жойга арз қилмадингми? Субъективизм қурбони бўлиб юрибман ҳалигача дегин?!

— Нима қилай, айтдим-ку, Михаил Васильевичнинг маслаҳати бу деб...

— Ҳе, бўлмайди бу маслаҳат! Қачон канал битади-ю қачон пешанангга офтоб тегади! Қил-қизил тентак экансан-да, индамай юраверсанг шунча гапни қорнингга қамаб! Ўша материалларинг қаерда?

— Ўзимда.

— Ёнингдами?

— Йўқ, шаҳарда... Базада.

— Бўлмаса гап шу. Эртага бирга тушиб кетамиз. Менга материалларни кўрсатасан, ишонсанг, қўлимга берасан. Сенинг қисматинг билан ўзим шуғулланаман. Аммо ҳеч кимга, ҳатто Черкашингайм айтмайсан. Бўптимми?

— Бўпти. Бу ерда ишинг битдими?

— Ҳа, битди. Лекин битгунча она сутим оғзимга келди-да, ўзиям. Буни эшит. Канални сув олганда қаҳрамонлик кўрсатган бир экскаваторчи йигит бор экан. Оти Қўлдош Шарипов. Ундан гап олиш қудуқ тағига тушиб кетган игнани топиб чиқишдан ҳам қийин бўлди. Михаил Васильевичинг қурилишда ичкиликнинг уруғини куритворган экан. Шаҳардан, атайлаб ўзим тушиб, яримта ароқ олиб чиқдим, Қўлдошга ўшандан қиттак қўйиб бердим. Аввал «йўқ, йўқ» деб турди-ю, бир-икки отгандан кейин тилининг кашаги сал ечилди. «Уруш вақтида Дрезденда бўлганман», деб қолди. Яхшиям, Дрезденга борганим. Мана шундан гапни илиб кетдим. Секин-секин кавлаштираман, Дрезден галереясидаги суратларни кутқаришда қатнашган экан. Бу операцияда қатнашган баъзи солдат, офицерларнинг номини айтсам, дарров жон кириб, ўзидан-ўзи ҳикоя бошлаб юборди. Хуллас, яхши материал олдим. Сарлавҳаси «Унинг касби — халоскорлик». Қалай?

— Жуда соз...

Михаил Васильевич мажлисни тугатиб келганда, икки ҳамкасб донг қотиб ухлашарди.

Эртасига Лёня Ўринбой билан шаҳарга бирга тушиб кетди. Ўринбой материалларни беркитиб қўйган жойидан олиб, Лёня Пархоменкога обдан тушунтиргач, ҳаммасини унинг қўлига топширди.

Орадан беш кун ўтди. На Лёнядан, на материаллардан дарак бор. Ўринбой касбдош ўртоғига ишонса ҳам, инсончилик экан-да, кўнгли алағда бўлди: Лёня материалларни обкомга олиб борган бўлса, унга «ҳе, бу ўзи расво одам», деб Ўринбойни роса бошлаб тушунтиришган бўлса, эҳтимол, «ҳе, шунақами, кечирасизлар, адашибман», деб кетвордимикин-а? Йўқ, башарасидан кўпам унақага ўхшамайди. Борди-ю, шундай бўлганида «ма, материалларингни, айб ўзингда экану, мени бекорга овора қипсан», деган бўларди...

Ниҳоят, олтинчи куни чошгоҳда Лёня Ўринбойни нефть базада машиналарга бочка ортаётган жойидан излаб топди. Қандай топганига Ўринбойнинг ўзи ҳайрон бўлди. Ўринбой машиналарни жўнатворгунча бир чеккада пойлаб турди. Кейин икковлари шу ўртадаги бир ошхонага киришди.

— Оғайни, ишинг хўп саводли одамларнинг кўлига тушган экан-да,— деди Лёня мамнун жилмайиб.— Бай-бай, одамнинг тақдиригаям шу қадар бепарволик билан қарашадими! Буни эшит: сен хотинингни «урган» кунинг шаҳар «тез ёрдам» станциясига уйингдан ҳеч ким кўнғирок қилмаган. Уларнинг дафтарида ҳеч қандай қайд-пайд йўқ. Доктор справкаси қаёқдан пайдо бўлдикин, деб ишни олиб кўрсам, биласанми, нима бўлган экан? Йўқ, билмайсан! Справкани Маҳмудали Акрамовнинг колхозидаги касалхонадан келган врач ёзиб берган экан. Ўша врач — фамилияси Сотилдиевми, Сотволдиевми — олти ой бурун бир ҳужжатни қалбакилаштиргани учун қамалиб кетибди. Кўрдингми, сен «урмасдан» илгарийёқ, «тез ёрдам» машинасини тайёр қилиб қўйган улар. Кейин милициядан ҳам суриштирдим. У ергаям ҳеч ким телефон қилмаган. Сенинг ҳақингда, умуман, ҳеч қанақа ҳужжат йўқ у ерда. Ҳамроалиев ҳақидаги материалларинг бари тўғри чиқди. Ёнига янгилари қўшилди. Маҳмудали Акрамов унинг колхозидан роса бир юз йигирма гектарга чигит экиб, пахта топшириб келаркан. Район ўлчовчиси билан иккала колхознинг ер харитасини олиб, пайкалма-пайкал текширдик. Ер ўлчовчи буни аллақачондан бери биларкан-у, лекин бошлиқларга айтса, уни: «Сенинг ишинг бўлмасин, Акрамов киму, сен ким?» — деб уришиб беришибди. Хуллас, ҳадемай, сафимизга қайтасан, оғайни! Кўнглингни тўқ қилавер! Аммо бу гал уйланишда шошилма! Шунақа

туҳматчи билан турмуш қургунча, хотинсиз ўтган минг марта яхши!..

Лёня Пархоменко жўнаб кетди. Энди Ўринбой иши қанчалик тиқилинч бўлмасин, кунда ақалли бир маҳал киоскага йўл топиб, газеталарнинг янги сонларини харид қилиш ҳаракатига тушиб қолди. У даставвал марказий газеталарни апил-тапил кўздан кечирарди. Бир-икки бор «Л. Пархоменко» деган фамилияга кўзи ҳам тушди. Шошилиб ўқиб чиқса, бутунлай бошқа мавзудаги материал экан...

Ниҳоят, бир куни станцияда каналга келган харсанг тошларни усти очиқ вагонлардан тушираётганди. Ҳар тошларки, кичиги қўқон араванинг гупчагидай келади, уч киши базўр кўтаради. Сирти ғадир-будур бўлгани учун ёпишиб жойидан кўзғатганинда, теккан жойини яра қилмасдан қўймайди. Ўринбойнинг елкаси, кўкрагида шилинмаган ери қолмай, хуноби ошиб турганида, биров биқинига туртди. Тошни ерга қўйиб қараса, Михаил Васильевич. Гуноҳкорона жилмайиб, Ўринбойга газета узатди-да, бир мақолани кўрсатиб:

— Бу ёқда менсиз ишни тўғрилаб қўйган экансану мана, суюнчи бер! — деди. Ўринбой ўзида бор-йўқ бўлиб, мақоланинг сарлавҳасига кўз ташлади дарров. «Ҳамкасбимни ёқлаб», дейилибди унда. Тикка турган бўйича бошидан охиригача ўқиб чиқди. Ўринбойга ёғдирилган маломатлар батафсил тасвирланиб, Ҳамроалиев, Акрамов, Зариф Аҳмедовларнинг кирдикорлари қат-қати билан фош қилиб ташланибди. Ўринбой газетани ушлаганича тек қотиб қолди. Ичидаги бутун дард-алами бирдан томоғига келиб тиқилгандай, дод деб йиғламаса, уни бўғиб ташлайдигандай туюлди-ю, лекин бегона одамлар олдида шундай қилишни уят билиб, ўзини босиб олди. Шундай бўлса ҳам кўзларига мўлт-мўлт ёш қалқиб чиқди.

— Ўзингни бардам тут, ўғлим! — дея Черкашин уни бағрига тортди. Ўринбой унинг кифтига бош қўяркан, энди уятни ҳам унутди, ёш боладай пиқ-пиқ йиғлаб юборди. Юрагида тахланиб ётган доғ-ҳасратлар ёшга айланиб, кўздан аввал томчилаб, сўнг дувиллаб тўкилаётгандек эди. — Қўй, қўй, ўғлим, ўзингни бос! — Шу топда Черкашин ҳам уни юпатишга ожизлик қилиб, бундан бўлак сўз тополмас эди.

Мақола чиққандан кейин воқеалар худди овозсиз кинодаги сингари ёки тегирмон новидан пастга қараб отилган соққа каби тезлашиб кетди. Тошкентдан Марказий Қўмита котиби бошчилигида махсус комиссия келди. Ўринбойни обкомга чақиртиришди. Уни Ҳайбатулла Қаҳҳоровичнинг кабинетида комиссия раиси қабул қилди. Лекин нима учундир кабинет эгасининг ўзи йўқ эди.

— Шундай ярамас ишларни очишда ёрдам берганингиз учун раҳмат,— деди Марказком секретари — новча, буғдой ранг, сочларининг эрта оқаргани билиниб турган ўрта ёшлардаги хушсурат одам.— Аммо шунча вақтгача судраб юриб, чакки қилибсиз! Тўғри, сизга тухмат ёғдиришибди. Адолатсизлик билан жазо беришибди. Шунда шартта Тошкентга бориб, Марказкомга учрамайсизми? Бу маразни газак олдирмасдан, кесиб ташлардик. Ҳай, ҳеч бўлмаганидан кеч бўлганиям яхшироқ. Мана, партия билетингиз! Эртадан редакцияга бориб, ишингизни қилаверинг! Муваффақият тилайман!

Ўринбой обком биносидан чиқиб келаркан, партия билетини дам-бадам чўнтагидан олиб, унга қайта-қайта назар ташлар, севинганидан юраги гуп-гуп урарди.

Ҳамроалиев билан Акрамовларнинг колхозида чуқур тафтиш бошланиб кетди. Лекин тафтиш тугамасданоқ иккови партиядан ўчирилиб, қамоққа олинди. Жавлоний ҳам редакцияни тарк этиб, Маликахони билан Тошкентга равона бўлди. Ўрнига уч кишидан иборат вақтинча редколлегия тайинланди. Ҳайбатулла Қаҳҳоровичга қаттиқ ҳайфсан берилиб, ўзи «Марказ» каналидан сув ичадиган янги очма ерлардаги совхозлардан бирига директор қилиб юборилди. Шуниси қизиқки, кўриққа жўнаш олдидан у редакцияга... Ўринбойни қидириб келди. Гарчанд катта ишдан тушган бўлса ҳам, редакциянинг баъзи ходимлари уни кўрганда, салобатидан ҳуркиб, сал шошиб қолишди.

— Қани, ўша менга яхшилик қилган одамни бир кўриб кўяй,— деб кириб келди Ўринбойнинг хонасига у, ўзини иложи борича хурсанд кўрсатишга тиришиб. Ўринбой у билан биринчи марта мана шундай юзма-юз бўлиши эди. Назарида, обкомнинг собиқ котиби очик чехрали, самимий, дали-ғули одам кўринди. Ҳайбатулла Қаҳҳорович биров қараб турмаганмикин, деган ҳадик билан эшикка аланг-жалаң назар ташлаб қўйгач,

сергүшт, момикдай мулойим кўлини Ўринбойга узатаркан, кўзлари намланган ҳолда: — Раҳмат, ўртоқ Темиров! Бир умрга эздан чиқмайдиган сабоғингиз учун раҳмат! — деди.

Ўринбой нима дейишини билмай, тараддуланиб қолди. Ўзи нима бўляпти? Бу ўнгими, ё тушими? Ҳайбатулла Қаҳҳорович эса Ўринбойнинг жавобини кутмай:

— Э, хом калла! — деб пешонасига шапатилади.— Шундай ювош одамни безори десалар, чиппа-чин ишониб юрибсан-а! Ахир, бу одамнинг кўлидан хотинини уриш тугул, чумоли ўлдириш ҳам келмайди-ку! Аммо...— деди бир оз тин олгач,— сиздаям айб бор. Нега шу иш бошланганда дарров олдимга кирмадингиз? Ҳамма гапни бирмабир ўзимга айтмадингиз?

Ўринбой бунгача ўзини тутиб олган эди. Ётиғи билан жавоб қилди:

— Кирандим-у, лекин бир киши маслаҳат бермади. Сизни ўз фикридан сира қайтмайдиган қайсар одам, деди.

— Ҳойнаҳой, Черкашиндир-да, шу маслаҳатни берган. Оббо устаси фаранг-эй! Сизни бир каналда ишлатиб, ёгингни олай депти-да!

— Мумкин бўлса, Михаил Васильевич ҳақида бундай ёмон гап айтмасангиз. У кишига фараз деган нарсани сирачлаб қўйсангиз ҳам ёпишмайди.

— Кечирасиз, мен у кишини ёмонлаётганим йўқ. Тегишдим. Хўп, раҳмат, ука,— деб ўрнидан кўзгаларкан, яна кўлини узатди Ҳайбатулла Қаҳҳорович,— энди дарёнинг у бетига ўтганда, бизнинг совхозгаям бориб туринг. Сизга ўхшаган тажрибали журналистларнинг ёрдамига муҳтожмиз! Хайр!

Ўринбой уни эшиккача кузатиб чиқди. Ҳайбатулла Қаҳҳорович «ГАЗ-69» ўрнидан силжиганда, Ўринбойга қараб «хайр-маъзур» маъносида қўл силкитди.

Ўша кунни Ўринбой базага бориб, янги тайинланган мудирга иш топширди. Тегишли ҳужжатларни расмийлаштиргач, қайтмоқчи бўлиб турган эди, иттифоқо, Михаил Васильевич келиб қолди.

— Ҳа, биздан қутулганингга хурсандмисан? — деб ҳазиллашди у Ўринбой билан сўрашаркан.

— Йўқ, сиз ўйлаганчалик эмас,— деб сидқидилдан жавоб қилди Ўринбой. Сўнг Ҳайбатулла Қаҳҳоровичнинг бугунги ташрифини оқизмай-томизмай гапириб берди.

Михаил Васильевич Ўринбойнинг ҳикоясини диққат билан тингларкан, қошлари гоҳ чимирилар, гоҳ яна ўрнига тушарди.

— Ҳай, айтувдим-ку, сенга уни софдил одам деб. Мана, адашганини гарданига олибди. Аммо бу ҳар қанақа одамнинг кўлидан келавермайди. Бунга мардлик керак! — деди хурсанд бўлиб.

Ўринбой Михаил Васильевичдан кетишга изн сўради.

— Қаёққа шошиласан? Бўш бўлсанг, каналга олиб кетай. У битай деб қолди. Трассани бошдан-оёқ бир айланайлик. Сенинг ҳам меҳнатинг сингган унга. Ўз кўзинг билан кўриб қўй. Ажабмас, илҳоминг кўзгаб, бирон нарса ёзиб ташласанг.

— Ёзишга албатта ёзаман, лекин бугунмас. Бугун редакцияда навбатчиман.

— Шунақами? — Михаил Васильевич негадир Ўринбойни кеткизгиси келмас эди. Бир гапи бору, айтолмаётганга ўхшарди. — Менга қара, — деди у ниҳоят қатъий қарорга келгандай Ўринбойнинг кўзига тик боқиб. — Ўша сени шунча сарсон-саргардон қилган редакцияда ишлаб нима обрў орттирасан? Бунисининг кетидан «Марказ—2» каналини бошламоқчимиз. Менга ўринбосар бўлиб келмайсанми-ю, сени мен яхши ирригатор қилиб чиқармайманми, а?

— Йўқ, илтифотингиз учун раҳмат, — деди андак ўйлашиб тургач Ўринбой. — Мен журналистикага зўрға қайтдим, армондан чиққунча бир ишлай энди!

— Шунақами?!

— Ҳа.

— Ундай бўлса, ишинг бароридан келсин! Бизни унутма, ўғлим! — Михаил Васильевич сўнгги гапини ўғлини олис сафарга жўнатаётган ота каби ҳазин овоз билан айтаркан, Ўринбойни маҳкам бағрига босиб, унинг юзидан уч сидра ўпди. Унинг кўзида ҳалқаланган ёш томчиларини кўриб, Ўринбойнинг ҳам кўнгли бузилиб кетди...

Муттасил ёзиб турмаса, одамнинг қўли қаламдан чиқиб қоларкан. Дастлабки кунлари Ўринбой хийла қийналди, ҳатто баъзи сўзларнинг имлосини эслаёлмай, ҳадеб луғатга қарайверган вақtlари ҳам бўлди. Аммо Жавлоний кетгандан кейин редакцияда яна тиклана бошлаган ижодий муҳит уни тезда жўшқин оқимига тортиб, қаламини пешлаб олишига ёрдам берди.

Редакцияга университетдан ёш, билимдон журналистлар ишга келишди. Ҳаким Ҳамдамийдек аравани қуруқ олиб қочадиган чобуқ қаламларнинг ризқи қирқилди. Ҳаким Ўринбой редакцияга қайтгач, уч-тўрт марта «дўстим, дўстим» деб атрофида парвона бўлди-ю, лекин у рўйхушлик бермагач, ўзини четга олишга мажбур бўлди.

Лекин бўлаётган ишларга Ўринбойнинг ақли бовар қилмас, у ўзини ҳамон омонат сезар, назарида ҳали-замон бирон одам келиб: «Туринг ўрнингиздан, бу гаплар ҳаммаси ҳазил эди, сиз ҳали ҳам қора одамсиз, сизнинг жойингиз — бошқа ерда», деяётгандек бўларди.

Яна бир куни иккала қизини етаклаб редакцияга Сабоҳат кириб келди. Ўринбой дик этиб туриб, қизларини ўпиб эркаламоқчи эди, бувиси қулоғини пишитиб қўйганми ё кўпдан бери кўрмаганигами, иккови ҳам лабини чўччайтириб, юзини терс ўгириб олди. Ўринбой хўп ялинди, ёлворди — бўлмади. Кейин жойига ўтиб ўтиргач, Сабоҳатга мурожаат қилди:

— Хўш, хизмат?

Сабоҳат рўмолчаси билан бетини тўсиб, «пиқ-пиқ» йиглади.

— Бу ер катта кўчамас, редакция, гапингиз бўлса, тўғри айтинг, — деди Ўринбойнинг энсаси қотиб.

— Биздан... биздан... ўтган бўлса, кечирсангиз... Қизларингизни тирик етим қилмасангиз... Уйга қайтсангиз... Дадам қаёққадир кетиб қолдилар... (Ўринбой қайнатасини қочиб кетди, деб эшитувди, демак, тўғри экан). Уйимиз, бутун рўзғоримиз хатга тушди. Фақат ҳовлининг биз турган бўлаги ўзимизга қолди... Шуни номингизга ўтказиб олсангиз...

Ўринбой ялт этиб Сабоҳатга қаради. Шу қарашида бошига шунча маломатларни солгандан кейин ҳам, гўё ҳеч нарса бўлмагандек, яна бир ёстиққа бош қўйишга даъват этаётган бу андишасиз, уятсиз, инсофсиз аёлга нисбатан юрагида қатланиб ётган ғазаблари шартта сиртига тепиб, бирдан иккала кўзи қонга тўлди, аъзойи баданига титроқ турди. Гапираман дерди-ю, лекин ички ҳаяжон ундан сўзлаш қобилиятини тортиб олганига тили калимага ўгирилмай, фақат лаби қалтирарди, холос. Шу ҳолат яна бирикки сония давом этса, Ўринбойда ўз аламини қўл кучи билан ифодалашдан бўлак илож қолмайдигандек эди. Са-

боҳат ҳам буни сизди шекилли, дарров ўрnidан туриб, қизларини олдига солганича, миқ этмай чиқиб кетди.

Ўринбой қўллари ҳамон титраганича стол устидаги графиндан уст-устига стаканга сув қуйиб ичгач, ҳаяжони сал босилди. Кейин тагин ишга алаҳсиб кетиб, Сабоҳатниям, қизлариниям тамом унутаёзган эди, дабдурустдан телефон жиринглаб, обкомнинг янги котиби Олим Раҳимович Раҳимов тушдан кейин Ўринбойни ўз ҳузурига чақираётганини унга маълум қилишди. «Оббо, яна нима бало бўла қолдйкин,— дея Ўринбойнинг юрагини ҳар хил шубҳалар кемира бошлади.— Сабоҳат қизларини бу ердан олиб чиқиб кетганида, тўппа-тўғри обкомга бориб арз қилдимикин? Ёлғондакам йиғи-сиғи билан янги секретарнинг юрагини эритиб юборган бўлса, яна маломат тошлари бошимда чақила бошлармикин?»

Олим Раҳимович областга келганига кўп бўлгани йўқ. Лекин шунга қарамай, унинг ҳақида турли-туман, ҳатто латифа даражасидаги дув-дув гаплар тарқала бошлади. Масалан, бир ҳордиқ куни такси машинада шаҳар айланибди. Шофёр уни танимай, ўз одатича, ҳисобдагидан икки-уч ҳисса ортиқ пул талаб қилибди. «Буниси ўзи нонинсофдир», деб бошқасига чиқса, у ҳам шу қилиқни такрорлабди. Олим Раҳимович машиналарнинг номерини ёдида олиб қолган экан, эртасига автобаза директори билан ўша иккала шофёрни обкомга чақиртириб келиб, роса тузлабди... Яна бир ҳордиқ куни киши билмас бозор кезибди. Қараса, номи «колхоз-совхоз бозори» бўлгани билан расталарда деҳқон зоти кўринмас эмиш. Ҳаммаёқни чайқовчи босиб кетган. Ҳар бири ўз молига оғзига сиққан нархни қуйиб сотарди. Эртасига савдо ташкилотларининг бошлиқларини йиғиб, катта мажлис ўтказибди...

Бу миш-мишларда жон бўлса керакки, сўнгги пайтларда шаҳардаги таксиларнинг шофёрлари ёнларида танга тугул, ҳатто чақа пул олиб юрадиган бўлишди. Бозорда нарх-наво анча жойига тушиб қолди. Ҳатто шаҳар савдо идорасига қарашли озиқ-овқат магазинлари ҳам сабзавот, қовун-тарвуз сотишни одат қилди.

Котиба қиз бир пиёла чой ичиб бўлгунчалик фурсатда ичкарига кириб-чиққач, мулойим жилмайиб: «Марҳамат, Олим Раҳимович сизни кутяптилар», деди. Ўртамиёна залнинг ярмисигача келадиган кенг кабинетнинг тўридаги

стол ёнидан ўрта бўй, қора мағиз, қора сочини бир ёнга қарата тараган киши чиқиб, Ўринбойнинг истиқболига пешвоз юрди. Ҳар куни кўриб, гаплашиб юрган одамдай куюқ сўрашди. Ўринбойни кўлтигидан ушлаб бориб, юмшоқ стулга ўтиргизиб қўйди. Кейин ўзи ҳам жойига ўтиб ўтирди.

— Қалай, ишни яхши бошлаб олдингизми? — сўради Олим Раҳимович.

— Раҳмат.

— Редакторсиз қийналмаяпсизларми?

— Қийналишга қийналяпмиз-у, лекин чидаяпмиз.

— Сиз ҳам, биз ҳам вақти зиқ одамлармиз. Шунинг учун асил муддаога кўча қолсак, нима дейсиз?

— Яхши бўлади.

— Бўлмаса, гап шу. Биз ўртоқлар билан маслаҳатлашдик. Четдан редактор чақириб юрмагагу ўзингизни шу ишга тавсия қилиб қўя қолсак? — Олим Раҳимович Ўринбойга савол назари билан қаради. У эътироз билдиришга чоғланаётганини кўриб, худди оғиздан чиқадиган гапни даф этмоқчи бўлгандай, қўлини кўтариб, икки-уч силкитди. Сўнг давом этди: — Сиз журналистикага кечами-аввал куни келган эмассиз. Ўзингиз қишлоқ хўжалиги мутахассисисиз. Айниқса, унинг иқтисодини жуда яхши биларкансиз. Хўш, редакторликка сизни қўймасак, кимни қўямиз?

— Ишончларингиз учун минг-минг раҳмат,— деди Ўринбой тўлқинланганидан юраги тез-тез тепаркан.— Аммо мен бу ишни уддалаёлмасам керак.

— Нега?

— Уқувим етмайди.

— Раҳбарлик ишида тажрибам йўқ демоқчимисиз? Бекор гап! Бир вақтлар область қишлоқ хўжалик банкини бот-бот бошқариб турган экансиз. Ўшанда обком сизни резервга олиб ҳам қўйган экан. Шундайми? — Олим Раҳимович Ўринбойга «кўрдингми, менинг ҳамма нарсадан хабарим бор», дегандек маъноли қараб қўйди.

— Шундайку-я. Лекин билимим камроқ...

— Нега кам бўлсин, олий маълумотлисиз-ку, ахир?

— Бе, пединститутни сиртдан битирганман.

Олим Раҳимович қўлини чаккасига қўйганича бирпас ўйланиб қолди. Астойдил зеҳн солган киши унинг чеҳрасидан ҳам таажжуб, ҳам мамнуният ифодасини ўқиб оли-

ши мумкин эди. Кейин яна мулойимлик билан гап бошлади:

— Камтарлик — яхши сифат. Хўп, майли, билимингизни кемтик деб ўйласангиз, уни тўлдиришга ёрдам берамиз. Партия мактабида ўқитамиз. Аммо бу гал ҳам сиртдан ўқийсиз.

— Жоним билан.

— Лекин у ерда қатнаб ўқиган билан сиртдан ўқиганга муносабат бир хил. Домлалари шунақа қаттиққўлки, кейин «билимингиз кемтик бўлиб қолди», деб асло зорланмайсиз... — Олим Раҳимович ўрнидан туриб, кабинетнинг нариги муюлишига бир-икки бориб келди. Яна жойига ўтиргач, давом этди: — Октябрь Пленумидан кейинми, Ўринбой Темирович, партиядан шундай бир ижодий муҳит юзага келдики, одам ўзини қанот пайдо қилгандай, чексиз уфқлар томон тинмай парвоз этса ҳам, сира чарчамайдигандай сезяпти. Ҳар хил қайта тузишлар, чиллаки экспериментлар барҳам еди, мулоҳазакорлик билан ташаббус кўрсатиб ишлаш учун кенг имконият туғилди. Мана шундай шароитда бир-биримизга қўлдош, йўлдош бўлиб ишласак, ёмон бўлмас эди... Ҳа, майли, редакторлик масаласини ҳозирча очик қолдирамиз. Фақат ҳозирча! — деб қайта таъкидлади у. — Энди бизга бошқа бир масалада ёрдам берсангиз...

— Қўлимдан келса, жоним билан!

— Қўлингиздан келади. Биласизми, йилдан йилнинг фарқи бор, деганларидек, бултур ҳаммаёқни сув босиб кетувди, бу йил сув танқис бўлиб қолди. Колхозларга сувни литрлаб ўлчаб бераётганимизга қарамай, исрофгарчилик жуда катта. Нега шундай? Буни йўқотиш учун нима қилиш керак?

Ишонч инсонни ҳаммавақт руҳлантириб юборади, дейдилар. Шундай катта одам Ўринбойнинг ақлигами, тажрибасигами ихлос билан қараб, муҳим бир муаммони ечишда маслаҳат сўраши Ўринбойни ҳам дадиллантириб юборди. У саволга маънили жавоб қайтариш учун астойдил ўйлана бошлади. Сониялар тезлигида ўзининг қишлоқдаги ҳаётини, далада юрган кезларини кўз олдига келтирди. Сўнг хаёлини жамлаб, саволнинг жавобини берди:

— Қишлоқда ишлаган вақтларимдан шуни биламанки, у ерда тракторчи — ҳурматда, теримчи — ҳурматда, бригада, звено бошлиғи — ҳурматда-ю, лекин бир киши

доим узлатда, у киши — сувчи. Сувчилар ўз касбининг хусусиятига кўра, кўпчиликдан ажралган ҳолда ишлайди. Яъни коллективнинг қозонида қайнамайди... Коллективнинг ҳам улар билан иши бўлмайди. Ҳар бир бригадада бўладиган тушлик овқат нима? Шунга сувчи ўз оёғи билан етиб келса-ку келди, келмаса кўйнига солиб чиққан битта нонини бирон дарахт тагида сувга ботириб еб кетаверади. Бирон мард одам йўқки, «манави бир коса ошни фалончи сувчи акамга элтиб бер», деса! Ўзларига нисбатан шундай эътиборсизликни кўриб, сувчилар ҳам ишга эътибор билан қарамайдилар. Айниқса, тунги суғориш пайтларида сувни очик кўйиб, ўзлари уйга жўнаворадилар. Қайси бригадир кечаси пайкалма-пайкал юриб, сувчиларнинг ишини назорат қиларди. Ваҳоланки, ҳосил калити — сувчининг қўлида! — Ўринбой янги гап топганига ўзи суюниб, такрорлади: — Ҳа, ҳосил калити — сувчининг қўлида! Буни ўртага шиор қилиб ташлаш керак!

Олим Раҳимовичгаям Ўринбойнинг гапи ёқди шекилли, чехрасида табассум чақнади.

— Балли! Топиб айтдингиз! — Сўнг пича хаёлга ботди. — Лекин шиор ташлашнинг ўзи кифоя эмас. Буни амалда кўрсатиш керак. Газета ҳам тарғиботчи, ҳам ташвиқотчи, ҳам ташкилотчи. Энди мана шу ташкилотчиликни сиздан кутамиз. Бир ўйланг-чи, нима қилиш керак?

Суҳбат давомида Ўринбойнинг режаси пишиб қолган эди. Шунинг учун узоқ ўйлаб ўтирмай жавоб берди:

— Сизга маъқул келса, мен ўз туғилган қишлоғимдаги «Ленинград» колхозига чиқиб, сувчиларнинг ишини қатъий график асосида ташкил эттираман. Бошқарма билан гаплашиб, уларга алоҳида шароит ҳозирлатаман. Кейин шуни бошқа колхозларгаям ёйиш мумкин...

— Бўлмаса, бугуноқ чиқиб кетасиз-да!

— Албатта!

— Хўп, ҳозирча хайр, муваффақият тилайман!

Ўринбой қишлоққа кечлаб чиқиб борди. Опасиникига кирмоқчи эди, вақтини кўзи қиймай, аввал Кўзибой акани изламоқчи бўлди. Уни «Балчиқзор» деб аталган паст участкадан топди. Обком секретарининг эрталабки гапини унга қисқача тушунтириб, сўнг ўзининг режасини айтди:

— Аввал сувчиларнинг рўйхатини тузиб, ким қайси соатдан қайси соатгача навбат билан ишлашини белги-

лаймиз. Уч кишилик штаб тузамиз. Бу штаб аъзолари ҳам кечаси навбати билан сувчиларнинг ишини кузатиб юришади. Сувчиларни уч маҳал овқат билан таъминлаш учун иккита ошпаз тайинлаймиз. Овқатни шуларнинг ўзи бригадама-бригада юриб тарқатади. Омборда, биламан, уруш вақтида эвакуация бўлганлардан қолган сим каравотлар бор. Ҳар бир шийпонга шу каравотлардан икки-учтадан қўямиз, сувчиларга дам оладиган жой қиламиз. Кейин сувчиларнинг ҳаммасига биттадан тошчироқ берамиз. Шунга нима дейсиз, Кўзибой ака?

Кўзибой ака Ўринбойга истеҳзо билан қараркан, дамбадам мўйловини бураб туриб, учини оғзига соларди.

— Ўзингдан чиққан балога, қайга борасан давога! Қардаги бўлмағур ташвишларни бошимга кўтариб келиб, нима қилардинг! Ўзинг қишлоқ боласисан, қачон кўргансан, сувчини пайкалдан чиқиб, шийпонда сим каравотда ётганини! Шунча йилдан бери шу ашқол-дашқолсиз ҳам иш битиб келяптими, бундан кейинам битаверадида!

— Демак, рўйхушлик бермайсиз? — сўради Ўринбой кескин оҳангда.

— Хўп, бермасам, нима қилардинг?

— Нима қилардим? Газетага ёзаман, «Ленинград» колхозининг раиси Кўзибой ака сувчиларга ғамхўрлик қилмайди, шунинг учун суғориш ўлда-жўлда, сув исроф бўляпти, деб. Ҳозир кўриб келдим кечаси қаровсизликдан сув босиб кетган йўлларингизни!

— О, сен Темир батракнинг ўғлидан кўрққулик! Ҳамроалиевдай одамнинг бошини едингу мени соғ кўярминдинг... Майли, мана, ошнанг партком Раҳимбердини ёнингга ол, билганингни қил!..

Ўринбойнинг режаси юз фоиз бўлмаса ҳам, ундан берироқ бўлиб амалга ошди. Сувчилар аввал бу янгиликни бир ҳазилнамо иш тарзида кулги аралаш қарши олишди. Секин-секин бунинг ҳазил эмас, ўз қадрларини ошириш учун қилинаётганини тушуниб, Ўринбойга миннатдорчилик билдира бошлашди.

— Умрингдан барака топ, Ўринбой! — деди еттинчи бригаданинг сувчиси Зокир ака.— Асил ота ўғли бўпсан! Шаҳардан келиб, бизниям одам қаторига қўшиб қўйдинг-а!

Ўринбой қишлоқдан кета туриб, опасиникига бирров кириб чиқди. Аминахон, поччаси Сиддиқжон ака сеvingанларидан таналарига сиғмай кетишди.

— Балолардан кутулиб олдингизми, ука? — дея ҳол сўради Сиддиқжон ака. — Биз буни кейин эшитдик. Ишлаб турган жойингизни уч-тўрт излаб тушсам, йўқ экансиз. Ўзингиз бу ёққа ҳеч чиқмадингиз. Нима бўлганди ўзи?

— Беш-олти кундан кейин алоҳида чиқаман, — деб ваъда қилди Ўринбой. — Ўшанда бафуржа гаплашамиз.

Ўринбой «Ленинград» колхозидан «Ҳосилнинг калити — сувчининг қўлида» деган саҳифа уюштирди. Икки кундан кейин обком бюроси саҳифа материаллари асосида колхознинг сувчилар ишини уюштириш борасидаги тадбирларини маъқуллаб, махсус қарор қабул қилди...

Сўнг... Сўнг... Область партия комитетига чақириб, Ўринбойнинг қўлига курорт йўлланмасини тутқаздишди...

VIII

Уларнинг сафарлари қариди. Бу — салкам бир ой вақтини Ўринбой худди яхши туш кўргандай ҳаловатли ўтказди. Бундай дамларни тасвирлаганда аксари, «она қорнида ётгандай ҳузурда эдим», дейдилар. Бу ўхшатиш қанчалик тўғри — буни Ўринбой айтиб беролмайди: табиийки, умрининг ўша ибтидоий палласи эсида йўқ. Лекин ҳамонки, осуда дамларни чақалоқнинг она қорнидаги ҳаётига қиёс этиш одат экан, у бунга шак ҳам келтиролмайди.

Рост-да, Ўринбой ўзини чақалоқдай бўлмасаям, ҳар қалай, энди тетапоя бўлган, ҳар галги янги қадамидан қалби олам-олам қувончга тўладиган норасидадай сезмоқда. Назарида, ўтган умри уникамас, бошқа одамники — у қишлоқда Темир батрак оиласида туғилмаган, колхозда қишлоқ хўжалик банкида ишламаган, Зариф Аҳмедовга куёв бўлмаган, журналист сифатида Ҳамроалиевлар билан кураш майдонига тушиб, сарсон-саргардонликда юрмаган, у энди дунёга келган, бас, ҳаётга ҳам энди қадам қўйяпти.

Ўринбойда бу ҳис қаёқдан пайдо бўлди? Наҳот, Кавказ қуёшининг ультрабинафша нурлари, арчазор тоғлари, сарв шамшодзор боғларининг кўрки, таровати, Қора денгиз тўлқинларининг нашъу намоси шу қадар зўр сеҳрли кучга эгаки, одамни бир ойга етар-етмас қисқа муҳ-

латда тамоман ўзгартириб, дунёга бошқатдан келтириб қўйса? Йўқ, йўқ! Сехр буларда эмас. Ҳамма сехр — Матлубада!

Ўринбой ёлғиз қолганида ўйлаб кетади: «Оламда аёл зотидан кўпи йўқ. Ҳар гўзаллар борки, бир қарашда юрагингни ловиллативоради. Нега шуларнинг ичидан бирон-тасини танламадим, Матлубага қаттиқ боғланиб қолдим? Нима, бу — тақдирнинг янги ўйиними?» Сўнг Матлубадан кўнглини совутиш учун унинг ҳуснидан қусур излай бошлайди: «Қаншари пастроқ эмасми? Йўқ, паст эмас, жуда жойида. Кулганида, курак тиши эгри қозиққа ўхшаб турадими? Ҳеч-да, ҳамма тишлари ипга терилган садафдай текис. Бетгачопарроқмасми? Асло! Кўнглидаги гапини шарт-шарт айтади, лекин одоб чегарасидан чиқмайди, писмиқдан худо асрасин!» Мана шундай ички тугён, ички кураш натижасида Ўринбой Матлубадан ҳеч қандай қусур тополмайди, қайси жиҳатини олмасин, Матлуба унинг кўз ўнгида мукамал инсон бўлиб гавдаланаверади. Бунга сайин унга меҳри ортади, шу меҳрини дил очиб, изҳор қилолмаётганига ўзидан-ўзи хафа бўлиб кетади: «Э, латта, ҳадемай, уйингга жўнайсану, шу чоқ-қача у билан астойдил гаплашганинг йўқ!» «Мана шу бугун албатта гаплашаман», деб ҳезланади-ю, лекин Матлубани кўрганда, ё юраги дов бермайди, ё дов берган тақдирдаям лўп этиб ўша сапчабош кўз олдига келади-да, тилининг учида турган гапни яна ичига ютади. «Ўша сапчабош ким бўлди? «Мавриди келганда айтаман», деди, мана, муҳлат тугаб боряпти ҳамки, миқ этмайди», дея ажабланади Ўринбой.

Ҳамманинг кетар чоғи яқинлашиб қолгач, пансионатдагилар орасида янги бир анъана туғилди: эртага жўнайдиганларни ўз ҳамхона, жўралари бугун кечкурун буфетга тўпланиб, шарафлайдиган одат чиқаришди. Шу одатга кўра, кеча кечкурун Ўринбой билан Матлуба икковлари Серёжа билан Машанинг шарафига «зиёфат» қилиб беришди. Серёжа билан Машанинг ҳазил-ҳазил билан бошланган муносабатлари чинга айланди чоғи. Энди иккаласи Москва орқали Львовга боришмоқчи, Сергей Машанинг ота-онасидан рухсат сўрамоқчи.

— Сизлар ҳам икковлон бахтли бўлинглар! — деб қадах кўтарди Сергей ўтириш охирида.

Ўринбой хурсанд бўлиб:

— Раҳмат! — деб юборди, Матлуба эса уялиб бошини ҳам қилганича чурқ этмади. «Сукут — ризолик аломати-микин-а? Зора, шундай бўлса!» — дея ичида суюниб қўйди Ўринбой.

Шу қадаҳ таъсиридами, Ўринбой икковлари якка хиёбон айланишаётганда, охири юрагини очишга журъат этди:

— Матлубахон, кўпдан ўйлаб юрган бир гапим бор, айтсам майлими? — Ўринбой қўлини Матлубанинг белидан ўтказиб, уни ўзига тортди.

— Аввал, қўлингизни ёнингизга оливолинг, кейин. Ҳо, ану кишини-я!..

Ўринбой қўлини тортди. Шу билан бояги журъаткорлигидан асар ҳам қолмади.

— Айтинг, қулоғим сизда.

Ўринбой нима дейишига ҳайрон бўлди. Сўнг бехосдан:

— Ҳў, бирдаги одам ким эди? — деб сўраганини ўзиям билмай қолди.

— Қайси одам? — овози ғайритабиий қалтиради Матлубанинг.

— Анави, шаҳарда учрашдингиз-ку!

— Ҳа, уми? — Матлуба ясама кулди.— Қўйинг.— У бу сўзни «бети курсин» дегандек қилиб айтди.— Кейин айтаман, дедим-ку!

— Қачон?

— Тошкентга борганингиздан кейин. Хо-хо-хо! — бу сафар Матлуба самимий кулди.— Тошкентда уч-тўрт кун тураман, дедингиз, шу ваъдангиз ваъдами?

— Албатта...

— Бўпти-да. Ўшанда меням сизга айтадиган гапим бор... Ҳозирча юринг энди, уй-уйига — тепа-тўйига қилайлик!

— Эрталабгача хайр!

Матлуба — чистон. Бир чистонки, уни ҳеч ечиб бўлмайди. Кейинги кунларда қизиқ одат чиқарди: пляждами, хиёбондами, кўчадами, бирон ўғил ё қиз болани кўриб қолса, югуриб бориб қўлига олади, сочларини сийпалаб, юзларини ўпиб эркалайди, бу қилиги боланинг ота-онасига хуш келяптими-йўқми иши бўлмайди, сатта Ўринбойга: «Мановининг дўмбоқлигини кўринг, шунақа ўғлингиз (ё қизингиз) бўлса, жоң дермидингиз?» — деб қўяди. Қизиқ, муҳаббат бобида Ўринбойни тепагон сигирдай ёнига йўлатмайди-ю, фарзанддан гап очади тагин!..

Мана, уларнинг ҳам кетадиган кунлари келди. Серёжа билан Машадан бўлак жўра орттирмаганликлари учун ўзларини ўзлари шарафлашди. Ўринбой Матлубанинг кўнглига қараб, унинг қаватида мусаллас ичди. Кейин охириги марта хиёбонларни кезишди, шийпончада ўтиришди, денгиз тепасига боришди, охириги марта бир-бирларига «хайрли тун» тилаб, кўноқларига тарқалишди.

Самолёт билетларини Ўринбой расмийлаштирди. Матлубанинг чамадони оғирроқ бўлгани учун юкхонага топшириб, ўзиникини қўлида олиб қолди. Матлуба бунгача уни аэропорт биносидан ташқарида кутиб турди.

— Бўлдими? — деб сўради у Ўринбой чиққач.

— Ҳа, бўлди.

— Билетлар қани?

— Мана,— деб чўнтагидан олиб кўрсатди.

— Қўлингизда юкинги бор. Сизга оғирлик қилмасин.

Менга бера қолинг, ақалли шунисини мен кўтарволай.— деб Матлуба атрофидаги кишиларни ҳайратга солганича қаҳқаҳ уриб кулди.

— Бажонидил,— Ўринбой билетларни унга узатди.

Улар шундай келишишган: Тошкентга боришгач, Матлуба Ўринбойни бирон мусофирхонага жойлайди, сўнг ўзи уйига кетади. Эртасига эрталаб улар Навоий номли театр рўпарасидаги фонтан олдида учрашишади. Уйига олиб кетсаям бўлади-ю, лекин маҳалла-кўй ҳар хил гап тўқиши мумкин.

...Мана, Тошкент ҳам яқинлашди. Стюардесса қиз улашган конфет оғизда аллақачон шимилиб тамом бўлди. Самолёт ерга беозор кўнди. Шошилишмаса, биров уларни яна қайтариб учуриб кетадигандай одамлар ўртадаги йўлакни бирпасда тирбанд қилиб олишди. Матлуба билан Ўринбой ҳовлиқмай, ҳаммадан кейин тушиб боришди. Ёзлик перроннинг дарвозасига йигирма қадамча қолганда, Матлуба кимнидир кўрди-да, ранги қув ўчди, ёнида Ўринбой борлигини ҳам унутиб, ўша тарафга чопди. У аввал чиқиб, қора хонатлас кўйлакли семизгина кампир билан, кейин бир дуркун йигит билан кучоқлашиб кўришганини, сўнг ерда турган уч яшар ўғил болани кўтариб олиб, юзини юзига суртганича, сочларидан силаб, дам-бадам ўпаётганини Ўринбой панжара орқали яққол кўрди. Кейин бир чеккада турган сапчабошга кўзи тушиб, Ўринбойнинг юраги муз

тортди. Сапчабош сўрашгани яқинлашган эди, Матлуба тескари қараб олди. Ўринбой ташқарига чиққач, Матлубани кутиб олувчиларга кўринмаслик учун оломонга аралашиб такси бекатига қараб юрди. Буларни ўша ердан кузата бошлади. Дуркун йигит Матлубанинг қўлидан билетни олиб, юкхонадан унинг чамадонини кўтариб чиқди. Кўплашиб ўша ердан беш қадамча наридаги кулранг «Волга»га ўтиришди. Машинани сапчабош ҳайдади. Матлуба болани қўлидан қўймай, орқадаги кабинага чиқди. Бекат ёнидан ўтиб кетишаётганда, Матлуба Ўринбойни кўриб, сапчабошга бир нарса деди, кейин эшикка тирмашиб чиқмоқчи бўлди, лекин ёнидаги дуркун йигит уни маҳкам қучоқлаб олди. Бу орада сапчабош машинага қаттиқ газ босиб юборди.

Ўринбой оламнинг бевафолигига лаънатлар ўқиб, кечки поездда ўз шаҳрига жўнаворди.

Шаҳрига етиб борди, ишга чиқдиямки, юрса-турса хаёлида Матлуба, кулогида унинг қўнғироқдай овози, шарақлаб кулишлари, ўзига ярашган ҳазил-мутойибалари. Ўринбой наша чеккан одамдай гаранг, қаёққа бораётгани, қаёқдан келаётгани, кимга нима деяётганини ўзи ҳам билмайди. Унинг аҳволини кўриб, атрофдагилар ҳайрон. «Бошига тушган савдолар энди таъсир қилибди шекилли» деб ачинишади.

Ўринбой редакция топшириғи билан бир-икки қишлоққа чиқиб, янги одамларни кўрди, уларнинг суҳбатларига ҳамдам бўлди-ю, юраги сал ёзилиб, Матлубанинг дардини унутгандай бўлди. Лекин бутунлай унутиб юбориши қийин эди. Шунда Тошкентдан унинг номига бир хат келди. Мана ўша хат:

«Матлубасини кўча-кўйларда тентиратиб, овораю сарсон қилиб кетган Ўринбой акамларга!

Пора-пора юрагимнинг қони билан битилган ушбу мактубдан етиб маълум бўлсинким, ўша куни сиз билан биз сира кутмаган ҳодиса рўй берди. Бу ҳодисанинг нималигини сизга айтишдан олдин баъзи нарсаларни тушунтириб ўтмасам бўлмайди. Сиз, Серёжа, Маша, мен шаҳарга ўйнаб тушганимизда кўчада менга ер остидан чиққан илондай тасодифан дуч келган, кейин сиз қизиқиб суриштирган менинг эрим бўлади, тўғрироғи, бўлар эди. Ўзи заргарлик дўконида ишлайди. Талаба чоғимда қаёқдандир унинг ёлғон гапларига учиб, бир адашганман, ўзимни тириклайин оч бўрининг қўлига топширганман. «Қайда-

нам босдим тиканни...» деганларидек, ўша хатойимнинг азобини ҳали-ҳали тортаман.

Эрим — юқорида айтганимдек, заргарлик дўкониди ишлайди, тиллани тиллага уриштириб юради. Унинг ху-доси ҳам, пайгамбари ҳам пул. Ҳамма нарсани, ҳатто водопроводдан оқиб тушаётган сувниям пулга чақади. Пул деса, ўзини томдан ташлайди. Мен зиёли оилада (раҳ-матлик отамлар академияда илмий ходим бўлганлар) ўсганим учун уларнинг оиласидаги диққинафас муҳитга кўника олмадим. Эртадан-кечгача атрофингда пулнинг гишгишаси бўлавергандан кейин меъдангга тегиб кетар экан. Ўғилчамни олиб (уни сиз аэропортда кўргандир-сиз), ойимларникига кетдим. Кейин судга аризани таш-лаб, курортга жўнадим. Шу билан эримнинг мендан кўнгли қолар, деб ўйловдим.

Қаёқда! Пулдор эмасми, орқамдан қидириб ўша ёққача борибди. Кўчада тасодифан учрагани шунга. Ўшанда мени олиб кетаман, деб аввал роса ялинди, мен унамаганим-дан сўнг, дағдағага ўтди, хабарингиз бор, машинага ту-шиб зўрга қутулиб қолдим. Шу ер ютгур, менинг курорт-дан қачон, қайси самолётда қайтишимниям суриштириб билиб олибди. Ойимлар билан акамларни балогардон қилиб, машинасида аэропортга олиб чиққан экан. Шу-нинг орқасида икковимизнинг аҳдимиз паймол бўлди.

Сиздан ажрашгандан кейин эртасига мен бормаган му-софирхона қолмади... «Шарқ»қа бордим, «Тошкент»га, аэропорт мусофирхонасига, хуллас, қидирмаган жойим қолмади. Ўз сочларимни ўзим юлиб олай дедим.

Қаерга борсам, хаёлимда доим сизсиз. Менга ёзган шеъ-рингизни қайта-қайта ўқийвериб, аллақачон вергулигача ёд бўлиб кетди. Аламимга чидаб туролмай, ҳасратимни Нафиса исмли бир мактабдош дугонамга айтдим. У ҳозир журналист, газетада ишлайди. Отингизни эшитди-ю: «Ҳе, бу киши ҳақиқатни очаман деб икки йил азоб тортган машхур Темиров эмасми? Унинг ҳақида марказий газета-да мақола ҳам босилган», деди. Ўша газетани менга топиб келтириб берди. Ўқиб чиққанимдан кейин бир дардимга ўн дард кўшилди. Сиздай олижаноб одамнинг қадрига ет-маганим, сизга бўлган-бўлмаган гапларни айтиб дилин-гизни огритганларим эсимга тушиб, энди ўзимдан-ўзим хафа бўлдим. Ўша бемаъниликларим учун энди кечирим сўрайман.

Ўринбой ака, мен кўп эзмалик қилиб юбордим шекилли, бунинг учун ҳам узр. Менинг кимлигимни билмоқчи бўлсангиз, мен — врачман, терапевт-врач. Тошкентдаги поликлиникалардан бирида ишлайман...

Сизга юқорида маълум бўлган сабабларга кўра, мен ўзимни бахтсиз ҳисоблаб юрардим. Энди билсам, оламда мендан бахтли одам йўққа ўхшайди. Сиздай одам билан танишиш, яқин бир ой бирга бўлиш — бундан ортиқ бахт борми менга! Қандай ширин дамлар экан ўша дамлар!

Лозим топсангиз, бир энлик хат билан мен ғарибни хурсанд қиларсиз. Адресим конверт устига ёзилган. Салом билан: умрбод сизни унутмайдиган Матлубангиз».

Ўринбой ҳамма ишни йиғиштириб қўйиб, зудлик билан жавоб ёзишга тутинди...

1964—73-йиллар

ОДАМИ ЭРСАНГ...
Тугалланмаган
роман

Биринчи боб

1943 йилнинг кеч кузи...

Чорси шаклида солинган мўъжазгина хонада гап чортанг эди. Қарама-қарши бурчакларга ўрнатилган икки стол устидаги ўн биринчи чироқларнинг хира шуъласида ўн-ўн беш чоғлик одам аста гурунг қилиб ўтиришибди. Булар — «Большевик» колхозининг бригада бошлиқлари билан табелчилари бўлиб, ёшлари ва мартабаларига яраша, баъзилари ёғоч курсиларни эгаллашган, баъзилари эса шундоққина деворга суяниб, тахта полнинг ўзига чордона қуришган. Бир маромда чиқиллаб турган осма соат миллари ўн бир билан ўн икки ўртасида эса-да, унинг тўғрилигига ҳеч ким кафил бўлолмайди. Нега десангиз, уруш бошланиб, колхоз радиоузелигача фронтга сафарбар этилгандан бери бу соатни биров бир нарсага қараб тўғрилаб турмайди, у ўз билганича юради — хоҳласа бир соат олдинга чопиб кетади, хоҳласа кейинда қолади — тошини кўтариб кўядиган хона соҳибларининг фаромуш толган кезларида эса, бир кун-ярим кун таққа тўхтаб ҳам қолаверади. Шунда у тафтишком раиси Шарифмирза аканинг «Павел Бурэ» соатига қараб тўғриланади. Колхозда бирдан-бир соатли одам ҳам мана шу Шарифмирза ака.

Хона соҳиблари дедик. Энди шулар билан таништириб ўтмасак бўлмас. Кираверишда, чап бурчакка қўйилган столнинг эгаси — колхоз правлениясининг котиби Талъат: ўн беш-ўн олти ёшлардаги ўспирин, ҳали мўйи сабза ҳам урмаган, бўйни ингичка, калласи чувак гавдасига нисбатан каттароқ, кўзлари тийрак бир бола. Шу топда у стол устини тамом энлаб, яна бир-икки қарич пастга осилиб тушган дастурхоннамо узун тахта қоғоз устида мишиғини тортганича астойдил куйманиб ўтирибди. Доналарни битта-биттадан териб чўт ташлашига, ташлаган рақамлари-

дан кўнгли тўлмай, яна бузиб юборишига қараганда, унинг бу ишда хийла тажрибасизлиги билиниб турибди. Лекин у қилаётган ишини поёнига етказиши бари бир шарт: тузаётган сводкасини қоровулдан тезроқ жамоа Советига чиқармаса, эртага мурғак боши арава-арава ғалванинг тагида қолади.

Унг бурчакдаги столда колхоз меҳнат нозири Йўлдош табелчилардан наряд қабул қилиб оляпти. У ҳам Талъатга ўхшаш ориқ ва ингичка бўлса-да, аммо бўйи уникадан тикроқ, мўйлаби сабза ура бошлаган, овози дўриллаб қолган: одам билан муомалада ўзини сипо тутати, чўтни шахдам ташлайди, хуллас, ёши Талъатникидан улугроқлигини ҳар бир ҳаракати билан намоён этиб туради.

Гурунг давом этапти. Суҳбатдошларнинг ўзлари олакура бўлганларидек, гапларининг мавзуси ҳам узук-юлуқ:

— Тегирмон бошидаги Холча кампир бор-ку, ўшанинг ўғли бугун фронтдан қайтибди:

— Анави Турсунбой-а?

— Ҳа, ўша.

— Тинч қайтибдимми?

— Қайда! Бир оёғини ташлаб, қўлтиқтаёқ билан келибди.

— Вой бечора! Қандай азамат йигит эди-я!

— Боши омон қолибди-ку, ишқилиб!

— Эртага чиқиб, кўриб кўйсак бўлар экан...

— Ҳа, шунақа қиламиз!..

Кейин шу Турсунбойнинг урушдан олдин, бўз йигитлик пайтидаги фазилатлари муҳокама қилиб кетилади. Гуё хуснда ҳам, фаҳм-фаросату гап-сўзда ҳам унинг олдида тушадиган шоввоз бўлмаган қишлоқда. Якка ўзи ўн одамнинг ишини қилган. Қишлоқ соҳибжамоллари фақат шу Турсунбойга етишув орзусида яшаганлар. Мана энди шундай азамат йигит лаънати урушнинг машъум тегирмонига тушиб, яримта бўлиб чиқибди.

— Бу касофат қачон тугаркин-а?

— Қайдам. Кети кўринмайди-ку.

— Москва билан Ленинградни бермай, газандани тўхта-тиб қолишдимми, энди аскарларимиз бўш келишмаса керак.

— Ҳа, қараб туринг, ҳали бир қувалаб беришсин, Гитлер палидга сичқоннинг ини ҳам минг танга бўлиб кетади!

— Ўртоқ Сталин: Сталинградда фашистларнинг куни битди дебдилар-ку, шу ҳақ гап!

— Ишқилиб, йигитларимиз омон қайтишсин-да!

— Илоҳим айтганингиз келсин!

Сўнг фронтда юрган йигитлар номма-ном санала бошлайди: Бешкападан фалончи-фалончилар, жаъми шунча киши, Бешқопдан мунча, Қарға маҳалладан, Жўвахонадан мунча, Пучугойдан... Фронтчилардан ҳар қайсисини тасвирлашга келганда, бирини мард, бирини кўли очиқ, бирини дилкаш, бирини дали-ғули, яна бирини меҳнаткаш эди дея, уларнинг ҳам фақат яхши томонлари тилга олинади. Бу суҳбатдошларнинг хомчўтларига қараганда, ёлғиз «Большевик» колхозининг ўзидан яқин икки юз эллик дуркун йигит она қишлоғидан олис-олис ерларда қон кечиб юрган бўлиб чиқади.

Ҳар тарафдан чуқур хўрсинишлар эшитилди...

Гурунг бирпас тинди. Ўртага чўккан оғир сукунатни Йўлдошнинг зарда аралаш дўриллаган овози бузди:

— Қаҳҳорвой, ошна, табелни расво қилибсиз-ку! Мана кўринг: олти тонна кўсак узилди деб меҳнат ёзибсиз, сводкадаги кўсагингиз эса, беш тоннаю икки юз кило. Саккиз юз килосини кимга кўшиб юбордингиз?

Меҳнат нозирининг рўпарасидаги бир кўлини стол зиҳига тираб турган новча, лаванг юз, шалпанг қулоқ йигитчанинг иккала бети хижолатдан қизариб кетди. Тили калимага келмай, талмовсираб қолди. У табелчи бўлган бешинчи бригаданинг бошлиғи Сулаймон ака ўтирган жойидан аста кўзғалиб, стол ёнига келди:

— Шу гап ростми, Қаҳҳорвой?— Қаҳҳор ўзини сал ўнглаб, дафтарини ёзди-да, кундалик терилган кўсакни чўтга ташлаб, ҳисоблай бошлади.— Тузукроқ ҳисобланг, ука. Грамм пахтанинг устида оламшумул жанжал бўлиб турган бир пайтда, икковимиз ҳам хонавайрон бўп кетмайлик тагин. Саккиз юз кило кўсакнинг пахтасини қаёқдан топиб берамиз?!

— Табелдаги рост, — деди охир Қаҳҳор ҳисобини тугатиб.— Бу, бундай бўпти-да: ўқувчи болалар узган кўсакни сводкага кўшмабман, лекин табелда меҳнатни ота-оналарига ёзганман.

— Бўлмаса, сводкани тўғрилатинг,— деб ҳовридан тушди Йўлдош.— Талъатвой, бешинчи бригадага саккиз юз кило кўсак кўшиб кўйинг, ошна!

Бу чоққача ишини ниҳоясига етказиб, столдан «дас-турхон»ини йиғиштирган Талъатнинг пешонаси тиришди:

— Сводкани оққа кўчириб бўлдим. Уни яна бузаманми?!

— Бузасиз-да, энди! Табелдаги кўсак сводкага тўғри келмай қолса, кейин раисдан гап эшитамиз...

Талъат Қаҳҳорга хўмрайиб қараганча, катта сводкани столи устига ёйди. Кейин, бешинчи бригаданинг рўпарасига ўчирғич теккизиб, рақамини қайта ёзди. Сўнг жамоа Советига тайёрланган сводкани ҳам, ўзича бир нарсаларни минғирлаганича, тузатди.

— Кўп диққат бўлаверманг, ўсмай қолиб, фронтга боролмайсиз, кейин Гитлерни ким тутиб келади?!— деб тегишди Қаҳҳор беш баттар унинг жиғига тегиб. Шу пайт у баҳорда бўлган бир воқеага шама қилди: Талъат йигирма бешинчи йилда туғилган йигитлар ҳарбий хизматга чақирилганда, киши билмас уларга кўшилиб ҳарбий комиссариатга борган, тиббий комиссиядан ўтиш пайтида, бир врач «Жимжилоқдек гавданг билан фронтга боришни сенга ким қўйибди, аввал эшик кесақисига осилиб, бўйингни чўзиб кел, кейин гаплашамиз!»— дея уни қайтариб юборган эди. Бу воқеа тезда қишлоққа ёйилиб, тенг-тўшлари: «Нега шундай қилдинг, фронтга борганинг билан қўлингдан нима иш келарди?» деб сўрашганида, у соддадиллик билан: «Сизлар мени билмайсизлар, мен гавдам кичик бўлса ҳам, ўзим жуда абжирман, борсам фашистнинг ддини беришим, ҳатто ўша Гитлерниям тутиб келишим мумкин», деб жавоб қилганди.

Қаҳҳорнинг ҳазилидан хонада енгил кулгу кўтарилди. Талъат изза бўлиб, бошини ҳам қилди.

— Кичкина деманг бизни, кўтариб урамиз сизни! Махсумни кўп хафа қилаверманглар, ҳали иш кўрсатмоқлари қайда!— дея Талъатнинг ёнини олган бўлди учинчи бригада бошлиғи Абдунаби ака. Аммо «махсум» иборасини фақат қишлоққа келгандан кейин билди. Катта домлаларнинг авлодлари шундай ном билан улуғланар экан. Бошда ёқимли туюлган бу ибора, бора-бора унинг қулоғига ҳақоратдай эшитила бошлади. Нима, оппоқ дадаси домла ўтган бўлса, бунга у айблими?!

Қаҳҳор кечирим сўрагандай, Талъатнинг ёнбошига ўтиб, унинг елкасига қўлини қўйди, худди ўпмоқчи бўлган

каби лабини Талъатнинг қулоғига яқинлаштириб шивирлади:

— Эртага биз томонга ўтинг, холангиз сўраётгандилар,— деди.

Гурунг давом этарди. Энди унинг мавзуи ўзгарди.

— Мамадаливой, узумингиз жуда яхши бўлганди, уни эплаб олдингизми?— яна жойига бориб ўтирган Сулаймон ака ёнидаги шеригига савол қотди.

— Э, эплаб олишга қўл тегармиди! Болалар бир амаллаб узиб кўйишган экан, шаҳардан чиққан бир савдогарга кўтарасига баҳолаб бердим. Сув баҳосида кетди, шунча узум дод деганича!

Мамадаливой — гирдиғум, чўққисоқол, дўпписининг бир бурчини чапаничасига ичига ўйиб кийган ўрта ёшлардаги киши — дераза олдига бориб, оғзидаги носини ташқарига тупургач, ана шу жавобни айтди.

— Пулини нима қилдингиз?

— Пулиними? Қайнимни Бештоғ бозорига юбориб, битта шишак олдириб келдим. Худо хоҳласа, чиллага бориб сўяман...

— Яхшилаб боқаверинг, жиззахўрликни сизникида қиламиз!

— Ўлим бўлмаса...

Кимдир махорка тутатди. Хонани қалин, ёғли қоғознинг сассиқ дуди босаркан, худди латта ҳиди келгандай бўлди-да, баъзилар чопонимиз куймаётганмикин, деб барларини ушлаб кўришди. Сўнг:

— Э, сизмидингиз?— дея махорка тутатган, ярадор ўнг қўлини дока билан боғлатиб, бўйнига осиб олган Акромжонга қарашди.

— Бу қурғурниям қоғозини топиб чекмасанг, кўрпача куйдирганнинг савобини топар экансан,— деди Мамадаливой ака.

— Газеталар қалин қоғозга босилаётган бўлса начора! Уйда китоб деган нарса қолмади — ҳаммасини чекиб бўлдим...

— Ундан кўра, нос чексангиз бўлмайдими?

— Чекиб кўрдим. Тилимни ўйиб юборди...

— Тўғри,— гапга қўшилди Абдунаби ака.— Носфурушларда инсоф қолмади, оҳак баччағарни беармон қўшиш-япти.

— Шунақа носни чеккандан кўра, қиш чилласида томга яланг оёқ чиқиб, азон айтган яхши,— деб ўзича аския қилди Сулаймон ака.

— Урушдан илгариги папирослар қани-я! Чексанг атирининг ҳидини берарди қисталоқлар...

— Махсум,— деди Талъатга қараб Абдунаби ака.— Сиз Тошкентнинг сувини ичгансиз — биласиз, нега папирос йўқ бўп кетди? Ё папирос заводиям курол чиқараётганми?

Талъат нима дейишини билолмай, андак талмовсираб қолди. Ўзига ҳурмат билан берилган саволга жавоб қайтариши шарт. Жавоб қайтармаса, биринчидан, одобсизлик бўлади, иккинчидан, Тошкентнинг обрўсига путур етади, назарида. Лекин, ёлгон гапиришга одатланмаган. Кўзлари жавдираб турган эди. Ақромжон ака уни хижолатдан қутқарди:

— Э, Абдунаби ака, шуниям билмайсизми? Папирос қаёққа кетарди — фронтга кетади-да! Ҳамма чекадиган ҳозир фронтда-ку! «Ҳамма нарса фронт учун!» дейилганидан кейин уларга сизнинг оҳақ қўшилган носингиз юборилармиди!

Талъат «раҳмат» дегандай Ақромжон акага миннатдорона назар ташлади. У ҳам буни пайқаб, бир кўзини аста қисиб қўйди.

— Раисдан дарак йўғ-а? Бюро жуда чўзилиб кетди чоғимда,— Сулаймон ака бетоқатланиб ўрнидан кўзғолди.— Кетмасак, эртага саҳарлаб туриш керак.

— Қаёққа борасиз? Раиснинг одатини биласиз-ку: райондан қайтгунича кутиб турмасангиз, бари бир ярим кечадаям уйқунгиздан уйғотиб келади,— деди Мамадаливой.

— Жони сабил одам экан, ўзиям. Ит тинди, қуш тинди — бунда тиним йўқ,— раисни мақтаганиям, ерга урганиям сўзининг оҳангидан сезилмаган ҳолда гапирди Абдунаби ака.

— Шундай қилгани яхши. Бўлмаса, колхоз аллақачон ковушга ўтириб қоларди. Жонининг роҳатини кўзлаганининг биттаси Аъзамовми? Оқибат нима бўлди? Аъзолари бир кап донга зор, томорқасига эккани уруғ тополмай, иморатини бузиб, сотиб еяпти бечоралар...

— Ишқилиб, бахтимизга, Зиёдвойни фронтга оп кетиб қолмасин-да!

— Оп кетмайди! Райком ўрнидан жилмайдиган қилиб, бронлаб қўйган эмиш-ку!

— Райком ҳам билар экан-да, кимнинг қаерда иш беришини?

— Бўлмаса-чи!..

Талъат сводкани битириб, уни жамоа Советига жўнатиш учун қоровулни қидириб, саройга чиқиб кетди. Ёруғдан қоп-қоронғи йўлакка чиққанида, дафъатан кўзи тиниб, пешонасини деворга уриб олди. Ҳар сафар шунақа бўлади. Ҳар сафар «энди эҳтиёт бўламан», дейди-ю, лекин бари бир ёдидан кўтарилади. Пешонасини ушлаш билан овора бўлиб, эшикдан чиқишда остонага қоқилди, яхшики, ўзини тутиб қолди, йўқса, муккасига юзтубан кетиши ҳеч гап эмас эди: остона даҳлиздан хийла баландда. Идора биноси уруш арафасида қурилгани учун йўлак, хоналари чалакам-чатти тахта қоқилган, даҳлизи эса, қолиб кетган: ё унга тахта етмаган, ё бўлмаса, усталарнинг кўли тегмаган. Шунинг учун остонага етганда оёқни кўтариб туриб қўйиш керак унга. Ташқаридан кирганда ҳам эҳтиёт бўлмасангиз поп этиб ярим газ чуқурга тушасиз.

Талъат қайтиб кирганида, баъзилар ўтирган жойида пинакка кетган, баъзилар ҳамон ўзаро шивирлашиб ўтирар, Йўлдош эса жон-жаҳди билан чўт қоқар эди.

— Раис келмадиларми?— Талъатга савол қотди Акромжон ака.

— Йўқ, келсалар тўғри шу ерга кирардилар-ку,— мулойим жавоб қилди Талъат.

Айниқса, кун бўйи минг хил ишлар билан куйма-ниб, энка-тинканг қуригандан кейин бировнинг йўлига қарашдан ёмони йўқ. Бу ердагиларнинг ҳаммаси чарчаб, мажолу мадордан кетиб бўлган. Субҳи содиқдан далага чиқиб, кеч кузнинг жон ачитувчи изғиринида кўкракни шабадага бериб ишлаб, дам сайин оёқ остидан чиқиб турадиган катта-кичик, турли-туман муаммоларни бартараф этиш, кеч киргач, наридан-бери тамадди қилиб, бирпас оёқни узатиб ётиш ўрнига идорага келиб, ҳақ деб ўтириш осонми, ахир! Лекин ўтирма-

са ҳам бўлмайди. Раис Зиёдбой ака ўрнатган қоида ўзи шу. Кунда кечкурун бригада бошлиқлари билан табелчилар идорага йиғилишлари, шу кунги қилинган ишлар жамланиши, қаерда иш қолиб кетгани аниқланиши, эртаги режалар белгилаб олиниши шарт.

Ёзда ҳам, қишда ҳам, кўкламу кузда ҳам бу қоида асло бузилмайди. Оддий колхозчилар қоронғи тушиши билан ишларини тугатиб, уйларига кетишлари, ўз вақтларини истаган тарзда тасарруф этишлари мумкин-у, лекин манави, идорада ўтирганларнинг йигирма тўрт соатли вақти ўз ихтиёрида эмас. Жангу жадал кўйнида юрган аскар ташналикдан қийналганида флягасидаги сувдан бир томчи ичгани бўлинма, икки томчига взвод, уч томчи учун рота командиридан ижозат сўраши шарт бўлгани каби, булар раис «тур» деса — туради, «юр» деса — юради. «Большевик» колхозида ана шундай темир интизом жорий қилинган. Ҳатто бирон бригаданинг шийпони рўпарасига экилган ошқовоқнинг бирон донаси ҳам раиснинг рухсати, у билан бухгалтер қўл қўйган ордер бўлмаса, палагидан узилмайди.

«Большевик»да интизомнинг шунчалик маҳкамлигидан қўшни колхоздагилар кулмоқчи бўладилар-у, лекин бу қаттиққўллик бутун районда хўжаликнинг нуфузини ошираётганини, колхоз давлат олдидаги ҳамма мажбуриятларини вақтида адо этиб, юзи доим ёруғ бўлиб келаётганини, бошқалар ҳатто иссиқ овқатга дон-дун тополмай қийналаётганлари ҳолда «Большевик»да ҳамма бригадаларнинг қозони ҳам, чўмичи ҳам ҳамиша мой бўлаётганини, бу қаттиққўллик колхоз омборига тонна-тонна дон, кассасига жарақ-жарақ пул бўлиб кираётганини кўриб, тилларини тишлайдилар. Ва, оҳиста хўрсиниб: «Қани энди, бизнинг ҳам Зиёдвойдек раисимиз бўлса», дея ҳавас қилиб кўядилар...

Колхоз партия ташкилотчиси Тожибой қоровул идорага кириб келганида Йўлдош ҳам чўт қоқишдан тўхтаб, столини йиғиштира бошлаганди. Тожибой қоровулнинг авзоини — ранги девордай оқариб, киртайган кўзларига оғир бир маъюслик инганини, кўллари безгак тутган одамдай қалтираётганини кўриб, ҳаммалари кўнгилсиз воқеа юз берганини дарров пайқашди. Ҳатто пинакка кетганлар ҳам уйғонишди.

— Тинчликми? Раис қанилар?

— Раисни оп қолишди.

— Қаерда?

— Милицияхонада. Партиядан ўчириб, тўппа-тўғри бю-
родан олиб чиқиб кетишди...

Ўртага зилдек сукунат чўкди.

— Гуноҳи нима экан?— овози дирдираб сўради Мама-
даливой.

— Ўша кун Онахон опанинг бригадасидан чиққан
иккита кўсакнинг касофатига қолди. «Кўсакни тамом уз-
дирволмасдан ғўзапояни юлдирибсан, пахтани нобуд
қилибсан», деб айб кўйишди.

— Кўпам суд қилиб кесворишмас,— деди бу гапга
ишонқирамай Сулаймон ака.

— Товба, баъзи плани тўлмаган колхозларда ғўзани мол-
лар пайхон қилиб юборса ҳам индашмайди-ю, келиб-ке-
либ, планни юздан ошириб кўйган бизнинг раисимизга
осилишадими! — дея ёқасини ушлади Абдунаби ака.

— Энди гап мундоқ,— деди бунгача ўзини анча босиб
олган Тожибой қоровул.— Эртадан ғўзапоя юлишни тўхта-
тасизлар. Ҳаммани кўсакка соласизлар.

— Шудгор нима бўлади?

— «Сичқоннинг қулоғидек ерни шудгор қилсаларинг,
раисларингнинг ёнига ўтқазиб кўямиз», дейишди. Шуд-
гор тўхтайтиди.

— Тракторлар-чи? Ахир улар нариги колхозга ўтиб ке-
тади-ку?!

— Унисини мен билмайман, Абдунаби ака, — деб гап-
ни қисқа қилди Тожибой қоровул.— Айтдим-ку, бюро-
нинг қарори шу!

Чироқлар ўчирилиб, ҳаммалари дилгир бир ҳолатда тар-
қалишганида тун ярмидан оғган эди.

Йўлдош билан Талъат катта йўлдан бир тарафга ке-
тишди. Одатда, Йўлдош тун ваҳимасини енгиш, ўзини
дадил қилиб кўрсатиш учун «Мен сени кўлдан агар бой
берсам, ўлганим яхшироқ...» деган ашулани овозини бо-
рича баланд кўяр, Талъат эса, унинг гашига тегиш учун
секин: «Шу ашулани айтгандан айтмаган ҳам яхшироқ»,
деб жўр бўларди.

Бу тун Йўлдош ашула айтмади. Талъатнинг эшигига
етгунча иккови ҳатто чурқ этишмади. Фақат Талъат уйига
кириб кетаётганда:

— Хўп, ошна, яхши ухлаб туринг,— деб унга омонлик
тилади, ўзи йўлида давом этди.

— Мен — ичкари, сен — ташқари, қайдан келдинг сен қашқари!!!

Тальят бамисоли шақилдоқдай нақ бўлмаса қулоғининг тагида шанғиллаб айтилган бу гапдан чўчиб уйғониб кетди. «Оббо, тагин жанжал бошланибди-да», — деди ичида, юрагини эрталабданоқ қоронғулик босиб. Аллақачон аёз тушганига қарамай у ҳамон ҳовлида, сўриток остидаги эски чорпояда тунарни. Кечаси билан қиров тагида қолиб, уйқудан бўгин-бўгинлари бўшашган, қулоқ-бурни битган ҳолда турарди-ю, лекин начора: ичкаридаги бир уй билан бир даҳлиз отаси, ўгай онаси ва асранди синглисидан ортгани йўқ. Қолаверса, ишдан ярим кечада қайтади, бемаҳалда буларни уйқусидан бедор қилиши мумкин эмас. Мана, ҳозир ҳам ана шу каталақдай тор, чаккадан вассалари чириб, олачипор тусга кирган уй билан унинг ёнбошидаги шапалоқдай ернинг жанжали бўляпти.

.....

У ҳамон ҳовли юзасида, сўриток тагидаги эски чорпояда тунар, лекин совуқдан юзини асраш учун бошигача кўрпага ўралиб оларди.

Ҳар гал жанжални бувиси Энахон ая бошлайди. У, Тальят ётган чорпояни ёнгинасига келиб, иккала қўлини белига қўйиб чатаноғини керганича ана шу матални овозининг борича шанғиллаб айтади. Бўйи резги дарахтдай пастак бўлгани-ю қизил дуррачасини атайин қошига суриб, тушириб қўйгани учун унинг шу туриши жангга ҳозирланган даканг хўрозга ўхшайди. Эртақларда «худо билан уришган, афт-боши буришган» деган ибора бор. Бу — айнан Энахон ая ҳақида айтилган. Унинг юзи, ёшлигида чилимни кўп чекканидан гиёҳвандларникига ўхшаш тарам-тарам бўлиб қорайиб кетган, оғзининг икки томонида фақат иккита курак тиши сақланиб қолган, аммо тиниқлигини йўқотмаган бир жуфт чарос кўзлари қадимги хусн-латофатининг сўнгги нишонаси сифатида ҳамон чўғдай ловиллаб туради.

Энахон ая бугун ҳам жанжални ўз бисотидаги ўша матал билан бошлади. Тальятнинг дадаси ичкаридан ҳадеганда чиқа бермагач, бу сафар овозини тагин ҳам баландроқ қўйиб такрорлади:

— Мен — ичкари, сен — ташқари, қайдан келдинг сен қашқари!!!

Ариям инини кавлайверсанг қўзғалади: Талъатнинг дадаси ичкаридан ранги ўчганича югуриб чиқди.

— Хў, мочағар, тинч қўясанми, йўқми? Менда яна нима айтганинг бор?!

— Бўшат уйни! Уйни бўшатмагунигча, сенга тинчлик йўқ!

— Сен бўшат уйни! Бу уй — менинг отамдан қолган...

— А, шунақами? Сиз — Бобожон қорининг арзанда ўғлисиз-у, мен анавиларни ҳаромдан орттириб кепманми?!

— Ҳаромдан орттирганмисан, ҳалолданми, олгулигингни олгансан. Тегишингни балои нафсингга сотиб еган бўлсанг, мен гуноҳқорми?

.....

ҲИКОЯЛАР

ҲОЖИ ҲИСОБЧИНИНГ ҲИКОЯЛАРИ

Ҳар ким ҳар нарса дейди-ю, лекин колхозда идора хизматчиси бўлишдан оғир вазифа йўқ. Авжи ғалвир сувдан кўтарилиб, қишлоқда гап-гаштак фасли бошланган маҳалда, сен диққинафас хонага қамалиб олиб чўт қоққанинг-қоққан. Ҳали қарасанг, еттинчи ҳисобдан ўн сўм баланс бермайди. Ўн икки ойлик ҳужжатни кампир ипга помидорқоқи тергандай бирма-бир кўтариб, ўша лаънати ўн сўмни зўрға топсанг, яна бир ҳисоб дафтаригадаги якун балансга етти тийингина етмай туради-да! Сарбозори одам: «Шунга ҳам ота гўри — қозихонами!» деб заҳарханда қилиши мумкин. Лекин итальянча қўшқатли ҳисоб системасида етти тийин ҳам — бир, етти минг сўм ҳам. Мана шу арзимаган етти тийин, бир жойдан етти юз минг сўм бўлиб тешиб чиқиши мумкин.

Хуллас, идора иши — диққатпазликнинг ўзи. Ёз бўйи ҳамма кетмон чопганда, кўланкада қилган роҳатинг, йиллик ҳисобот тузиш вақтида бир эмас, ўн ҳисса бўлиб бурнингдан чиқади. Шундай кезларда ҳадеб дафтарга ёпишиб олмай, аҳён-аҳёнда бир чақчақлашиб кўймасанг сил бўлиш ҳеч гапмас.

Бахтимизга Ҳожи ака бор. Сал диққат бўлдикми, Ҳожи ака буни қаёқдандир пайқайди-да, овозини йўғон қилиб: — Ўрага сичқон тушди, гулдир-гуп!— деб юборади. Ҳаммамиз ишдан бош кўтариб, яксар у кишининг оғзига қараймиз.

Айтганча, танишинг: Ҳожи ака — бизнинг чорва бухгалтеримиз. Асли исмлари Ҳожимурод, фамилиялари Ҳожимаматов эканлигини ўз тенгқурларию ҳужжатлари-га бехос кўзи тушиб қолган одам билади. У киши онадан

туғилиб, ақлини танибдики, ҳисобот иши билан банд. Колхозда бош ҳисобчи ҳам, районда раҳбар бухгалтер ҳам бўлган. Ўзининг айтишича, умр бўйи «сочининг оқидан кўп» тафтиш қилгану «соқолининг мўйидай беҳисоб» ҳисобот тузган. Ҳм, сочига келсак, пешонаси тепакалига уланиб, энсасига қадар ошланган теридай ялтираб туради. Дўпписини олиб қўйса, қишлоқнинг битта-яримта оиймтиллолари кўзгуга иши тушмай, бемалол пардоз-андозини қилиб олиши мумкин. Ҳожи аканинг башарасидаги яна бир диққатга сазовор нарса — унинг кўзойнаги. Ҳамма кўзойнакни қаншарига тақса, Ҳожи аканики қирғий нусха узун бурнининг учгинасида туради. Шунақа омонат турадики, беихтиёр қўлингизни чўзиб, уни юқорироққа кўнқайтириб қўйгингиз келади. Ҳожи ака бирон гап айтмоқчи бўлиб, рўпарасидаги суҳбатдошига кўзойнаги оша тингшаб қараб қўйса, ҳар қандай сипо одам ҳам ўзини тутолмай кулиб юборади.

Ҳожи ака кўпчилик ҳисобчилардай вақти-вақти билан «қитдай-қитдай» ҳам қилиб туради. Ҳожи аканинг хушёр ё ширакайфлигини биз, идора ходимлари, унинг муомаласидан дарров билиб оламиз. Масалан, хушёрлик пайтида у ҳаммани, етти-саккиз мучал кўрган қарияларни ҳам, худди бешигини тебратиб қўйган одамдай сансираб гапирди. Томоғи сал ҳўлландими — бўлди, йўргакдаги чақалоқни ҳам сизлашга ўтади, ўғли тенги йигитларни «фалончи ака, пистончи ака» деб, кўп хижолат қилади.

Аммо нима бўлса ҳам Ҳожи акамиз юрагида кири йўқ, беғубор одам. Қачон қарасангиз лабида кулги, тилининг учда икки оғиз лутф гапи тайёр.

Қишнинг узун кечаларида, айниқса бизга ўхшаш «хат иши» билан сиқилиб қолган одамларга Ҳожи акадай кишининг бўлиши катта давлат. Вақтнинг қандай ўтганини сездирмайди-да! «Сичқонни ўрага тушириб қўйиб», айтиб берадиган ҳикояларини эшитганингда минг кунлик ҳордигинг ҳам ёзилиб кетади.

Ҳожи аканинг шундай ҳангомаларидан айтиб бермоқчиман.

АРҚОН, ШАМПАНЬ ВА БЎЙИНЧА...

Бир куни ошпазимиз Нормирза ака паловни дамлаб қўйиб, биз ишлаётган хонага кирди-да, зарур гапи бор одамдай мўйловини маънодор бураб, Ҳожи аканинг бикинидаги бўш стулга бориб ўтирди.

— Ҳа, Нормирзавой, тинчликми? — деб сўради Ҳожи ака бир нарсанинг шарпасини сезгандай.

— Сельмагга шампань тушибди, тобингиз қалай?— деди Нормирза ака шивирлаб.

— Шампань?— Ҳожи ака унга кўзойнаги оша тикилди.— Ошна, мен шампанни 1948 йили Бўзда роса тўйиб ичиб олганман. Ҳали-ҳали таъми оғзимдан кетгани йўқ. Ўзиям арқоннинг пулига келган шампань эди-да...

Ҳожи ака бир гапнинг учини чиқардимиз, у ёғини айтмасдан қўймайди. Шунинг билганимиз учун ҳаммамиз ишни йиғиштириб, отасидан ҳайитлик кутаётган болалардек Ҳожи аканинг оғзига қарадик. У ҳикоясини бошлади:

— Ўша кезлари районда раҳбар бухгалтер эдим. Бир куни Давлат банкининг мудирини Раҳмонберди Халлоқбердиев телефон қилиб, «Ҳожи ака, малол келмаса, бир илтимос бор эди», деб қолди-ю, «Ие, ҳазрат, нима деяпсиз? Сиздай одам илтимос қиласиз, бизга малол келиши ҳам борми?» дедим. Жуда яхши йигит эди-да! Бизга яқинроқ колхозларнинг бирон ҳожати чиқиб қолса-ю, мабодо, мен ўртага тушадиган бўлсам, гапимни ерда қолдирмай, дарров битказиб берарди. «Хабарингиз бор, Бўздаги колхозларга банкдан қарз пул берамиз. Шу пуллар қаёққа сарфланаётганини икковимиз бир кўриб келсак», деди.

У вақтда ҳозирдақа асфальт йўллар, енгил машиналар йўқ, қаёққа сафар чиқса, отлиқ борилади. Биттадан иккита отга салт миниб, «Бўз қайдасан?» деб йўлга тушдик. Баҳор пайти бўлиб, сув тошиб кетганидан дарё бўйида бир кечаю бир кундуз паром кутдик. Охири, дарёдан ҳам ўтдик. Бўз деганингиз тамом тўқайзор, гаровзор эди ўшанда. Ҳар қамишлар, бўйи мирзатерақдай келади, офтоб еявериб тиллодай сарғайиб кетган. Папирос чекиб туриб гургуртни ўчирмай ташласангиз, чунон ўт олиб чирсиллаб

ёниб берадики, кўтарилган алангаси тўрт-беш чақирим жойгача кетингиздан қувлаб боради. Йўлдан адашсангиз борми, жувозга қўшилган отдай бир ернинг ўзида гирди-капалак бўлиб айланаверасиз...

Кечга яқин янгича маданий уйлар қурилган бир қишлоққа кириб бордик. Узоқдан атрофи девор билан ўралган кўрғон, усти болохонали катта дарвоза кўринди. Дарвоза олдида турган кишилар бизга пешвоз чиқиб, оптимизминг жиловидан олишди. Суриштирсак, ўзимизнинг районга қарашли «Пахтакор» колхози экан. «Хайрият, адашмай топиб келдик», деб суюндим ичимда. Бу колхозда Саттор Ғаффоров деган бухгалтер бор эди. Ўзи жуда сертавозе, сертакаллуф йигит эди. Отини атамасимдан туриб, рўпарамда пайдо бўлди. Икки қўлини кўксига қўйганича: «Халлоқбердиев ака, марҳамат, марҳамат, Ҳожи ака, қадамларингизга ҳасанот», деб болохонага бошлади.

Бу болохона бухгалтернинг ҳам ётоғи, ҳам меҳмонхонаси экан. Ерга чўғдай гилам тўшалиб, беқасам кўрпачалар солинган, парку ёстиқлар қўйилган, тахмонда қўша-қўша атлас кўрпалар. Ётоқ эмас, бамисоли янги келинчакнинг уйи. Агар ўша вақтдаги танқислик эсингизда бўлса, бунақа сарполар янги ерда тузилган колхоз тугул, «миллионер» раисларнинг уйида ҳам йўқ эди.

Болохонадаги ҳашамларни кўриб, Халлоқбердиев менга қаради, мен унга. Шу орада Ғаффоровнинг атрофида парвона бўлиб юрган югурдаклар унинг имо-ишораси билан дастурхон тузашга уннаб кетишди. Дастурхонга нималар қўйилмади, дейсиз! Кува анори борми, Хонободнинг тилёра қирқма қовуними, хандон пистами, ғалвира бодом дейсизми, лимону мандарин, хуллас, бадананинг сутидан бўлак ҳамма нарса бор эди! Ўша вақтда биз печенье, конфет деган нарсаларнинг номини эшитсак ҳам, урушнинг касофати билан ўзини кўрмай кетганимизга анча-мунча йил бўлган эди. Дастурхонга шулар ҳам қўйилди-да! Яна, деб, қўйинг, бир эмас, бир неча хилидан-а!

Бир пиёладан чой ичган бўлдик. Катта хитойи лаганда қовурилган лаққа балиқ келди. Ҳаш-паш дегунча беш-олтита шампань вино пайдо бўлди. Халлоқбердиев

бир шиша шампанни олиб, қорнидаги хатини ўқиркан:

— Буниси менга бўлмайди — ширинтуриш, аччиғидан бўлса бошқа гап,— деди. Югурдаклардан бири шампанларни кўтариб, пастга тушиб кетаётган эди, Халлоқбердиев:— Буниси ҳам тураверсин, ичадиган одам топилиб қолар,— деди.

Бирпасда яна беш-олти шишада шампаннинг ширини муҳайё бўлди.

— Яхшиси, портвейн ича қолсак-чи,— деди Халлоқбердиев менга кўз қисиб.

Гаффоров имо қилган эди, бояги югурдак бир яшик 26- портвейн олиб чиқди.

— Мен-ку портвейн ичаман-а, лекин Ҳожи акага бўлмайди-да! Бу кишига ароқ топинглар,— деди Халлоқбердиев. Хуллас, яна бир яшик ароқ чиқди. Халлоқбердиев ҳаммасидан бир шиша-бир шиша олиб, қолганларини қайтарди.

— Ҳе, зап одам экансиз-да, одамдан азиз эмас-ку, турса биздан ош-нон талаб қилармиди?— деб аския бошлаган бўлди Гаффоров.

— Ҳар ҳолда кўздан йироқ тургани яхши, юртгарчилик-да, яна бирон киши...— Ярим чин, ярим ҳазил аралаш гапирди Халлоқбердиев.

Икковимизга ўша ётоққа жой қилиб беришди. Халлоқбердиев алламаҳалгача илон чаққан одамдай тўлганиб ухломмади. Унга қўшилиб мен ҳам қанча вақт тўлганиб ётдим.

— Ҳа, жой синаяпсизми?— дедим охири ичим тўлиб.

— Ие, уйғоқмидингиз, Ҳожи ака? Кечирасиз, уйқунгизга халақит берганга ўхшайман.

— Ҳечқиси йўқ. Биламан, баъзи одамда шунақа одат бўлади — жой синаб, ётоқчилаб чиқади.

— Менда унақа одат йўқ. Мени хаёл безовта қияпти,— Халлоқбердиев дераза рафида милтиллаб турган чироқнинг пилигини кўтарди-да, махорка ўраб чекди.— Шу... Яна нималари бор экан, деб оғзимга келганини бўғзимга ютмай сўрайвердим-у, лекин дастурхонга қараб туриб иштахам очилиши ўрнига негадир бўғилиб қолдим. Гаффоровни яхши танийсизми?

— Унчалик эмас. Нимаиди?

— Ўзи шунақа бадавлатми?

Халлоқбердиев нима сабабдан бундай деяётганини даров тушундим. «Бадавлат бўлмаса, шунча борди-келдини қаяқдан олади?» демоқчи.

— Унинг ҳотамтойлиги сизнинг шарофатингиздан бўлса, ажаб эмас. Бу ёғини эртага, дафтар кўрганда биламиз, — дедим-да, калламни кўрпага ўраб уйкуга кетдим...

Ўша вақтда Бўздаги колхозлар кўриқ ердаги сайёр бригадаларни бирлаштириш йўли билан тузилган бўлиб, уларнинг туриш-турмуши тамоман давлат ҳисобига эди. Михдан тортиб ёғочгача, қўйдан тортиб отгача, нимаики зарур бўлса, давлат уларга узоқ муддатли қарз ҳисобидан берар эди. Аммо, қоидага кўра, колхоз ёғочга деб пул ўтказдирдими, шунга фақат ёғоч олиши, счёта мих деб кўрсатган бўлса, мих олиши керак эди. Фаффоров нима қилар экан денг? Агар ёғочга деб йигирма беш минг сўм пул ўтказдирса, шу ҳужжатнинг нусхасини сельпо дўконига келтириб бериб, дўкон мудирига: «Мана, сен биздан йигирма беш минг қарзсан. Энди ёғочнинг ҳисобини бир чеккага йиғиштириб қўйгин-да, бизга ўзимиз айтган нарсани беравер», деб ундан ҳалигидақа жаннатдан чиққан нозу неъматларни олаверар экан. Бу нарсаларни колхоз дафтарига ўтказиб бўлмайди-ку, уни қандай қилиб жойлаган, дерсизлар? Тўғри, «Балои нафсимга ўн беш литр ароқ ичдим», деб акт тузган аҳмоқ бухгалтер ҳали дунёга келган эмас.

Фаффоров бунга ҳам йўл топиб, дўкон мудиридан: «Колхозга фалон килограмм арқон, фалон дона бўйинтуруқ, фалон килограмм бўёқ, ранг сотдим», деб счёта ёздирган. Шуларни дафтарга ўтказиб қўйиб, орадан икки-уч ой ўтгач, «Ҳаммаси колхоз юмушига ишлатилиб, йўқ бўлиб кетди», деган мазмунда «бақувват» акт ёзиб, дафтардан чиқариб ташлайверган.

Бундоқ ҳисоблаб кўрсам, колхозга шунча арқон олинибдики, агар йилқидаги ўн бешта отнинг ҳар бирини Кўҳи Қофга элтиб қўйиб, бўйнига арқон солиб келинса, шу арқоннинг бир учи колхозда туриши мумкин экан. Ё бўлмаса, колхозга «олинган» ранг билан у етиштирган

пахтани давлатга уч мартадан бўяб топширса, яна икки йилга етадиган ранг ортиб қолар экан.

Қилвир одам доим «ишни дўндирдим» дейди-ю, лекин бир ёғини думи хуржунда қилиб қўйганини ўзи ҳам билмайди. Мана шуларни Фаффоровнинг кўзига кўрсатиб қўйганимда, бир зумда турқи ўзгариб, кечаги катталигидан асар қолмади. Халлоқбердиевнинг эса, тепа сочи тика бўлди-да, қўлида ичиб турган чойини дўқ этиб столга қўйганича, «қани, Ҳожи ака, тез акт ёзинг, кетамиз»га тушиб қолди...

— Хўш, Ҳожи ака, Фаффоров кейин нима бўлди?— деб сўради Нормирза ака ҳикоя тугагач.

— Фаффоровми? Яқинда шаҳарга тушсам, колхоз бозорида қаламфурушлик қилиб ўтирибди. Соқол-мўйловини қўйиб юборибди. Зўрға танидим. «Ҳа, ошна?» десам, «Сизнинг шарофатингиз билан ота-бобом кўрмаган жойларини кўриб келдим. Мана, энди сабаби тирикчилик қилиб ўтирибман», дейди. Ҳа, шунақа, қинғир иш ҳеч вақт одамнинг косасини оқартирган эмас...

ЖИФИЛДОН ҚОРИ

Одатда кечки паловдан кейин ярим соатча чойхўрлик қиламиз. Шундай пайтларда Ҳожи ака билан Нормирза акага худо беради-да. Куйини ҳам, сўзини ҳам фақат икковлари биладиган бир ашула бор. Шу ашулани Ҳожи ака столни ногора қилиб айтиб туради, Нормирза ака ўртага тушиб, аломат муқомлар қилиб ўйнайди. Ашуланинг бошланиши тахминан шундай:

Ошқозоннинг уволи-ё
Майгур гуручнинг хўрдоси.
Фаранг рўмол оберинг-о,
Ўргилиб кетай, дадоси!..

Бу сафар, негадир, ошнинг олдидан «қиттай» бўлмаганигами, Ҳожи ака ашулага ҳафсала қилмади. Бир чеккаси, паловдан кейиноқ ошпазни раис чақиртириб қолди. Шунинг учун Ҳожи ака пиёладаги чойга термилганича хомуш ўтирар эди.

— Ҳожи ака! Пиёладаги сувга пахта ташлаб, фол очяп-сизми, индамай қолдингиз?— деб унинг қитиғига тегди бухгалтеримиз Абдуҳамид ака.— У ёқ-бу ёқдан гапирсангиз-чи!

— Э, ука, қиёматнинг чегараси бор деганларидек, гап-халта ҳам тубсиз эмас-да, таги кўриниб қолди! Яна нима-ни гапираман!

— Ҳеч бўлмаса, Бурҳон қорини қандай қилиб қўлга туширганингизни айтиб беринг.

Йўқотган нарсасини излай-излай зўрға топган киши-дай Ҳожи аканинг чеҳраси ёришиб кетди:

— Оббо, бадбахт, уни сен ҳам биласанми? (Ҳожи ака гоҳо яхши кўрган кишисини «бадбахт» деб суяди.)

— Турсун Аҳмадийдан эшитувдим. Ўз оғзингиздан ҳам бир эшитсак...

— 1946 йилнинг жазирама ёз пайти эди,— сўзга киришди Ҳожи ака,— катта уйга сувни септириб, кўкрагимни бўйдоқ йигитлардай захга бериб ётсам, дабдурустдан кўча эшикнинг олдига «ғийт» этиб бир машина келди-да, устма-уст сигнал бера бошлади. «Оббо, яна нима кор-ҳол бўлиб қолди?» Ташқарига чиқсам, райижроком раиси Абдуғани аканинг «виллис» дейиладиган машинаси. «Хўжайин сизни, тез олиб кел, дедилар», деди шофёр бола. Дарров йўлга тушдим.

Райижрокомга борсам, раиснинг кабинетида «Озод» колхозининг ҳозирги бухгалтери Турсун Аҳмадий ҳам ўтирибди. У эндигина армиядан бўшаб келиб, ҳали ишга жойлашмаган эди.

— Келдингизми, қани ўтиринг, — деб жой кўрсатди Абдуғани ака. Аммо важоҳатини кўрсангиз кўрқасиз: лаби тумтайиб, қовоғи осилиб кетган.— Гап бундоқ, Ҳожи ака: кеча райижроком президиуми «Бирлик» колхозининг тўрт йиллик ишини тафтишдан ўтказишга қарор қилди. Мана, қарорнинг бир нусхаси, Турсун Аҳмадий икковларинг шу ердан чиқибок, колхозга борасизлар. Тушунарлидир-а?

Мендан бўлак одам бўлса-ку, ўша топда оғзидан чиққанини бўғзига ёпиштириб: «Йўқ, тушунарли эмас, ораларингдан қайси чалдиворда ётган ола мушук ўта қолдики, сиз, Абдуғани ака, районимизнинг эътиборли раҳба-

ри, дабдурустан телба тўнингизни тескари кийиб, ўзингиз билан бир товоқдан талашиб ош ейдиган ҳамқишлоқ дўстингиз Маҳмуджон Мирзахоновнинг колхозини тафтишга буюриб қолдингиз!» дерди-я, аммо мен одоб сақлаб индамадим.

Аҳмадий билан чиқиб кетаётган эдик, Абдуғани ака:

— Ҳожим, бир минутга тўхтанг,— деб мени эшик олдидан қайтарди.— Кўнглингизга келмасин-у, лекин сизнинг ўзингизга тайинлаб қўядиган жиндак гап бор.

«Нима гап экан?» деб сўппайиб туравердим. Абдуғани ака даромадни қаёқдан бошлашини билмай бирпас индамай қолди.

— Гап шу,— деди ниҳоят, менинг ҳам қабзиятим тутиб турганини пайқаб.— Тафтиш тугагунча ҳалиги сабилни илло оғзингизга олмасангиз...

— Шуми? Куриб кетгурни аллақачон ташлаворганман,— дедим умримда биринчи марта ёлғон гапириб.

— Ҳа-да, жон ака!

— Хотиржам бўлинг!

Шундан ақалли бир кун аввал бирон киши: «Ҳожим, эртага сен «Бирлик»да тафтиш бошлайсан» деса, «Ҳе, ошна, тушингни сувга айт, «Бирлик»ни тафтиш қилиш биздақа Ҳожиларга йўл бўлсин!» дердим. Мана, бугун «Бирлик»ка келиб, ҳаммаёқни алғов-далғов қилиб турибман. Соясига жойнамоз солмагунингча саломингга алик олмайдиган Мирзахоновнинг ўзи пайтавасига қурт тушгандай бесаранжом. Ўша вақтда «Бирлик» — район тугул, бутун областда «манаман» деган қолхоз эди. Ой ҳам шу қолхоз учун чиқарди, кун ҳам! Иш аксига олса, шунақа бўларкан ўзи. Фалокат босмаса, райижроком ҳам, келиб-келиб, уруш давридаги ишни тафтиш қилишни буюрадими?! Ундан кўра: «Ҳой Мирзахонов, кўрпа-ёстиғингни тангиб, йўлга тайёр бўлиб тур, эртага орқангдан одам тушиб, жойи ростонингга элтиб қўяди», дегани афзал эмасми?

Шу деб кўйинг, катталардан тортиб отбоқаргача, оморборчидан тортиб боғбонгача атрофимизда парвона, ўтқизгани жой тополмайди. Колхоз боғини қоқ ўртасига азиз меҳмонлар учун пароходнусха қилиб солинган гулдор, нақшинкор шийпон бизнинг ихтиёримизда. «Тафтишчиларнинг кўнгли нима тиларкан?» деб дамо-

дам оғзимизни пойлашади. Биз бўлсак, райижроком-даги гапга амал қилиб сир бой бермасликка ҳаракат қиламиз.

Аммо «тўқай тўнғизсиз бўлмайти» деган нақлни машойхлар бекор айтишмаган-да! «Тафтишдан қандай чиқарканмиз?» деб, ҳамманинг жони ҳалагу, фақат бир киши сира пинагини бузмайти. Келган кунимиз қўлининг учини бериб кўришганича, орадан бир ҳафта ўтиб боряпти ҳамки, на эрталаб ундан «салом» бор, на кечқурун «хайрмаъзур». Асқотганда чақиртириб қолсак, бирров киради-ю, сўраганимиздан нарига ўтмайти, кейин яна қорасини кўрсатмай кетаверади.

Унинг кимлигини айтмасам ҳам фаҳмлагандирсиз: гап колхознинг бош бухгалтери Бурҳон қори устида кетяпти. Ўшанда Бурҳон қори ўзи ишлаб турган колхоз тугул, бутун райондаги бухгалтерлар орасида, гуручнинг орасига адашиб тушиб қолган маккажўхори донидай турарди: биз, ҳамма бухгалтерлар меҳнат кунни эвазига ишласак, у четдан ёлланган мутахассис қатори шартнома асосида ишлаб, колхоздан ҳар ойда тайинли миқдорда маош, гуруч, ёғ, ўтин, боринги, асалгача олиб турарди. Район марказида бирон йиғин ё маърака бўлиб қолса, «Бирлик» колхозининг бухгалтери Бурҳон қорини ёш бола ҳам ёзда эғнидаги оқ шойи кўйлагига, қишда қундуз ёқа пальтосига қараб, узоқдан таниб оларди. Бурҳон қори новча, калласи катта, дўнг пешона, пастки лаби дўрдайган одам эди, гаплашган маҳалда ҳамсуҳбатига чап кўзини сал қисиб кўйса, худди «сенинг гапинг нимаю ўзинг нима?» дегандек туюларди.

Кечқурунлари шийпонда дам олиб ўтирган пайтимизда, қорининг хулқ-атворини эслаб, Аҳмадийнинг фиғони кўкка чиқарди. Ўзиям бу атрофда Аҳмадийдек тажанг одам йўқ-да! Сал нарсадан кўнгли олинса, иккала бетига қон тепиб, бўйнидаги томирлари ўқлоғидек ўйнаб кетади. «Буни қаранг, Ҳожи ака, — деб хуноб бўларди Аҳмадий, — тафтиш вақтида бирон ишқал топиб қолсак, тўқмоқнинг каттаси қорининг бошида ўйнайди-ю, ҳануз парвойи фалак-а! Одамгарчиликни ҳам қўя турунгу, ақалли ҳамкасабалик ҳурмати кечқурунлари мундоқ келиб, икки оғиз гаплашиб ўтирса, совлиғи

улоқ туғиб қўядими?! Тавба, одам ҳам шунақа бетамиз бўладими?»

Бир куни шу зайлда гаплашиб ўтирсак, дастурхон тузаш билан овора бўлиб юрган ошпаз йигит суҳбатимизга аралашиб қолди:

— Қори акамлардан чакки хафа бўляпсизлар, — деди у дастурхонга нон кўяр экан. — У кишининг табиатлари асли шунақа: одам зотини унча ёқтирмайдилар. Деразасига қора парда тутилган хужраларига кириб олганларича, у ерда нима қилаётганликларини худои таолонинг ўзию гоҳ-гоҳ олдиларига чой олиб кириб турувчи ёрдамчилари Ҳанифахон биледи, холос.

Ошпаз йигит дастурхонни тўғрилаб, қаддини тиклади-да, бошлаган гапини охирига туширди:

— Қори акамлар, назаримда, бу дунёнинг ишларидан ихлосларини тамом қайтариб, нўхталаб олганлар. Тўрт киши жам бўлган жойга қадам қўймайдилар. Шартномага ишлармишлар деб эшитамиз-у, лекин омбордан бир кафт дон-дун олганларини кўрган эмасмиз. Ҳар ҳафтанинг охирида шаҳарга — бола-чақаларининг олдига велосипедни салт миниб тушиб кетаверадилар. У киши ана шунақа ҳалол одам!

— Бўлмаса, фариштанинг ўзи экан-да, қори акангиз! — деди ошпаз йигитнинг бийронлигидан энсаси қотиб Аҳмадий кесатиқ билан. Лекин ошпаз кесатиқни тушунмади.

— Ҳа, ўлманг, энди ўзингизга келдингиз, — деб ошхона тарафга ўтиб кетди.

Ошпазнинг сўзига мен ҳам ишонмаган эдим-у, лекин эртасига кассадан ўтган икки хужжатга кўзим тушгач, ҳайрон бўлиб қолдим. Бирида айтилишича, Бурҳон қори 1945 йил апрель ойининг сўнгги кунда колхозга уч юз эллик минг сўм қарз берибди, иккинчи хужжатга асосан шу пулни кузда яна қайтариб олибди. Оддийгина бир бухгалтер бутун бошлиқ колхозни салкам ярим миллион сўмга қарздор қилиб ўтирса! Ахир, бу икки оёқли қишлоқ хўжалик банкасининг ўзи-ку! Ё отасидан бир хум тилла қолганми зинталоқнинг?

Бунинг сирини аввал қорининг ўзидан суриштирдик. У боягидек бепарволик билан:

— Колхоз заёмга йўл тополмай қийналиб турган кез эди. Шаҳарга тушиб маҳалла-қўй, қариндош-уруғлардан шу пулни йиғиштириб олиб келдим,— деб қўя қолди. Унинг гапини раис ҳам тасдиқлади. Қизиқ, қорининг заб бадавлат уруғлари бор эканми? Ё заргар маҳалласида турарми-кан?

Тафтиш ўз йўлида кетаверди. Баъзи бир жузъий камомадларни ҳисобга олмаганда, унчалик ваҳима бўладиган қусур топа олмадик. У вақтларда кўпчиликнинг «иши битсин» учун қилинган айрим ғайриқонуний ишларга, агар балои нафс иштирокидан холи бўлса, биз ҳам кўпда эътибор бермадик. «Бирлик» колхози ҳақиқатан ҳам мақталганча бор экан.

Энди актни ёзиб, райижроқўмга топширсак ҳам бўлаверар эди-ю, лекин колхознинг давлат банкасидаги жорий ҳисобидан олинган кўчирмаларни бухгалтерия дафтарига таққослаб кўриш вақтида бир ишқал чиқиб қолди: 1945 йил апрель ойида «Хлопторг»га ўн беш минг сўм пул ўтказилибди, дафтарга расмийлаштириш пайтида шу пулга нима учундир «Хлопторг» қарздор қилинмай, у ўн учинчи ҳисобга, яъни ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобига ёпиштириб қўйилибди. Йил охирида бошқа харажатларга аралаш-қуралаш қилиб даромаддан чегириб ташланибди. Қизиқ! Ақлга сифмайдиган гап!

Айтганча, сизларга аввал «Хлопторг» нималигини айтмасам, воқеани тушунмайсизлар. Ўша йилларда «муқобил савдо» деган гап бор эди. Давлат колхозларнинг топширган пахтаси эвазига маълум миқдор буғдой, пахта мойи, совун, кунжара, чой, газлама берарди. Давлат билан колхозлар ўртасидаги бу олди-берди «Хлопторг» деган махсус савдо ташкилоти орқали амалга ошириларди. «Хлопторг»дан нимаики олинса, ҳаммаси колхозчиларнинг меҳнат кунига граммлаб, сантиметрлаб тақсимланарди. Гапимга ишонмай, илжайяпсизлар-а? Майли, илжайверинглар. Кўз ўнгимизда колхозчи кассадан жарақ-жарақ пулни санаб олиб магазинга чиқади-да, хоҳласа, газламани метрлаб эмас, тойлаб, чойни қадоқлаб эмас, яшиклаб олиб кетаверади. Ўша вақтда бунақа гапларни тушда кўрардик, холос. Мана шу гуноҳқор қўлим билан

одамларга «67», «85» граммдан чой, «1 метру 37 сантиметр», «1 метру 49 сантиметр»дан чит тақсимлаган вақтларим бўлган. Омборчи бечора шу тақсимотни ведомостга учма-уч етказиш учун чойни мисқоллаб тортган, газламани тирноқлаб ўлчаган.

Хўш, гапимизнинг асли йўлига қайтайлик. Бояги «ҳангома»дан Аҳмадий икковимиз носқовоғини тушириб қўйган кашандадай гангиб қолдик. Нима қилсак экан? Раисни чақириб сўрайликми ё аввал Бурҳон қорига айтиб кўрайликми? Гапнинг рости, бу олифта қори билан гаплашишга сира тоқатимиз йўқ эди. Шундай бўлса ҳам аввал қорининг ўзини йўқлатдик.

Қори дастлаб кириб келган пайтида хонани «мунча саситиб юборибсанлар» дегандек, биз чекаётган махорка тутунидан димоғини эҳтиёт қилиш учун дастрўмолини бурнига тутиб олди, гапнинг даромади кучайиб, ўн учинчи ҳисобга бориб тақалгач, вужудини совуқ тер босди шекилли, ўша дастрўмоли билан дам бўйнини, дам баққасини, дам юз-кўзини артишга тушди.

— Сизлар ўзи нимага келгансизлар — колхозни тафтиш қилганими ё менинг пайимни қирққаними?— деб хирқирди калласини тошбақадай тўлгантириб.— Тунов куни колхозга берган қарзимни дастмоя қилиб олиб, миямни гангитдинлар. Энди, манови гап!..

— Қори, ўзингизни босинг,— дедим мен иложи бориचा вазминлик билан.— Ҳеч ким сизнинг пайингизни қирқмоқчи эмас. Сиз — бош бухгалтерсиз. Ҳисобот ишлари тамоман сизнинг қўлингизда. Бу ҳам ҳисоботга тааллуқли иш бўлгани учун сиздан сўраяпмиз. Ё отбоқардан сўрайликми?

Бу қочирим қорига таъсир қилди шекилли, титроғи бир оз босилди. Аҳмадий қуйиб узатган чойдан бир хўплаб, буткул ўзига келди.

— Бу ҳам, ўша сабил қолғур қарз пулга алоқадор нарса,— деди у ниҳоят.

Аҳмадий икковимиз таажжубланиб, кўз уриштириб олдик. Қори ўртада пайдо бўлган бадгумонликни кўтариб ташлаш учун фикрини аниқроқ қилиб айтди:

— Ҳа, ўшанга алоқадор. Пулни кўни-қўшни, ёр-биродарлардан тўплаб келдим, деганмидим? Шунда «Хлоп-

торг»нинг Ёрмитон пунктидаги магазинчи Муҳаммедовнинг ҳам улуши бор эди. Нима бўлибдию унга ҳам тафтиш келиб, ўн беш минг камомад чиқиб қолибди. Нақд пул тўлаши мумкин эмас экан. «Жон қори ака, бир қўллаб юборинг», деб келиб қолди. Ўшанда банкадан ўтказиб берувдим.

— Бўлмаса, нимага еттинчи ҳисобда «Хлопторг»ни қарздор қилиш ўрнига харажат дафтарига ёзиб қўйдингиз?

Қорининг нафаси ичига тушиб кетди. Назаримда, у бунақа саволни кутмаган эди. Фикрини ростлаб олиш учун дастрўмолини ўйнай бошлади.

— Ҳе, эсим қурсин, энди топдим,— деди Қори совлиги эгиз туққан чўпондай ишшайиб.— Кузда у бизга уч юзтами-тўрт юзта қанор қоп берувди. Ўзингиз биласиз, терим вақтида қанор тез ишдан чиқади. Шуни дафтарга даромад-буромад қилиб қоғозни кўпайтирмаслик учун тўппа-тўғри ўн учинчи ҳисобга тиркаб қўя қолувдим.

— Раис ҳам биладими буни?

— Қизиқсиз-а, колхозда раис билмайдиган иш борми?

Қорининг сўнги гапи ҳақиқатга яқинроқ бўлгани учун биз қониққаннамо бўлдик. Ўзи ҳам қош қорайиб қолган маҳал эди. Шу билан ишни тугатиб, одатимизга кўра, шийпонга йўл олдик.

Не кўз билан кўрайки, шунча кундан бери бизни назар-писанд қилмай келган Бурҳон қори биздан илгари шийпонга чиқиб турибди-да! Тўй бошида турган баковулларга ўхшаб, иккала қўлини белига тираганича ошпаз билан боғбонга ҳали уни олиб кел, ҳали буни олиб кел, уни анави ерга қўй, буни манови ерга қўй, деб дастурхонни ўзи безаттиряпти. Аҳмадий икковимиз «бирон иззатли меҳмон келади шекилли», деган хаёл билан шийпонга чиқишимизни ҳам, чиқмасимизни ҳам билмай, тараддудланиб қолдик. Бирдан қорининг кўзи бизга тушди-да, юзида табассум пайдо бўлиб:

— Қани, қани, азизлар! Тепага, тепага чиқинглар,— деди.

Бу гал кўрпачалар ҳам икки қаватдан бўлиб кетибди. Янги барқут болишлар пайдо бўлибди.

— Тафтишни ҳам тугатдинглар чоғи,— деб бидирлаб кетди қори.— Эртага актни ёзиб, қўл қўйсанглар, «хона барафти» қилиб қоласизлар. Кетар жафосига бир отамлашайлик.

Дастурхон устидаги ноз-неъматларни таърифлаб ўтирмайман. Бир нарсани айтиб қўяйки, тоғдан отиб тушилган каклик гўшти ҳам бор эди! Ҳа...

Бир маҳал ошпаз йигит қорининг олдига каттагина олма гулли чойнак келтириб қўйди. Қори негадир чойнакни дарров хонтахта тагига яширди. Пиёлаларни ҳам хонтахта остига олди. «Одам чойни ҳам бекитиқча қуядими?» деб ҳайрон бўлдим. Бирдан димоғимга алланечук ёқимли ҳид урилди. Кўпдан бери ичмаганимгами, «оппоқ тўра»нинг ҳиди жуда муаттар туюлиб кетди. Қори бир кўзини қисиб, пиёлани аввал менга узатди. Аҳмадийга қарадим, у «олманг» дегандай лабини тишлади. Ўзимнинг эса, жуда-жуда олгим келиб турибди.

— Кўйинг, қори, Куръонда буни ҳаром деганлар, шу ишни ҳамма қилса ҳам, сиз билан биз қилмайлик,— дедим.

Қори қизиталоқ дарров важ топди:

— Э, Ҳожим, Куръонда бунинг томчиси макруҳ дейилган, мана ўша томчини тўкиб ташлайман, ҳалол бўлади қолади,— деди-да, менга узатиб турган ароқдан жиндагини ерга тўкди.

«Бор, нима бўлса бўлар!» деб мен ҳам пиёлани олиб тагигача сипқариб юбордим. Аммо Аҳмадий тушгур, ўжарлиги тутиб, бир қултум ютиш тугул, ҳатто пиёлани қўлига ушламади. Шеригимнинг раъйига қараб, минг кўнглим тилаб турмасин, мен ҳам бас қилиб қўя қолдим.

— Ҳожи ака,— деди Аҳмадий ётаётган пайтимизда,— қорининг муомаласи бирдан ўзгариб қолганига қандоқ қарайсиз?

— Ҳа, нима қипти, у ҳам одам-ку ахир, ҳамкасабалигини кўрсатиб қўйди-да!

— Йўқ, бунинг тагида бошқа гап бор. Танасини тилсанг қон чиқмайдиган одам бекордан-бекорга бунақа «эриб» кетмайди.

Бояги ичган бир пиёла ароғимнинг кайфи ҳавога учди. Аҳмадийнинг мулоҳаза билан айтган гапидан кўнглимга гулу тушди.

— Менга қаранг, Аҳмадий,— дедим унга.— Бир иш бор. Шуни эртага қиламиз.

Эртасига Аҳмадий икковимиз шаҳарга, «Обхлопторг» идорасига тушиб, колхоз билан унинг ўртасидаги олди-бердини бирма-бир таққослаб чиқдик. Мундоқ қарасак, бояги ўн беш мингга икки юз килограмм чой, уч юз килограмм пахта ёғи олинган экан. Бу икки нарсани «Хлопторг» омборидан ана шу қори акамнинг ўзлари кўтариб чиққан эканлар. Қаёқдан билдинг десангиз, чиқим ордерининг остида у кишининг панжарагулчин имзолари турибди! Ваколатнома ҳам у кишининг номларига ёзилган. Лекин бу чой билан ёғ колхоз омборига етиб бормаган. Мана шу шаҳарнинг ўзида қолиб аллақайси бир гўрда гумдон қилинган. Қори колхозни салкам ярим миллион қарзга боғлаб қўйганининг боиси ҳам шу экан! Ахир, ўша вақт бир кило чой бозорда икки юз сўм, ёғ юз эллик сўм турганини ҳисобга олинг-чи, жами қанча бўлади?

Бу воқеани Мирзахоновга айтиб берганимизда, аввалига у ишонмади, кўзига ҳужжатларни кўрсатганимиздан кейин тандирга қаланган шувоқдай ловиллаб кетди:

— Ҳе... Мен Бурҳон қори деб ихлос қўйган одам жигдон қори экан-ку! Ноинсофлигини кўринг хумпарнинг! Ҳали қараб турсин, мен ўша қорини!..

Биз «ҳай, ҳай» демасак, Мирзахонов қорини ўша заҳоти милицияга бердириб юборармиди... Шахтидан сал тушгандан кейин унга шундай маслаҳат бердик:

— Қори-ку бетингда кўзинг борми демасдан шу ишни қилибди. Энди сиз ҳовлиқманг, бургага ўчакишиб кўрпани ўтга ташламанг. Қорини буровга олинг-да, чойни ҳам, ёғни ҳам қантдек қилиб ундилинг. У ёғини нима қилишни тегишли идоралар ўзи билади,— дедик.

Иш биз айтганимиздек бўлди. Қори чой билан ёғни икки кундаёқ колхоз омборига келтириб топширди. Ернинг остидан олдимиз, осмонданми, бунисидан хабарим йўқ. Аммо

райижроком раиси Абдуғани аканинг зукколигига қойил қолдим. Бир нарсанинг шарпасини сезган экан-да, азамат...

— Қорининг ўзи нима бўлди?— қизиқсиниб сўрадик.

— Шуни ҳам билмайсанларми, оббо сартарошга иши тушмаган болалар-эй,— деб кулиб қўя қолди Ҳожи ака.

ШОЛИБОЙВАЧЧА

Бухгалтеримиз Абдуҳамид ака ўзи бақалоқ, барвас-та, аммо табиати жуда ринд одам: овқатни чумчуққа ўхшаб чўқилаб ейди, тахи бузилган сочиққа қўл артмайди, таомга бирон бегона ҳид аралашиб қолганини сезса, оғзидагини чайнаб бўлмасданоқ «менга қарамай олавуриглар», деб ўрнидан туради. Шу иштаҳаси билан қандай қилиб бош кўтариб юрганига, яна улоққа боқилган отдай лорсиллаб кетганига ҳамма ҳайрон. Абдуҳамид аканинг биринчи ёрдамчиси Тўхтавой эса бухгалтеримизнинг тамоман акси: савағичдай гавдаси бор-у, аммо-лекин тирноғигача қорин бўлиб кетган-да азаматнинг. Кўйиб берсангиз, лаганнинг тагидаги гулиниям сидириб еб қўя қолса! Калласи катта, бўйни ингичка, қорни салқи бўлгани учун Тўхтавой дуруст битмай қолган чилим ошқовоққа ўхшайди. Хўралигидан қирмизак олма тусига кирган иккала бети ҳусн суриш-тирмайдиган битта-яримта қизни ўзига жалб этиши мумкин эди-ю, лекин фаҳмимча, салкам бир қарич келадиган қиррадор бурни ишни бузиб туради. Шу босидан Тўхтавой ҳамон бўйдоқ. У тенги йигитлар аллақачон... Келинг, у ёғини айтмай қўя қолай, бир чеккаси мавзуга алоқаси йўқ...

Тўхтавойнинг бир ёмон одати шуки, вақт-бемаҳал бесўнақай аския қилиб юборади. Тагин унинг жағи авжи дастурхон устида очилади.

Бир куни Абдуҳамид аканинг кўнгли мошкичири тилаб, нариги қишлоқдаги жувозкашдан атайлаб зиғир ёғи олдириб келди. Гуруч билан мошнинг тошини ўзи бошида туриб идорадаги қизларга тердирди. Бу масаллиқлар Нормирза аканинг қўлидан ўтиб қозонга тушгач, афсунгар-

нинг сеҳрига учраган буюмлардай жон пайдо қилиб юборди.

Ниҳоят, мошкичири катта лаганга сузилиб, ўртага қўйилди. Нормирза ака ҳаммамизга биттадан қошиқ улашиб чиқди. Лекин Тўхтавой қошиқни қайтариб, «қўлим ҳалол» дегандай ишора қилди.

Тотли мошкичиридан бир-икки қошиқ олиб-олмаган ҳам эдик, Тўхтавой: «Қошиқни қўйиб, қўлда олсанглар бўлмайдими? Матмуса полвоннинг товонидай-товонидай қилиб!» деб қолса бўладими!

Абдуҳамид ака томоғига беҳи тиқилган одамдай хиппа бўғилиб, ўрнидан туриб кетди. Эсиз, не умидлар билан тайёрлатган таоми ўзига насиб бўлмади! Уни кўриб, биз ҳам қошиғимизни лаганнинг четига тираб қўйдик. Ўртага дилни ғашт қилувчи хижолатлик чўкди.

Матмуса полвон — колхоз саройида ўраллашиб юрадиган ёшини ҳам, уйини ҳам, ота-онасини ҳам ҳеч ким билмайдиган бир соқов. Аммо белида иккита филнинг қуввати бор. Унча-мунча юкни бир-икки чақирим ерга елкасининг учида пириллатиб элтиб қўяди. Ҳеч кимнинг кучи етмаган тўнкани полвон бирпасда кундаков қилиб ташлайди. Қорни ҳам, эгни ҳам колхознинг устига. Аммо бир чатоқ томони қаҳратон қишда беш-олти кун пойабзал киймаса, бошқа вақт доим яланг оёқ юради. Раиснинг ўзи унга неча қурдан этик олиб берди. Бари бир фойдаси йўқ: бир кун кияди-ю, эртасига яна сарпойчан бўлиб олаверади. Шунинг учун товони ҳамиша қорайиб, ёрилиб юради. Оёқдан ҳам бор-да!

Тўхтавой «Матмуса полвоннинг товонидай-товонидай» деганида, Абдуҳамид аканинг кўнгли озиб кетганининг боиси ана шу эди. Ҳатто кўп нарсаларга парво қилмайдиган Ҳожи ака ҳам бу сафар Тўхтавойга еб юборгудек бўлиб кўзойнаги оша ўқрайиб қўйди. Тўхтавой эса, ҳеч нарса бўлмагандай, бешала панжасини баравар оғзига тиққанича мошкичирини тушириб турарди.

Сукунат ҳамон давом этарди. Уни кўтариб ташлаш учун Ҳожи акадай сўзамол одам бирон гап топмаса, кети хижолатпазликка айланиб, шу куни идорадаги ишдан пуртур кетиши муқаррар. Буни Ҳожи ака ҳам тушунди шекилли, қорамалдоғи билан бурнининг учини қашлаб ғала-

донидаги беҳисоб қоғозлар ичидан ўзига керакли ҳужжатни ахтарган кишидай хаёлининг қатларини титкилай бошлади.

— Ҳа,— деди у ниҳоят излаган нарсасини топганидан кўнгли ҳам, чеҳраси ҳам бараварига ёришиб,— у-бу деймизу, соқовлар ҳам сиз билан бизга ўхшаган одам. Фаросатга келганда, икки карра икки тўрт бўлишини айтиб беролмаса ҳам, орамиздаги баъзи чўтқоқарлардан ўтади,— Ҳожи ака энгини шимариб, лаганнинг тагини ялашга ҳозирланаётган Тўхтавойга ишора қилди. Лекин Тўхтавойнинг парвойи фалак эди.— Уларнинг айби — безабонлиги, холос. Соқовнинг тили йўқ. У қанақа сирнинг гувоҳи бўлмасин, шу сир қудуққа ташланган тошдай ичида қолиб кетаверади, деган одам қурбақанинг думини ебди!

Хайрият, гап халтанинг оғзи очилди! Ўлик еса тирилик кетадиган мошкичири ҳам дарров эсимиздан чиқиб, ҳаммамиз Ҳожи акага юз бурдик.

— Мана, Абдуҳамиднинг хабари бор,— деб бизни кўп илҳақ қилмасдан ҳикоясини бошлаб юборди Ҳожи ака.— Бир йили Жарбоши қишлоғидан Мирзараҳмонов деган одам аталадан суяк чиққандай район ер бўлимига бошлиқ бўлиб қолди. Жарбоши — тупканинг тагидаги олис қишлоқ. Фуқароси ўз ёғига ўзи қовурилганидан, орасида кўрс, саркаш, қирриқ одамлар кўп эди. Жарбошида бир раис чигитни экиб, яганалаб берса, иккинчиси ғўза чопиғини ўтказгунча зўрға яраб турар, учинчиси ердан пахтани олиб бўлиши биланоқ, думини минг жойдан тугишар эди. Раис қишлоқнинг ўзидан чиқсаям, райондан юборилсаям, аҳвол шу эди. Тақдир гардишининг турфа тамойил айланишини кўрингки, бутун бошлиқ бир районга ер бўлимининг бошлиғи шу қишлоқдан чиқса-я!

Мирзараҳмонов девор йиқилса ҳам ичига йиқилсин, дейдиган жуда қирриқ одам экан. Дунёда мана шу жарбошиликлардан бўлак уддабурон, ишбилармон одамлар қуриб қолгандай ўз ҳамқишлоқларидан ҳали унисини бир жойга раис, ҳали бунисини бир жойга ҳосилот, ферма мудури, ҳисобчи қилиб кўтараверди. Ҳаш-паш дегунча районнинг ярмини жарбошиликлар босиб кет-

ди. Бир вақт эшитсам, Жарбошидаги колхознинг ҳисобчиси Долибой Холбоев ҳам шу «кўтар-кўтар»га тушиб қолиб, дарё бўйидаги «Оқсув» колхозига раис бўлиб кетганмиш. Холбоевни яхши танир эдим. Йил-ўн икки ой «аканг қарағай» деб юриб, ғалвирни сувдан кўтаришда ҳисобот тузиш қўлидан келмай, нуқул четдан мардикор соладиган ўртамиёна ҳисобчи эди у. Кўп вақт ҳисоботини ўзим бориб тузиб берардим. Аммо, фирибгарликдан шайтонга дарс берса, уддасидан чиқадиган одам эди.

Орадан бир йил ўтар-ўтмас «мирзараҳмоновчи» кадрларнинг бирин-кетин чуви чиқа бошлади. Мирзараҳмоновнинг ўзи ҳам ишдан олинди...

Ўша йили ёз ниҳоятда иссиқ келиб, олган нафасинг ўпкангга ўт бўлиб кирар, ичингдаги тамом аъзоларингни сихда тортилган кабобдай жизиллатар эди. Жазирамадан жон сақлаш учун инвентаризация баҳонаси билан икки ҳафтага тоққа кетаману Чотқолнинг сўлим бағрида бурнимдан чиққунча қимизхўрлик қиламан, деб чоғланиб турган эдим. Бирдан район ер бўлимига чақириб қолишди, ёрдамчимни юборсам, «Ҳожи аканинг ўзлари кераклар», деб қайтариб юборишибди. Малол келсаям ўзим чиқиб бордим. Янги тайинланган бошлиқ:

— Ҳожи ака, хафа бўлмайсиз, «Оқсув»га тушиб, Холбоевнинг ишини бир тафтиш қилиб келасиз,— дейди.

— «Оқсув»га? Йўқ, бормайман,— дедим.

— Нега?

— Ўз палагимни босмайман,— деб важ кўрсатдим.

— У нима деганингиз?

— Бу — шу деганимки, Холбоев ҳисобчидан чиққан. Мен ҳам ҳисобчиман. Касаба касабанинг палагини босмайди.

Бошлиққа гапимнинг нимаси наша қилди, ҳайронман, хахолаб кулиб юборди. Кейин олдимга бир варақ қоғозни суриб:

— Мана, ўқинг!— деди.

Ўқисам, бу — «Оқсув» колхози аъзолари умумий мажлисининг қарори экан. Қарорда «Холбоев раисликдан олинсин, районнинг энг кекса, энг тажрибали, энг одил

ҳисобчиси Ҳожи акадан унинг ишини тафтишдан ўтказиб бериш сўралсин», дейилибди. Ўқиб туриб, ичимда қувониб кетдим. «Яшавор, Ҳожи,— дедим ўз-ўзимга.— Шунчалик обрўйинг бор экану ўзинг билмай юрибсан! Холбоевдай бир моли мардумхўрнинг юзини қиламан, деб бутун бир колхоздаги қора кўзларнинг гапини ерда қолдирасанми?!»

Оқсувни биласизлар, жаннат билан бас бойлашса, ютқазмайдиган қишлоқ. Этагидан дарё ўтади. Кунботар тарафида обизамзамдай мусаффо булоқлар қайнаб туради. Суви шунақаям тотлики, саратонда селитрага солиб совутилган қирқинчидан ичгандай кайф қиласиз. Боғларида битадиган анору анжирларининг таърифини келтиришга Муқимийдек зукко шоир бутун умрини харжласа ҳам, ниҳоясига етказолмай, яна бир Завқийдек нозиктаъб шоирга иш ортиб қолади. Гуручини айтмайсизми! Булоқ сувини ичиб тўлишганигами, ундан палов яасангиз, ҳар бир донаси лаганда иморатнинг устунидай диккайиб туради. Ҳаммасидан ҳам менга ёқадигани — Оқсувнинг одамлари. Меҳнатга бунақа жон-жаҳди билан ёпишган, бунақа софкўнгил, хушфеъл, меҳмон деса, жониниям бериб юборадиган қўли очиқ одамларни ҳеч қаерда кўрмаганман. Шу қишлоқда бир йил туриб, қулоғингизни эртаю кеч динг қилиб юринг, «сени-мен» деган гапни, ақалли кўнгил учун эшитмайсиз.

Мана шундай аҳил, меҳнаткаш қишлоққа Долибойдек бир бемаъни одам раис бўлиб келибди-да, орадан беш-олти ой ўтар-ўтмас, одамларни бир-биридан бездириб, иш деса, етти газ нарига сачраб тушадиган қилиб қўйибди. Омборидан дони, кассасидан пули аримайдиган хўжалик бир йилда зах теккан иморатдай кўчиб, қаддини тирговичсиз кўтариб туролмайдиган ҳолга келибди.

«Раббано» деб тафтишни бошлаб юбордим. Икки ҳафтада ҳамма ҳужжатларни миридан-сиригача кўриб чиқдим. Бировга бориб айтсангиз, «ҳе, шунақа эканми?» деб оғзи очилиб қоладиган жўясиз ишнинг ҳидини тополмадим аммо. Минг қилсаям, Долибой ҳисобчидан чиққанмасми, ҳар қанақа ишни дафтарга аралаштириб, ўз-ўзини тузоққа илинтириб қўймасликнинг йўлини

билади. Боя айтдим-ку, фирибдан иблисгаям дарс бе-риши мумкин деб.

«Туппа-тузук колхозни кавушга ўтқазиб кетган бўлса, буни район раҳбарларига қадар ҳамма билса-да, энди мен шу сирнинг тагига етолмай қуппа-қуруқ қайтиб кетаверсам, районда энг тажрибали, энг кек-са, энг одил ҳисобчи бўлиб қайга бордим!» деб диққа-тим ошади.

Холбоевни раисликдан тушириш тўғрисидаги умумий мажлис қарорини бошқатдан синчиклаб ўқиб чиқдим. Мажлисда гапирган одамлар аксар Холбоевга колхознинг бултурги шолисини талон-торож қилиб юборди, деб айб тақишган экан. Ўшалардан бирини чақиртирдим. Сўрасам, «мен бунинг устида турганмасман-у, лекин фалончидан эшитувдим», дейди. «Фалончи»ни йўқлатиб келиб, секин гапга солсам, «писмадончи»нинг дарагини айтади. Ҳам-маси — сопи йўқ гаплар.

Шу орада Холбоевнинг ўзи Оқсувда пайдо бўлиб қолганини эшитдим. Раисликдан бўшаган кунининг эр-тасигаёқ у ўз қишлоғига кўчиб кетган экан. Ҳеч ким уни чақиртирмаса ҳам келаверибди. Бунинг тагида би-рон сир йўқмикан? Жиноятдан воқиф бўлган одамлар-ни унинг ўзи қўрқитиб, юракларига гулгула солиб юр-ган бўлмасин? Ўзидаям бордон гавда бор! Ўттизта ода-ми билан битта бутун машинани қорнида бемалол кўта-риб турадиган цирк полвонидан қолишмайди. Мушти нақ икки пудли тарози тошига ўхшайди. Астойдил зарб билан тушса, ҳар қанча одамни бир лаҳзада бу дунёдан у дунёга бадарға қилади. Овозининг йўғонлиги-чи! Га-пирганида деразаларнинг ойнаси дирдираб, токчага терилган идиш-товоқлар жаранг-журинг қилаётгандай бўлиб кетади.

Мана шу хаёллар бошимни қовоғаридай талаб ўтир-ган эди, хонага Холбоевнинг ўзи кириб келди-да, эшик-ни зич ёпиб, илгагини туширди. Мен томонга ўгири-либ, дами чиқар-чиқмас: «Ассалому алайкум, Ҳожи ака!» — деб рўпарасидаги бўш стулни мўлжалга олгани-ча, аста-аста кела бошлади. Ўтирди. Ранги бўзариб, лаби гезариб кетган, аъзойи баданида безгак хуруж қила бош-лаган пайтдагига ўхшаш қалтироқ сезилади. Хуллас, ва-

жоҳатидан қўрқулик. Бирон кор-ҳол юз берса, очиқ турган деразадан қочаман-ку, деб ён тарафимга назар ташлаган эдим, ромга темир панжара ўрнатилганини шунда билдим. Билдиму ичимдан, рост гап, қиринди ўтгандай бўлди.

— Ҳожи ака, сиз билан биз ака-укамиз-а?— деди Холбоев энтиккандай.

— Бўлмаса-чи, Долибой, албатта ака-укамиз.

— Ундай бўлса, мана буни секин, ҳеч кимга билдирмай олиб қўйинг,— деб чўнтагидан тугунча чиқариб, столга қўйди.— Тугунчанинг бир учи очиқ, ундан бир даста ўн червонликнинг қири кўришиб турарди... Донг қотиб қолдим. Холбоев бирпас менга ўқрайиб турди-да, кейин этигининг қўнжидан дандон сопли пичоқ олиб бояги тугунчанинг ёнига қўяркан:

— Бўлмаса мана буни танлаб олинг,— деди. Мен:

— Долибой, ука, бу нима қилиқ, тушунмаяпман?— деб ўзимни гўлликка солдим.

— Ҳали шунақами, тушунмаяпман денг? Райимқул қўрбоши қаердан чиққан, буни биларсиз? Иттифоқо, жарбошилиқ эмасмиди?..

Хў, нобакорнинг усталигини кўринг! Ўртада ҳеч қандай гувоҳ йўқлиги учун андишанинг юзига оёқ қўйиб, бир вақтлар не-не одамларнинг жонига зомин бўлган, кейин ўзи ҳам халқнинг қаҳрига дуч келган безот қўрбошининг номини айтиб, «билиб қўй, мен ҳам ўша калла-кесарнинг қишлоғиданман», деб шама қиляпти. Чучварани хом санабсан! Кўрамиз ким кимдан усталигини! Кунинг ўша бекафан кўмилган палид қўрбошининг арвоҳидан нажот сўрашга қолибдими, демак, ҳолинг вой, Долибой!

Аммо ўша топда Долининг чангалидан силлиққина чиқиб кетиш учун тилёғламалик қилмасам бўлмас эди. Шу вайдан рўпарамда жавоб кутиб ўтирган ҳарифимни алдашга ўтдим:

— Долибой, сен билан биз кечами-аввал куни танишганимиз йўқ. Ахир, неча йиллик қадрдонмиз. Ака-укалимизни ўзинг ҳам айтиб турибсан. Қолаверса, сени шогирдимсан дейишга ҳаққим бор. Негаки, дўппи тор келган маҳалда колхозингга неча марталаб бориб, ҳисобо-

тингни тузиб берганман. Шунақа бўлгандан кейин ака билан ука, устоз билан шогирд ўртасида, манови тугунчак билан, манови пичоққа бало борми? Наҳотки, мен сенга ёмонликни раво кўрсам?! Мен бу ерга: «Ким экан биз ҳисобчиларнинг палагига от соладиган, ўша тухматчилар билан ўзим бир гаплашиб қўяй!» деб келувдим. Сен бўлсанг, қайдаги бўлмағур хаёлларга бориб юрибсан! Қўй-е, одам деган ҳам шунақа бўладими? Ундан кўра, Ҳожи ака, сиз кетинг, тафтишга тумшуғингизни суқманг, дегин, мен жон-жон деб жўнай. Эртага бошқа райондан сира танимаган бир одамни юборишсин, кейин кўрамиз, ҳолингни кимга айтиб, кимга йиғлар экансан? Мудда-ойинг шуми?

Долибой ўзгарди: рангига қон югурди, титроғи ҳам босилгандай бўлди. Ўрнидан дик турди-да, икки кўлини кўксига қўйиб:

— Қуллуқ, Ҳожи ака! Минг марта қуллуқ! Хўп десангиз, шу топда оёғингизга йиқилиб, товонингизни ялай!— деди астойдил юрагидан чиқариб.

— Қўйсанг-чи, жинни бўлдингми!— деб тасалли бердим унга.— Бундан кўра, олиб келган совға-саломингни кўтариб, дарров жўнаб қол! Ўзим йўқлатмагунча, кўзимга кўринма...

Долибой «хўп, хўп» деб тугунчани қўйнига, пичоқни кўнжига солганича, ғойиб бўлди.

Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур... Хол-боевдан қутулгандан кейин миямга келган гап шу бўлди. «Оқсув»га янги сайланган раисни чақариб, «менга бултурги шопипоя бригадасининг бошлиғи Собир акани топтириб беринг», деган эдим, ундан чиққан жавобни эшитиб, «шудгорга қуйруқ» бекор қўйилмаганига узил-кесил имоним комил бўлди.

— Собир ака ҳозир қишлоқда йўқ,— деди раис.— Ўтган йили шопини тугатибоқ, қишлоқдан бош олиб кетган.

— Қаерга?

— Дарёнинг нариги бетидаги янги ўзлаштира жойларга.

— Нега?

Раис тараддуланиб қолди. Бир нарсани билса ҳам, айтгиси келмаётгани кўзидан сезилиб турарди.

— Кўйинг, буни мен айтмайман. Негаки, мен янги раисман. Яхшиси, холис қолганим маъқул. Ҳозир олдингизга ҳосилотни киритвораман, ўшандан сўраб олинг.

Ҳосилотнинг айтишича воқеа бундай бўлган: Собир ака кўп йилдан бери бригада бошлиғи экан. Асли миришкор деҳқонлардан бўлгани учун кўпроқ пахтачиликда ишлабди. Холбоев колхозга келган йили уни шолিপояга кўчирибди: кимсан — зўр бригада бошлиғи эмасми, ортиб қолган беш-ўн сўтик бўлтак-сўлтак ерга ўзи учун посира шоли экиб олибди. Колхознинг ҳосилини бир кафт қолдирмай топширганидан кейин ўзининг ана шу посирасини йиғиштирибди-да, ўн-ўн беш қоп шолини аравага ортиб, қишлоққа жўнабди. Намоз аср палласида гузарга етиб чиқса, бу ерда Холбоев беш-олтита ҳамтовоклари билан ҳангомалашиб ўтирган экан. Ўрнидан тура келиб Собир аканинг гирибонига ёпишибди. «Сен амалингнидан фойдаланиб колхознинг шолисини ўмариб келяпсан, мана энди қўлга тушдинг», деб бечорани нари олиб бориб, бери олиб келибди. «Ахир, бу посирам-ку!» деса: «Қишлоқда нақд йиғирма сўтик томорқанг тургандан кейин қанақасига посира бўлсин, бу — колхознинг шолиси, бу — ўғрилиқ», деб бешбаттар авжига чиқибди. Шунча йил колхозда ишлаб, «ҳе» деган гапни ўзига «ҳайфсан» деб билган Собир ака бекордан-бекорга «ўғри» бўлиб қолганига ори келиб, ўша кечаси кўч-кўронини ортганича, дарёнинг нариги бетига ўтиб кетибди...

У киши менинг олдимга эртасига эрталаб нонуштадан кейин етиб келди. Келдию белидан қизил ип билан бойланган бир даста накладнойларни олиб, столга қўйди. Ечиб, накладнойлардаги рақамни чўтга ташладим. Қарасам, хирмондан бир юз саксон тонна шоли жўнатилибди. Омборчининг кирим дафтарига шунинг бир юз қирқ беш тоннаси ўтибди. Вожаб, қолгани қайда? Собир акадан сўрасам:

— Ўлимдан хабарим бор, лекин бундан хабарим йўқ. Раис билан аразлашиб кетиб қолганимдан кейин, қайтиб идорага қадам босган эмасман. Шунинг учун йиллик ҳисобот тузиш вақтида қўлимдаги накладнойларни ҳисобчининг дафтарига солиштириб кўролмаганман, бу ёғини ўзингиз аниқлайсиз,— дейди.

«Шунақами?» — дедим-да, бригада бошлиғининг кўлидаги накладнойларни битта оқ қоғозга териб чиқдим. Ҳар бирининг ёнига хирмондан шу шолини ташиган аравакашнинг номини ҳам ёзиб қўйдим. Бундоқ қарасам, Юсуф Аҳмедов деган бир аравакашнинг ортган шолиси, нуқул хирмондан омборга етиб чиқмагани маълум бўлди. «Ўша аравакашни олдириб келинглар», деган эдим, колхоз катталари кулиб юборишди.

— Юсуфга гап айтиб ундан жавоб олиш қоронғи уйга кесак отиш билан баробар, — дейишди улар.

— Нега?

— Негалиги шуки, Юсуф — соқов.

— Ўзи соқов бўлса, отаси ё онаси бордир. Шуларни қўшиб чақиринглар. Ахир, «соқов боланинг тилини онаси биледи», деган нақлни эшитмаганмисизлар? Наҳот, Юсуфни соқов деб, ўттиз беш тонна шолининг тайинини тополмай, гаранг бўлиб ўтираверсак?

Баъзида табиатнинг ишидан ҳам хуноб бўлиб кетаман. Юсуф деганлари бугдойранг, қора қош, қора кўз йигит экан. Соқовлигини айтмаса, хуснида биронта ҳам айбситадиган жойи йўқ. Агар бўй етган қизим бўлганда, менинг ўзим уни жон-жон деб куёв қилардим.

Юсуфнинг кириб келиши ҳам жуда қизиқ бўлди. У, кўздан бошқа жойини дока рўмоли билан ўраб-чирмаб олган онасини остонада қолдириб, шахдам босиб келдида, катак дафтарга чизилган бир суратни лўп этиб, олдимга қўйди. Бу — иккала кўлини икки ёнига ташлаб, муқом қилиб турган раққосанинг сурати эди. Ўзи эски китобларимиздаги суратларга ўхшаш анчайин жўн ишланган бўлса ҳам, қаеридир ёқимли. Суратни кўлимга олиб таажжубландим. Бу жонон ким бўлди? Холбоев хотинни иккита қилган деб эшитган эдим, наҳот, бу унинг кичик хотини бўлса? Наҳот, колхознинг ўттиз беш тонна шолиси шу нозаниннинг хусни латофатига нисор этилган бўлса!

— Юсуфингизнинг бу ишини айбга буюрмайсиз, — деб аста сўзга киришди онаси. — Бултур қишлоққа шахарлик артистлар келишган эди. Ўшалардан биттасини бола бечора яхши кўриб қолибди. Эрталаб ҳам, кечқурун ҳам жиннига ўхшаб, унинг суратини чизгани чиз-

ган. Кузда раисимиз Холбоев чақиртириб: «Шолипояда аравакашлик қилсанг, ўша артист қизни олиб бераман», деб алдаган экан, боёқиш ерга қиров тушгунча жонини койитиб ишлади. Шоли охирлаб, «қани, ваъдангизни бажаринг» деб келса, ер ютмагур Холбоев ўлгудай дўппослаб қайтарибди. Ҳозир идорадан чақириб юборишган эди: «Юр, артист қизнинг отаси келибди», деб алдаб, олдимга солиб келдим. Йўқ эса, бу ёқларга ўтишга юраги бетламай қолган. Нима гап, тинчликми ўзи, мулла ака?

— Тинчликка тинчликку-я, лекин Юсуфбойни чакки алдабсиз, — дедим. — Мен райондан келган тафтишчидим. Дафтарни кўрсам, бултур ўғлингиз ташиган шолининг бир кафти ҳам омборга кирмабди. Ўша шоли қаёққа, кимларнинг уйига кетган, шуни билмоқчи эдик.

Она-бола фақат ўзлари тушунган йўсинда ярим соатча имо-ишора билан гаплашишди. Охир, кампир яна менга юзланди:

— Юсуфбой, менга бултур ўзим минган от-аравани қўшиб беришсин, шолини қайларга элтганимни олиб бориб кўрсатаман деяпти.

Йигитнинг илтимосини бажо келтирдик. Колхоздан учта холис киши ҳам қўшиб бердик. Юсуф отнинг жоловини Жарбоши томонга ҳайдаб кетди.

Юборган одамларимиз ярим кечада қайтишди. Уларнинг тузган актига қараганда, шолининг тахминан тўрт тоннаси Мирзараҳмоновнинг уйига, уч тоннаси Холбоевнинг укасиникига, қолгани ўзиникига туширилган. Холбоев уйига шолини кўча тарафдаги қазноғининг эшигига отнинг калласидай қулф солдириб, сўридан тўктирган.

Беш-олти кундан кейин район прокуратурасининг терговчиси мени йўқлатиб қолди.

— Яшанг, Ҳожи ака,— деди чиқиб борсам, ҳазиллашиб.— Туппа-тузук изтопар экансизу, бекорга ҳисобчилик қилиб юрибсиз. Аммо актнинг беш-олти жойига «колхоз раиси Шолибойвачча» деб ёзибсиз. Шолибойваччангиз ким?

— Йўғ-эй?

— Ҳа, мана, кўринг!

Кўрсам, ҳақиқатан ҳам «Шолибойвачча» деб ёзибман. Хаёл-да! Долибойнинг ўғирликдаги устомонлигига қойил қолиб, ичимда «сен Долибойвачча эмас, Шо-

либойвачча экансан», деб кўювдим. Шуни актга ҳам ёзиб юборибман. Актни олиб, «Шолибойвачча» ҳамма жойда «Долибой» шаклида ўқилсин», деб тўғрилаб кўйдим.

ТЎРАҲУЖЖАТ

Ҳожи аканинг чорва бухгалтери бўлиб ишлашини айтувдим-а? У кишининг ферма мудирларидан ҳужжат қабул қилиши жуда қизиқ. Одатда, омборчи ё кассир ҳужжат топширадиган бўлса, ўн кундами, йигирма кундами қўлида йиғилиб қолган қоғозларни юмалоқ-ясси қилиб бир папкага тикади-да, бухгалтернинг столига «дўқ» этиб ташлаб кетаверади. Кейин бечора бухгалтер шу қоғозларнинг тахини ёзиб, турларга ажратиб чиқади, тартиби билан рўйхатга тиркаб, дафтардан ўтказди.

Ҳожи ака бўлса, ўз таъбири билан айтганда, «аззолардан кредит, бозорларга дебит» қабилидаги бунақа палапартиш ишни тан олмайди.

— Ҳў, менга қара, ёғини еяпсанми, энди зардобини ҳам ўзинг ичгин-да,— дейди у ўзига тобе бўлган ферма мудирларига.

Шунинг учун Ҳожи акага бирон ҳужжатни маъқул қилиб ўтказиб олиш қиёматдан қийин. У «йўқ, бўлмайди», деб қайтардимми, тамом, Абдуҳамид ака-ку — Абдуҳамид ака, раиснинг ўзи келиб ўртага тушсаям, шахтидан бир энлик пастга тушмайди. Шу боисдан колхознинг катталари Ҳожи ака билан ферма мудирларининг машмашасига сира аралашмайди. «Ҳартугул, Ҳожи ака колхоз молига бели қайишганидан шундай қилаётгандир, у — кўпни кўрган одам, бекордан-бекорга ғашига тегмай кўя қолайлик», дейишади.

Мана, Ҳожи ака қорамол фермасининг мудир Кўчкинбойдан ҳужжат қабул қиляпти. Бугун Кўчкинбой давлат мажбурияти учун гўштга топширилган молларнинг қвитанцияларини олиб келган. Ҳожи ака кўзойнагини қаншарига расмана кўндириб олиб ўқий бошлади:

— «Уч ёшли қора қашқа новвос, ўртадан юқори семизликда...» Ҳм. Ҳозир кўрамыз.— Ҳожи ака чорва дафтари ни varaқлашга тушди. Бу дафтарга ҳар бир молнинг туси,

ёши, инвентарь рақами, ҳатто лақабигача ёзиб қўйилган.— Қора қашқа новвос... Лақаби «Безот» эмасми?— Кўчкинбойдан «ҳа» жавобини олгач:— Яхши,— деди-да, дафтарга қора қалам билан қумурсқадай белги қўйди.— Иккинчиси «уч ярим ёшли сариқ новвос...» Дафтарда бунақа сариқ новвослардан кўп, бу қайси бири? «Олақўзи»ми? «Тўқол»ми? Ё «Қора қуйруқ»ми?— Кўчкинбой «Тўқол» дегач, қвитанцияни ўқишда давом этди:— «Икки ярим ёшли олачипор буқа...»— Дафтарни сидирғасига икки марта текшириб кўргач:— Бунақаси дафтарда йўқ! Қаердан олдинг?— деб сўради Ҳожи ака кўзойнагини бурни учига тушириб, Кўчкинбойга синчков назар ташларкан. Кўчкинбой андақ тарадудланиб қолди. Ҳожи акага ёлғон гапириб обрў топиб бўлмаслигини билгани учун дарров ростига кўчди:

— Бу, паст гузардаги Холмат буванинг буқаси.

— Лаббай?! Бола-чақа ошиб тушолмасин, деб кўрғонининг тепасига синиқ ойнак қўштириб урдирган Холмат қурумсоқни айтяпсанми? Тавба, қариганида, бу одамга ҳам худойи таоло ҳиммат ато қилибди-да! Тўкилган мева-чева қўшнимникига ўтиб кетмасин, деб ҳатто ариқнинг омборига сим панжара тутиб қўйган дейишарди-ку уни. Ҳа, тузук! Колхознинг гўшт мажбуриятини тўлдиришга қарашиб юборгиси келибди-да! Ундай бўлса, аввал буқани даромадга олиб, кейин буромадга чиқарамиз!

Шу гапни эшитганда, Кўчкинбойнинг кўзи ола-кула бўлиб кетди. Жило берилган ёнғоқ ёғочидай сип-силлиқ ва ялтироқ бетида қизил доғлар кўринди.

— Йўқ, йўқ, Ҳожи ака, асло унақа қила кўрманг!— деди нафаси бўғзига тиқилиб у.— Унда мен хонавайрон бўламан-а!

— Сабаб?

Кўчкинбой айб иш қилиб қўйган боладай ерга тикилди.

— Эри ҳайитлик ташлаб кетмаган келинчақдай сўлжайиб ўтирмасдан, айтсанг — айтақолмайсанми сабабини?

— Буқага бошма-бош қилиб сигир берганман...

— Сигир?!— Ҳожи ака тандирда қаланган шувоқдай тутақиб кетди.— Ҳў, чиройли йигит, сиз қачондан бери

колхознинг молига хўжайин бўлиб қолгансиз? Буқага бошма-бош қилиб сигир берармишлар-а! Ахир, сигир — колхоз бўлинмас фондининг тани эканини, бу фондга сиз ҳам, мен ҳам, ҳатто раис ҳам хўжайин бўлдолмаслигини, уни нари-бери қилишга фақат умумий мажлиснинг ҳадди сиғишлигини билмайсизми? Ўзингиз қайси мактабда таҳсил кўргансиз? Ё ўша мактабдаги домлаларингиз сизга «бўлинмас фонд»ни «билинмас фонд» деб таълим ўргатганмиди?!

Кўчкинбой камоли мулзам бўлганидан ерга кириб кетай деди. Боёқиш, Ҳожи акага муносиб гап топиб беришга чунон урингани билан, босинқираган одамдай лаби қимирласа ҳам, ичидан товуш чиқмас эди. Саросимада филтрли сигаретасини оғзига тескари қўйиб тутатган эди, хонани латта иси босиб кетди. Ҳожи ака ўзини тутолмай хахолаб юборди. Унга қўшилиб Кўчкинбой ҳам кулди, биз ҳам қатордан қолмадик. Шундан кейингина Кўчкинбой бечора сал енгил тортгандек бўлди.

— Ўзингиз биласиз,— деб оҳиста гап бошлади у,— фермани зотли қилиш учун жайдари сигирларни боқиб, гўштга топширяпмиз. Тунов куни ана шунақа сигирлардан бир бўлагини шаҳарга олиб кетяпсам, гузарда Холмат ака йўлимдан тўсиб чиқди. Худонинг зорини қилиб, «жон ука, битта боқиб юрган буқам бор, шуни манови сигирларингдан биттасига алиштириб бер. Сенга бошма-бош ўтаверади, аммо мен сигирли бўлиб қоламан», деб туриб олди. Сазасини қайтаролмадим. Ахир, сиғири йўқ колхозчиларга колхоз сигир олиб берсин, деган қарор ҳам бор-ку!— Сўнгги гапни айтганда, Кўчкинбой ўринли важ топганига ўзи ҳам қойил қолди шекилли, қаддини сал кўтариб олди.

— Боплабсиз!— Соддаси тушмагур Кўчкинбой, Ҳожи аканинг бу истехзоли гапини чин фаҳмлади-да, қаддини тамом ростлаб, ўтирган ерида оёғини чалиштириб ҳам олди.

— Ҳа, боплабсиз, мулла Қорунзода! Савобни ўзингиз олиб, азобни Ҳожи акангизга илинибсиз-да!

— Нега энди?

— «Нега» дейди-я! Хўп, манови сабил қолгур квитанция билан дафтардан сигирни буқа қилиб ким чиқаради? Ҳожи акангизми? Бари бир битта сигир дафтарда қолаверадими? Янаги йилга райондан шу йўқ сигирни ҳам қўшиб, бузоқ олиш плани берилса, азобини ким тортади? Ҳожи

акангизми? Хўп, ўшанда нима деб жавоб қиламан? Ё Холмат курумсоқнинг оғилида турган сигирнинг ўрнига ўзим бузоқ туғиб бераманми?! Қариган чоғимда бир камим энди шу қолибдими!— Ҳожи ака худди биров уни шу топда «бузоқ туғиб берасан!» деб қистовга олаётгандай афтини бужмайтирди.

— Мендан хомлик ўтибди... Кечиринг, Ҳожи ака... Бўлар иш бўлган. Қайси юз билан бориб сигирни қайтариб оламан... Энди ўзингиз бир йўл кўрсатинг... Бола-чақали одам емаган сомсага пул тўлаб юрмайин...

«Эгилган бошни қилич кесмайди», дейдилар. Кўчкинбойнинг астойдил илтижо қилиб турганини кўриб, Ҳожи ака ҳам ҳовуридан бир баҳя пастга тушди:

— Аммо шартим шуки, қайтиб бунақа номаъқулчилик қилмайсан! Ҳе, ўша пўконидан ел ўтмаган хонасаллот! Ҳалол бола эканлигини билмаганимда-ку, сигирни ўзингдан ундириб олардим-а... Бўлмаса, шундай қиласан: Холматнинг буқасини колхозга олиб, унга брак қилинган сигирни бериш тўғрисида контрактация шартномаси тuzасан. Шартномани аввал правлениедан, кейин умумий мажлис тасдиғидан ўтказасан. Ана шунда қонуннинг мижозига тўғри келадиган иш бўлади. Сих ҳам куймайди, кабоб ҳам. Бор энди, бадбахт!

— Хўп, хўп, раҳмат, Ҳожи ака!— Кўчкинбой суюнганидан танасига сиғмай кетди. У эшикка яқинлашганда, Ҳожи ака бизга қараб:

— Мана, шунақада Тўраҳужжатнинг қадри ўтади-да! Бошидан юз бор сув айлантириб ичсанг ҳам оз, ошнам бечоранинг! — деб қўйди.

Тўраҳужжат деган ғаройиб исм билан аталувчи қария ҳақиқатан ҳам Ҳожи аканинг қадрдони. Ўзи — нариги, Ўзганча қишлоғидан. Гузарбошида сельпонинг кичкинагина атторлик дўконини очиб ўтиради. Кўринишини сўрасангиз. Ҳожи акадан бўйи бир қаричча баланд, калта қирқилган оппоқ соқоли юзининг қоралигини тағин ҳам бўрттириб туради, олдидан иккита тиши тушиб кетгани учун гапига хуштак аралашиб чиқади. Ҳафтада бўлмаса ҳам, ўн беш кунда бир Ҳожи акани йўқлаб келиб туради. Қўлтиғида доим қарғашойи қийиқчага ўралган кичкина тугунча бўлади. Ҳожи ака: «Келинг, Хужжат, омонмисиз?» дейиши билан шундай бир нуроний одам ўзига тақилган шундай, нима десам экан, бемаъни лақабга заррача аччиғлан-

маслигини, аксинча, уни ўз номидай қабул қилиб: «Ҳа, келдим, ўзингиз тузукмисиз, Ҳожи ака?»— дея жавоб беришини кўриб биз бир-биримизга зимдан қараб оламиз. Рост гап, бу лақаб унинг ўзи қолиб, бизга эриш туюлади.

Тўраҳужжат тугунчасини столга ёзиб қўйгач, Ҳожи ака икковлари шивир-шивир қилиб, бир балоларни чўт билан ҳисоблашга тушишади. Кейин Ҳожи ака ошнаси тугунчадан олиб узатган оқ бланқани тўлғаза бошлайди. Назаримда, сельпога атторлик дўконини ярим ойлик ҳисоботини тузиб беради шекилли. Шундан кейин қийиқча яна боягидай тугунча шаклига келтирилиб, икковлари чойхонага чиқиб кетишади. Идорадалик пайтида, «бекор буйракка иш орттиради», деб кечгача икки пиёла ҳам чой ичмайдиган Ҳожи ака, Тўраҳужжат билан уч-тўрт соатлаб чойхўрлик қилади. Гоҳ-гоҳ Тўраҳужжат билан чиқиб кетгандан сўнг, Ҳожи ака кечга яқин тили яна ҳам бурро бўлиб қайтади. Шунақа кезларда чойхона ёнидаги дўконга ҳам бирров кириб чиқишади шекилли...

— Ҳожи ака, нимага ўша ошнангизни нукул «Ҳужжат» дейсиз?— деб сўрадим мен, Кўчкинбой эшикни ёпиб чиқиб кетгач.

— Ҳе, ука, уни битта мен эмас, бутун Ўзганча «Ҳужжат» деб чақиради.

— Ахир, бунинг бирон боиси бордир?

— Бойсими? Албатта, бор. Шамол бўлмаса теракнинг учи қимирлар эканми? Бир нарса бўлганки, унинг шундай чиройли номига бу келишмаган лақаб елимдай ёпишиб қолган-да.

— Қани, эшитайлик, йўқ эса...

— Қўй, ука, қиссаси узун. Бошқа кунни айтиб берарман.

Гапга Абдуҳамид ака аралашди:

— Келинг, Ҳожи ака, айтиб бера қолинг. Шогирдларимизнинг сазаси ўлмасин!

— Шунақами?— Ҳожи ака одати бўйича, кўзойнаги оша қараб қўйди.— Ҳа, майли, сен ўртага тушиб, тилимни қичитиб қўйдинг. Бўлмаса... Хўп, бошладик.

— Ошнам Тўрабой Ўзганчадаги «Қизил деҳқон» колхозини биринчи бўлиб тузган одамлардан. Ўшанда янгича алифбодан жиндак хат-саводи бўлгани учун омборчи-кассирликнинг жиловини қўлга олганича, салкам ўттиз йил шу касбнинг нонини ейди. Ҳа, ҳа, омборчилик билан кас-

сирлик унга чинакам касб бўлиб қолди. Бир вақтлар бу орада унинг олдига тушадиган, ундан бообрў омборчи-кассир бўлмаган. Тойчоқдай кичкина қора йўрғасини қийшиқ миниб йўлга чиқиб қолса, колхозга йўқни йўндириб, борни ундириб келмасдан қўймас эди. Районга бориб, хоҳ банкага, хоҳ райпотребсоюзга, хоҳ пахта пунктига кирса, сочини жингалак қилган маржа қизлар ўринларидан дик туриб: «Вот, Худжат пришёл, Худжат пришёл», деб севинишарди-да, ҳамма ишларини йиғиштириб, аввал Хужжатга муомала қилишарди. Ўзи қилтинг-пилтингни билмайдиган, бировга пора тугул, тишининг кирини ҳам бермайдиган ҳалол одам, нега ҳамма идорадагилар унинг иззатини жойига қўяди, деб ҳайрон бўлиб юрсам, сабаби бор экан. Буни ўша «Қизил деҳқон»да учтўрт йил ҳисобчилик қилган вақтимда билдим. (Тўра билан қадрдонлигимиз ҳам ана шунда бошланган.) Тўрабой нима қиларкан, денг? Авжи пишиқчилик палласида раис билан келишиб туриб, райондаги хизматчиларни яқсар боғ сайлига чақиртирар экан. Кўп колхозларда мевадан сероб, мевадан увол нарса йўқ. Кеч кузаккача ер билан битта бўлиб тўкилиб ётади. Ҳамма пахтага киришиб кетиб, боққа қарайдиган одам қолмайди.

Меҳмонларнинг қайтишида, Тўрабой боғдаги ана шу анвои мевалардан ҳар бирига алоҳида-алоҳида тугиб ҳам берар экан. Шу билан қарабсизки, бир йилгача ким яхши — Хужжат яхши, ой чиқса ҳам, кун чиқса ҳам — Хужжатга чиқсин бўлиб юраверар экан.

Гапдан чалғиб кетдим-а? Ҳозир. Сабр қилинглар, Тўрабойнинг қанақа қилиб «Хужжат» бўлиб қолганини ҳам айтиб бераман.

Колхозлар янги тузилган маҳалда юрт ҳали анча бесаранжом эди. Дор тагидан қочиб қолган босмачиларнинг қуйқумлари, пайтавасига қурт тушган муштумзўр бойлар номарднинг ишини тутиб, колхоз активларини зимдан ўлдириб кетар, эндигина тетапоя бўлиб келаётган артелларнинг ҳали кўрасига, ҳали омборига, ҳали қарасангиз, идорасига ўт қўйиб қочарди. Мана, менинг ўзим шомдан кейин юрагимни ҳовучлаб ўтириб ишлардим. Ташқаридан «тиқ» этган товуш келса, дарров қозиққа илиб қўйилган орқамдаги милтиққа осилардим... Ўзини дўст кўрсатиб, душманнинг ишини қилиб кетадиган одамлар ҳам оз эмас эди-да.

Ана шунақа алғов-далғов кунларнинг бирида, икки хуфтондан кейин номард бойлар «Қизил деҳқон»нинг омборига ўт қўйиб кетади. Бирпасда аланга осмонга кўтарилиб, бутун қишлоқ оёққа туради. Ёш борми, қари борми — ҳамма тирик жон колхоз саройига қараб чопади. Одамлар қўлларига тушган нарсани олиб, бир ёқдан ўтти ўчиришга, бир ёқдан омборнинг қулфини синдириб, ҳали ўт тегмаган нарсаларни ташқарига олиб чиқишга киришадилар. Мана шу қиёмат-қойим авжига олиб турган пайтда, биров «Вой, хужжатим, вой, хужжатим!» деб дод солганича дарвозадан югуриб кириб, ўзини тўппа-тўғри ёнаётган омборга уради. Омборга киргандан кейин ҳам оғзидан кўпик сачраганича, «хужжатим, хужжатим!»— деб ўзини ҳар ёнга ташлаб, илондек тўлғанаверади. Ҳамма ўзи билан ўзи овора бўлганидан, аввал унга ҳеч ким парво қилмайди. Охири омборнинг сарровлари қулаб туша бошлагандан кейин ҳамма ташқарига қочаётганда, биров йўлакдаги чала ўлик гавдага қоқилиб тушади. Бу хушсиз гавданинг лаблари нуқул «хужжатим, вой, хужжатим», деб шивирлаётган эмиш. Олиб чиқиб қарашса, у Тўрабой экан.

Эртасига одамлар омборга ўт тушиш воқеасининг тафсилотларини дам хафа бўлиб, дам кулиб хотирлашаётганда, бирдан Тўрабойнинг кечаги қилиғини эслаб қолишадиди-да, бечорани роса эрмак қилиб кулишади. Шунда кимдир: «Сенинг отинг — Тўрабой эмас, Тўрахужжат экан», дейди. Шу-шу ошнам боёққиш дастлаб «Тўрахужжат» бўлиб юрди, бора-бора номидан Тўра тушиб, «Хужжат»нинг ўзи қолди.

Бунга ўзи ҳам, хотин, бола-чақалари ҳам кўникиб кетишди. Айтганча, болаларининг кўпи мактабга борганда, фамилиясини йўқламага «Хужжатов» деб ёздириб қўйиб, ўқишни битираётганида шаҳодатномасини тўғрилатиб олгунча, Хужжатнинг она сути оғзига келаёзди. Лекин тўнғич қизи «Хужжатова» бўлганича мактабни битирди, яхши ҳам турмушга чиқди-ю, эрининг фамилиясига ўтиб кутулди...

Ҳожи аканинг бу галги ҳикояси ҳам жуда мароқли бўлди. Биз ўзимиз учун яна бир жумбоқнинг сири очилганидан хурсанд эдик. Бир томондан, эрталабдан бери бўғинларимизга йиғилиб қолган чарчоғимиз ёзилди, иккинчи томондан, яхши одамнинг таъриф-тавсифини эшитиб,

кўнглимиз ёришди. Янги ғайрат билан рақамлар уммони-га шўнғиймиз деб турган эдик, бўлмади: боятдан бери алланарсаларни мулоҳаза этиб, ўйланиб ўтирган Абдуҳамид ака Ҳожи акага савол ташлаб, ҳикояга дум улаттириб юборди:

— Бирон панд еган жойи бордирки, Тўрабой ака ўлар-куярига қарамай, «хужжатим!» деб додлаган бўлса керак-да, нима дедингиз, Ҳожи ака?

Ҳожи ака бош бухгалтеримизга ҳурмат ва ҳавас аралаш мийиғида кулиб туриб термилди.

— Хўп фаросатинг ўткир-да, Абдуҳамид ука! Ҳар қандай гапга: «Ҳа, шунақами», деб кетавермай, илдизини топмагунча қўймайсан. Мана шу одатингга қойилман!

Абдуҳамид ака — камтар одам эмасми, бу мақтовдан уялинқираб бошини ҳам қилди.

— Панд еган жойи албатта бўлган, — деди Ҳожи ака. — Ўша, омборга ўт тушишидан сал олдинроқ бир киши Тўрабойни тоза чув туширган. Иттифоқо колхозга Тошкентдан Барно Ҳамрозий деган шоирнусха одам келган. Уни мен ҳам кўргандим. Ўзи ҳақиқатан жуда келишган, уст-боши башанг йигит эди. Қаёқдан ташласангиз, мушукка ўхшаб олдинги оёғи билан тушарди. Афтингизга тикилиб қолса, «ҳамёнингга қанча пулинг бор, қани, бу ёққа чиқар» дегандек бўларди. Ёнингиздаги бор-будингизни қўлига топшириб қўйганингизни ўзингиз ҳам билмай қолардингиз.

Ҳамрозийнинг айтишича, Тошкентдек шаҳри азимда у танимайдиган, унинг соясига салом бермайдиган катта-кон йўқ эмиш. «Ҳа, фалончими, — деб доврўғи тегирмон тошини сувсиз юргизиб юборадиган бирон раҳбарнинг номини зикр қиларди Ҳамрозий, — биз у билан ҳар жума «Интернационал»да коньякхўрлик қиламиз. Бағоят улфати одам». Гоҳ-гоҳ ўз-ўзича «Ақли хуш учди бошимдан, э пари девонаман»ни ўқиб туриб, кетидан «Мавлоно Фурқат шу ғазални битаётганларида, мен рўпараларида ўтириб мусаллас қуйиб бериб тургандим», деб қўярди. Ушанда сўтак одамлар эканмиз-да, «Мавлоно Фурқат қачон ўтганлару, сен ўзинг неча ёшдасан, мавлоно Фурқат замоналарида сен ҳали отангнинг пуштикамарида бормидинг?» — деб сўрамабмиз ҳам.

Ана шу Ҳамрозий келганда, «Қизил деҳқон» раҳбарларининг дўпписи тор келиб турган пайт экан. Райондан «ўн беш кун муҳлат ичида муҳр, штамп ясатиб олсанглар

олдиларинг, бўлмаса, ҳеч қайси идора сизлар билан муомала қилмайди» деб, шарт қўйилган экан. Колхозлар янги ташкил қилинган пайт бўлса, муҳр штампни қаердан, қанақа қилиб ясашиб келишни ким билиб қўйибди, дейсиз?

Шунда «Қизил деҳқон»нинг раиси: «Ие, бу Ҳамрозий Тошкентда ҳамма идорани танир экан, шунга илтимос қилсак, ҳожатимизни чиқармасмикин?» деган хаёлга борибди. Ҳамрозийга фикрини айтса, у дарров рози бўлибди. Лекин минг сўм пул сўрабди. Раиснинг оғзаки буйруғи билан Тўрабой Ҳамрозийга айтилган пулни бериб юорибди.

Муҳр билан штамп Тошкентдан битиб ҳам келибди. Лекин ҳужжатига қараса, устахона бу хизмати учун олти сўмми-етти сўмми пул олибди, холос. «Қизил деҳқон»да Тухфатуллин деган ҳисобчи бор эди. Жуда қаттиққўл одам эди. «Сенмисан, бировга ҳисобчининг руҳсатисиз, тилхат олмасдан пул бериб юорадиган» деб, қолган пулни шартта Тўрабойнинг гарданига от тўрвадек қилиб илибди. Тўрабой бечора оғилдаги молини сотиб, қариндош-уруғлари, қўни-қўшнисидан қарзи ҳавола кўтариб, бу пулни зўрга узибди. Шу-шу ақли кириб, бировга беҳужжат сариқ чақа ҳам бермайдиган бўлган. «Ҳужжатим, ҳужжатим!» деб бақаришининг сабаби ҳам шу.

Мен унинг ҳужжат масаласида пухталигини бирга ишлаган пайтимизда жуда билганман-да. Нафсиламр айтганда, шундай қилгани колхозга кони фойда эди. Баъзи бир шошилишда бўлиб кетадиган ғайриқонуний харажатлардан колхозни сақлаб қоларди. Нимага десангиз, кассадан бир тийин пулни, омбордан бир грамм донни ҳисобчининг ордерисиз бермайди. «Ахир, раис буюряптилар, бераверинг», деган одамга: «Йўқ, раис адашибдилар шекилли, у киши буни аввал ҳисобчига айтсинлар, у ордер ёзиб беради, ана шунда менга қолса, омборни кўтариб кетмайсизми», деб туриб оларди. Шунинг учун ё менинг ўзим, ё ёрдамчиларимдан «ҳақ» деб, идорада тухум босиб ўтиришга мажбур бўлардик.

Тўрабойнинг омбор учун алоҳида, касса учун алоҳида дафтари бўларди. Ҳар бир ҳужжатни шу дафтарга тиркамасдан туриб, ҳеч кимга ҳеч нарса бермас эди. Ҳафталик ҳужжатни ҳафта охирида топширишини айтмайсизми! Э, бунақа бадастир одам юз йилда бир келади!

...Эшик очилиб, қарғашойи қийиқчадаги тугунни қўлтиғига маҳкам қистириб олган таниш сиймо кўринди.

— Келинг, келинг, Хужжат, омонмисиз?— деб Ҳожи ака унинг истиқболига пешвоз чиқди.

Ҳаммамиз ҳурмат билан қўл қовуштириб, ўрнимиздан турдик...

АЁЛЛАР ИСЭНИ

Сарлавҳани кўриб, оббо, ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб юборган бирон тарихий воқеа хусусида илмий рисола ёзмоқчи бўлибди-да, деб чўчигандирсиз. Йўқ, унақа эмас. Бундай жиддий нарсаларни қаламга олишга тоқат қасқда дейсиз! Тоқат топилганда ҳам, илм бобида, ҳалигидек, бир оз нўноқроқмиз... Шунинг учун...

Келинг, ўзимизнинг идорада бўлиб ўтган бир ҳодисани билганимча ҳикоя қилиб бера қолай.

Ўтган йили идорамиздаги ҳамма эркаклар пул йиғишиб, Ғалаба байрамини баҳамжиҳат ўтказадиган бўлди. Суриштириб кўрсак, ўзимиз ҳам йиғирматача бор эканмиз. Киши бошига уч сўмдан солиқ солдик. Бутун керакли масаллиқни, ичимлик, қозон-товоқни, гилам-кўрпачаларни бошлиқнинг машинасига ортиб, далага чиқиб кетдик. Шаҳарда юравериб, анча занг босиб қолган эканмиз денг, қирларда очилган лолалардек гулгун яшнаб қайтдик.

Аммо-лекин бошда бир ишни хом қилиб қўйган эканмиз-да. Ғалаба байрамини нишонлаймиз, деганда нуқул эркакларни ўйлаб, фамилияси «в» ҳарфи билан тугайдиган одамларни суриштирмай-нетмай рўйхатга тиркайверибмизу, идорамиздаги хотин-қизлар паққос эсимиздан кўтарилиб қолибди. Шу ерга келганда, оғзингизнинг таноби қочиб, «...бой-феодалларча муносабат», деб юборишингизга сал қолаётганини сезиб турибман. Бунақа гаплар бизга сирачлаб қўйсангиз ҳам ёпишмайди. Ҳеч бир ерда хотин-қизлар бизнинг идорадагидай иззат-икромда эмас. Бошлиғимизнинг «ўнг қўли» ким?— Нафисахон. Биз бошлиқ билан ҳафта ўтиб ё кўришамиз, кўришмаймизу Нафисахон бўлса, унинг олдига кунига юз марта, борингки, минг марта кириб-чиқади. Бошлиқ у йил билан бу йил-

нинг ўртасида бизнинг қўлимиздан бир пиёла чой ичиб қўйса, худди қизи ТошМИга кирган одамдай бошимиз осмонга етиб юради. Ваҳоланки, у Нафисахоннинг қўлидан ҳар куни ўн бор чой ичса ҳам, қизи тушмагурнинг парвойи фалак. Хўш, идорамизнинг даромад-буромади кимнинг ихтиёрида?— Хотин-қизларнинг. Нега десангиз, бош ҳисобчи Аҳмад акани қўшмаганда, ҳисобчиларимизнинг ҳаммаси хотин-қизлардан. Аҳмад ака уларга шунақаям ишонади, уларни шунақаям ҳурматлайдики, ҳужжатларга имзо чекишдан бошқа ҳамма ишни шуларнинг ўзига топшириб қўйган. Месткомнинг ишини йўлга солаётган ким?— муҳтарам Қумри опамиз. Олимжон номигагина месткомга раис, холос. Аслида бутун иш Қумри опада. Аъзолик бадалини йиғадиган ҳам, касаба союз билетларига марка ёпиштирадиган ҳам, станциядаги омбордан кўмир, колхоздан картошка, обком союздан йўлланма ундириб келадиган ҳам Қумри опанинг ўзи!

Қолаверса, кутубхонадай билим хазинасининг калитини ҳам Нури опанинг қўлларига бериб қўйганмиз. Айтганча, Нури опани сизга таништирадим-а? У киши идорамизнинг устунларидан. Идора ташкил бўлиши биланоқ ишга киришганлар. Ўзлари гап орасида: «Шу билан йигирма саккизта бошлиқ кўрдим», дейдиларки, бунга ишонмасдан бўлмайди. Нури опанинг таҳсинга лойиқ фазилатлари инчунин зиёда. Ўз тасарруфларидаги китобларнинг барини ўқиб, ичидаги гапларни кичкинагина каллаларига жо қилиб олганлар десак, лоф эмас. Бирон ходим бирон масалада қийналиб, бирон китобни топмоқчи бўлса, токчаларни титиб овора бўлмайди. Нури опага айтса, у кишининг ўзлари ё юқори, ёки паст токчадан керакли китобни бир зумда топиб берадилар.

Нури опанинг яна бир фазилатлари — сайлаш ва сайланишни яхши кўрадилар. У кишига ош берманг, нон берманг, месткомгами, ДОСААФ гами, спорт жамиятигами — ишқилиб, идорага дахли бўлган ёки бўлмаган ҳар қандай ташкилотга сайлаб қўйсангиз, бас. Идорадаги ҳеч бир катта-кичик маросим, мажлис, маърака опамизнинг иштирокисиз ўтмайди.

«Идорадаги эркаклар пул йиғишиб, Ғалаба кунини қирда байрам қилишипти», деган хабар қаёқдандир Нури опанинг қулоқларига етиб қолибди-да! Ана шунда бўлди томоша, бўлди томоша! Мажлис устига маж-

лис. Текшириш устига текшириш! Ёзувхонага кирсангиз, машинисткалар лабини тескари буради. Ҳисобчи қизларга салом беришга зорсиз, бари қошини чимириб ўтади. Ҳамма галвани Нури опа бошладилар: «Хўш, нега энди Ғалаба байрами фақат эркакларники бўлар экан? Биз аёллар ғалабага ҳисса қўшмабмизми? Фидо-корона меҳнатимиз билан фронт орқасини мустаҳкамламабмизми? Йўқ, бунинг тагида бошқа қалтис гап бор. Бу масалани шундоқ қўйиш ярамайди» деб, бизнинг бошимизга роса маломат ёғдирдилар. Хотин-қизларимизнинг ҳар бирига якка-якка учраб ҳам, коллектив мажлисида ҳам тавба-тазарру қилиб кўрдик, бўлмади. Нури опа «айбдорларга жазо берилсин!» деб туриб олдилар. Охири местком мажлисида шу маросим ташкилотчиси бўлмиш каминага бир дона қуртдек ҳайфсан берилди-ю, аёлларимизнинг кўнгли сал таскин топгандай бўлди. Лекин Нури опа таскин топганлари йўқ. «Шу сарқит йигитни ҳайдаш керак эди!» деб овоз беришда бетараф қолдилар...

Баҳорда куртак ёзган япроқлар куз келиб хазон бўлди, қор ёғиб, излар босилди, мана март ойи ҳам етиб келди. Бир куни кечга яқин идорамиздаги аёллар ҳаммалари кутубхонани ичидан бекитиб олишди. «Ўзи нима гап? Бошимизда чақилмаган данакдан яна қолган эканми?»— деб ҳаммамизнинг юрагимиз така-пука...

Кутубхонадаги «махфий кенгаш»нинг тафсилотини эртасига шофёримиз Валихондан эшитдик. Валихон Замира исмли лаборант қизга кўнгил қўйган. Шу баҳоргача тўйлари бўладиган. Ўша куни икковлари кинога тушишган экан. Ошиқ-маъшуклар ўртасида сир ётмайди, дегандек, Замира Нури опанинг зинҳорлаб тайинлаган сўзларини унутиб, кенгашда бўлган бутун гапни Валихонга мақтаниб айтиб қўйибди.

Маслаҳат мана бундай бўлган экан: аёллар бир ёқадан бош чиқариб 8 Март байрамини қизил бурчакда ўтказишади. Музика, рақс, ўйин-кулги, вино, шампанский хаминқадар бўлади-ю, лекин эркак зоти бу тантананага аралаштирилмайди. Ош устида меҳр кетиши қанақа бўлишини улар ҳам бир билиб қўйсин!..

Шундай қилиб денг, биз танг аҳволда қолдик. 8 Мартни шунақаям дўндириб байрам қилайликки, бултурги лола сайлининг аламини хотин-қизларимизнинг юрагидан та-

мом чиқариб юборайлик, деб азм-қарор қилиб қўйган эдик. Энди бу ёғи нима бўлади?

— Иложи топилади,— деди Аҳмад ака қувлик билан кўз қисиб. «Шу одамдан бир гап чиқса керак», деб ишдан кейин баримиз унинг хонасига тўпландик...

...Қизил бурчак хонасида камалакнинг ҳамма ранглари жо бўлгандай эди. Ўртада устига дастурхон ёзилган узун стол. Ундаги ноз-неъматларни кўриб, иштаҳангиз хуружга келади. Лекин бу қанақаси? Зиёфатга тўпланганларнинг қовоғи солиқроқми? Бир-бирларига нега хўмрайиб қарашади? Фақат Нури опанинг чехралари намозшомгулдай очилиб кетган. Режалари бенуқсон амалга ошаётганидан таналарига сигмайдилар. Стол атрофида гиргиттон бўлиб, кўзларига бежо кўринган ликопларни ҳали у ёққа, ҳали бу ёқа суриб қўйяптилар. Ниҳоят, соат ўн икки ҳам бўлди.

— Қани, қизлар! Дастурхон атрофига марҳамат!

Нури опа стол тўридаги якка стулни эгаллаб, мажлисга тартиб киритиш учун вилкани тарелкага урган эдилар. ҳамки, эшик очилиб, каттагина бир қути кўтарган Аҳмад ака пайдо бўлди.

— Байрам қутлуғ бўлсин!— деб хонанинг ўртасига келди-да, қутини бўш ўриндиққа қўйиб, белидаги каноппи еча бошлади.

Ҳамма ҳанг-манг бўлиб, аввал бир-бирига, кейин Нури опага қаради. У кишининг рангларидан қон қочган, вилка ушлаган қўллари дағ-дағ титраб, гулкўзага уриларкан, «жаранг-журунг» садо чиқарди. Мажлис аҳли то ўзига келгунча, Аҳмад ака қутининг қопқоғини олиб, ичидаги совгани дастурхонга қўйди. Бу — устига «Байрам муборак! 8 Март» деб ёзилган ажойиб торт эди.

— Яшанг, яшанг, Аҳмад ака! — деб қарсак чалиб юборишди ҳисобчи қизлар.

Бош ҳисобчини шогирдлари дарров ёнларига олишди. Нури опа нима бўлганига ақллари етмай, анграйиб қолдилар. Ҳаяжонларини зўрға босиб, вилкани яна стаканга урган эдилар, биз — Валихон, мен, режалаштириш бўлимининг бошлиғи Тўрахонов, хўжалик мудир Мунавваров ва яна бир неча киши гулдасталар билан кириб келдик-да, хонимлар қўлига битта-биттадан тутқаздик. «Берган худога ёқибди», дейдилар! Қани, энди бизни Нури опа тугул, милиционер ҳам бу ердан ҳайдаб чиқарсин-чи!

Аёлларимизнинг ўзлари бунга йўл қўймаслар. Тагин ҳар бир гулдастанинг ичида эгасининг номи зарҳал ҳарфлар билан ёзилган откритка бўлса!

Нури опанинг бир кўзлари эшикда, бир кўзлари одамларда бўлиб, вилкани стаканга урган эдилар, бу гал катта дошқозоннинг икки қулоғини икки ёқдан кўтарган ҳолда, қоровулимиз Ҳасан ака билан монтер Шодибой кириб келишди. Гуриллаб кулги кўтарилган эди, худди зилзила пайтидагидек шифт ҳам қасирлаб кетди. Нури опа ҳам ўзларини тутиб тура олмадилар.

— Ўртоқлар!— деб гап бошладилар Нури опа қозондаги палов лаганларга сузилиб, дастурхонга қўйилгач,— ўртоқлар! Биз бугун хотин-қизлар байрамини якка ўзимиз байрам қилмоқчи эдик. Лекин орамиздан сотқин чиқиб, бутун ўйлаганларимиз барбод бўлди...

Шу гапдан кейин ғала-ғовур кўтарилди. Аёллар қўлларини бигиз қилиб, бараварига гапира бошладилар. «Оббо, тантана тагин ўша сотқинни топиб, муҳокама қилишга айланиб кетадиган бўлди-ку», деб юрагимизни ҳовучлаб қолдик.

— Жим! Гап бундоқ,— деб давом этдилар Нури опа,— майли, шундай бўлгани ҳам яхши!

— Ура, ура! Яшасин, Нури опа!— деган ҳайқириқлар янгради атрофдан.

— Хотинлар билан эркаклар бир мағизнинг икки палласи. Мана шуни идорамиздаги баъзи бир калтабин йигитлар (шу гапда мен тарафга қараб қўйдилар) тушуниб олишган бўлса, тузук. Энди хотин-қизлар билан эркакларнинг саломатлиги учун қадаҳ кўтарайлик! Қани, олинглар!..

* * *

Идорамиздаги «аёллар исёни» ана шундай тугади. Энди ҳеч ким бизга «бой-феодалларча муносабат» деган айбни сирачлаб ҳам ёпиштира олмайди.

УЙЛАР МУБОРАК

Мамазоҳир яқин уч-тўрт ойдан буён кўчадами, чойхонадами, радио ё телевизордами «Тўйлар муборак» деган ашулани эшитиб қолгудай бўлса, бехосдан «куллуқ, куллуқ» деб юборадиган қилиқ чиқарди. Тағин унинг ёши элликдан ошиб, етти боланинг отаси бўлганда, хотинини янгилабди-да, деб ўйламанг. Йўқ, асло ундай эмас. Агарда бу шаҳардан юз чақирим нари-берида Мамазоҳирчалик покиза, оилага садоқатли одам топсангиз, менинг лотереяга ютиб олган «Волга»мни индамасдан миниб кетаверинг: миқ этсам, одам эмасман!

Мамазоҳир «Тўйлар муборак»ни эшитганда, «куллуқ, куллуқ» дейишининг боиси шуки, бу сўзлар унинг кулоғига «Уйлар муборак» бўлиб киради, бутун олам унинг қувончига ҳамдам бўлиб, уни янги уй билан табриклагандек туюлади. Ҳа, ҳа, энди пайқагандирсиз, бизнинг Мамазоҳир шаҳарнинг қоқ ўртасидан беш хонали янги уй олган! Табрикламаган бўлсангиз, ҳали ҳам кеч эмас, бир бориб, табриклар келинг: анча кўнгли кўтарилади.

Ана шунда янги уйнинг калити қўлига теккунча бошидан қанақа ҳангомалар кечганини, эҳтимол, сизга ҳам айтиб берар. Ҳазим жуда қизиқ бўлган-да!

* * *

...Мамазоҳир чорвачилик билан боғланган бир ташкилотда иқтисодчи зоотехник бўлиб ишлайди. Қиладиган иши — колхозларда етиштириладиган ем-хашакнинг ҳисобини олиб боришу давлат фондидан бериладиган ҳар хил емларни колхозларга тақсимлаш. Сиртдан қараганда, бундан жўн иш йўқ. Аммо мендақа одамни қўйиб қўйса, бир

кун ҳам чидаш бера олмайман. «Нега бизга шелуха кам тегди», «Фалон колхоз ҳадеб кунжара олаверадими» ва ҳоказо, ва ҳоказо, кони ғалванинг уяси. Оғир карвонли-гиданми ё териси қаттиқми, ҳар қалай Мамазоҳир бу ва-зифани ўттиз йилдан бери эплаштириб келяпти. Техни-кумни битириб, тўғри шу ташкилотга тушганича, ҳали ҳеч қачон қимирлаган эмас.

Мамазоҳир ишга янги келган йили «ёш мутахассисга ғамхўрлик» маъносида унга бир қаватли ғиштин уйдан иккита хона беришган. Уша вақтда бу бино шаҳарнинг энг кўркем, энг шинам иморатларидан саналарди. Йиллар ўтиб шаҳар ҳам энига, ҳам бўйига ўсди. Бир вақтлар ҳамманинг ҳавасини кўзғатган иморат энди кўп қаватли уйлар қар-шисиди шумшайиб, кўзга хунук кўринадиган бўлиб қол-ди. Ичидаги водопроводини айтмасангиз, мақтагудек оҳан-жамаси йўқ ҳисобда.

Буниси ҳам майли-я, Мамазоҳир аёлманд бўлиб қол-ган. Роҳилахон уни икки лобар қиз билан бешта алпдай ўғилнинг отаси қилиб қўйган. Нуктадон шоиримизнинг: «Яшаш орзусини синаш-чун атай...» деган шеърий банди худди Мамазоҳир тилидан Роҳилахон шаънига айтилган мадҳиядай.

Болалар битта-иккита бўлганда ҳам баҳарнав эди. Ле-кин уларнинг саноғи уч кам ўнга етиб, олди институтга, кети мактабга қатнай бошлагач, Мамазоҳир ўзини сув устида қалқиб юрувчи пўкакдай бесаранжом сезадиган бўлиб қолди. Кундузи идорада кунжара билан шелуханинг машмашаси, кечқурун уйда «менинг дарсим зарурроқ, сен кейин тайёрлайсан», деб биттаю битта столни талашади-ган болаларнинг хархашаси...

Мамазоҳир билан бирга шу уйдан жой олган қўшнила-ри янгисига кўчиб олишди. Уларнинг ўрнига келганлари ҳам кўп қаватли шинам иморатлардан жой топиб чиқиб кетишди. Аммо, Мамазоҳирлар хонадони худди миҳлаб қўйгандай ўрнидан силжимамайди. Негаки Мамазоҳир, боя айтганимиздай, чорвачилик билан боғланган ташкилотда ишлайди. Бу ташкилотнинг ўзи шаҳарда-ю, лекин иши қишлоқ билан битади. Шу ваддан ташкилот бошлиқлари-нинг шаҳар раҳбарлари билан ҳеч қандай борди-келдиси йўқ. Мамазоҳирнинг фикрича эса, унга уй олиб бериш учун бошлиқлар ўртага тушмаса, ўзи бу ишни икки дунё-да эплаёлмайди. Ёмон кўргани — идорама-идора юриш.

Кунора Роҳилахон учқун теккан бензиндай ловиллаб қолади:

— Пешанам шўр бўлмаса, келиб-келиб зоотехника тегаманми-а! Қассобга тегмайманми, сомсапазга тегмайманми, данғиллама участкада оёқ-қўлимни узатиб ётган бўлардим!

Ё бўлмаса:

— Дунёга келиб, Маърифатхончалик бўлмаганимга куйиб кетаман! Юзининг чўтирига седана сепсанг биттаси ерга тушмайди-ю, турмуши бамисоли хонзодаларнинг ўзгинаси! Учта жонига тўртта хона, яна мўрчаси ҳам ичида!

Шундай пайтларда Мамазоҳирга сичқоннинг уяси минг танга бўлиб кетади.

Хабарингиз бордир, бурноғи йили шаҳримизга сел келувди. Ушанда Соё кўча тарафда қуламаган иморат қолмади чоғи. «Чоғи» деяётганимнинг боис шуки, фақат Мамазоҳир ўтирган иморатга дард тегмаса бўладими! Барака топкур усталар унинг пойдеворини шунақаям баланд олишган эканки, телба тошқин чунон чирангани билан деворнинг сувоғини бир энликча ҳам хўллай олмади. Бошқа одам бўлса-ку, усталарни алқайвериш эси кетарди-я, аммо бизнинг Мамазоҳир уларнинг гўрига ҳар соатда мингтадан гишт қалаб юборди. Ўртаб, ёнганичаям бор-да! Ўнгу сўлда иморати вайрон бўлган хонадонлар ё Майгир тарафдан участка ажратиш, ё бўлмаса шаҳар марказидан уй олиш чиқиб кетишди. Мамазоҳир бўлса, бояги-бояги, бой хўжамнинг таёғидай бўлиб, ўтирган жойида қимирламай қолаверди. Вайроналар текисланиб, ўрнида янги, кўп қаватли иморатлар қад кўтаряпти ҳамки, Мамазоҳирларнинг уйи бузилмасдан, ўша данғиллама иморатлар қаршиси шоҳи кўйлақка чипта ямоқ бўлиб турибди!

Бир куни эрталаб Мамазоҳир ишга келиб, энди у ёқ-бу ёғини тўғрилайётган пайтда бирдан уни идора бошлиғи Тоҳир Саидович йўқлатиб қолди.

— Бир яхши гап айтсам нима суюнчи берардингиз?— деди бошлиқ хурсандчилигидан оғзининг таноби қочиб.

— Нима хоҳласангиз шу-да, биз суюнчидан қочармидик,— деб ийманиброқ жавоб берди Мамазоҳир нима гаплигини илғаёлмай.

— Бўлмаса, эшитинг: Сизга марказдаги янги уйлардан битта тўрт хонали квартирани сағирнинг молидай беғубор

қилиб ундириб қўйдим. Мана бу хатни олиб бориб шаҳар ижрокомининг раис муовини Сотқин Ботировичнинг қўлига шахсан топширасиз. Ордер ёзиб беради. Чопинг!

Мамазоҳир шу топда бошлиқнинг юзидан «чўлп-чўлп» ўпиб олгиси, уни ўриндиқдан даст кўтариб шифтга ир-фитгиси келди-ю, аммо севинчини зўрға ичига ютиб:

— Раҳмат, раҳмат!— деб қўя қолди.

Тоҳир Саидович:

— Боқиб ётган сўқимингиз бўлса, қассоб чақираверинг!— деганда, Мамазоҳир аллақачон кўчага чиқиб олган эди.

Енгил вазндаги полвонларга ўхшаш паст бўй, гирди-гум Мамазоҳирнинг асфальт йўлкадан пилдиरोқдай думалаб бораётганини кўрган одамлар: «Хотини туғибдию қайнанасидан суюнчи олгани шошилиб кетаётганга ўхшайди», деб ўйлашарди.

Мана, Мамазоҳир иккинчи космик тезлик билан шаҳар ижрокомига ҳам етиб келди. Пойгакдаги қоровулдан сўраб, учинчи қаватга кўтарилди. «Шаҳар ижрокомининг раис муовини С. Б. Ботиров» деб лавҳа осилган эшикни ҳам топди. «Ё пирим!» деб уни очиб, ичкари кирган эди, «С. Б. Ботиров» ўрнига иккала бети ошқовоқдай кўпчиб чиққан, ҳар кифтида биттадан азамат бемалол ўйнайдиган бақалоқ аёлни кўриб, сал бўлмаса лабига учуқ тошаёзди. Аёл бир тирсагини стол устидаги қалин ойнакка тираб, аллаким билан телефонда гаплашаётган экан. Мамазоҳирни кўриб «чиқ, чиқ!» дегандай, зарда билан қўлини икки-уч силкиди. Мамазоҳир эса бу ишорани тушунса ҳам, ўзини тушунмасликка солиб қаққайиб тураверди. Ниҳоят, аёл трубкани жойига қўйди. Мамазоҳирга бошдан-оёқ синчков назар солгач, эркакнамо йўғон овоз билан:

— Бугун қабул куни эмас!..— деди.

Бунгача Мамазоҳир хонани обдан кўздан кечириб кирган жойи қабулхоналигини, «С. Б. Ботиров»нинг кабинети эса ўнг томондаги эшик эканини билиб олган эди.

— Мана шу хатни ўзларига топширишим керак эдида,— деди Мамазоҳир.

— Нима масалада — квартира тўғрисидами?

Мамазоҳирдан бўлак, иш кўрган одам бўлса-ку, шу топда бир жуфт ёлғон гапириб: «Йўқ, хизматга тааллуқли хат», деб айтган ва котибани алдаб, Сотқин Ботировичнинг ҳузурига лип этиб кириб кетган бўларди-я. Аммо, Мамазоҳир сўтаклигига бориб, ростини айта қолди:

— Ҳа, квартира хусусида.

— Ундай бўлса қабул кунни келасиз. Пайшанбада.

— Ҳозир шундоқ кириб, ташлаб чиқсам бўлмайдами?
Ё ўзингиз киргизиб берсангиз?

— Ҳей, одам! Марсдан тушганмисиз? Қонун-қонидани биласизми? Пастда кираверишдаги эълонларни нимага ёпиштириб қўйибмиз? Саводингиз бордир, ўқисангиз бўлмайдами?

Мамазоҳир дами чиқиб кетган пуфакдай сўлжайиб пастга тушди. Босмахонада босиб чиқарилган супрадай тахта қоғозга шаҳар ижрокоми раисидан тортиб, то статистика бошқармасининг инспектори билан овчилар союзининг раисигача номма-ном саналиб, ҳар бирининг қаршисига қайси кунни соат нечадан нечагача ҳожатмандларни қабул қилиши кўрсатиб қўйилибди. Яна бир эълонда «шаҳар ижрокомининг раис муовини Сотқин Ботирович ҳафтанинг пайшанба кунлари соат 14 дан 18 гача қабул қилади. Ҳожатмандлар душанба кунни эрталаб 10 дан 13 га қадар қабулхона секретарига учраб, навбатга ёзилмоқлари керак», дейилибди.

«Ҳафтада бир кун, муайян соатларда ҳожатмандларни қабул қилишса, роса жонининг ҳузурини кўзлаган одамлар эканми! Биз экан-да, одамзоднинг соддаси. Эрталабми, пешинми, кечқурунми, ким келса қабул қилаверамиз», деб хаёлидан ўтказди Мамазоҳир.

«Тоҳир Саидовичга ҳайронман,— деб ўйлар эди у яна, боя ўзи келган йўлқадан шалпайганича битта-битта одим ташлаб бораркан,— нега мени йўқ нарсага югуртиради? Ё мени калака қилдимикан?»

* * *

Аммо Мамазоҳирни калака қилиш Тоҳир Саидовичнинг етти ухлаб тушига ҳам кирган эмас эди...

Тоҳир Саидович футболга муккасидан кетган ишқибоз. Баҳор келиши билан нуқул «Пахтакор» ўйнайдиган кунни Тошкентда «иши» чиқиб қолади. Уни ҳам қўяверинг, бирор сайҳонликда тўртта тирмизак тўп талашиб турганини кўриб қолса, тўхтаб, шунинг натижасини билмагунча кўнгли тўлмайди.

Бозортепадаги «Ҳосилот» колхозини стадион куриб, футбол командаси тузгач, Тоҳир Саидовичга ўхшаш одам-

ларга яна ҳам жон кирди. Ҳеч бўлмаса, «Пахтакор» сафарда юрган кунлари қош-қовоғингда футбол бор-ку! Шаҳардан ўттиз чақирим нарида бўлса нима?! Ҳозирги асфальт йўлларда машинага Кўҳи Қоф ҳам бир қадам!

Ўша куни «Ҳосилот» заб «ўйин кўрсатди-да!» Айниқса марказий ҳужумчи Ҳовлиқмаевнинг жонбозлигини айтмайсизми. Бурчакдан узатилган тўпни, Ахбор Имомхўжаев айтгандай, «боши билан тепиб», дарвозага киргизди-я, азамат! Ҳисоб «Ҳосилот» фойдасига 4:0 бўлди.

Тоҳир Саидович стадиондан хурсанд бўлиб чиқиб, шофёрини топиш учун атрофга аланлаган эди, такси машиналар орасида гирдикапалак бўлиб юрган одамга кўзи тушиб қолди. Боёқишни ҳеч қайси шофёр олгиси келмас эди. Бу одам Тоҳир Саидовичга танишдек кўринди. «Отинг қурғур ким эди-я? Ҳа, ҳа, Сотқин Ботирович, шаҳар ижрокоми раисининг муовини». Тоҳир Саидович секин бориб, унинг тирсагидан ушлади:

— Сотқин ака, машина керакми? Мен бирга олиб кета қолай...

— Ҳе, ассалому алайкум. Раҳмат. Келинойингиз бир жойга борадиган бўлиб, машинамни шаҳарга қайтарворгандим, бир амалларман, деб. Раҳмат, мурувватингиз учун!

Икковлари Тоҳир Саидовичнинг «газик»ида шаҳарга жўнашди. Иккита, касб-кори бир-бирига ҳеч мос келмайдиган одамнинг топишиб қолганидан ёмони йўқ. Гапи гапига қовушмай тураверади. Ўртага зилдек сукунат чўкиб, икковини икки ёққа ажратиб қўяди. Ҳозиргина ўтган футбол ўйинининг тафсилотларини бегона киши, яъни шофёр олдида муҳокама қилиш эса, иккита туппа-тузук идоранинг бошлигига муносиб эмас.

Тасодифан бировнинг машинасига юк бўлиб қолгани учун боядан бери хижолат чекиб келаётган ҳамроҳини ноқулайликдан қутултириш мақсадида Тоҳир Саидович сўз қотди:

— Тошқин оқибатларини тугатай, деб қолдингларми?

Сотқин Ботирович набирасининг кўмагисиз нинага ип ўтказиб олган кампирдай кўнгли ёришди. Чунки гапга мавзу топилган эди-да!

— Ҳе, нимасини айтасиз,— деди у жонланиб.— Аввал бошпанасиз қолган одамларни жойлай олмай гаранг эдик. Энди ҳашарчилар ҳаммаёққа уй қуриб ташлагандан кейин кимни олиб кириб қўйишимизни билмай ҳайронмиз.

Серфарзанд оилалар учун сатта тўрт хонали уйлар куришибди. Ҳозирча шу уйларга эга тополмай сарсонмиз.

Тоҳир Саидович бу сўзни эшитганда, биров пешанасидан чертмак олгандай сапчиб тушди. «Ие, бу ёқда бўш уйлар турган экану бизнинг Мамазоҳир акамиз ҳалиям товуқ катагидай тор уйда тиқилиб ётибди. Биттасини шу одамга сўраб олиб бермайманми?»

— Менга қаранг, Сотқин ака, сизни шу сарсонликдан сал қутултириб қўйсам, нима дейсиз?

— Жон кошкийди!

— Ундай бўлса, бизнинг Мамазоҳир ака деган бир кекса хизматчимиз бор. Боёқиш боши айланса, кети айланмайдиган тор уйда туради. Шу одамга бир яхшилик қилиб юбормайсизми?

Машинанинг ичида чироғи бўлганида, шу пайт Тоҳир Саидович Сотқин аканинг қорамтир юзидан қон қочиб, офтобда ўнган сатин тусига кирганини кўрарди. Аммо чироқ йўқ-да! Сотқин Ботирович эса, ўзи пиширган «ош»-ни сир бой бермай, ўзи ичишда давом этди:

— Жоним билан! Эртага бир энлик қоғоз билан олдига юборинг. Тайёр уйлардан бирига ордер ёзиб бераман-қўяман.

Худди шу аснода «газик» Сотқин Ботирович яшайдиган ҳовлининг дарвозаси олдига келиб тўхтаган эди.

Мамазоҳир тушмагур эса, Тоҳир Саидовични «калака қилди», деб юрибди!

* * *

— Одам ҳам шунақа лапашанг бўладими, эй тавба!— деб Мамазоҳирнинг ўзини койиб берди Тоҳир Саидович у шаҳар ижрокомидан қайтиб келгандан кейин.— Тайёр ошни сузиб еёлмасангиз-а! Ўзига бориб учранг, дедим-ку.

Мамазоҳир ҳафсаласи пир бўлганини билдириш маъносида қўл силтаб чиқиб кетаётган эди, Тоҳир Саидович уни тўхтатди:

— Шошманг, қаёққа? Ҳозир ўзига телефон қиламан.— Бошлиқ ойна тагидаги рўйхатнинг «Б» бобидан керакли рақамни топиб, телефон дискасини айлантира бошлади.— Сотқин Ботирович керак эдилар. Йўқлар? Қаердалар? Президиумда? Хўп, майли, кейин телефон қиларман...

Тоҳир Саидович столни ногора қилиб чертганича андак ўйланиб қолди. Рост гап, шу топда Мамазоҳирдан ўзи ҳам хижолатда эди. Лекин бошлиқларнинг хижолати нима-ю, шувоққа тушган ўт нима: бирпасда пов этиб сўнади. Тоҳир Саидович ҳам дарров ўзини ўнглаб олди:

— Пайшанбада кел, деган бўлса, ўша куни боринг. Аммо, хотиржам бўлингки, уй нақд! Бугун сизга жавоб, бориб янгамдан суюнчини олаверинг!..

Мамазоҳир уйига келиб, бу севинчли хабарни хотинига айтганида, Роҳилахон аввалига ишонмади, кейин ўртада Тоҳир Саидовичнинг ўзи далолатчи бўлиб турганини эшитгач, «ҳе, у киши таги йўқ гапни айтмайдилар, шунча замондан бери қилган нолаларим табиатнинг энг нозик жойларига етиб бориб, Тоҳир Саидовичнинг юракларига шафқат солибди» деб, ҳаво деган текин нарсадан турлитуман режалар тузишга тушди.

— Ҳой, дадаси, уйни тўрт хонали дедингизми? Озлик қилмасмикин? Ёнига яна иккита хона қўштириб олмасиз-да? Ҳа, майли, ҳозирча шуниси ҳам бўлади. Бир хонасига қизларингизни, бирига ўғилларни жойлаймиз. Ўзимиз бир хонасини эгаллаймиз. Битта хонани келинчақларнинг уйидай қилиб меҳмонларга ясашиб қўямиз...

Роҳилахон осмону фалакда парвоз қилиб юраркан, пешонаси тақ этиб бирон тоғ чўққисига урилиб кетди шекилли, дабдурустан сергак тортиб, атрофига олазарақ қарай бошлади.

— Ҳой, боқибегам, эрта-индин янги уйга кўчадиган бўлсангиз, бисотингизда учта гиламу иккита сандиқдан бўлак ҳеч вақо йўқ-ку?! Тўртта ҳайҳотдай хонани нима билан тўлдирасиз? Кўч-кўронингизни машинага ортганда одамлар кулишмайдими: «Мамазоҳирбой ўттиз йилдан бери зоотехникман деб юраверган экан-да, тамоми топган-тутгани бир машинаям чиқмади-ку», дейишиб. Йўқ, тулинг, рўмолимнинг учида тугиб юрган беш-олти юз пулим бор. Икковлашиб бир магазин айланайлик. Польский гарнитурлар келган дейишади. Зора биронтасига илиниб қолсак...

Мамазоҳир хотинининг гапини қайтаришга одатланмаган. Йўқ эса, «Ўпкангни бос, хотин, аввал ҳеч бўлмаса ордер қўлга тегсин, гарнитур олиш қочмас», дерди-я...

Хуллас, эр-хотиннинг «магазин айланиши» кечқурун уйга бир машина гарнитур келиши билан тугалланди. Янги

мебелнинг устига қопланган тахталарнинг биронта ҳам михини кўчирмай, шундоқлигича болалар хонасига олиб киришган эди, у ерда қадам босгудек бўш жой қолмади.

Шу оқшом ҳаммалари битта хонага тиқилиб олишди. Болаларнинг хархашаси ҳар кунгидан анча авжлироқ бўлган эса-да, янги уйнинг нашидаси билан унчалик билинмади...

* * *

Орзиқиб кутилган пайшанба ҳам келди. Мамазоҳир нонуштадан кейин катта қизи яхшилаб дазмоллаб қўйган кўчалик костюмини кийиб, шаҳар ижрокоми қайдасан, деб йўлга равона бўлди. Тоҳир Саидович бир кун аввал: «Мен ўзи билан телефонда гаплашиб қўйдим, эртага кеч-қурун паловни сизникида еймиз», деган эди.

Ўша таниш қабулхона. Аммо бугун деворнинг икки та-рафига териб қўйилган ўнлаб ўриндиқларнинг ҳаммаси банд. Ўриндиқ тегмаганлар эшик ёнидаги жавонга суяниб туришибди. Мамазоҳир ҳам атрофга разм солгач, ўшалар-нинг ёнидан ийманиброқ жой олди.

Бақалоқ хотин дам-бадам «С. Б. Ботиров» деган эшик-дан ичкарига кириб-чиқяпти. Ниҳоят, қабул бошланди. Бо-тировнинг ҳузуридан биров суюниб чиқса, биров қовоғи осилиб чиқяпти. Уч-тўрт одамни ўтказиб туриб, Мамазо-ҳир оҳиста бақалоқ хотиннинг столи олдига борди-да, мулойим овоз билан:

— Мен қачон кираман?— дея сўради.

— Сизми? Сиз рўйхатда йўқсиз. Шунинг учун ҳамма-дан кейин кирасиз,— деб жавоб берди секретарь Мамазо-ҳирга ўқрайиб. Бу гап Мамазоҳирнинг қулоғига «Сиз ре-жасиз қурилган уйсиз, сизни бульдозер олиб келиб бузиб ташлаймиз», дегандақа совуқ эшитилди.

Қиёмат қойимнинг ҳам чегараси бор, деганларидек, охири Мамазоҳирга ҳам навбат келди. Ичкарига таваззу билан кириб бораркан, тўрда ўтирган қорамағиз, от юз, қошлари чимирилган йигитни кўриб ичига ўт ёқилгандай бўлди; у Мамазоҳирга танишдек эди. Айниқса унинг узун қилиб ўстирган, қоқ пешонасининг устидан фарқ очи-либ, дам сайин иккала чаккасига, қошининг учига қадар осилиб тушаётган қоп-қора сочи кўзига иссиқ кўринди. Ботиров Мамазоҳирнинг кириб келганини пайқадими-пайқамадими, ҳар қалай, қоғоз кўриш билан овора бўлиб

ўтираверди. Унгача Мамазоҳир уни қаердан танишини эслашга яна бир уриниб кўрди. Охир топди. Уни қарангки, бу одам қуйиб қўйгандай шоир Маяковскийга ўхшар экан. Э, тавба, худди ўзи-я. Агар кино-пинода Маяковскийнинг ролини бажарса борми, лауреат бўлиб кетиши ҳеч гап эмас.

— Хўш?— Ботировнинг жарангдор овози Мамазоҳирнинг сачраб кетган хаёлини бир жойга тўплаб қўйди. У такаллуф билан қўлидаги қоғозни узатди. Ботиров уни очиб ўқир экан, энсаси қотганнамо афт-башараси буришди, қошлари баттар чимирилиб, пешонасида иккита йўғон чизиқ пайдо бўлди.

— Хўш?— деди Ботиров қоғозни яна Мамазоҳирга қайтариб бераркан. Мамазоҳир нима қилишини билмай, тирчиллаб қолди.

— Ҳалиги... Тоҳир Саидович билан гаплашган экансиз... Янги уйга ордер бор экан...

Сотқин Ботирович Мамазоҳирга бақрайиб қараганича андак хаёлга ботди. Сўнг қўлидаги қаламни зарда билан ойнакка бир уриб, шарт ўрнидан турди:

— Э, қанақа қизиқ одамсизлар! Отамнинг уй қуради-ган заводи бормики, «ма санга, ма санга» деб улашаверсам. Уй йўқ! Бекор овора бўлиб келибсиз!..

Мамазоҳир ўзини дадил тутишга ҳаракат қилди:

— Келмас эдимү Тоҳир Саидович...

Ботиров дераза олдига бориб, ташқарига разм соларкан, худди кўчага гапираётгандай давом этди:

— Мен ҳеч қанақа Тоҳир Саидовични танимайман. Унга ҳеч қачон уй ҳам ваъда қилган эмасман.— Сўнг бир нарсани эслагандай, чўнтагини ковлаб, битта уч сўмликни олди-да, яна столга қайтиб келди:— Ҳа, айтганча, Тоҳир Саидовичингизни бир марта кўргандек эдим... Аммо ўзинглар ҳам жуда назари паст одам экансизлар-да! Бир марта машинангларга тушиб, балога қолдимми? Манг, ушланг, мановини ўша Тоҳир Саидовичингиз билан бўлишиб олинг-да, қайтиб менга турқингизни кўрсатманг!— Ботиров шундай деб, уч сўмликни Мамазоҳирга узатди. Мамазоҳир пулни беихтиёр олди, оёқларидан тобора дармон кетганича орқасига ўгирилиб, эшик томонга юрди. Қабулхонага чиққунча рўпарасидан Роҳилахон, етти боласи, гарнитур, пешонасида қолган биттаю битта хона лип-лип этиб ўтди-да, кўзлари тинди...

Мамазоҳир кўзини очса шифохонада ётибди. Тепасида оқ халат кийган докторлар гиргиттон.

— Асти қимирлай кўрманг!— деб огоҳлантиришди уни.— Ҳатто ёнингизга ҳам ўгирилманг. Фақат кўкка қараб ётинг. Шунда тез тuzаласиз.

Оламда кечаётган воқеалардан уни ҳар кунни Роҳилахон хабардор қилиб туради. Мамазоҳир шифохонага тушгандан кейин уйга шаҳар советидан депутатлар келибди, «бай-бай, одам ҳам шунақа пандавақи бўладими, илгарироқ ариза-париза қилиб, уй сўрамайсизларми, аллақачон битиб кетадиган иш экан», деб буларнинг ўзларидан хафа бўлишибди. Шаҳар ижрокоми депутатлар хулосасини мажлисда кўриб чиқиб, Мамазоҳир оиласига зудлик билан беш хонали уй беришга қарор қилибди. Сотқин Ботировичга ҳайфсан берилибди.

Бир кунни Роҳилахон ўзида йўқ ҳолда суюниб келди. Мамазоҳирга индамай, бир парча пуштиранг қоғоз узатди. Бу — беш хонали уйнинг ордери эди!..

Мамазоҳир «Тўйлар муборак»ни эшитганда «қуллуқ, қуллуқ!» дейишининг боисини энди билдингизми? Ҳа, гап шундай!

Агар сени алдира
 зот
 Сен нонуши бўлма
 зот қалок,
 Бахтсиз кунлар
 кетиди одам
 Бахтсиз кунлар
 келгудек широк!

ҲАЗИЛ — ҲАРОМ

Солдатлик кезларим эди. Эрта баҳорда бизнинг алоқа батальонимиз чўлдаги ёзги лагерга кўчиб кетди. Бир оз бетоб бўлиб турганим учун старшинамиз мурувват қилиб: «Сен Маматвали Усмонов билан казармани пойлайсан»,— деб мени шаҳарда қолдирди.

Маматвали бизнинг ротага бултурги чақириқда келувди. Ёшига қараганда семизроқ, қорамағиз юзи босволди қовуннинг пўстидай сип-силлиқ. Бўйи паканалигидан юрганида йўғон гавдасини кўтара олмай, аравадаги оғир юкни тортиб келаётган отдай икки томонга шох ташлайди. Шунисини назарга олибми ё бўлмаса, «Маматвали» дейишга тиллари келишмаганиданми, ҳар қалай ротамиздаги бошқа миллат болалари унга «Мишавали» деб лақаб кўйиб олишган.

Оламнинг ишлари қизиқ экан. Бир одам бор — ҳамма-ни кулдириб, вақтини чоғ қилсам, деб жони ҳалак бўлади-ю, лекин ўйлаб топган гапи ё қилиғи ҳеч кимга ёқмай, қайтага кўзга шумшук кўриниб қолади. Бир хил одам бўлса, нукул ўзини элдан олиб қочади-ю, аммо мутлақо беғаразлик билан айтиб юборган бир калима сўзи, сира ўйла-масдан қилган бирон иши ё ҳаракатиёқ атрофдагиларни қойил қолдиради. Маматвали сўнгги тоифадаги одамлардан. Шунинг учун бўш қолган кезларда болалар дарров уни ўртага олиб, гапга солишади. Унинг чучук тилда берган жавобларини эшитиб, роса чақ-чақ қилишади. Масалан: «Ефрейтор», «сержант», «помполит», «бачёк», «Онифрейчук» деган сўзларни айтишга сира тили қовушмай, нукул «иприйтўр», «сиржон», «комполит», «бачки», «Анипирчик» деяр экан, йигитларимиз Маматвалини масхара-лаб эмас, балки унинг табиий сўтаклигидан завқланиб кулишади.

Маматвалининг бошидан кечган ҳангомалар бир китоб бўлгудек.

Қисмга янги келган кезларида отхонага навбатчи қилиб тайинланган эди. Маматвали тушмагур нима қилибди денг? Ротамизга қарашли тўрттала отнинг думини тагидан бир қаричча қолдириб, шартта қирқиб ташлабди. Эртасига эрталаб бу гап командиримизга етиб борган экан, унинг жон-имони чиқаёзибди. «Ахир бу нима қилиқ? Шўринг қургур отлар ёзга чиқиб, пашшасини нима билан кўрийдди ё ҳар қайсисига биттадан Маматвалини кўриқчи қилиб кўямизми?!» деб фиғони кўкка кўтарилибди-да, зарда билан унга бенавбат учта наряд берибди. Маматвалининг ўзидан: «Нега шундай қилдинг?» деб секин суриштирсак: «Ёшлигимда бир марта от ўйинига тушгандим. Отларнинг думи калта қирқилгани учун кўзимга жуда чиройли кўринувди. Булар ҳам ўшандай бўлар деб ўйловдим!»— дейди.

Яна бир куни старшинамиз Маматвалини ғарамдан беда олиб келишга юборибди. «Икки марта қатнаб юрамизми?»— деб шофёр билан икковлари машинага бедани ўлардек босишибди. Қайтишда, Маматвали нима хаёлга борибди-ю, кабинага ўтирмай, беданинг устига чиқиб олибди.

Отхонага етгандан кейин шофёр кабинадан тушиб, тепага қараса... Маматвали йўқ эмиш. Юмшоқ жойни топиб пинакка кетганга ўхшайди бу жин чалгур! Шофёр гоҳ «Мишавали!», гоҳ «Маматвали!» деб чақирибди. Садо бўлмабди. Ғарамга чиқиб кўрса, йўқ, тездан ёнига уч-тўрт кишини олиб изига қайтибди. Маматвали йўл бўйида чалқанча тушиб ётган эмиш! Яхшиям худога айтгани бор экан, лазаретда бир-икки ҳафта ётиб, тузалиб чиқди.

Иш бундоқ бўлган экан: бедани юклаб бўлгандан кейин Маматвалининг тепада ҳаммаёқни томоша қилиб кетгиси келибди. Лекин бир нарсани хом ўйлаган экан. Ярим йўлга етганда йўлни кесиб ўтган электр сими кўриниб қолибди. Жойида кетаверса ё сим бошини шартта узиб кетади, ё электр токи уриб майиб қилади. Маматвали жон аччиғида шофёрга «тўхтат дейман-чи, тўхтат!» деб бақирибди. Шофёр буни эшитмабди. Шунда Маматвали «таваккал!» деб ўзини пастга отибди...

Мана, шу Маматвали билан икковимиз ҳамхона бўлиб қолдик. Кунларимиз бир маромда ўтади. Эрталаб турамиз, ювингач, ошхонадан нонушталик олиб келамиз. Кейин биримиз ухласак, биримиз уйғоқмиз. Пешиндан кейин ҳам

аҳвол шу. Хуллас, подшолар кўрмаган айш-фароғатдамиз. Ҳар кун кечқурун почтачи ротамизга келган хатларни ташлаб кетади. Маматвалига хат келмаган кун йўқ. Тағин баъзида беш-олтиталаб хат олади. Кўпининг ичида расмлари ҳам бўлади. «Хўп серуруғ, серқариндош, бахтли йигит эканда», деб қўяман ичимда унга ҳавасим келиб.

Мен бўш қолдим дегунча китоб ўқийман. Маматвали бўлса хат ёзишга тушади. Шунча хат олгандан кейин жавобини ҳам бериш керак-да. Қарс икки қўлдан чиқади, ахир.

Бир куни кечга яқин Ленин хонасига кирсам, Маматвали навбатдаги хатини тугатиб, конвертнинг устига адрес ёзаётган экан. Шунда бир нарса менга ғалати туюлди. Маматвали столнинг устига газета ёзиб қўйиб, адресни ўшандан кўчириб оляпти. Яқинроқ бориб қарасам, бир гўзал қиз газета саҳифасидан жилмайиб боқиб турибди.

— Ҳа, қариндошингизнинг адресини йўқотиб қўйиб-мидингиз, газетадан ахтариб қолибсиз?— дедим мен ҳеч бир ғарзсиз.

Маматвали худди жиноят устида қўлга тушган одамдай гоҳ бор, гоҳ йўқ бўлиб қолди. Гапирай дейди-ю, гўдак боладай тамшанади, холос. Худди уни пойлаб киргандай ўзим ҳам хижолатда қолдим. Ниҳоят, Маматвали узуқ-юлуқ деди:

— Ҳалиги... Маҳмуд ака... Бу жудаям жўн иш... Сизга ҳам ўргатиб қўяман... Мусофирчилик билинмайдиган бўлади...

— Нимани ўргатиб қўясиз? Мусофирчиликнинг бунга нима дахли бор? — дедим кулгим қистаб.

— Мени хат ёзадиган қариндош-уруғим... ошна-оғайним йўқ... Газетада расми босилган қизларга хат ёзиб тураман... Баъзиларидан жавоб келади, баъзиларидан йўқ.

— Ҳе, шунақами? Ўлманг, Маматвали! Ғойибдан қайлиқ қидиряпман, денг? Қойил!

— Йўқ, йўқ, ундай эмас! Жон ака, ҳеч кимга айтманг. Хўпми, жон ака!

Шу-шу Маматвали билан сирдош бўлиб қолдик. У менга ёшлигида етим қолганини, уруш вақтида колхозда майдачуйда юмушларни бажарганлигини, идора қоровуллигидан ҳарбий хизматга чақирилганини гапириб берди.

Шу орада биринчи апрель келиб қолди. Эски шўхлигим тутиб «Маматвалини бир алдамайманми?» деган ха-

ёлга бордим. Лекин қандоқ қилиб? Минг хил хийлаларни кўз олдимга келтирдим.

— Маматвали, — дедим бир куни нонуштадан кейин. — Сиз бунақа қилиб газетадан келин ахтаришни ташланг. Бари бир фойдаси йўқ. Сизга мен бир жононнинг тайинини айтай. Ўзи магазинда ишлайди. Ҳусни ҳам кетворган. Шунга хат ёзинг.

— Бажонидил, ака! — деб севиниб кетди Маматвали.

Унга шаҳримиздаги бир ўрта яшар жувоннинг номини айтдим. Ўзим ҳам уни унча яхши танимас эдим-у, лекин ёшлигида ниҳоятда «куйдирмажон» ўтган, деб эшитиб юардим.

— Хатни қаерга ёзаман?

— Горпишчеторгга ёзаверинг. Етиб боради!

Тез орада мен тузалиб лагерга чиқиб кетдим, муддатим тугаб уйимга ҳам қайтдим. Штабдан ҳужжатларимни олгани тушган куним казармага кириб Маматвалини суриштирувдим, уни бир ёққа ишга юборишган экан. Хайрмаъзур ҳам насия бўлди...

Орадан икки йил ўтди. Бир куни ишдан қайтаётиб, шаҳар ЗАГС ининг олдига етганимда ичкаридан чиқиб келаётган Маматвалига «ялт» этиб кўзим тушди. Ёнида... ўша мен тайинлаган магазинчи жувон бор эди. Шартта тўхтаб, орқамга қарамай қочаман, деб турувдим, Маматвалининг ўзи:

— Маҳмуд ака! Ҳой, Маҳмуд ака! — деб қолса бўладими!

Тўхташдан бўлак илож тополмадим. Маматвалининг уст-боши башанг: эгнида қора костюм, ичидан оқ кўйлак кийиб, қора галстук тақиб олибди. Сал этини йўқотганиданми, бўйи чўзилганроқ кўринди. Чехрасини айтмайсизми: кинооператорларнинг машғалидай шундай ёғду сочиб турибдики, кўзни қамаштиради.

— Маҳмуд ака, қаранг, ният холис экан-а. Сизни қандай топаман, деб гаранг эдим. Хайри опамга айтсам, сизни сира таниб ололмадилар, — деди ёнидаги жувонга ишора қилиб.

Қани энди мендан бирон садо чиқса! Томоғимга бир нарса тиқилгандай, оғзим қуруқшаб қолган эди.

— Жон ака, эртага кечқурун бизнинг тўйга марҳамат қиласиз. Адресимиз: Қурилиш кўча, 16- уй. Агар бўш бўлсангиз, ҳозироқ кета қолайлик.

— Йўқ, йўқ. Маматвали. Эртага. Келинойингиз билан борамиз.

— Ҳа, ўлманг. Албатта, у кишиниям олиб боринг. Хўпми, ака?— Шу пайт унинг кўзига тик боқишга журъат қилдим. Мен бу кўзлардан лаънат ўқимоқчи эдим, лекин аллақандай миннатдорчилик аломатларини яққол кўриб ҳайрон бўлдим.

Эртасига тўй ҳам бўлиб ўтди. Бизнинг Маматвали тўрда куёв бўлиб, виқор билан ўтирди. Унинг ёнидаги келин Хайри опа эмаслигини кўриб мен ҳам хурсанд бўлиб кетдим. Маматвали Хайри опанинг қизи Саврихонга уйланаётган экан! Нега шундай бўлганини мен ҳали-ҳали билмайман. Маматвалидан бир суриштириб кўрай дейману, аммо ўзимдан ўтгани ўзимга аён бўлгани учун юрагим дов бермайди.

ДОД, НАЖОТ БОРМИ?

Кеча маҳаллий касаба союз қўмитасининг раиси Хушвақтов, «Эртадан эътиборан сизларнинг бўлимингиз ҳафтада икки кун дам олишга ўтади», деб эълон қилиб қолса бўладими! Ана шунда ходимларимизнинг севинганини кўрсангиз эди! Умрида эркак зотига тишининг оқини кўрсатмайдиган чизмакаш Ибохон ҳаммани бир бошдан «чўлп-чўлп» ўпиб чиқди, нуқул бир бурчакда одамлардан беркиниб овқат ейдиган Индамасхонов уйдан олиб келган қовоқ сомсаларни ўртага қўйиб, бутун бўлимни меҳмон қилди, уззукун вужудидан атир ҳиди анқиб турадиган Кайфиддинов алақаёққа йўқолиб, бирпасда шолгомдай қизариб келди... Икки дам олиш кунини ким қандай ўтказади, деган мавзу устида роса уч соат тортишув кетганини айтсам, чошгоҳдан кейин бўлимда иш бўлмади ҳисоб...

Менинг дили жоним уйқу. Агар уй ўзимга холи қолса, кечгача ёстиқдан бошимни кўтармасам ҳам, уйқуга тўймайман. Одамлар қимматли умрнинг олтин дамларини кино, театр, музей, ажойибхона деган бемаза жойларда бекор ўтказишади. Жонларининг роҳатини билишмайди-да, улар. Ундан кўра, уйнинг эшигини беркитиб олиб, мазза қилиб ухлашса ҳам жонлари ором олади, ҳам анча-мунча пуллари ёнларига қолади. Ухлаётганда шундай ажойиб тушлар кўриш мумкинки, ҳар қанақа «манаман» деган томоша бунинг олдидан ўтаверсин!

Хуллас калом, биринчи дам олиш куни эрталаб хотин билан шундай келишдик: нонуштадан кейин у болаларни олиб, ҳайвонот боғини айлантириб келади, мен эсам, уйда қолиб... ухлайман.

Ваннадан енгил бўлиб чиқиб, энди каравотга чўзилган эдимки, эшик кўнгироғи уст-устига жиринглаб қолди. «Оббо, нима бўла қолди?»— деб зўр-базўр ўрнимдан кўзгалдим. Эшикни очсам, ташқарида ўн саккиз-йигирма ёшлар чамасидаги бир ҳурилиқо турибди денг. Хонатлас кўйлакнинг устидан оқ халат кийиб олибди. Иккала шаҳло кўзига кўзим тушган замони юрагим «шиғ» этиб кетди. Тилим калимага келмай қолди. Нотаниш ҳурилиқо овозимни кўриб, қаҳ-қаҳ уриб юборди.

— Кечирасиз,— деди у сўнгра кулгисини зўрға босиб, жарангдор овоз билан.— Ширмой нон керак эмасми?

— Ширмой нон?! («Ие, бу қиз менга ҳазилкашлик қиялпти-ку?»— деб қўйдим ичимда.)

— Ҳа. Нега ҳайрон бўласиз? Биз райпишчеторгдан келдик. Уйма-уй ширмой нон сотиб юрибмиз. Керак бўлса бештами-ўнтами, пастдан опчиқиб бераман.

Шундай нозаниннинг сазасини синдиргандан кўра, ўзимнинг бўйним узилгани яхши эмасми! Дарров қўлига уч сўм тутқаздим. Физиллаганча тушиб, бирпасда ўзининг юзига ўхшаш ўнта дўмбиллаган ширмой олиб чиқди.

Нонларни жойлаб, яна каравотга ағанадим. Бир яхши тушга арзийдиган бу тасодифий учрашувнинг лаззатига ҳали қонмаган ҳам эдимки, эшик гурс-гурс тақиллаб қолди. Бориб очсам икки лунжи ошхамир зуваласидай кўпчиб чиққан бир барзанги йигит.

— Кайфларига барака,— деб бетакаллуф қўл узатди у.— «Пахтакор»нинг ишқибозларидан бўладилар, деб эшитамиз!

— Қайси «Пахтакор»нинг?

— Қайси бўларди? Оламда битта «Пахтакор» бор-да. Хи-хи-хи!

— Мен ҳеч қанақа «пахтакор-махтакор»ни билмайман!

— Ана холос! Ўзларини қўғирчоқ театри олдидаги хиёбонда кўп учратар эдик шекилли, а, лаббай?

Бемаҳалда ташриф буюрган бу нохуш «меҳмон»нинг қовушмаган ҳазиллари энсамни қотирди.

— Хўш, хизмат?— дедим у билан гапни калта қилиш учун.

— Мана буниси бошқа гап. Ўзларига марказий секторнинг қоқ ўртасидан бир нафаргина абонемент даф-

тарчаси олиб келган эдик. Олиб қолсалар, иш тамом-вас-салом!

— Бекор овора бўлибсиз. Мен абонементни аллақачон олиб қўйганман.

— Йўғ-эй. Ҳазиллашмасинлар. Абонементни фақат шу бугундан тарқатяпмиз-ку!

— Мен Киевдаги «Динамо» стадионига абонемент олганман.

— Ие, Киевга кўчиб кетяптиларми? Табриклаймиз бўлмаса!

— Йўқ, Киевга кўчаётганим йўқ. Ҳафтасига икки кун дам олишга ўтяпмиз. Эрталаб самолётга ўтирсам, Киевга омон-эсон бориб, кечқурун севимли команданинг ўйинини маза қилиб кўраман-да, эртасига яна Тошкентда бўламан. Қимматга тушсаям, юрагим тинч бўлади! Ҳар йили бир ой-бир ой касалхонада ётишдан қутуламан!

— Ана холос! Бевафолик қилибдилар-да?!

— Кимга?

— «Пахтакор»га!

— Бир ҳафта бу шохда юрса, бир ҳафта нариги шохда юрадиган командага бўлишмай, «бевафо» деган от чиқарсам чиқарибман!

— Сотқин!..

Кони аччиғим чиққанидан уни даст кўтариб пастга ит-қитаман деб хезланган эдим, ўзи пилдироқ аравадай бўлиб зинапоядан пастга думалаб тушиб кетди. Йўл-йўлакай:

— Бевафо! Сотқин! Бевафо! Сотқин!— деб ўшқирар эди...

Уф.. Уйқунинг тагига ҳам сув кетди. Шу куни эшик ва каравот ўртасида мокидай қатнаш билан умрим ўтди. Ҳали бири: «Сут-қаймоқ оласизми?»— деб келса, бири: «Энага керакмасми?» деб келади, унисини жўнатсанг, буниси: «Телевизорингизни тузатиб берайликми?» деб ҳол-жонингга қўймайди, хуллас, бунақа дам олгандан кўра, далага чиқиб кетмон чопган минг марта аъло! Лоақал бошинг галвадан холи бўлади-ку!

Хотиним билан болаларим ҳайвонот боғидан қайтиб келишганда, Хушвақтовнинг номига қуйидаги аризани ёзиб бўлган эдим:

*«Идора касаба союз комитетининг раиси
ўртоқ Хушвақтовга.*

АРИЗА

Ҳафтада икки марта сурункасига берилган дам олиш куни мижозимга тўғри келмагани учун бир кунини идора фойдасига олмоғингизни ўтиниб-ўтиниб сўрайман, яъни шуни айтмоқчиманки, бир кунлик дам олишнинг баҳридан кечиб, шу куни ўз жонажон идорамизга ҳақ олмасдан ишлаб беришга тайёрман».

Э, САДҚАИ ОДАМ КЕТ

Бу одамни биринчи кўришдаёқ жиним суймай қолган эди. Уч-тўрт кундан бери қаёқдандир у билан ҳамсоя бўлиб қолдим. Ҳар кўрганимда башарасига қараб: «чўтир!», «хумкалла!» ва ҳоказо-ҳоказо деб бисотимдаги бор ярамас сўзлар билан сўкким келади-ю, ўн беш суткадан кўрқаман-да...

Командировка деганингиз туянинг бўйнига осилган кўнғироқдай қулоққа жуда жарангдор эшитилади-ю, лекин аслида турган-битгани гурбат. Одамзод оёғини авайлаб, бутун оғирлигини тўрт филдирак устига ташлаб олган бизнинг серҳаракат, серқатнов замонамизда, бир шаҳардан иккинчи шаҳарга бориб, кўним топиш анқога шафе бўлиб қолди. Умримнинг ярми сафарда ўтсаям, ҳали шу чоққача «келсинлар, келсинлар, қадамларига ҳасанот», деб кучоқ очиб кутиб олган меҳмонхона ходимларини ҳеч қайси шаҳарда кўрмадим. Остона ҳатламасингизданоқ, «жой йўқ!» деган совуқ лавҳа беузр бетингизга тушган тарсакидай асабингизни кўзгатади.

Ўша куниям уч-тўрт командировкачи шаҳар марказидаги икки қаватли меҳмонхонанинг катта даҳлизида «ҳақ» деб ўтирган эдик. Бўлмаса-ку, меҳмонхона навбатчиси — ёшининг улуғлигини упа-эликка қориштириб, билинмас қилиб юборган хушбичим аёл: «Ҳой, граждандар, бари бир жой йўқ, обрўларинг борида жўнайверинглар», деди-я. Лекин қаёққаям борардик? Шаҳардаги мусофирхоналарнинг ҳаммасини айланиб келиб топганимиз шу бўлди. Ҳаммаси банд экан: бирини — хориждан келган меҳмонлар, бирини — ўзимизнинг сайёҳлар, яна бирини — аллақандай мажлис қатнашчилари эгаллабди...

Зора навбатчи опанинг юрагида меҳр-шафқат туйғуси голиб келиб: «Хўп бўлмаса, мана калит!» деб қолса, деган умиддамиз. Лекин опанинг парвойи фалак, бир қаричча

келадиган симни ушлаб олиб, жундан алланима бало тўқиш билан овора. Гоҳ-гоҳ телефонга жавоб қилиб қўяди.

Шу пайт эшикдан лапанглаб, ана шу бақалоқ одам кириб келди. Кўлида иккита — сандиқдай чамадон. Юк кўтариб ўрганмаганми, аравани лойдан тортиб чиққан отдай энтикиб-энтикиб нафас оляпти. Чамадонини дўқ этиб ерга қўйиб-қўймаган ҳам эдики, опа кўзининг қири билан уни кўриб қолди-ю, кўлидаги ишини шартта йиғиштириб, бир зумда даҳлизнинг ўртасида пайдо бўлди:

— Келинг, келинг, Абдусаттор ака, қадамларингизга ҳасанот! Эсон-омонмисиз? Келинойим тузукларми, нега у кишини олиб келмадингиз? Жиянларим катта бўлиб юришибдими? — деб бидиллади навбатчи опа. Семиз одам пулемёт ўқи сингари кетма-кет берилаётган бу саволларнинг қайси бирига жавоб қилишини билмай, ҳаммасига «ҳа, ҳа» деб гудурлаб қўяди, холос.

— Юкингиз фақат шуми, ё яна борми?

— Машинада яшиқлар бор.

— Ҳой, Акбарали! Ҳў, Усмонжон! — деб чақирди навбатчи меҳмонхона қоровулларини.— Қани, биттанглар чамадонларни, биттанглар машинадаги яшиқларни кўтариб, йигирма олтинчи «люкс»га олиб киришлар! — Сўнгра семиз одамга хушомад қилди: — Ўша ўзингизнинг хонангизни бир ҳафтадан бери сақлаб ўтирибмиз-да! Шерикларингиз билан келиб қолсангиз деб, яна бир тўрт кишилик хонаниям ушлаб турувдик.

Биз ҳайрон бўлишимизниям, ғазабланишимизниям билмай серрайиб турардик. Ахир, бу қанақаси бўлди? Тўртта туппа-тузук одам неча соатдан бери жой кутиб, сарғайиб ўтирсагу кўчадан кириб келган бир кўримсиз, бесўнақай, чўтир, пучуқ ва ҳоказо-ҳоказо одамга ҳе йўқ, бе йўқ, ёнида тўрт кишилик хонаси билан алоҳида «люкс» инъом қилинса?! У ким ўзи? Қаҳрамонми? Депутатми? Космонавтми? Афт-ангоридан ҳеч бунақага ўхшамайди. Қип-қизил чайқовчи десангиз — бошқа гап. Бўлмаса, битта жонига шунча чамадон билан яшиқни нима қилади? Мевафурушликка келганда, бу ёқларга. Меҳмонхоналарнинг баъзи ходимлари ҳам бизга ўхшаш давлат хизматчиларига бурнини жийириб, нуқул мана шунақангиларга кулиб боқади. Ҳали шошмай турсин ўша навбатчи опа, «Абдусаттор ака»сини жойлаб келгандан кейин бир тузукчасига гаплашиб қўяйлик!

Опа келиб, яна ўрнига ўтиргач, тўрт командировкачи бараварига тўполон кўтардик:

— Ҳўш, бу — давлат меҳмонхонасими, ё Миркомил-бойнинг карвонсаройими?

— Нега чайқовчиларга «люкс» бериб, давлат хизматчиларини хор қиласиз?

— Ўша пўндавоқидан бизнинг қаеримиз кам?!

— Устингиздан халқ назоратига арз қиламиз!

Бизларни юмшоқ супурги гумон қилиб бунақа зуғумга қодирлигимизни кутмаган шекилли, опа шошиб қолди:

— Ҳой, граждандлар, ўпкани босинглар! Нима деяп-сизлар ўзи? Ким чайқовчи? Ким пўндавоқи? Абдусаттор аками? Уят-эй! Ахир, Абдусаттор ака каттагина бир колхознинг раиси-ю, ҳурматли одам-а.

— Раис бўлса нима? Нима кўп — раиснинг уруғи кўп! Навбатчи бўшашиб, устомонлик йўлига ўтди:

— Кўйинглар шунақа ортиқча гапларни. Ундан кўра, паспортларингизни узатинглар, мен жой берай, кириб дамларингни олинглар.

Ҳа, жой бермайсан-а! Тилингни бошлаб қисиб олганимиздан кейин иложинг қанча.

— Тўрттовларингга битта хона бўлади,— деди опа калитни узата туриб: — Абдусаттор акани ҳадеб у-бу деявермасдан, қайтага дуо қилинглар. Бу ҳам ўша кишига аталган хона эди. Бахтларингга шерикларини олиб келмабдилар. Кеча келишиб бу жойни банд қилиб кетишган эди...

Энди бу ёғини эшитинг. Бизга теккан хона Абдусатторвой турадиган «люкс»нинг нариги биқинида экан. Ҳар сафар ўша ердан ўтсам, ажинам бир қайишиб олади. Кириб роса хумордан чиққунча сўкайин дейману, яна шайтонга «ҳай бераман»...

Бир сафар графиннинг сувини янгилай деб ташқарига чиқсам, «люкс»нинг эшигини бир жонон тиқиллатиб турибди. «Хосиятхон» нусха атлас кўйлак устидан кўк жерси пальто кийган. Бошида қозоқчасига момикдан тўқилган рўмол. Менинг шарпамни эшитиб қия боққан эди, суқсурдай жамолини кўриб, қўлимдаги графинни чил-чил қилишимга сал қолди. О, ўзинг кал бўлсанг ҳам, табиатинг нозик экан-ку, Абдусатторвой! Секин бориб гапга соламан деб турувдим, бўйнинг узилгур пучуқнинг ўзи йўлакнинг нариги бошидан кўриниб қолди. Фозга ўхшаб лапанглаб келди-да, «Ҳа, Масъуда, тузукмисан?» деб жо-

нонни қўлидан ушлаб ичкарига олиб кириб кетди. Одам деган ҳам шунақа беибо бўладими?! Мендан заррача тап тортмади-я!

Иккинчи сафар таҳоратхонадан юз-қўлимни ювиб келаётсам, бошқа бир жонон «люкс» эшиги олдида турганини узоқдан кўриб қолдим. Буниси тиззадан юқори калта юбка кийган, сочини саватнуса йиғиштириб, тепага кўтариб олган экан. Афтини тузук кўролмадим. Мен келгунча эшик очилиб, ичкарига кириб кетди. Фақат семиз киши унинг ҳам пешонасидан ўпганига сал кўзим тушиб қолди...

Ҳадеб ижирғанардим ўзимдан-ўзим. «Бу киши раис, ҳурматли одам эмишлар тагин. Мусофирчиликда қилаётган ишларини кўрсангиз, куракда турмайди!»

Кечқурун тамадди қилгани ресторанга кирдим. Деразанинг тагидаги столлардан бирига бордим-да, келган-кетганини кўриб турай деб, эшикка қараб ўтирдим. Энди овқат буюриб бўлган эдим, Абдусатторвой икки ёнида иккитадан тўртта қиз, кетида уч йигит билан кириб келди. Менга қарама-қарши тарафдаги девор тагидан узун столни эгаллашди улар. Битта хотин, битта эркак бўлиб ўтиришди. Абдусатторвой хурсандлигидан оғзининг таноби қочиб, нуқул тиржаяр эди.

«Қани, булар нима қиларкин», деб ичкиликка тобим бўлмасаям, икки юз грамм ароқ буюрдим. Бирпасда улар ўтирган столнинг усти ноз-неъматга тўлиб кетди. Қизлар «йўқ-йўқ» деса ҳам, бетинг қурғур Абдусатторвой уларни бир балолар деб кўндирди, кейин улар ҳам ноз-карашмани йиғиштириб қўйиб шампандан ичишди.

Ўша куни бу ахлоқсизнинг қилиғини кузатаман деб мен ҳам анча ичиб қўйибман. Ресторандан қандай чиққанимни билмайман...

Кечқурун чучварахонада наридан-бери овқатланиб, циркка бордим. Не кўз билан кўрайки, мендан пастроқдаги қаторда Абдусатторвой кечаги жононлар билан ўтирибди-да! Ёнида яна бир неча йигит-қиз!

Шунда «Муштум» идорасидагилардан хафа бўлиб кетдим. Қизиқ, бир магазинчи тарозидан беш грамм уриб қолса, ҳаммаёққа айюҳаннос солиб, шармандасини чиқаришади-ю, колхоз раиси қишлоқдан келиб, шаҳар қизларининг ахлоқини бузиб юрса чурқ этишмайди! Уларнинг бу хатосини ўзим тузатишим керак!

Шундай қарор билан секин меҳмонхонага келиб, навбатчи хотинга учрадим-да, уни у ёқ-бу ёқдан гапга солиб туриб, Абдусатторнинг қаердан келганини, қайси колхозга раислигини билиб олдим.

Эрталаб ёзган нарсамни редакцияга топшириш учун кета туриб йўлдаги дўкондан янги газеталарни олдим. Одатим: газеталарга бир кўз югуртириб чиқмагунча кўнглим тинчимайди. Битта газетанинг ичини очсам, учинчи саҳифадан Абдусатторвойнинг сурати менга илжайиб қараб турибди. Ё, тавба! Ўнгимми, тушим? «Меҳрибон раис» деган мақола ҳам бор тепасида.

«...Райондаги «Деҳқонобод» колхозининг раиси Абдусаттор Жабборов ёшларга жуда меҳрибон одам. У ҳар йили йигим-геримни тугаллагандан кейин, албатта шаҳарга келиб, олий ўқув юртларида таҳсил кўраётган ўз ҳамқишлоқларининг ўқиши, турмушидан хабар олиб туради. Мана, шу кунларда ҳам Абдусаттор ака пойтахтимизда. Уни гоҳ у, гоҳ бу институтда, ётоқхонада учратиш, ҳамқишлоқ студентлар даврасида кўриш мумкин...»

— Э, садқан одам кет!

Бу гапни мен ўз-ўзимга айтдим.

УЧ СЎМЛИК ДАРДИДА...

Мавлоно Муқимий «Қайси кун ҳаждинки келди...» деганларидек, уч-тўрт ойдан бери «ЖЭК», «чилангар», «жўмак», «чаноқ» деса, менинг кўз олдимга лўп этиб, токнинг баргидай кўм-кўк уч сўмлик пул келади.

Идорада маош берилган куни мен навбатни ҳаммадан кейин оламан. Кассир уч сўмликларни бировга «бегона» қилиб юбормасин деб, унинг рўпарасида симёғочдай қилт этмай туравераман. Мабодо, адашиб бирон кишининг маошига уч сўмликни кўп аралаштириб юборса, томоғимни қириб қўяман. У ҳам ўз хатосини дарров фаҳмлайди-да, пулнинг орасидан уч сўмликларни шилиб олиб, ўрнига бошқа пул беради. Ҳаммадан кейин навбат менга келади. Барака топкур кассир бутун маошимни нуқул уч сўмликдан қилиб беради.

Кўк қоғоз пулга муккамдан кетиб қолганим идорадагиларга шунақаям билиниб қолибдики, бирга ишлайдиган ўртоқларимдан қайсинисининг қўлига буфетдами, кўчадами уч сўмлик қоғоз пул тушиб қолса, югурганича менинг олдимга келади. Ўрнига чўнтагимнинг юқигача қоқиштириб майда пул қайтараман. Қарабсизки, бир маҳаллага ҳаммом солиб бергандек у ҳам хурсанд, ўша ҳаммомга янги тушиб чиққан одамдек менинг ҳам бошим осмонда-да!

Гап шу ерга келганда: «Ҳа, билдик, марка йиғадиганларни кўрувдик, гугурт қути йиғадиганлар борлигидан бохабармиз, ҳатто эски трамвайларни йиғадиган танти одамлар ҳам бор эмиш, энди шуларнинг қаторига уч сўмлик қоғоз пул йиғадиган ҳам қўшилибди-да», деб ичингизда қиқир-қиқир кулаётганингизни сезиб турибман. Кулманг. Иш сиз ўйлаганча эмас.

...Тўққиз қаватли данғиллама иморатнинг бешинчи қаватидан берилган қулинг ўргилсин уйга тўю томоша,

карнай-сурнай билан кўчиб кирдик. Кулганида ўттиз икки тиши садафдек ялт-ялт этувчи новча, жингалак соч йигит телевидение камералари қаршисида бизга калитни тавозе билан топширди. Янги уйда янгича ихлос, янгича иштиёқ билан янги ҳаётни бошлаб юбордик.

Янги ҳаётнинг иккинчи куни ўғлим Бахтиёрнинг ваннахонада чўмилгиси келиб қолди. Нима қилсаям, бола-да. Уч-тўрт кун сабр қилсаям бўларди-ю, лекин тайёр ваннахона тургандан кейин раъйини қайтариб кўринг-чи. Бутун тўққиз қаватли иморатни бошига кўтариб, шарманда қилади.

— Хўп, ўғлим, айтганинг бўла қолсин,— деб ваннахонага бошлаб кирсам, иш хуржун: ваннанинг на сув беркитадиган пўкаги, на сувни ёмғир қилиб ёғдириб берадиган души бор. Югурганимча ЖЭКка, бояги жингалак соч, ёқимтой йигитнинг олдига бордим. Икки оғиз сўз билан муддаомни айтдим.

— Ие, кеча қўлингизга калитни топшираётганимда пўкак ҳам, душ ҳам бор эди-ку! Дарровда уни қаёққа кўйдингиз,— деди у менга таънаомуз оҳангда. Шундай чиройли йигитга «ёлғон айтяпсиз, ука» дейишга тилим бормай, дудмалгина «ҳмм...» деб қўя қолдим.

— Майли, сиз бораверинг, ўзимга олиб кўйган биттагина эгилувчан душим билан бир фабричний пўкагим бор. Ўшани ўзим бориб ўрнатиб бераман,— деди туғишган инимдай меҳр-шафқат билан жингалак соч йигит. «Бу ҳақиқатан ҳам одамохун бола экан. Отасига раҳмат!» деб кўйдим ичимда.

Жингалак соч йигит мен билан орқама-орқа етиб келиб, кўз очиб юмгунча душни ўрнатди, тешикка пўкакни тиқиб, жўмакни бурган эди, ваннага илиқ-милиқ сув шовиллаб туша бошлади.

— Мана энди эски маҳалладаги ҳамма қўшнилари-гизни чақирсангиз, улар ҳам мириқиб чўмилиб олишаверади,— деди у менга гўё жаннатни инъом этган фариштадай сал такаббуруна назар ташлаб.

— Раҳмат, раҳмат, ука! — деб миннатдорчилик изҳор қилдим.

— Раҳматга магазинда «Прима» бермайди, ака! — деб тўнғиллаб кўйди у. Нима деганини тушунмай, ҳайрон бўлиб турувдим, хотиним келиб, биқинимга бир туртди-да, корамалдоғини бошмалдоғига ишқалаб кўрсатди. Миям яшин суръатида ишлаб, қўлимни чўнтагимга солдим-да, бир сўм

олиб йигитга узатдим. У пулни кўриб, бехосдан ғўра тишлаб олгандай афтини бужмайтирди.

— Бу пулгами, ака, Чорсуга тушинг-да, тандирсозлардан ярим кило лой олинг, кейин ундан ўглингизга хуштак ясаб берсангиз, суюна-суюна чалиб юради.

— Кечирасиз, — деб иккинчи бор чўнтагимга қўл солсам, уч сўмлик чиқди. Буни кўрган йигит:

— Мана буниси бошқа гап! Хўп, ванна буюриб, насиб қилсин! — деди-да, бизга дуохонлардай яхшилик тилаб чиқиб кетди.

Янги ҳаётнинг учинчи куни ваннахонадан кўк жўмракни бурасак ҳам, қизилини бурасак ҳам, нуқул иссиқ сув келаверди. Яна ЖЭКка чопдим. Бу сафар келган паст бўй, гирдиғум йигит ваннахонага кириб, жўмракларни тоҳ у ёқдан, гоҳ бу ёқдан эгилиб кўрди-да:

— Одам ҳам шунақа пандовақи бўладими, тавба! — деб яна менга танбеҳ берди. — Шунинг ўрнатаётганда кўзингиз қаёқда эди? Мана кўринг, қийшиқ ўрнатиб қўйилганига сальниги ейилиб кетибди.

«Ҳе, ука, буни қурувчилар ўрнатаётганда мен рай-ижрокомда ордер кетидан югуриб юрувдим. Қайси уйнинг менга тегишини туш билармидим», демоқчи бўлдим-у, лекин тилимни тийдим. Минг қилсаям, шу топда менинг жоним мана шунинг қўлида! Бунинг ўрнига ёнимдан бели синмаган уч сўмликни чиқариб, қўлига тутқаздим:

— Укажон, айб бизда. Энди ўзингиздан ўтар гап йўқ!

— Шунақами? — деди-да, гирдиғум йигит ҳам енг шимариб, ишга тушиб кетди.

Ўшандан бери неча ой ўтган бўлса, аҳвол шу. Бир кун ошхонадаги чаноқнинг жўмраги буралмай қолса, бир кун ҳожатхонанинг шланги чиқиб кетади, яна бир кун ваннахона бирон қилиқ чиқаради. Хуллас, ёнимда токнинг баргидай кўм-кўк уч сўмлик тайёр туриши керак.

Мабодо, сизга ҳам уч сўмлик қоғоз пул тушиб қолса, зинҳор уни ишлатиб юборманг. Ўзимга шипшитиб қўйсангиз, Кўҳи қофдан бўлсаям, сизни топиб, майда пулга алиштириб келаман!

МИРРИХДАН КЕЛГАН МЕҲМОН

— Ассалом, эй Ер одами, ҳузурингга кирмоққа рухсат этурмисан?!

Ғайритабиий йўгон овоз билан бўлиб-бўлиб айтилган бу сўзлар мени бирдан чўчитиб юборди. Кўзимни очсам, рўпарамда бир хилқат турибди. Бутун вужудидан нур ёғилди, ўзи дам-бадам гоҳ қизил, гоҳ зангори, гоҳ сафсар тусга киради. Одамми десам, боши билан бўйни бир бўлиб, шундоққина танасига ёпишган. Во, ажабо, бу қандай мўъжиза?

— Мен Миррих сайёрасидан ҳузурингга меҳмон бўлиб тушдим. Бир оз суҳбат қурмоққа вақтинг бўлғайми?

Шошганимдан шартта ўрнимдан туриб, «ҳа, ҳа», деб гудурладим. Тилим бошқа калимага келмай қолди. «Меҳмон» бир-икки қадам олға босди-да, қаршимдаги бўш ўриндиққа ўтирди. Хона алвон рангга кириб ёришиб кетди. Болалигимда бувимдан эшитган «лайлатулқадр» афсонаси эсимга тушди. Ҳаяжонимни зўрга босганимча, зимдан башарасига қарадим: кўзи ҳам ғалати экан, бамисоли иккита тош соққадай гавҳар чироқни қўнқайтириб қўйганга ўхшайди. «Миррихдан тушдим», дейди, ростмикин? Миррихдан-а!.. Ажаб! Шошма, шошма, ҳали бу... Шу пайт ҳаёлимда «ялт» этиб қўшним Аълохўжанинг сиймоси гавдаланди-да, «ҳа, қалайсан?» деб тиржайиб тургандай бўлди. Гап шундаки, Аълохўжа кўпдан бери темирдан одам ясайман, деб юрарди. Кўча-кўйда кўришиб қолсак, мен уни мазах қилиб кулардим. Яна бу ўшанинг «хунари» бўлмасин?!

Ўзимни дадилликка олиб, «меҳмон»га қўл узатдим:

— Аввал бир сўрашиб қўяйлик. Ассалому алайкум.

Қўлини ушласам, ҳеч қанақа темир-пемирга ўхшамайди. Юмшоққина, момиқнинг ўзи.

— Мен Миррих илмий-тадқиқот Ершунослик институтининг олими кабири, сизларнинг тилингиз билан айтганда, катта илмий ходимидирман. Менга Ернинг кечмишидан бир ҳикоя сўзлаб берсанг...

— Шундайми? Ҳм... — Мен пича ўйланиб қолдим. Нима қилсам экан? Ҳа-ҳа, бўлди, топдим!..

— Бизнинг Ер одамларида юз бор қулоқ билан эшитгандан кўра, бир бор кўз билан кўрган аъло, деган гап бор. Шунинг учун ҳозир... Сабр қилинг...

Телефон ёнига бориб, телестудияни чақирдим:

— Телестудиями? Нашвати кўча, 35-уйдан гапиряпмиз. Уйга меҳмонлар келишганди, ўтмишдан бир эртақ эшитсак, дейишади. «Сарқитлар музейи»даги камерани бизнинг уйдаги телевизорга тўғрилаб қўйсангиз, шарҳчининг кераги йўқ. Бу ёғини ўзим боплайман... Раҳмат, раҳмат!

Миррихдан келган меҳмоннинг ҳидини телестудиядагиларга атайлаб чиқармадим. Гўрни чиқараманми? Аппаратларини кўтариб келиб, ҳаммаёққа шов-шув қилиб юборишади!

Шу орада телевизор экрани икки-уч марта лип-лип этдида, ниҳоят, диктор қизнинг хусни жамоли кўриниб, у:

— Дикқат! Нашвати кўча, 35-уйдаги меҳмонлар, талабингизга биноан, ҳозир «Сарқитлар музейи»ни улаймиз,— деди.

— Қоғозга қарамасдан, тутилмай гапирадиган зап нотик эканми? — деб ҳайрон бўлди меҳмон.

— Бизда ҳамма дикторлар ҳам аллақачонлар текстсиз гапирадиган бўлиб қолишган. Телестудияга ҳатто қоғоз берилмай қўйилган. Шу қоғозлардан ўзбек тилида «РТ» деган нафис журнал чиқариляпти.

Экранда пайдо бўлган тасвирга қараб, миррихлик олимга изоҳ бера бошладим:

— Бу музей алифбодаги ҳарфлар тартибида ташкил қилинган. Биз ҳамма бўлимларга тўхталиб ўтирмаймиз. Лекин «А» ҳарфидан бошламай иложимиз ҳам йўқ. Йўқса, ўтмишдаги кўп сарқитларимизнинг илдизи тушунарли бўлмай қолади. Анавини кўряпсизми?

Шу чоқ экранда каттакон бир шиша кўринди.

— Бу нима, ўтмишдаги ракеталарингми?

— Йўқ, ароқ шишаси.

— Ароқ шишаси? Қизик, худди ракетанинг ўзи-я...

Ичимда «бир қултум ютиб ол-чи, сен ҳам ракета бўлиб кетарсан-а» деб кўйдим.

— Ривоят қилишларича, бундан уч асрми, тўрт асрми муқаддам бир табиб беморларни даволаш учун ажойиб бир дори топган экан. Айниқса, зотилжам касалига йўлиққан кишига «соғ бўл» деб, бир қошиқ ичирса, ҳеч нарса кўрмагандек, шарт ўрнидан туриб кетаркан. Кейин-кейин одамлар бу дорининг кайф қилишини пайқаб, соғлиқда ҳам, хасталиқда ҳам уни бебилиска истеъмол қиладиган бўлишди. Ўша табибнинг ихтиросидан ароқ ичганда «соғ бўл» дейдиган одат қолди, холос. Бунинг оқибати нима бўлганлигини кейинги залда кўрамыз.

— Илгари лугатимизда «бадмаст», «бадкор», «бадқирдор», «бадбахт», «безори», «бебош», «бағритош» деган сўзлар бўлгич эди. Шуларнинг бари ароқнинг касофатидан келиб чиққан. Музейнинг «Б» залига назар ташлар экансиз, аввало, шу сўзларни бўйнига тумор қилиб осиб олган анави одамнинг ҳайкалига эътибор беринг. Важоҳатини кўргандаёқ, эсингиз оғиб қолади: бурни шолғомдай шишиб кетган, икки лунжи бўз халтадай осилиб тушган, баданида тилинмаган ери йўқ. Лекин ёшлигида туппа-тузук одам эди. Унча-мунча истеъдоди ҳам йўқ эмасди. Яхшигина олим ё дурустгина муаллим, омилкор инженер ё соҳибкор агроном бўлиб етилиши мумкин эди. Афсус, минг афсуски, мана шу бедаво ароқ унинг йўлига кўндаланг тушиб қолди. Илгари унча-мунча тўсиқни писанд қилмаган девдай бир йигит, арзимаган ароқ шишасининг устидан шартта сакраб ўтиб кетишга ожизлик қилди. Ота-онаси, ошна-оғайнилари уни ҳамиша бадмастлик ҳолатида кўрадиган бўлишди. Бадмастлик десангиз, бадқорлик, безорилик, бебошлик йўлига бошлади ва охири уни бадбахт ва бағритош қилиб кўйди...

Миррихлик меҳмон жойида тек қотиб қолди, танаси сафсар тусга кирганича ўзгармади, гавҳар кўзларидаги ёлқар сўнди. Унга бир бало бўлдимикин, деб капалагим учиб кетди.

— Ҳой, меҳмони азиз, тинчликми, бирдан ўзгариб қолдингиз ё телеэкран нури таъсир қилдими?

— Йўқ, йўқ. Ҳеч нарса бўлгани йўқ, давом этавер.— Меҳмоннинг хижиллигини ёзиш учун телевизор кулоғини бураб, тасвирларни тез айлантирдим-да, музейнинг «Ю» залида тўхтатдим. Экранда зарҳали кўчган диплом, ранги ўчган альбом, пошнаси тушган бир пой туфли, бир

қўлсиз қўғирчоқ маймун, бир боғлам консерва шишасининг қопқоғи, яна шунга ўхшаш талай нарсалар пайдо бўлди.

— Булар нима? — сўради меҳмон ҳайратланиб.

— Ювилган нарсалар.

— Йўғ-э?

— Афсуски, шундай. Илгари бизда янги сотиб олинган буюмни, янги теккан мансабни, дипломни, футбол ва цирк билетини, ҳатто идора бошлиғи берган ҳайфсанни ювиш одати бўлган. Мана шунда одамлар ресторанга тўпланишиб, то тиллари калимага ўгирилмайдиган бўлгунча «торт, торт» қилишган:

— Нимани, ўша ҳайфсанними?

— Йўқ, бояғи... ароқни. Яъни сипқаришган, демоқчидан.

— Ҳозир ундай қилишмайдими? — сўради меҳмон кўзлари ола-кула бўлиб.

— Йўқ. Аллақачон барҳам топиб кетган бундай одатлар.

— Ҳм...— деди у яна турланиб.— Ажиб бир қўланса ис димоғимга урилиб, кўнглим беҳузур бўляпти... Миррихга тезроқ етиб олмасам, яна тупроғим шу ерда қолиб кетмасин!..

— Ҳе, мунча шошиласиз? Бир келиб қолибсиз. Кўчага чиқиб, ҳозирги ҳаётимизни ҳам кўрсангиз бўларди...

— Йўқ, бу сафар эмас...

Эшик «тақ» этиб кетди. Кўзимни очиб қарасам, тепамда хотиним турибди:

— Янги йил кунни кечаги қуриб кетгурнинг кайфини суриб ётгунча, мундоғ, болаларингизни олиб, кўча-кўйни бир айлантириб келсангиз бўлмайдими?!

БУЗРУКХОН ҲУЗУРХОНОВ

Райпромкомбинат директори ўртоқ Бузрукхон Ҳузурхоновнинг қабулхонасида у кишининг қўллари бўшаши-ни кутиб ўтирибман. Гулдор шойи кўйлаги нозик белини сириб, вужудидан хушбўй атир ҳиди анқиб турган, ингичка, ўроқсимон қоши нозу карашма билан чимирилган, сочлари сартарошга жингалак қилдирилган котиба қизнинг: «Бузрукхон Ҳузурхонович зайнитлар», деб жавоб қилганига ҳам, мана, роса бир соат бўлди.

Ҳузурхоновда зарур ишим бор: редакция режасига кўра, мен промкомбинат ҳақида мақола тайёрлашим керак. Бунинг учун эса у киши билан «шахсан» суҳбат қилишим зарур. Ҳузурхоновни илгари йиғилишларда уч-тўрт бор кўрганману сира ҳамсуҳбат бўлган эмасман. Насиб қилса, бугун шундай шарафга ноил бўламан.

— Ойимқиз, директор қачон бўшайдилар?

Котиба кўққисдан айтилган бу сўздан чўчиб тушди ва менга «ҳали ҳам шу ердამисиз?» дегандай ўқрайиб қўйди-да, заҳарханда билан ғудурлади:

— Мунча бетоқат одам экансиз!

— Директорга кириб айтсангиз: мен редакциядан келганман, жуда зарур ишим бор.

Қиз зарда билан қўлидаги китобни столга бир урди-да, директор олдига кириб кетди. Бир неча лаҳза орасида қайтиб чиқди ва жеркиб:

— Киран экансиз! — деди.

Мени серсавлат, семизлигидан гардани арғамчидай эшилиб-эшилиб ўйнаб чиққан, бағбақалари осилиб тушган, тор пешона, бошининг тепа қисмида биттаям тук қолмаган ўша чала таниш сиймо — ўртоқ Ҳузурхоновнинг ўзлари ўринларидан туриб қарши олдилар. Баъзи кишилар ғалати бўлади, семизлигига қарамай, чаққон

ҳаракат қилади, енгил нафас олади. Ҳузурхонов ҳам шу тахлитдаги кишилардан экан.

— Э, э, ўртоқ Қурбонов, келинсин, келинсин, қайси шамол учирди, бизни ҳам йўқлар экансизлар-а? — Ҳузурхоновнинг эски танишлардай ана шундай иссиқ кутиб олгани, қабулхонада икки ярим соат ўтириб тортган азобимни дарров ёзиб юборди.

— Самадов, — дедим қўл узатиб туриб ва такаллуф кутмасдан стуллардан биттасига ўтирдим.

— Кечирсинлар, кечирсинлар, мен фамилияларини қитдай унутаёзган эканман. Заб келиптилар-да, ўртоқ Са... Сатторов!

Ҳузурхонов оғир гавдасини ростлаб олгач, астойдил бидирлаб кетди:

— Босмахонадагилар бизни ҳам эслайдиган кунлар бўлар экан-а, хайрият! Сизларнинг ишингиз ҳам осон эмас, ахир. Ҳа, буни мен жуда яхши биламан: ҳар кунги газетани ҳарфма-ҳарф териб, газета қилиб чиқариш осонми?

— Кечирасиз, мен босмахонадан эмас, редакциядан келдим.

— Ҳе, шундайми? Бари бир фарқи йўқ-ку, културни одамлар «редакция» дейди, бизга ўхшаган содда кишилар «босмахона» деймиз, ҳи-ҳи-ҳи! Отчерк ёзгани келдингизми, фэлитўнгми? Аммо-лекин, сиз матлуботчиларга таъриф йўқ-да, мақташга келганда отчерк қилиб қотирасизлар, уришга ўтганда фэлитўнг қилиб бопплайсизлар. Ўртоқ Са... Са... Саидов-чи, бизнинг Хуморхон, секретарим бор-ку, фэлитўнг қўлига тушиб қолса борми, ўқиб чақа топиб олган жиннидай қиқир-қиқир кулгани-кулган.

Ҳайронликдан нима дейишимни билмас эдим. Суҳбатни эса мақсадга кўчириш учун эҳтиёткорлик билан луқма ташладим:

— Редакциянинг режасига кўра, комбинатнинг иши тўғрисида анчадан бери мақола ёзамиз, деб мўлжаллаб юрган эдик. Энди мавриди келди. Хўш, ишлар...

— Ишларми? Эҳ-ҳэ, сиз сўрамангу мен айтмайин. Ишлар нима бўлар эди, мана, ётибмиз. Илгари туппа-тузук трестда управляши бўлган одамни мана шу кичкинагина комбинатга келтириб қўйишди. Ишонмаяпсиз шекилли, а? Мана, трудовой книшкамиз билан танишинг, — дедида, стол тортмасидан меҳнат дафтарчасини олиб узатди;

хафа бўлмасин деб варақлаб кўрдим. Вой-бўй, дафтарчанинг ҳамма варақлари турли хил рангдаги сиёҳда ёзилган жимжимадор хатлар билан тўлиб кетибди. Сўнгги варақда икки қатор жой қолибди, холос. Ўртоқ Ҳузурхонов бошини суқиб кўрмаган ташкилот, пойқадами етмаган муассаса қолмаган экан: гўшт комбинатига директор, ЖАКТга раис, спирт заводида завхоз, тикув фабрикасида технокор, суяк йиғувчи базада мудир, «Утильсирьё»да раис, савдо бўлимида бошлиқ, аллақандай «коопширпотребсоюзтрест»да бошқарувчи...

— Шундай ўртоқ Са... Са...

— Самадов,— дедим, унинг сўзини тўғрилаб.

— Самадов,— деди Ҳузурхонов, пешонасини тириштириб,— каттагина ишларда ишлаган одамман. Менга масштаб керак, масштаб! Бу комбинат бўлса... Эй, кўйинг, хунобимни оширманг!

Суҳбатни эшикнинг «ғийт» этган товуши бўлди. Директорнинг юзи жиддий тус олди-да, бошлиқларга хос сарбастлик билан сўради:

— Хўш, Хуморой, нима гап чиқиб қолди тагин?

— Расулев келиб, киришга рухсат сўраяпти, «кирма-сам бўлмайди» деб, икки оёғини бир этикка тикяпти.

— Расулев? Қайси Расулев у?

— Қайси Расулев бўлар эди, пилораманинг мастери Расулев-да, мажлисларда қўлини пахса қилиб гапирдику?

— Кўриб турибсиз, мухбирлар билан зайнитман, айтинг, иши бўлса телефон қилсин. Ахир, ҳамма нарса учун директор олдига босиб киравермай, телефон қоқса бўлмай-дими? Нима, телефонни савлатга ўрнатиб берибманми?

Секретарь чиқиб кетди. Ўртадаги жимликдан фойдаланиб, суҳбатни асл мақсадга буришга тиришдим:

— Бу, ўтган йили газетада мақоласи босилган Расулев эмасми? Ҳозир қалай ишляпти?

— Ишлаб турибди...

Ҳузурхонов узилиб қолган суҳбатни давом эттирмакчи эди, телефон жиринглаб қолди. У эринчоқлик билан трубкани кўтарди.

— Ким бу? Расулев? Ҳа, нима демоқчисиз? Бўлинг, гапира қолинг. Нима дейсиз? ДЭС яна энергия бермай кўйди? Ҳей, Расулев, менга қаранг, нима мен сизга ёш

боламанми? ДЭС юрмаса менга нима алоқаси бор? ДЭС-нинг директорига телефон қоқмайсизми? Нима, телефонни савлатга ўрнатиб берганманми? Агрегатлар тўхтаб турибди? Бу билан менинг ишим йўқ! Ўзингиз гаплашиб тўғрилайверинг, мен ҳозир жуда бандман: мухбирлар билан суҳбат қилиб ўтирибман, ҳа, мухбирлар билан!

У трубкани жаҳд билан тақ этиб жойига қўйди.

— Кўрмайсизми, сал нарсагаям одамнинг нервини бузишади. Қайси куни кредит ўз вақтида тўланмагани учун банка сечтимизни ҳибсга солиб қўйган экан, шуни ҳам менга кўтариб келишибди. Ахир, ҳамма ишни директор бажарса, муовин нимага қўйилган? Савлатгами! Ё текин маош олишгами?

Мен гап мавзуининг комбинат ишига кўчганидан севиниб кетдим. Мана, энди одамлар айтмоқчи, «хўкизнинг шохидан ушлаб оламан!» Бироқ, афсуски, мен эрта севи-ниб қўйган эканман, хўкиз шохи тугул, думини ҳам тут-қазмади.

— Дўстим Сатторов, илгари Тошкентда ишлаганимда бирор жойим оғридим, профессорларга югурар эдим. Дунёда профессорларда даволанингу маза топинг-да, мана кўринг-а, мени ким даволаган!

Ҳузурхонов стол тортмасидан яна бир кичкина қоғоз олиб тутди. Бу унинг 1939 йилда ичган дорисининг рецепти эди. Рецептнинг остида «профессор Ковалев» деган имзо турарди. Жаҳлим чиққанини билдирмаслик учун босиқ-лик билан дедим:

— Ўртоқ Ҳузурхонов, менга комбинатнинг иши тўғрисида баъзи бир маълумотлар керак. Малол келмаса, шуларни айтиб берсангиз, комбинат...

— Шошманг, шошманг, сизни комбинатнинг қайси йилги иши қизиқтиради?

— Шу йилги, ҳозирги кундаги-да, яъни 25 августгача бўлган иши...

Ҳузурхонов бир оз ўйлангандай бўлди, юзида ачиниш белгиси кўринди ва деди:

— Ҳей, аттанг! Сал эртароқ келиб қолибсиз-да. Менда июнгача бўлган маълумот бор. 15 сентябрда келсангиз, иккинчи квартал тўғрисида ҳам ипидан-игнасигача айтиб бераман. Сизни бу маълумотлар қониқтирмайди-да. Ҳа, биламан, шундай. Айтганча, бизда режалаштириш бўлими бор. Унда, фамилияси қурғур нимайди, бир кўк кўз

хотин бошлиқ бўлиб ишлайди. Котибани чақираман. Ҳозир у сизни учраштириб қўяди.

Ҳузурхонов ўтирган жойида кнопокани босди. Котиба қиз кирди.

— Бу кишини режа бўлимига бошлаб чиқинг. Оти нимади... бояги кўк кўз хотинга таништириб қўйинг.

— Саврасовагами?

— Ҳа, ўлманг, Саврасовага.

Мен газабимни босиб, Ҳузурхонов билан совуққина хайрлашиб, қабулхонадан чиқдим.

Кепкамни кийиб, чиқиш учун ҳозирланаётганимда, ичкаридан Ҳузурхоновнинг котибасига тайинлаётган сўзлари қулоғимга чалиниб қолди.

— Роса уч соат вақтимни бекорга олди-я, уҳҳҳ... Хуморой, менинг олдимга ҳеч кимни қўйманг, ҳали иш кўп. Курьер хотинга буюринг, аптекадан боржом келтирсин. Ўзимни сал ростлаб олмасам бўлмайди...

МУНДАРИЖА

<i>Хусниддин Шарипов. Ёрқин ва сермазмун умр</i>	5
<i>Ичкӯёв. Қисса</i>	9
<i>Одами эрсанг... (Тугалланмаган роман)</i>	163

Ҳикоялар

<i>Ҳожи ҳисобчининг ҳикоялари</i>	176
<i>Арқон, шампань ва бӯйинча</i>	178
<i>Жигилдон қори</i>	182
<i>Шолибойвачча</i>	192
<i>Тўраҳужжат</i>	203
<i>Аёллар исёни</i>	213
<i>Уйлар муборак</i>	218
<i>Ҳазил — ҳаром</i>	229
<i>Дод, нажот борми?</i>	234
<i>Э, садқаи одам кет</i>	238
<i>Уч сўмлик дардида</i>	243
<i>Миррихдан келган меҳмон</i>	246
<i>Бузрукхон Ҳузурхонов</i>	250

Адабий-бадиий нашр

Тургун Пўлат

ИЧКУЁВ

Қисса, тугалланмаган роман ва ҳикоялар

Муҳаррир *З. Пўлатова*
Бадиий муҳаррир *Ю. Габзалилов*
Техник муҳаррир *Л. Пак*
Мусахҳиҳ *Ш. Собирова*

Босмахонага берилди 11.09.2000 да. Босишга рухсат этилди 18.10.2000 да. Бичими 84×108¹/₃₂. Шартли босма табоғи 13,44. Нашр табоғи 14,0. Адади 1000 нусха. Шартнома 57-2000. Буюртма № 8345. Баҳоси шартнома асосида.

«Ёзувчи» нашриёти, 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Ижарадаги Тошкент Матбаа комбинатида босилди. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.